

T.C.
Marmara Üniversitesi
Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü
İktisat Bilim Dalı

OSMANLI PARA SİSTEMİNİN TEORİK TEMELLERİ

DOKTORA TEZİ

Oğuz BAL

İstanbul 1998

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT BİLİM DALI

OSMANLI PARA SİSTEMİNİN
TEORİK TEMELLERİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Hazırlayan
Oğuz BAL

İstanbul, 1998

GİRİŞ	
BİRİNCİ BÖLÜM	4
HUKUKİ ÇERÇEVE	4
I. MÜBÂDELENİN (=BEY') TANIMI	4
A. MÜBÂDELE BİR AKİTTİR	4
1. AKİT NEDİR?	5
2. AKTİN UNSURLARI	6
3. AKTİN KURULUŞU	6
4. AKTİN ŞARTLARI	7
B. AKİTLERİN SINIFLANDIRILMASI	8
1. MEŞRUIYETİ BAKIMINDAN	8
2. SİHHAT BAKIMINDAN	8
3. AYNA BAĞLILIK AKIMINDAN	8
4. GEÇERLİLİK BAKIMINDAN	8
5. BAĞLAYICILIK BAKIMINDAN	9
6. MEVZUUN KARŞILIĞI BAKIMINDAN	9
7. TAZMİN SORUMLULUĞU BAKIMINDAN	9
8. GAYESİ BAKIMINDAN	9
9. SÜREKLİLİK BAKIMINDAN	10
10. ŞEKİL BAKIMINDAN	10
11. İSİMLİ VE SINIRLI AKİTLER	10
C. AKTİN UNSUR VE ŞARTLARINA GÖRE SONUÇLARI	10
1. BÂTİL AKİTLER	11
2. FÂSİT AKİTLER VE ŞARTLARI	11
II. İSLÂMÎ AKİTLER IŞIĞINDA MÜBÂDELENİN TASNİFİ	14
III. MÜBÂDELE AKTİNDE KARŞILIKLAR	15
İKİNCİ BÖLÜM	
DEĞİŞİM ARAÇLARI VE KULLANILMASI	16
I. PARA VE PARA SİSTEMİ	16
A. Paranın Mahiyeti	16
1. PARA ÇEŞİTLERİ	17
a. Mal Para	17
b. Temsili Para	17
c. Kâğıt Para	18
d. Kaydı Para	18
2. PARA STANDARDI	18
B. PARA SİSTEMLERİ	19
1. ALTIN PARA SİSTEMİ	19
a. Altın Sikkeler Sistemi	19
b. Altın Külçe Sistemi	20
c. Altın Kambiyo ya da Altın Döviz Sistemi	20
2. GÜMÜŞ PARA SİSTEMİ	21
3. ÇİFT MADEN SİSTEMİ	21
4. KÂĞIT PARA SİSTEMİ	22

II. İSLAM ORTAÇAĞINDA TEDAVÜLDEKİ PARALAR VE PARA SİSTEMLERİ	25
A. İSLAM ORTA ÇAĞINDA PARASAL KAYNAKLAR VE KURUMLAR	25
B. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİ	26
C. EMEVİLER DÖNEMİ	30
D. ABBASİLER DÖNEMİ	32
E. MEMLÜKLÜLER DÖNEMİ	32
F. MOĞOLLAR VE DİĞER TÜRK DEVLETLERİ DÖNEMİ	33
G. İLHANLILAR DÖNEMİ	33
H. KURULUŞ DÖNEMİ OSMANLI PARALARI	33
İ. YÜKSELME DEVRİNDEN İTİBAREN OSMANLI PARASI	35
I. Osmanlılarda Gümüş Para	38
J. OSMANLILAR'DA BAKIR PARA	40
K. OSMANLILAR'DA KÂĞIT PARA(KAİME)	41
III. İSLAM EKONOMİSİNDE ALTIN VE GÜMÜŞÜN DEĞER FONKSİYONU	43
IV. MADENİ PARALARIN AYARLARININ BOZULMASI	44
A. DEVALÜASYON ORTAMINDA İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNİN GÖRÜŞLERİ	48
B. PARALARIN YURTİÇİ KIYMETİ	49
C. PARALARIN YURTDIŞI KIYMETİ	51
D. PARANIN ALIMGÜCÜ VE FİYATA ETKİSİ	52
E. PARA DEĞERİNİN DEĞİŞMESİ HAKKINDA GÖRÜŞLER	54
1. ALTIN ÖDEMELERİNE KARŞILIK GÜMÜŞ VEYA DİĞERLERİNE DAİR GÖRÜŞLER	54
2. ÖDEMEDE YÖNTEM NASIL OLMALI ?	55
(1)Ödemelerin Adetle İfa Edilmesi	57
(2)Ufaklık Paraların Değerinin Yükselmesi ve Düşmesi Durumlarında Ödeme	57
F. PARA DEĞERİNİN NİSBİ İSTİKRARI	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
KAMBİYO SİSTEMİ	65
I. KAMBİYO SİSTEMİ İLE İLGİLİ TERİMLER	65
A. KAMBİYO	65
1. KAMBİYO VE DÖVİZ	66
a. Döviz Kuru	67
2. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ	74
a. Sabit Kur Sistemi	74
b. Serbest Kur Sistemi	77
c. Reel ve Nominal Döviz Kuru	80
d. Para Piyasasında Döviz Kurunun Belirlenmesi	80
e. Mal Piyasasında Döviz Kurunun Belirlenmesi	80

f.Esnek Fiyatlarda Döviz Kurunun Belirlenmesi	81
2.DÖVİZ KURUNUN ETKİLERİ	81
a.Dalgalı Döviz Kuru ve Firma Kârları	82
b.Fiyatlar ve Döviz Kurları	83
B.ALTIN KAMBIYO STANDARDI	84
c.Kambiyo Politikaları	85
1. DEVALÜASYON	86
2.DEVALÜASYONUN SONUÇLARI	87
d.Kambiyo Kontrolü	88
e.Kambiyo Senedî	89
F.KAMBIYO PİYASALARI	90
1.DÖVİZ PİYASASININ FONKSİYONLARI	90
2.DÖVİZ PİYASALARI TÜRLERİ	90
a.Spot Piyasa	90
b.Vadeli Döviz Piyasası	91
II. ULUSLARARASI PARA KURUMLARININ GELİŞMESİ	92
III. İSLAM EKONOMİSİNDE KAMBIYO İŞLEMLERİNİN TARİHİ SÜRECİ	97
A.İSLAM EKONOMİSİNDE TİCARİ SENETLERİN TARİHİ	99
B.İSLÂM KAMBIYO SİSTEMİNDE FİNANSMAN USÛLLERİ ve ARAÇLARI	105
1.SATIŞ PRENSİBİ	105
2.KÂR (ZARAR)İŞTİRAK PRENSİBİ	105
3.ÜRÜN PAYLAŞIMI PRENSİBİ	106
4.FİNANSMAN ARAÇLARI	106
a.Kiralama (Leasing)Araçları	106
b.Doğrudan Leasing Finansı	107
c.Kiralama Ve Satınalma Finansı(İcara ve İktina)	107
d.Kamu Alanında Kiralama (Leasing)Aracı	108
e.Ortaklığa ve Sınırlı Ortaklığa Dayanan Finansman	109
f.Ürün Paylaşımına Dayanan Finansman	110
5.FAİZLİ ÜRETİM KREDİSİ İLE FİNANSMAN	110
C. İSLAM EKONOMİSİNDE KAMBIYO İŞLEMLERİ	113
1. KAMBIYO(=SARF)	113
a. Kambiyo (=Sarf) İle Bağlantılı Olan Terimler	113
b.Kambiyoda Mübadele(=Değişim)	114
c. Kambiyoda Mübadele Çeşitleri	114
2.KAMBIYO'NUN MEŞRUIYETİ	121
3.KAMBIYO TÜRLERİ	123
a. Ufaklık Paralar İle Kambiyo İşlemi	125
b. Kambiyo Bedelinde Noksanlık veya Hatanın Açığa Çıkması	127
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
KREDİ	127
I.KREDİNİN MAHİYETİ	127
A. Kredinin Anlamı	127
B. Kredi Türleri	128
1. VADESİNE GÖRE KREDİ	128
a. Kısa Vadeli Krediler	128

b.Orta Vadeli Krediler	129
c. Uzun Vadeli Krediler	129
2. KULLANIM ŞEKLİNE GÖRE KREDİ	129
a. Üretim Kredisi	129
b. Tüketim Kredisi	129
c. Ferdî Kredi	130
3. REEL (AYNI) KREDİ	130
4. SENEDE DAYANAN KREDİ	130
C. KREDİ PİYASASI	130
II. İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE KREDİ FELSEFESİ	132
A. İSLÂM ESASLARI VE KREDİ	132
1. VEKÂLET	133
2. HAVÂLE	133
a. Dahilî Havâleler	134
b. Dış Havâleler	134
c. Sigorta (Dâman)	134
B. KARZ'IN SÖZLÜK ANLAMI	138
1. FIKHÎ BİR TERİM OLARAK KARZ	138
2. KARZ AKTİ İLE İLGİLİ OLAN TERİMLER	139
3. KARZIN MEŞRUIYETİ	141
4. KARZIN BELGELENDİRİLMESİ	141
5. KARZ (=KREDİ) AKTİ KIYASIN AKSİNE MİDİR?	142
6. KREDİ İÇİN BAĞLAYICI HÜKÜMLER	143
a. Karz Aktinin Temel Dayanakları ve Şartları	144
b. Birinci Rükün: İcab ve Kabûl (Sıyga)	145
c. İkinci Rükün : Aktin Tarafları	146
d. Üçüncü Rükün: Mahal (Krediye Konu Olan Mal)	150
e. Karz (=Kredi) Aktinin Hükümleri	154
f. Karz' da (=Kredide) Aranacak Diğer Şartlar	160
g. Karz Aktinde Bulunması Gereken Diğer Şartlar	166
BEŞİNCİ BÖLÜM	
SELEM	167
I. SELEM'İN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI	169
A. SELEM AKTİYLE İLGİLİ TERİMLER	171
B. SELEM'İN MAHİYETİ VE MEŞRUIYETİ	172
1. SELEMİN GERÇEKLEŞME ŞARTLARI	173
2. SELEMİN MEŞRUIYETİ	175
C. SELEM'İN KIYASA UYGUNLUK SAHASI	179
D. SELEMİN UNSURLARI, ŞARTLARI, KANUNİLİĞİ	181
1. BİRİNCİ UNSUR (=RÜKÜN): SİGA (İCAB VE KABÜL)	181
2. İKİNCİ UNSUR (=RÜKÜN) : AKTİN TARAFLARI	184
3. ÜÇÜNCÜ UNSUR (=RÜKÜN): SERMAYE VE MAL (MAKUDUN ALEYH)	188
a. Selem Sermayesinin Şartları	190
b. Malın Şartları	196
II. SELEMLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER	207
A. İKİ BEDELDE DE MÜLKÜN İNTİKALİ VARDIR	207
B. TESLİM ALMADAN ÖNCE SELEM DEYNİNDE TASARRUF	208

C. MALIN ÖDENMESİ	209
D. VÂDE SÜRESİ İÇERİSİNDE MALIN ÖZÜRLENMESİ	212
E. MAL DEYNİNİN BELGELENDİRİLMESİ	212
F. SELEMİN GERÇEKLEŞTİĞİ MALIN AYLARA TAKSİT YAPILMASINDA ANLAŞMA	214
III. SELEM AKTİNİ BOZMAK (=SELEMDE İKALE)	215
IV. SİPARİŞ FİNANSMANI (İSTİSNA')	217
A. İSTİSNA'IN SÖZLÜK VE İSTİLAHİ ANLAMLARININ MUKAYESESİ	219
1. FİKHİ ANALİZİ	219
2. GEÇERLİLİĞİNİN ŞARTLARI	221
ALTINCI BÖLÜM	
I. BİR KREDİ KURUMU OLARAK BANKACILIK	224
A. İSLAM EKONOMİSİNDE BANKACILIĞIN TARİHİ SÜRECİ	224
1. EVRENSEL ORTAKLIK-MUFAVAZA	224
2. SINIRLI KÂR ORTAKLI YATIRIM -İNAM	225
3. COMMENDA SÖZLEŞMELERİ	225
4. ORTAKLIĞIN BEŞ TİPİ	228
5. KREDİ VE PARA	229
6. KAMBİYO SİSTEMİ	230
B. Banka İşleyişinin Doğal Yapısı	231
C. İslâm Prensipleri Işığında İslâmi Bankacılık İşlemleri	232
D. İSLÂMİYET VE PİYASALAR	238
1. PARA PİYASASI	238
2. SERMAYE PİYASASI	239
A. ŞİRKET	240
B. Mali Kıymetler	241
C. Menkul Kıymet Sayılan Araçlar	242
D. Mevduat Sertifikaları	242
E. Kırad veya Mudaraba'ya Dayanan Şirketlerin Fıkhi Esasları	249
F. Ticari Kâğıtlar	252
1. TİCARİ KÂĞITLARIN FONKSİYONLARI	254
2. TİCARİ KÂĞITLARLA İŞLEMİN HÜKÜMLERİ	254
3. ÖNEMLİ TİCARİ KÂĞITLAR	255
SONUÇ	

SUMMARY

The Islamic Economic Order is based upon a set of principles found in the Quran. In Islamic economy, struggle will be replaced by co-operation. Co-operation is more than just an act. It is also a motive and a psychology. It is at once a cause and a guiding principle ; a reason and a mood pervading all spheres of human enterprise. Islam is not a religion in the limited sense of the word but covers all aspects of human life and wants. It seeks to develop a new moral personality in man, an integrated social existence and a new socio- economics and political order. It has its own approach to economic-concepts, objectives, methods, laws and instruments. The Islamic economic system is not directly related to either capitalism or any variants of socialism or communism. The fundamental difference is that the Islamic economy rests upon Divine guidance whereas capitalistic and socialist economics propose particular human action without reference to religion. The Islamic concept of economics originates from the basic principles governing property. There are clear and precise laws laid down by Allah about wealth and property. They concern the acquisition, use and disposal of property and relate to all forms of property whether it is for private use, trade, agriculture, industry or for any other purpose. The rules governing the acquisition of property are summarised in the expression Halal. Islam protects and safeguards the dignity of individual in all circumstances.

Islam allows competition but only in matters of excellence. In social commerce, the guiding principle is that co-operation. Association of men in undertaking a common enterprise; combination of different skills, talents and assets in pursuit of a desired end, with full responsibility, trust and share in benefit in mutually agreed proportions; and the simple act of seeking out one's living through catering to another man's needs, are all acts of economic co-operation. This economic co-operation is further by the doctrines of equity and fair dealing.

Pre-Islamic Arabs had no monetary system and no coins of their own. Principally Persian and Byzantian coins were legal tenders among them. And since these coins were rare and were of unequal weights , money in Pre-Islamic Arabia, though sometimes carried on by monetary payment, in reality, it was a banker deal. Trade in the early Islamic period was not considered purely economic act, but indeed as an act of morality.

The fact should not be ignored that banking is not new; it existed even in the early days of Islam, Hazrat Omar established Beyt'l Mal which advanced Qard'l Hasna to the needy not only for personal consumption but also business. The profit was shared both by the bank and the trader. Later on, during the Abbasid period a number of banks established which called Jahbaza . These banks not only receives deposits but also advanced loans to businessmen and issued and accepted cheques, drafts, respectively.

The Islamic financial system, therefore cannot be introduced merely by eliminating Riba, but only by adopting the Islamic principles of social justice and introducing laws, practices, procedures and justice, equity and fairness. The nature of banking operations is central to the functioning of any financial system. Many Islamic financial institutions are now functioning in various parts of the Muslim world. The objectives of these institutions include the undertaking of all financial operations required by Muslims in the framework of principles and precepts of Islamic Law; this embraces the investment of funds within the islamic context, the generations of Halal profit and the consolidation, promotion and cooperation of Islamic financial operations internationally.

The various Islamic financial institutions functioning today are carrying out a variety of banking, financing and investment operations on a competitive basis. The banking system handles current accounts, saving accounts, systematic saving accounts, fixed investment accounts and call investment accounts. Financing is being done in a variety of ways. On a short -term basis, it is carried out for trade, acceptance and hire purchase. On

a medium-term basis, it covers loans, business development credits and lease financing. On a long term basis, it is extended to mortgages, equity financing and project financing. An international banking transactions, purchase and sale of currencies and commodities, transfer of funds, export financing, letters of credit and letters of guarantee.

In the conventional banking system, personal or corporate loans are performed through a simple financing mechanism. The banks, acting as financial intermediaries, accept deposits from the public and lend them to the borrowers, regardless of whether these borrowers are individuals or corporate entities. The banks profit are mainly attributed to the difference between interest expended (paid) to depositors, and interest earned (received) from borrowers.

In the Islamic banking system the issue is rather more complicated. Money does not earn money without a collaboration between capital and effort. Therefore depositors do not earn an automatic fixed return on their deposits as in the conventional system. Islamic instruments take one or more of the following forms: Mudaraba, Musharaka, Murabaha and Ijara wa Iktina. The definitions and mechanism surrounding each type are discussed in this study.

Mudaraba (capital trust) was a pre-Islamic custom used to finance a significant portion of the caravan trade of Arabia. Orientalists believe that 'commenda', as it came to be known in the Medieval West around the tenth century, was adopted from the Islamic commercial practice that was in operation as early as the sixth century. The best known and, probably the most widespread, classical Islamic partnership was the "mudaraba". The "mudaraba" was an arrangement in which an investor entrusted his capital or merchandise to an agent (mudarib) who trades with it and then returns to the investor the principal and a previously agreed-upon share of profits. As a reward for his entrepreneurship, the "mudarib" receives the remaining share of the profits. Any loss resulting from the exigencies of travel or from an unsuccessful business venture was compensated exclusively by the investor. The "mudarib" was in no way liable for a loss of this nature, to sign only his expended time and efforts.

In this study we have tried to establish that mudaraba (simple profit-sharing) is a way of corporation among different factors of productions firmly rooted in the Qur'an and Sunnah. It has been in practice throughout Islamic history. We have seen that profit-sharing can be applied in all sectors of economy: trade, industry, services and agriculture. In terms of fairness, sharing ranks higher than hiring. We have also noted that when interest is abolished, it is a must to allow profit-sharing in its various forms in all sectors of economy. We have concluded that profit-sharing is especially suited to financial sector and that a financial system based on profit-sharing is superior to one based on interest.

In jurisprudence terms, Mudaraba is a contract in profit sharing, with one party providing funds and the other the work. In other words, Mudaraba (or Qirad) is a contract between two parties: an Islamic bank as an investor (Rab al-Mal) that provides a second party, the entrepreneur (Mudareb) with financial resource to finance a particular project. Mudaraba is best adopted in project and trade financing. The contractual relationship between the Islamic bank and depositors or between the bank and entrepreneur varies with respect to source of funds utilised. The application of Mudaraba in financing current Islamic banking operations is very limited owing to the restrictions. Trying to assign labels to new financial instruments serves only to confuse the issue and may not be applicable given the new realities of business finance and its complexities.

Musharaka financing is a well established partnership contract in Islamic Law and was operative in the early Islamic period. It is also one of the most popular means of financing, outside banking system, among commercial or small industrial sectors in Arabic and Islamic cities. It is in the area of profit-sharing and the other classical Islamic partnership form. In

"musharaka", the "musharik" (entrepreneur) seeks a greater profit share than it is possible in "mudaraba" because he takes greater risk in musharaka. Partnership and its capital input, in addition to his entrepreneurial input which qualifies "musharaka" bears the same characteristics as that of the "mudaraba".

In the context of Islamic banking, Musharaka is described as a joint venture between an Islamic bank and a customer or business entity geared for certain operations and may terminate within a specified period of time, or when certain conditions are met. Contrary to Mudaraba, the two partners in Musharaka participate in the capital of the venture. If losses occur, they are borne by the partners in proportion to their contribution to the capital. The Islamic bank may finance industry, trade and real estate and contract with almost all legal enterprises through equity or direct participation. Musharaka is well suited for financing private or public companies and particularly in project financing for short-medium-and long term periods. In the Islamic system, borrowing at a fixed interest rate from a commercial bank is forbidden. Clearly circumstances may arise when Musharaka financing may be set alongside with fixed interest borrowing; should this happen, the Islamic bank may be prepared to take steps to renew the interest borrowing.

Murabaha (mark-up sale) is available for financing the purchase or import of capital goods, consumption goods or raw materials. Under the agreement, the customer informs the bank with the specifications and quotations of the goods to be purchased. The Islamic bank studies on the documents with reference to the price, specification and conditions for payment. In many instances the bank may be able to obtain the same goods from a different supplier at more favourable conditions than those obtained by customer. When the bank and its customer have agreed on the terms of the deal, the former purchases the goods or commodities and passes the title to the customer at a later date. The profit occurring to the bank is mutually agreed as mark-up on the cost of purchase. There are certain fundamental principles attached to Mudaraba which are overlooked in the existing literature.

Ijara (lease financing); the exact meaning of the term Ijara is reward or recompence. Its use had started before Islam and was regularised during the early expansion of Islam and has now been adapted to modern needs. Ijara financing is based upon valuing the financial position of the client and the expected direct cash flow of the lease contract without taking the interest into consideration.

Generally the Islamic banks are currently involved in spot cash markets. Future contracts are permissible within boundaries:

(1) Future (Baya-li Ajal) sales require the transfer of the goods to the possession of the buyer while payment will be due in the future and would be higher than in cash sales.

(2) Al-Salam (forward buying) requires cash payment in considerations for goods, that will be delivered in the future. Salam contract stipulates the specific identification and determination of the commodities in terms of weight, measurement index, and duration of the contract.

Bay' mu'ajjal and bay' salam are permitted in Islam. In this contract of sale, price of a commodity is allowed to be different from spot price, if time element is involved in the process of exchange. This can be considered as sort of a recognition of time value of money. Rents and wages also include a fixed reward for the time element. Rent of a house, for example, includes a part which is beyond depreciation. This part of rent can be regarded as time value of money. Thus, while Bay' mu'ajjal, rent and wages include a fixed and predetermined element as compensation for time, prohibition of interest specifically denies any recognition for time value money. The commissioning of a craftsman to perform a given task is the prototype of all sale contracts based on immediate payment for an object to be provided in the future; such contracts, known as salam, are recognized by custom. There is connection between the *hadith* prohibiting the sale of yet nonexistent goods and the *salam*

contract. In parallel with *istisna'* and *salam*, immediate delivery of goods or services is against payment.

The following types of sale are also allowed.

(3) *Tawliya* (break-even sale), to sell at cost

(4) *Wadi'a*; to sell at a discount.

These articles mentioned above are in order to finance projects, trade, industry and agriculture etc. A set of basic types of Islamic contracts are based upon *Murabaha* (cost plus financing), *Musharaka* (trust financing), *Ijara* (Lease), *Ijara wa Iktina* (lease purchase) and *Qard Hassan* (interest-free loans). It has been proved through experience that these Islamic forms of contracts can be adapted to new economic situations.

The Islamic banking system depends upon participation in profit and loss. The Islamic banks can be developed only if such payments of profit participations are granted fiscal equality with the payments of interest. Thus, changes in legislation need to take place where necessary, to ensure that profit participations and similar payments made by a person or corporation to an Islamic bank are deductible in computing the taxable income of the payer under local law as a business expense.

This study named "Theoretical Fundamentals of Ottoman Monetary System" consisted of six sections. Fundamentals of Ottoman Monetary System had been based on Islamic Economics. This foundation is explained one by one under main sections of "Bay", "Qard", "Salam". The study has been begun with legal specific frame that includes the concept of "contract".

In the first section legal frame is determined. The concept of contract is examined. It is explained that the exchange is a contract. The fiqh principles of Ottoman Monetary System is determined examining its conditions, element, classes and formations one by one.

In the second section, some means of exchange such as money and quasi money are explained. The principles rest on monetary system are stated. Monetary systems, its kinds and standards are examined using modern analysis and Ottoman Monetary System based on Islamic Monetary System. In addition, views of scholars about functions of money, its value, inflation and deflation are explained. The subject is discussed by using different fiqh books. Views of independent scholars are compared among themselves in the footnotes.

In the third section, foreign exchange system was explained. The term foreign exchange is explained together with its both narrow and large means. Foreign exchange, its rate, arbitrage, determination of the rate, its system and their effects, policies, devaluation and its conclusions, exchange rate control, its markets and evaluation of international monetary institutions were explained under the frame of contemporary economic theories. After these, foreign exchange in Islamic Economy on which Ottoman economy is based was explained in historical process. This process had continued from early Islamic history to the middle of the nineteenth century. The principles of fiqh had been current in those times every where in Ottoman countries. The term "foreign exchange" is synonym of "sarf". Under the Islamic foreign exchange system, methods of finance, principles of profit-loss partnership and credit finance are summarized one by one.

The term "sarf" in Islamic Economy and the terms related with it are explained. It is processed that transaction of *sarf*, its conditions, methods of selling, its legality, kinds of *sarf*, transactions between foreign exchanges, etc. are under the frame of muslim scholars. Different views are demonstrated like in the footnotes of first and second sections.

One of the fundamentals of Ottoman Monetary System is examined under the title of credit in the fourth section. This subject had been examined under the title of "Qard" in the fiqh books. The systematic of credit system is explained as in the previous sections.

Philosophy of credit in the Islamic thought is summarized after its definition, kinds and markets are stated.

The subjects are examined as "wakala", "Hawale" and "insurance" explaining principles of Islamic Economy. The term of "Qard" in the Islamic Economy is discussed both by means of dictionary and of technical term and relations between the means are determined. For readers, subject's legality was acquainted and proved by its documentary. The views of scholars about formation of contract and place, time and methods of payment, are explained comparatively. The subject was finished with judgements about contract of "qard". All of the fiqh books and views were shown in the footnotes.

The Salam was examined in the fifth section explaining the utility both for macro and micro economics. Salam is one of the kinds of credit and it is applicated from Prophet's time to today. If the necessary precautions were taken, documents organized by sides fulfill the functions of money. In this way, money supply, one of the causes of inflation, perhaps could be controlled. Thus, salam can perform the activity money in the markets and investors can provide financial resources.

As stated above sections, both dictionary and technical means of salam are explained. Relations between these two means were mentioned. In addition, the terms connected with salam such as "Salaf", "Dayn", "Ayn", "Misi", "Kiyami", "Zimmat" were explained. Nine conditions of salam were counted and three practices about it were stated explaining the nature of salam and its legality. All the nine conditions should exist in the contract of salam; if not it might be uncurrent. Approaches of Islamic scholars relating to appropriateness of the analogy was explained. That salam is a contract and its elements were explained one by one. The characteristics of salam, time and ways of payment were explained in the frame of scholars' views. The conditions of payment with ready money and maturity was dwelled upon. The spoiling of salam contract is explained in an apart subject. Views of scholars were stated in detail for this subject.

Finance of order was examined under the title "istisna". "Istisna" is a term belongs to fiqh of Islam. The content of this term that is current at contemporary economics was explained. The subject was analyzed. Its conditions and how is it realized was explained systematically.

The subject banking was examined in the sixth section. Firstly historical processes of banking system was explained. It was a tradition coming from early Islamic time to today. The companies "mufawada", "inam", "commenda", and their functions are defined. In addition the five types in the early times are explained. They are "mudaraba or muqarada", "Inan", "Abdan", "wujuh". The subject of credit and money are recounted too. The views of scholars coporasionally are written.

The structure of notion actions of banking under the principles Islam are determined. These foundations are basing to the "Wadia" and "Hawala". The relations between the Islamic religion and markets was explained. The means and aims of markets money and capital was explained one by one. The relations with system of exchange what being and functions under the Islamic economy was stated.

The actions of interest bearing and interest free was comparatived. Finally, it was proved that the actions of interest-free to actions of interestly can being alternative. Islam is command to avoid from transactions interestly. For that reason people should resource profit ways other than interest.

In regard to compound interest charged by indigenous bankers and money lenders for consumption purposes, the consensus of opinion was that it amounted to Riba and was, therefore strictly forbidden. There is a healthy debate amongst Muslim scholars about the application of sharia law in the financial fields. Although the law itself is clear, its

translation into modern, rapidly evolving financial practice is inevitable and open to different interpretations. Islamic banks have attempted to build up a common code of practice.

Although the principles of Islamic finance are well known and there is a substantial literature and the methods of financing involved, the documentation on actual practice is meagre and usually unpublished. There has been a number of studies in recent years on the working of particular Islamic financial institutions, but most of them concentrate on the broad development of the banks concerned, and examine their deposit and lending policies in general terms. There is no practical guide to Islamic financial instruments, and no universally acknowledged standard reference manual for Islamic bankers fellow. Indeed, there appears to be considerable divergence in Islamic financial practice between institutions in the same line of business. No Islamic institutions can guarantee a depositor's return, for example, it does not guarantee the value of deposits which can be adjusted according to the institution's financial performance. There are, however, some institutions which provide a guarantee. Is this an Islamic practice? Western banks seeking to offer Islamic banking services are confused by the prevailing variations in practice.

There is no international Islamic accounting standard, and most Islamic banks are subject to conventional audits, as well as specifically religious audits. The conventional audits are sometimes carried out by western firms of accountants.

GİRİŞ

Yaptığımız “Osmanlı Para Sisteminin Teorik Temelleri”adlı çalışma ekonomi teorisinin genel kabullerinden yararlanılmış bir çalışmadır. Genel olarak konu mübadele kavramı içerisinde ele alınmıştır. Mübadelenin mikro ve makro modellerde gerçekleşmesi “AKİT” kavramının kapsamı içerisinde düşünülmüştür. Bu açıdan İslam ekonomisindeki “akit” kavramının hukukî çerçevesi ele alınarak, dayandığı meşruiyet ölçüleri belirtilmeye çalışıldı.

Konu, Osmanlı para sisteminin teorik alanı olan“Fıkıh”biliminde “ Sarf, Buyu’, Karz”, konularında ele alınmış ve teorik olarak çok geniş ve detaylı çalışmalar sergilenmiştir. Kambiyo sözcüğü İslam ekonomisinde, Sarf sözcüğünün karşılığıdır. Çalışmamızda sarf mübadelesinin gerçekleştiği iktisadî değerler ayrı ayrı ele alınmış, kambiyonun hem dar anlamda, hem de geniş anlamda kapsamının modern açıklamaları ele alındı.

Bölüm başlıklarından ele alınacak bahislerin neler olduğu anlaşılmaktadır. Bölümler işlenirken çağdaş anlayışın ürünü olan bilgiler özetlendikten sonra tarihsel bir süreçte İslam ekonomisindeki uygulamaları ve onların dayandığı görüşler ifade edildi. Fıkıhî çerçevedeki değişik görüşlerin birleştiği ve ayrıldığı noktalar dipnotlarda belirtildi.

Yararlanılan kaynakları iki kategoriye ayırabilirim. Birincisi çağdaş kaynaklar; çağdaş iktisat anlayışı içerisinde geliştirilen bilgileri ihtiva etmektedir. İkincisi fıkıhî eserlerdir. Fıkıhî eserler; İslam ekonomisinin ana omurgasını teşkil eder. Onlara başvurmaksızın böylesi bir çalışmanın imkânı zaten yoktur. Bugünkü meselelerin tamamına yakın kısmı fıkıh literatüründe ele alınmış ve çözümler önerilmiştir. Yapabildiğimiz şey sadece onların görüşlerini değerlendirmekten ve yeni meselelere adapte etmekten ibaretti.

Günümüz iktisadî hayatında Risk Sermayesi’nden, Leasing’den Faktöring’den, vb yeni finansal araçlardan bahsedilir. Aslında bu çalışmada da belirtildiği gibi bunların temelleri İslam Ekonomisi’dir. Tarihi gelenek içerisinde bunların uygulandığı Batı’lı bilim adamlarınca tesbit edilmiş yeni bir takım bilgiler ve açılımlarla modern hayatta yeniden canlanarak önem kazanmıştır.

İslam ekonomisinin dayandığı fıkıhî metotlar ve üretilen teorik münakaşalar kambiyo araçlarının ortaya konulmasında, fonksiyonel bir işlerlik kazanmasında büyük etken rol oynamıştır. İslam müctehitlerinin büyüklerinden olan Serahsî telif ettiği meşhur *Mebhut* adlı eserinde; günümüzde Risk Sermayesi (*Venture Capital*) kavramının İslamî bir

şekli olan Mudaraba'yı ayrı bir bölüm olarak ele almış ve konunun teorik temellerini ortaya koymuştu. “Ön ödemeli finans” adı altında bilinen uygulamanın temelini “Selem” olduğunu ve tamamen orjininin İslam olduğunu söylemek, bir hakkın teslimidir.

Öz sermayeleri düşük ölçekli işletmelerin finans piyasalarında tanınmaması, büyümeleri için gerekli olan finansal desteğin sağlanamaması sonucu, artan rekabet ortamında daha doğmadan tarihe karışmaları müteşebbisin teşebbüs şevkini kırmakta ve tekelci ortam kendiliğinden hazırlanmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin finans probleminin aşılması modern bankacılığın cevap veremediği bir alan olarak karşımızdadır. Kredileşmenin faizsiz olarak sağlanması amacıyla kurulacak olan şirketler “Özel Finans Kurumu” adıyla kurumlaşarak mudaraba, mukaraza, muşaraka işlemleriyle aşılmıştır. Araştırmamızda bu uygulamaların kambiyo sistemindeki yeri açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız altı bölümden oluşmuştur. İlk bölümde Hukuki çerçeve ortaya konmuştur. Gerçekleşen tüm muamelelerin belirli bir hukuksal yapı içerisinde gerçekleşmesi ve meşruiyet kazanması gerekmektedir. İkinci bölümde Mübadelenin gerçekleşmesinde kullanılan para ve para benzeri gibi araçların kullanılması , tarihi süreci ve Osmanlı döneminde kullanılan para sistemi ve standardı üzerinde açıklamalar yapıldı ve tablolar ile anlatılanların teyidi sağlandı. Üçüncü bölümde, Para ve para benzerlerinin kullanıldığı kambiyo sisteminin işleyişi ve teorik temelleri ele alındı. Modern yaklaşımlarla bağdaştırılmaya çalışıldı. Uluslararası para kurumları da ele alınarak çağdaş son dönemin yapısı üzerinde açıklamalarda bulunuldu. Dördüncü bölümde kredi kavramı açıklandı. Para ve kambiyo sisteminde kredileşmenin gerçekleşmesi ve onun tarihi süreçte uygulanması üzerinde açıklamalar yapıldı ve İslami uygulamaların nasıl olması gerektiğine dair teorik bilgiler verildi. Beşinci bölümde Para ve Kambiyo sisteminde önemli bir yer tutan ve orijinal bir yapısı olan Selem konusu ele alındı çağdaş uygulamalara da uygulanabilirliği üzerinde fikirler ileri sürüldü. Çalışmanın tabii seyri bizi bankacılığa ve bankacılık işlemlerinin incelenmesine götürdü bu nedenle bankacılık sisteminin ana hatları ve onun doğal yapısı üzerinde özet açıklamalar yapıldı. Günümüz bankacılık sisteminin yanında yeni bir tür bankacılık sayılan faizsiz sistem bankacılığı kısmen ele alındı.

Kullanılan kaynaklar esas itibarıyla üç ana kategoridedir. Birincisi fihhi açıklamalara dayanan eserler ve görüşler, ikincisi iktisat tarihine dair eserler ve üçüncüsü çağdaş yaklaşımları sergileyen teorik ve empirik çalışma sonuçlarıdır. Çalışmada üçünden de yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUKİ ÇERÇEVE

I. MÜBÂDELENİN (=BEY) TANIMI

Sözlükte "mübâdele" anlamına gelen bey' (çoğulu büyü) genelde alış-veriş ve ticareti, İslâm hukuku (=fıkıh) terimi olarak da satım aktini ifade eder. Arapça'da bey' ile eş anlamlı olan şira hem satın alma hem de satma anlamlarını ifade etmektedir. Terim, Kura'n'da teknik bir terim ve Akit olmaktan çok bütün ticarî işlemleri kapsayabilen genel bir anlama sahiptir. İslâm'dan evvel vuku bulan bir çok faizli, hileli alış-verişleri, belirsizlik ve bilinmezlik bulunan, büyük ölçüde hür iradeye ve karşılıklı rızaya dayanmayan mübâdele şekillerini Kur'an nehyetmiş, meşru' görünenleri de bir düzene koymuştur.¹

Terim, temel kaynağın ikincisi olan Sünnet'te de daha açık bir muhteva kazanmıştır. Haksızlığa, sömürüye, aldanmaya yol açan bütün mübâdele çeşitleri tek tek sayılarak yasaklanmış, faizin bütün uygulama alanları belirtilerek akitlerin tümü ondan arındırılmıştır.

Kur'an ve Sünnet'in genel ve özel hükümlerini esas alarak doğan ve gelişen İslâm hukuk ekolleriyle de (mezhepler) belli bir doktriner yapı kazanan İslâm hukukunda bey' kelimesiyle borçlar hukukunun özünü teşkil eden satım akti kastedilmiştir.

A. MÜBÂDELE BİR AKİTTİR

Fıkıhda satım akti (bey') mülkiyeti nakledici, bağlayıcı (lâzım), tam iki taraflı (ıvazlı) ve rızai bir Akit olup isimli Akitlerin başta gelenidir. Kaynaklarda satım akti konusunda yer alan şekli ve doktriner ayrıntılar ve sınırlamalar da temelde tarafların zararını doğurucu etkilerden korumayı amaçlar. Satım aktini tarif ederken genel anlamda "*malın temlik kasıyla malla değiştirilmesi*" olarak tanımlanır. Bu tarif, menfaatin temlik söz konusu olan icare, ariyetten ve bedelsiz temlik olan hibe ve vasiyetten ayrılmaktadır.

Burada bey'in fikhî yapısına ışık tutmak kasıyla açıklamalara girmeden önce söz konusu olan "AKİT" terimine açıklık getirmek gerekmektedir. Önce "Akit" terimini ve sonra da bey' (=mübâdele) ile bağlantı kurarak açıklamaya çalışalım.

1. AKİT NEDİR?

"Akit" kelimesi, sözlükte iki veya daha fazla şeyi sağlam bir biçimde toplamak, bağlamak demektir ve "*a-ka-de*" kökünden türetilmiştir, "*çözme*" nin zıddıdır. Farisi'nin

¹ en-Nisa, 4/29; el-Bakara, 2/275, 2/16, 86, 90, 175, 207; Al-i İmran, 3/177; el-Maide, 5/44; et-Tevbe 9/111.

ifadesiyle “*Akit, bir şeyi kuvvetle bağlayıp sıkmak demektir*”. Kısaca, maddi olarak kuvvetli bağlamak anlamındaki “Akit”te taraflar, bazı güçlü bağlarla birbirine bağlanmış olmaktadır².

Fakihlerin ıstılâhına göre akit, eseri mahallinde belli olacak şekilde, hukuka uygun olarak icabın kabûle bağlanmasıdır. Biraz açarsak, akit iki sözün arasına veya iki söz yerine geçen ve hukukî muteber sonuç doğuran şeyler arasını bağlamaktır. İki söz veya iki söz yerine geçen şeyler icab ve kabûl ifadeleri için kullanılmıştır. İcab ilk irade beyanı, kabûl ise ona cevap teşkil eden ikinci irade beyanıdır.

Başka bir tarife göre Akit: “*Bir hakkın inşa, nakil veya nihâyete erdirilmesi üzerinde iki iradenin anlaşması, birleşmesidir*.”³ Aktin bir nevi olan bey’ mecellede şöyle tarif edilmiştir: “*Bey’; malı malla değiştirmektir*” (Madde 105)

Akit, borç kaynağı hukukî işlemlerin en önemlisidir. Mülkiyetin sebeplerindendir. İslâm öncesi bilinen bir terimdir. Bu nedenledir ki Kur’an ve Sünnet’te tarifi yapılmış ve bir çok hükümler vaz’ edilmiştir. İslâmın temel kaynaklarından ikincisi olan Sünnet, “isimli akitler”e zengin açıklamalar getirmiş, geniş ve özel anlamda olmak üzere zikredilmiştir. Geniş anlamda olanı, ferdin Allah ile akti, özel anlamda olanı ise ferdin fert ile olan akti söz konusudur. Kur’an’ı Kerim’in başlattığı Akitler hakkında hüküm koyma usûlü daha sonra bütün Akitler hakkında hüküm koyma, açıklamalar yapma usûlü, usûl-ü fıkıh ve kavâid eserlerinde devam ettirilmiştir.

İslâm Fıkıh Sistemi’nde kişinin, kişilik haklarına dokunacak akit, meşru kabûl edilmemiştir. Roma hukukunda akit serbestliği yoktu. İslâm Hukuku akit serbestliğini getirdi. Ancak bu taktirde akitlerin tümünün yazılması gerekmektedir. Her akitte bunu yapmak mümkün olmadığından, belli akit tiplerine özel isimler verilip, o hukuka dayalı bir aktin gerçekleştiğini belirtmek için o kelimenin kullanılması şartı konulmuştur.

Fıkıh biliminde (İslâm hukuku) Akitler birer birer sayılmış kuruluş, şart, ve özelliklerinden bahsedilmiş ve nasıl tahakkuk edeceği izah edilmiştir. Gerçekleşen Akitler hukukî sonuç doğurması bakımından türlere ayırd edilmiştir ki bunları beş maddede ele alabiliriz: 1- Bedelli veya bedelsiz olarak mal mülkiyetinin nakli. 2-Bedelli veya bedelsiz oalarak menfaat mülkiyetinin nakli. 3-Zimmet borcu yüklemek. 4-İş ve hizmet borcu yüklemek 5- Borçları garanti altına almak.

²Abbülkerim ZEYDAN, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev.Ali Şafak, Sırdas Yay..İst.1976.s:421

³M. Ahmed ZERKA, *el-Fıkhu'l İslami*, Dimaşk, 1959, s.275

2. AKTİN UNSURLARI

İslâm Fıkıh sistemine göre bir aktin in'ikad edebilmesi için insanın "*irade*"si ve "*rıza*"sı gerekmektedir. Bu iki kavram birbirinden ayrıdır. Mesela: Kumarda kaybeden kişi iradesini beyan etmiştir. Ancak bu kayıpta rızası bulunmamaktadır. İslâm Fıkıh Sistemi'nde bazı akitler rıza olamasa da irade beyanı ile in'ikad eder. Nikâh, Talak, Itak (evlenme, boşanma, köle azadı) gibi akitlerde rıza şartı olmaz. Tağrır, ikrah, hata gibi sebeplerle rıza dışı beyanlarda bulunulmuş olsa da Akit geçerlidir. Bey' ve Şıra (Alış-veriş) da ve icarede de rıza şartı vardır.

Mecelle'de aktin tarifi şu şekilde yapılmaktadır: "*Tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüd etmeleridir ki icab ve kabûl irtibatından ibarettir*" (md 103) 104. maddede de "in'ikad"ın açıklanması ile tamamlanmıştır. Tariflerden anlaşıldığı üzere: a) Hukukî sonuç doğurmak üzere belirtilen ve birbirine uygun olan her karşılıklı irade Akitdir, b) Tek taraflı irade akit değildir.

Fukahadan bir kısmı, bir tasarrufa akit diyebilmek için karşılıklı rıza ve en az iki iradenin gerekliliği üzerinde dururken çoğunluğu teşkil eden diğer taraf ise tek taraflı irade beyanının da akit kapsamına alınması taraftarındırlar.

3. AKTİN KURULUŞU

Hanefiler'e göre aktin unsuru, karşılıklı irade beyanı manasına gelen icab ve kabûldür. İcab-kabûl ile aktin kurulabilmesi akti yapmaya ehliyetli tarafların akti yapmaya uygun bir konunun bulunması şarttır⁴. Unsur veya kuruluş şartlarının bulunmaması halinde akit bâtil olur. (İlerde açıklanacaktır)

4. AKTİN ŞARTLARI

Hanefiler konuya daha teknik yaklaşarak, icab-kabûlün unsur(rükün), taraflar ve konunun şart, diğer vasıfların ise sıhhat şartı olduğu şeklinde bir ayırıma tabi tutmuşlardır. 1-İcab-kabûl, karşılıklı irade beyanıdır. Kur'an-ı Kerim akitlerin rıza şartına bağlanmasında ısrarlıdır (en-Nisa, 4/29). Genel anlamda icab ve kabûlün karşılıklı rızaya dayanabilmesi için birbirine uygun ve aynı mecliste olmasını esas olarak kabûl edilmiştir. 2-Taraflar: Akitde taraf olan şahısların hukukî ehliyyete sahip olmaları esastır. 3-Aktin konusu: Konu olan şeyin belirlenmiş olması esastır. Bazı özel şartlar daha ziyade aktin sıhhati ile alakalı olup bulunmamaları halinde Hanefî fukahasına göre akit fâsit olur.

a. Aktin Genel Şartlarını Yedi Maddede Özetlemek Mümkündür

(1) *Ehliyyet*: Akıl hastası, mümeyyiz olmayan çocuk gibi vasıflara haiz olanların yaptıkları akit vücut bulmaz.

⁴ Mecelle.md.149,361

(2)**Aktin Mahallinin Uygun Bulunması:**Fıkhen mal sayılmayan leş gibi bir şeyin satılması halinde akit vücut bulmaz. Yine bunun gibi buz, meyve gibi çabuk değişen ve bozulan mallar akde konu olamazlar.

(3)**Hukukî Velâyet:** Akti icraya yetki sahibi şahsın bulunduğu zamanda ortaya çıkmasıdır. Mesela küçüğün malını ğabn-i fahiş ile satmak gibi. Çünkü buna İslâm hukuku hiçbir şekilde izin vermemiştir.

(4)**Aktin Bir Fayda Ve Sonuç Doğurması:** İki kişinin ticaretle meşgul olmamak üzere emanet karşılığında rehin akti gibi...

(5)**Nassın Yasaklamış Olmaması:** Sünnet bazı akit şekillerini yasaklamış, bazılarını da akde konu kabûl etmemiştir. Mesela: Haram olan müskirat ve uyuşturucu madde satımı gibi. Hanefilere göre bu konu aktin fesadına götüren bir durumdur.

(6)**Kabûle Kadar İcabın Sahih Olarak Devamı:** Özellikle yazışmalarla yapılan icaplarda kârşî taraf yazıyı alıp kabûl edinceye kadar geçen süre içerisinde ortaya çıkan bir durumdur.

(7)**Akit Meclisinin Birleştirilmesi:** Akit hakkında konuşmak veya pazarlık etmek hali veya aktin yapıldığı yer. İcab yapıldıktan sonra henüz kabûl yapılmadan meclis değiştirilir ise yapılan kabûl ile akit tamamlanmaz.

B. AKİTLERİN SINIFLANDIRILMASI

1. MEŞRUIYETİ BAKIMINDAN

a.Meşru Akitler: Herhangi bir tasarrufa konu olmalarında kanunun (dinin, şeriatin) sakınca görmediği nesneler üzerinde, usûlüne uygun yapılan Akitlerdir.

b.Gayri Meşru Akitler : Kanunun yasakladığı ve cevaz vermediği Akitlerdir. Doğmamış hayvanı satmak, suç işlemek üzere bir insanı kiralamak gibi.

2. SIHHAT BAKIMINDAN

a.Sahih Akitler: Aslı ve vasfı , başka bir deyişle unsurları ve bunlara ait şart ve vasıfları kanuna uygun olan Akitlerdir.

b.Fâsit Akitler: Aslı ve vasfı kanuna uygun olmayan Akitlerdir. Hanefiler bunu kısaca ikiye ayırırlar:

(1)**Bâtıl Akitler:** Unsurlarda ve buna bağlı olan şartlarda eksikliği bulunan Akitlerdir.Bu anlamı ifade etmek üzere Mecelle bâtil satış aktini “Bey’i bâtil aslen sahih olmayan bey’dir”(md.110)diye tarif etmektedir. Mesela: Domuz satışı bâtildir. çünkü aktin unsurları arasında bulunan mevzu İslâm’a göre ekonomik değer taşıyan ve bu sebeple akde konu olabilen bir nesne değildir.

(2)Fâsit Akitler: Vasıf ve ayrıntılarda eksikliği bulunan Akitler.Mesela : Müddet belirlenmeden yapılan bir kira akti fâsittir ;çünkü burada müddet önemli bir ayrıntı şartıdır, Vasıftır.

3. AYNBAĞLILIK AKIMINDAN

a.Ayni Akitler: Âriyet, vedia, karz, hibe ve rehinden ibaret olan beş nevi akitdir. Bu nevi akitlerde konu olan malın teslimi ile tamamlanmış olur.

b.Ayni Olmayan Akitler:Malın teslimine bağlı olmayan, yalnız icap ve kabûle dayanan Akitler.

4.GEÇERLİLİK BAKIMINDAN

a.Nâfiz Akitler: Yapıldığı andan itibaren geçerli olur.

b.Mevkuf Akitler: Hak sahibinin serbest olarak irade ve rızasının alınmadığı akitler: Tehdit altında yapılan akitler ve üçüncü şahıs adına vekâleti olmadan izinsiz yapılan akitlerdir.

5.BAĞLAYICILIK BAKIMINDAN

a.Taraflar İçin Bağlayıcı Olup Anlaşma İle Geriye Dönük Olarak İptali Mümkün Olmayan Akitler: Evlenme akti gibi...

b.Taraflar İçin Bağlayıcı Olmakla Birlikte Karşılıklı Rıza İle Feshi Mümkün Olan Akitler: Kira, satım sulh gibi akitlerdir.

c.Taraflardan Yalnız Biri İçin Bağlayıcı Olan Akitler: Rehin akti ve kefalet akti gibi. Bunlar yalnız veren şahsı bağlar.

d.Heriki Taraf İçin de Bağlayıcı Olan Akitler: Vekâlet, ariyet(ığreti), vedia(emanet-karşı tarafa güven) gibi akitlerdir.

6.MEVZUUN KARŞILIĞI BAKIMINDAN

a.Ivazlı(bedelli) Akitler:Satım, kira gibi mevzuun karşılığı bulunan akitlerdir.

b.Ivazsız (bedelsiz) Akitler:Hibe ve ariyet gibi

c.Başı Ve Sonu Farklı Olan Akitler:Borç aktinde ödeme talebine kadar ivazsız, ödeme talebinden itibaren ivazlı akitler.

7.TAZMİN SORUMLULUĞU BAKIMINDAN

a.Ödeme Sorumluluğu Getiren Akitler:Satım (Şira), mal karşılığında sulh (uzlaşma), karz (kredi) gibi Akitlerde Akit konusu malı teslim alan taraf tazmin sorumluluğunu da almıştır.

b.Emanet Akitleri(ukûdü'l emânât):Satım, mal karşılığında sulh gibi akitlerde, akit konusu malı teslim alan taraf tazmin sorumluluğunu da almıştır.

c. Çifte Vasıflı Akitler: Kira akti gibi.

8. GAYESİ BAKIMINDAN

a. Temlik Akti: Mal veya menfaat mülkiyetinin el değıştirmesi için yapılan akitlerdir.

b. Şirket Akti: Ortaklık gayesine yönelik akitler

c. Teminat Akti: Alacağı garanti etmek için yapılan akitler.

d. Temsil Akti: Fiil ve tasarrufta birinini yerini diğ erinin alması maksadıyla yapılan akitler

e. Muhafaza Akti: Mevzuu korumaya yönelik akitler.

9. SÜREKLİLİK BAKIMINDAN

a. Müddetsiz Akitler: Satım gibi akitler yapıldığı anda ifa ile son bulur.

b. Müddetli Akitler: Kira gibi akitlerdir. Yapıldığı anda sona ermeyip ifası zaman alır

10. ŞEKİL BAKIMINDAN

a. Şekli Akitler: Aktin geçerli olabilmesi için kanunun koyduğu birtakım şart ve merasimleri getirmiştir. Evlenme aktine ilân, şahit, resmî makam şartları ve merasimler, taşınmazlarla ilgili mülkiyet, irtifak, rehin gibi akitlerde tapuya tescil şartı gibi...

b. Rızai Akitler: Bu gibi akitlerde karşılıklı rıza şartı aranmaktadır. Amme hukukunu gerektirmeyen hallerde var olan Akitlerdir. Fıkıhda akitler genellikle şekil şartına bağlı değildir.

11. İSİMLİ VE SINIRLI AKİTLER

a. İsimli Akitler: Satım , kira, hibe, şirket gibi akitlerin konu ve gayelerine uygun birer ismi ve kanun(şeriat) tarafından belirlenmiş aslî hükümleri vardır.

b. İsimsiz Akitler: Yalnızca akit, anlaşma, mukavele gibi genel adlarla anılan hukukî tasarruflardır. Bunlar ihtiyaç ne isteğe göre tahakkuk eder. Fukaha bunlara özel isimleri de taktir etmiş ve genel hukuk prensipleri içerisinde mütalaa etmişlerdir: İsticrar, icareteyn, bey'ül vefa akitleri buna örnektir. Günümüzde telif hakları sözleşmeleri, taahhüd sözleşmeleri, büyük otel ve hizmet yerlerinde kalma sözleşmeleri de isimsiz akitlerdendir.

C. AKTİN UNSUR VE ŞARTLARINA GÖRE SONUÇLARI

Akitlerde unsur dediğimiz, aktin esasını oluşturan şartlardır ki buna fıkıh metodolojisinde(=Usûl-ü Fıkıh) "*asıl*" , diğ er şartlara da "*vasıf*" tabir edilir. Asıl ve

vasıflardaki uygunsuzluklar Akitleri ya “*butlan*”a veya “*fesad*”a götürür. Buna göre Akitler “*Bâtl Akitler*”ve”*Fâsit Akitler*”olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Bu Akit çeşitlerinin her birine dair hüküm ayrı ayrıdır.

Asıl, vasfın mukabili olan bir terimdir. Hanefiler, butlan ve fesad arasındaki ayırmalarda bu terimi sıkça kullanırlar. Onlara görer butlana götüren sebepler şeyin aslına , fesada götüren sebepler de vafına taalluk eder. Hanefiler unsurlarda ve bunlara ait şartlarda eksikliği bulunan akitlere bâtl, diğer vasf ve ayrıntılarda eksikliği bulunanlara ise fâsit demişlerdir.

1.BÂTIL AKİTLER

Hanefiler’de rükün veya in’ikad şartlarındaki eksiklik aktin butlanını gerektirir. Rükünlerle(asıllarla)ilgili şartlar(in’ikad şartları)ise genel olarak şunlardır:

- 1-Tarafların akti yapmaya ehliyetli olması.
- 2-İcab ve kabûlün birbiriyle uyuşması.
- 3-İrade beyanında meclis birliği.
- 4-Akit konusunun mütekavvim(iktisadî açıdan değere sahip)olması.

Eğer bu şartlardan birisi herhangi bir akitte bulunmazsa o aktin butlanına hüküm verilir. Bir aktin butlanı ona dahil olan bütün iş ve işlemlerin de bâtl olmasını gerektirir. Yani akit olmamış gibidir.

2.FÂSİT AKİTLER VE ŞARTLARI

Esas itibariyle meşru olduğu halde gayr-i meşru bir şeye yakınlığı sebebiyle meşruıyyetten çıkan fiildir ki, aslen geçerli olduğu halde vafen geçerli olmaz. Meselâ; Mechul bir şeyi satmak gibi. Sıhhat şartlarının bulunmaması Hanefilere göre o, aktin fesadına götürür. Mesela; Bazı borç akitlerinde müddetin tayin edilmemesi, aktin unsurlarına dokunmamakla beraber, anlaşmazlığa yol açacağı ve icrayı imkânsız kılacağı için fesadı muciptir.

Muamelatta fesad genel olarak “Akitlerin kendileriyle ulaşılmak istenen sonuçları doğurmaması “ yani “aktin hükme sebep olamaktan çıkması”şeklinde tanımlanır.

Hanefî fakihler, yukarda da görüldüğü gibi asıl-vasf ayrımı yapmışlardır. Aktin aslı onun temel unsurları ve kuruluş şartları demektir. Buna göre, Akit konusu, tarafların ehliyeti, meclis birliği, aktin teamüle uygunluğu, karşılıklı iradenin birbirine uygunluğu gibi hususlar aktin aslını teşkil eder. Aktin vasfı ise daha ziyade aktin konusunu alakadar eder. Akit konusunda taraflar için herhangi bir zarar varsa bu durumda fâsit şart mevcuttur.

Hanefî fakihler, asıl ve vasfın hukukî sonuçlarının mevcudiyetinden bahsetmişlerdir. Aktin kurulup sonuçlarını meydana getirmesi hususunda, her biri için ayrı ayrı şartlar belirlenmiştir. Buna göre akit üç mertebede teşekkül eder:

- 1-İn’ikad,

2-Sihhat,

3-Nefaz.

Her mertebe ayrı hüküm ve hükümsüzlük ihtiva eder. Buna göre İn'ikad mertebesinde bir şartın olmaması "*butlan*", Sihhat mertebesindeki bir eksikliğin "*fesad*", Nefaz mertebesindeki bir eksiklik de "*tevakkuf*" (askı hali) sonucunu doğurur.

Akit mün'akit olmakla beraber, sihhat şartlarından birini taşımıyorsa o taktirde fâsîd olur. Akitlerde fesad unsuru giderildiğinde aktin sihhat ve meşruiyyet kazanması çok önemli bir kaidedir.

Bir fiilin aslı meşru olmakla beraber yasaklanmış olursa bu yasaklama muayyen bir vasfına yönelmiş, onu tasfiye etmeyi hedef almış demektir. Mesela riba yasaklanmıştır. Riba akti ya ödünçtür(karz) yahutta beyi'(mübâdele)dir. Bu iki akit aslında meşrudur; burada kanun koyucunun istemediği, karşılığı bulunmayan fazlalıktır. İşte bu taktirde akit bâtil değildir. Çünkü aslı meşrudur, fakat fâsittir. Çünkü vasfı veya fer'i meşru değildir. Meşru olmayan vasıf izale edilince tam meşruiyyet kazanarak sahih akit halini alır⁵.

Yine bir fiil asıl ve vasıf itibariyle değil de, akit haricî bir nedenle yasaklanmış ise ne bâtil ne de fâsit olur ancak onu işlemek diyaneten haram olur. Mesela; Cuma ezanı esnasında beyi' ile meşgul olmak ve bir kimsenin pazarlığı üzerine pazarlık yapmak(neceş) buna bir örnektir.

Akitlerde Hanefî fukahası, fesad (çoğu zaman butlan) sebebi olan bazı maddeleri sıralamışlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: *Hata, hile, ikrah, zarar, garar ve cehalet, faiz ve fâsit şartlar* gibi şartlardır. Bunları konumuzun daha iyi anlaşılması bakımından kısaca açmaya çalışacağız.:

a. Hata: Ehliyeti ortadan kaldıran sebepler rıza unsurunun yokluğunu, hata, hile, ikrah ise rıza unsurunun eksikliğini ve sakatlığını ifade eder. İslâm fikhında bu konular "*Hıyar*" yani "muhayyerlik" bahsinde ele alınmış ve bunları "*kusurlu çıkma muhayyerliği*", "*vasıf muhayyerliği*", "*görme muhayyerliği*" gibi başlıklar altında incelemiştir. Fıkıh ve kavâid kitaplarında akitle ilgili konuda, şahısta, ivazda (bedel) ve kanunda (şeriat) hata üzerinde durulmuş ve hatanın akde tesiri üzerinde geniş mütalaalarda bulunulmuştur.

b. Hile: Fiil, söz, sükût (kusuru söylememek) yollarıyla yapılan hile karşı tarafın hataya düşmesine sebep olmakta, hata da rızayı bozduğu için akde tesir etmektedir. Fukaha hatayı "*tağrir*" ve "*tedlis*" terimlerini kullanarak ele almış, açık ve derli toplu bir şekilde incelemiştir. Mesela :Elbiseyi yeni göstermek için boyamak, ineğin fazla süt verdiğini göstermek için birkaç gün sağmayıp memesini şişkin gösterme eylemlerinde

⁵el-Mevsılî, *el-İhtiyar*, Mısır, 1951, Cilt.H.s:26

olduğu gibi fiilî hile, prensip olarak akit feshedilebilir. Emanet Akitleri'nde yalan söylemek gibi kavî (sözle)hile de akti fesh ettirebilir. Akit konusunda herhangi bir kusuru söylememek şeklinde gerçekleşen durum aktin fesh olmasına sebep olabilir.

c. İkraḥ: Bir kimseyi zorla herhangi bir fiili haksız yere işlettirmek diye tarif edilen bu terim, akde tesirinde ağırlık derecesine göre psikolojik ve sosyal ikrah şeklinde ayırt edilir. Hanefiler'e göre nikah, talak, itak, nezr gibi feshi kâbil olmayan tasarruflar ikrah altında da olsa geçerlidir. Satım, bağış, kira gibi feshi kabil olan akitlerde maruz kalan taraf için kabûl etmeme yatkısı vardır.

d. Zarar: Akit konusunun zarara sebep olmadan tesliminin mümkün olmasıdır. Fıkıh'ta zarar, aktin fesadına götüren hususlardandır.

e. Garar ve Cehalet: Garar mevzuun var olması, gerçekleşmesi konusundaki risk, belirsiz ve şüphedir. Cehalet ise varlığı, gerçekleşeceği bilinen mevzuun önemli vasıflarındaki bilinmezliktir. Gökteki kuşu, denizdeki balığı satım konusu yapma örneğinde ğarardan bahsedilir. Çünkü bunların tutulup ya da yakalanmayacağı kesin değildir. Paket içindeki bir nesneyi satım konusu yapma örneğinde de cehalet vardır. Bu konu, ileride daha geniş ele alınacaktır.

f. Faiz: Faizli Akitlerin tamamı butlana yani hükümsüzlüğe götürür.

g. Fâsit Şartlar: Hanefî fukahasına göre, taraflara menfaat sağlayan ek şartların geçerli olabilmesi ve akde tesir etmemesi için aktin gereği veya ona uygun yahut âdet haline gelmiş olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁶

II. İSLÂMÎ AKİTLER İŞİĞİNDA MÜBÂDELENİN TASNİFİ

Mübâdele İslâm fikhında "bey" kelimesi ile anlatılmaya çalışılır. Bu husustaki kavramlar hükümler tamamen akit kavramının kapsamına dahildir. Bey' kelimesi de "Akit" kelimesiyle tamamlanır ve akitlerde tasnif nasıl ise beyi' de de onun gibi taksim yapılır. Bey'-i bâtil, mübâdelenin bâtil, yani geçersiz olduğuna olduğunu ifade eder bu tamlama aynen bâtil akit anlamını taşır. Aktin bâtil olması akde konu olan şeyin aslen mal olmadığını ifade eder. Bunun sonucu olarak bey'e konu olan şeylerin fikhî terim ile ifade edecek olursak mal-i mütekavvim⁷ olması lâzımdır. Yani şer'an ve kanunen mübâdelesine bir engel konulmamalıdır.

Akitlerin fesadına sebep olan şey bey'in de fesadına sebep olan şeydir. Akitlerde fesada götüren neden (illet) ne ise bey'de de aynen mevcut olmalıdır. Fesad vasıftaki bir

⁶Mecelle. md:186-187

⁷Mal-i mütekavvim:İktisadî bir değere sahip

noksanlıktan ileri gelmektedir. Fesada götüren memnu' hal izale olduğu zaman memnu' olan şey aslına yani ibaha haline dönüşür ve sakatlık giderilmiş olur. Bâtıl olan bey'de bu, asla söz konusu olamaz.

Fıkıh kitaplarında açıklanan tüm mübâdele çeşitleri daha fâsid olan ve olmayan mübâdeleleri kapsamaktadır. Bu açıdan konuya yaklaşmak için mübâdelenin tarifini yeniden yapmalı ve çeşitlerini akitlerin ışığında yeniden ele almalıyız:

A. Mübâdelenin(=Bey') Tarifi

Kur'an-ı Kerim'de bey' teknik bir terim olmaktan ziyade , tüm alım satım işlemlerinde kullanılmıştır. Bu terime eş anlama gelebilecek "*şira*" kelimesi ile beraber zikredilmiştir. Her iki kelime de sözlük anlamları itibariyle mübâdele demektir. Fıkıhta bey' kelimesiyle borçlar hukukunun temelini teşkil eden satım akti kastedilmiştir. Fıkıhta satım akti (bey') mülkiyeti nakledici, bağlatıcı(lâzım), ikitaraflı(tam ıvazlı) ve rızaya dayanan bir akit olup isimli akitlerin başta gelenidir. Hanefi fakihlerinin görüşüne göre satım aktinin rüknü sadece icab ve kabulden ibaret olup temelde akdî rızayı zedeleyecek herhangi bir sakatlık ve tehlikelerden uzak olmalıdır.

Bey'i diğer mezhepler arasındaki tarif farklarını ihmal etmek suretiyle genel anlamda tarif etmeye çalrsak "*malın temlik kasdıyla malla değişimi*" şeklinde tarif edebiliriz⁸. Tarifte geçen temlik kelimesi herhangi bir şeyin tam mülkiyetini ve tasarrufunu zimmete geçirmek demektir. Buna göre menfaatin temlikini konu alan ve süreli olan icare ve âriyetten, bedelsiz temlik olan hibe ve vasiyetten ayrılmıştır.

III. MÜBÂDELE AKTİNDE KARŞILIKLAR

a. Her İki Tarafın da Bedeli Ayn Olur: Bu şekildeki mübâdeleye mukayada (trampa)denir. Ayn, Mecelle'nin 159. maddesinde şu şekilde tarif edilmiştir. "*Muayyen ve muşahhas olan şeydir*". Bu tarife göre tam olarak belirlenmiş ve sayılabilen canlı- cansız varlıklar, ölçülüp tartılmak suretiyle kullanılan para ve ticârî eşyadır.

b. Deyn : Fıkıhta deyn de bir maldır. Ancak hakiki değil hükmî bir maldır. Hakiki malın belirleyici özelliği ihtiyaç halinde faydalanılmak üzere biriktirilmesi, yani fiilen muhafaza altına alınmasıdır. Ayn, işte bu özelliği taşıyan maldır. Deyn ise ancak borçlu tarafından ödendikten, hak sahibinin eline geçtikten sonra biriktirilebilecektir. Mübâdelede ayn karşılığı deyn olursa buna, mutlak bey' denir.

c. İki Bedelin de Deyn Olması Durumunda : Sarf'tan söz edilir.,

d. Deynin Ayn Karşılığı Satımı Halinde : Selem aktinden söz edilir.⁹

⁸Ömer Nasuhi BİLMEN, *İstılâhat-ı Fıkhîyye Kamusu*. İst. 1970.C.6S.5

⁹ İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.1, "Akit" maddesi

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞİM ARAÇLARI VE KULLANILMASI

Bu bölümde değişim aracı olarak kullanılan para ve para benzerleri ele alınacak ve tarihî, teorik ve fikhî açıklamalar yapılacaktır.

I. PARA VE PARA SİSTEMİ

A. Paranın Mahiyeti

İlkel toplumlarda bile bir iktisadî düzenin varlığı herkes tarafından bilinmektedir. Bu günkü iktisadî hayatın temeli iş bölümü-ihhtisaslaşma ve mübadeledir. Bu temel üzerinde herkes bir iş alanında çalışmakta ve karşılığında para alarak bir takım ihtiyaçlarını onunla gidermektedir. İlkel çağlarda ve toplumlarda fertlerin ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin sayısı az ve bunları karşılamak ve tüketime sunmak kolaydı. Toplamlar ilerledikçe ihtiyaçlar artmış ve bunları kullanıma sunmak da zorlaşmıştı. Yeni üretim metotları yeni teknolojiler geliştirmek zorunlu hale gelmişti. İşte bunun içindir ki. bugün ihtiyacımızı karşılamakta mübadele esastır.

İktisadî hayatın henüz gelişmemiş olduğu dönemlerde mübadele aynı şekilde yani trampa ile yapılıyordu. Bu güç ve uzun bir süreci gerektiriyordu. Bir noktada tesadüfe dayanan bir şekilde ihtiyaçlar gideriliyordu. İşte insanoğlu örgütlendikçe güçlükleri aşmak için paralı mübadele metodunu bulmuştur. İleri toplumlarda mübadele para ile yapılmaktadır. Toplumun fertleri ellerindeki parayı vererek karşılığında mal almışlardır. Mübadele *mal→para→mal* şeklini almış ve hatta *mal→para* veya *para→mal* şekline dönüşmüştür. Paranın araya girmesiyle mübadele daha kolay hale gelmiş ve malların değeri ona göre tesbit edilmiştir. Paranın ne zaman ortaya çıktığı tarihsel olarak bilinmemektedir. İktisadi hayata girmesiyle toplumun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde çok çeşitli maddeler para fonksiyonunu yerine getirmiş ve zamanla değerli madenler üzerinde karar kılmıştır. Bu madenler daha ziyade altın, gümüş, bakırdır. Kullanılan madenler, kolay şekillenebilir, taşınabilir, dayanıklı olma özelliklerinden dolayı kıymet vasıtası olarak kabul edilmiştir.

İlk devirlerde bu madenler çubuklar, halkalar halinde kullanılmıştı. Bu döneme *tartılan para dönemi* diyoruz. Daha ileri bir safhada, asmak suretiyle madenin avarı ve

ağırlığı kontrol altına alınmıştır. Bu döneme de *sayılan para dönemi* denir. İktisadî hayat kompleks hale geldikçe paranın daha kullanışlı hale gelmesi ihtiyacı duyulmuş ve bu paraların taşınmasındaki güçlük, risk ve aşınma gibi dışsal etkenler kıymetli madenleri bir yerde saklamak zarûreti duyulmuş ve bunları temsil eden senetler yani *Banknotlar*, para olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu safhada altın karşılığı olmayan paralar yani *kâğıt paralar* da kullanılmaya başlamıştır. Bu gün banknot ve kâğıt paranın yanında bankalardaki vadesiz mevduatın da *kaydî para* adıyla kullanıldığını görüyoruz. Özellikle son aşamadaki para şekli iktisadî hayata uyum sağlayan son derece elastiki bir mekanizmaya sahiptir. İktisadî hayat geliştikçe eskisinin yerine daha kullanışlı ve daha iyi usuller aranmış ve konulmuştur.

1. PARA ÇEŞİTLERİ

a. Mal Para

Para olarak kullanılan nesnenin bir mal olarak diğer kullanımlarla ilgisi varsa , (tuğla, sigara, altın vb)ekonomide mal, para sistemi geçerlidir. Metal sistemine dayanan tüm para sistemleri mal para sistemidir. Mal Para sistemi; herhangi bir hükümet müdahalesi olmadan kendiliğinden gelişmiştir. Mesela; toplum, tuğla ya da kumaşı bir değer ya da mübâdele aracı olarak görebilir. Bu deyim (Mal para) para olarak değerleri aşağı yukarı mal olarak değerlerine eşit olan mallar için kullanılmaktadır. Bu durumda altının para olarak değerinin, bir mal olarak değerinin altına düşmemesini sağlamak için, halka altın parayı eritip külçe yapma izninin verilmesi gerekir. Altın paranın değerinin mal olarak değerini aşmaması da garanti edilmelidir. Bunun için de hükümet adına darphane, para basımında bir tekel olarak kendisine getirilen tüm altınları normal bir ücretle sabit ağırlıkta altın paraya çevirme zorunluluğunu yüklenmelidir. Böyle bir ekonomide her malın diğer mallar ve altın cinsinden belli fiyatı vardır. Altın da dahil tüm malların nispi değerleri nispi arz ve talep koşullarına göre belirlenir.

b. Temsili Para

Maddesi itibariyle bir değeri yoktur. Çeşitleri arasında banknotları, altın -gümüş sertifikalarını sayabiliriz. Bu tip parada esas güven ve garantidir. Bu sistemde para seçimi efektif olarak altın veya gümüşle sınırlandırılmaz. Ancak tedavüldeki sertifikalar

istenildiği zaman altın veya gümüşe tahvil edilebilir. Bunun tipik örneği altın ve gümüş karşılıklı kâğıt paralardır.

c. Kâğıt Para

Nominal değeri ifade eder. Sembolik bir değere sahiptir. Bu tip paralar gücünü devletten alır. Kanunî tedavül mecburiyetiyle mübadelelerde muhataplar , bu parayı kabul etmek zorundadır.

d. Kaydî Para

Banka parası veya Mevduat parası: Bunlar, bankalardaki vadesiz mevduat hesaplarını temsil eder. Bankaya bir ödeme emri yazılarak veya çek keşide edilerek kullanılabilen parayı ifade eder. Aynen nakdi ödemelerdeki foksiyonu yapabildiğine göre,«çek»i para olarak nitelendirebiliriz. Kaydi para denmesinin nedeni çekle tedavül etmesinden dolayıdır.

Ticarî bankalar vasıtasıyla üretilen bu para çeşidine de «Banka parası» da denebilir. Bu tip para çeşidinin temeli mevduattır. Tasarruf erbabının biriktirdiği ve bir müddet kullanmayacak olduğu fonları mevduat faizi karşılığında ve mevduat şeklinde kendi bünyesine çekip, fon ihtiyacı karşılığında kredi olarak vermeye çalışırlar. Bu tip paralarda mülkiyetin intikali bir hesaptan diğerine kayıt yoluyla yapılır. Ayrıca kaydî para “serbest para” olarak nitelendirilmektedir. Çünkü, kaydî paranın emisyonunu nisbeten eylem serbestliği olan bankalar ve banka dışı mali araçlar¹⁰ yapmaktadır. Gerçekte, Merkez Bankasının müdahalesi olmadıkça kaydî para gerçek bir paranın yaptığı işi yapamaz Yani ödemelerde kullanılmaz.

2. PARA STANDARDI

Para biriminin hangi maddeden ve hangi ölçüye göre tesbit edileceği meselesi para standardını ortaya koyar. Ağırlığı ve belli nitelikteki altına ya da gümüşe mi yoksa onların dışındaki bir ölçüye mi dayandırılacaktır ? sorusu para standardını ortaya koyar. Bu standart tesbitinden sonra, arzının özelliklerinin, mübadele vasıtaları ile değişim şekillerinin

¹⁰Banka dışı mali araçlar:Kalkınma Bankaları, Özel Finans Kurumları, Kredi ve Kefalet Kooperatifleri, Posta Çekleri Sistemi, Sigorta Şirketleri, Yarı Finansal Kurumlar'dır.

ve oranlarının ne olacağı, diğer paralarla hangi ölçü ve esaslara değiştirilebileceği, arzedecek kurumu, emisyon şartlarının ne olduğunu inceleme konuları da para sistemi çerçevesinde incelenir.

Klasiklere göre para ekonomik bir mal niteliğindedir. Paranın yapılmış olduğu metal diğer mallar gibi arz ve talep kanunlarına göre fiyat ve değer bulur. Paranın değeri bu nedenle metalin değerine bağlıdır. Metalin değerinden bağımsız bir para değeri olamaz. uzun dönemde paranın değerini belirleyen etken unsur madeni paranın üretim maliyetidir. Kâğıt paranın (banknotların) metal parayı temsil etmekten öte bir fonksiyona sahip bulunmadığını ve tedavül değerinin değerini karşılık tutulan madeni paradan aldığını ileri sürmüşlerdir. Kâğıt para, madeni paraya çevrilebilme niteliğini korudukça tedavül edebilecektir.

Para sistemlerini iki ana başlık altında açıklamak mümkündür:

1-Madeni para sistemi ya da standardı

2-Kâğıt para sistemleri ya da standardı

Madeni para sistemi de iki başlık altında incelenir:

i- Altın para sistemi

ii-Gümüş para sistemi

Altın para sisteminin özelliklerini kısaca dört ana maddede saymamız mümkündür.

1-Para birimi altın cinsinden tesbit edilmiştir.

2-Tam konvertibildir.

3-Altın ihrac ve ithalinin serbest olması gerekir

4-Altının sınırsız ödeme gücü vardır.

B. PARA SİSTEMLERİ

1.ALTIN PARA SİSTEMİ

a. Altın Sikke Sistemi

Altının kendisinin sikke halinde tedavülde bulunduğu, tedavüldeki kâğıt paraların da altın sikkelerle başabaş çevrilebildiği altın standardı sistemidir. Altın standardı bir ülke parasının tam altın karşılığı olması esasına dayanır. Bu standartta ülkenin standart para birimi belli ağırlıktaki altına eşit olarak tanımlanır ve para altına, altın da paraya serbestçe değiştirilebilir. Altın sikke standardı en saf şekliyle 1817-1914 yılları arasında uygulanmıştır.

b. Altın Külçe Sistemi

Bu sistem, en etkin şekliyle 1925-1931 yılları arasında uygulanmıştır. Dolanımda altın sikkenin bulunmadığı, kanunî olarak dolanımda bulunan paranın da altın sikkeye değil fakat önceden asgari oranı belirlenmiş altın bir külçeye çevrilebildiği sistemdir. İngiltere’de anılan tarihler arasında uygulanarak paranın altına konvertibilitesi 400 onsluk (11,3 kg) altın çubuk satın alma şartına bağlanmıştır¹¹.

Bu sistemde her ülke parasının değeri sabit bir fiyattan altına bağlanmış, altın alım-satımıyla ithal ve ihracını serbest bırakmıştır. Döviz kurları, paraların temsil ettiği altın miktarlarına göre belirlenir¹². Yurtiçi ödemeler temsili paralarla yapılır. Konvertibilite yalnız yüksek meblağlar için uygulanır¹³.

c. Altın Kambiyo ya da Altın Döviz Sistemi

Altın standardının özel bir türüdür. 1944-1971 yılları arasında farklı biçimlerde uygulanmıştır. Bu sistemde bir ülke parasının sabit bir kur üzerinden altın standardına bağlı başka bir ülke parasıyla serbestçe değiştirilebilir. Sistemde dolanımda altın para yoktur. Tedavül hacmini karşılayacak kadar geniş altın stoğuna sahip olmayan ülkelerde ulusal para ile altın arasındaki bağ altın standardına bağlı dövizler yardımıyla kurulmuştur. Altın külçe standardı sırasında sterlin, altın kambiyo standardı sırasında da dolar bu anlamda uluslar arası rezerv para fonksiyonu görmüştür. Bu sistemde ülkenin para birimi doğrudan doğruya altın cinsinden değil, altına dayalı bir yabancı ülkenin parası cinsinden ifade edilmiştir.

Sistem, XX.yüzyılın başlarına kadar geniş uygulama bulan bu sisteme devlet tarafından müdahale edilmemiş, kendi halinde bırakılmıştır. Bu rejim ülke parasının miktarı kadar altın birikimini öngörür. Onu sağlayan tek faktör, söz konusu ülkede mevcut olan altın madeninin hacmidir. Ülkeye aktın akışı bollaştıkça altının değeri düşecek ve emtia fiyatı yükselecektir. Altın çıkışı olan ülkedeysen fiyatlar yükselecektir. Otomatik altın standardının arkasında klasik sistem vardır ve para miktarındaki değişmelerin reel gelir ve istihdam seviyesini değil, sadece fiyatları etkileyeceği varsayılmaktadır.¹⁴

¹¹Faruk YALVAÇ, *Bankacılık Terimleri Sözlüğü*, 1. Basım, Mart 1990, s.223-224

¹²Cem ALPAR-Tuba ONGUN, *Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlük*, Ank, 1987, s.10-11

¹³Erdoğan ALKİN, *İktisat*, İst. 1977, s.192

¹⁴Mükerrem HİÇ, *İktisat*, İst., 1977, s.192

2. GÜMÜŞ PARA SİSTEMİ

Altının para olarak ilk kullanıldığı yer de Mısır'dı. Altın ve gümüş yaratıcının para için yarattığı en elverişli ve en değerli iki madendir. Anadolu'daki ilk paraların yerel olarak çıkarılan altın ve gümüş karışımı bir madenden üretildiğini biliyoruz. Daha sonraları Eski Yunan kent topluluklarında yayılırken, saf altın, saf gümüş ve bronz sikke üretimine geçildi. Gümüşün ilk defa para olarak kullanımı Milattan önce 269 tarihinde Roma'da vuku bulmuştu. Cermen kavimlerinin istilaları ile birlikte bölgedeki sikkelerin evrimi iki ana dala ayrıldı. Roma İmparatorluğunun Cermenler tarafından istila edilen batı eyaletlerinde, nüfusun ,ticaretin ve kent ekonomisinin gerilemesiyle birlikte, sikke kullanımı da büyük ölçüde geriledi. Feodal Avrupa'da altın kaybolurken, para düzeni esas olarak penny adı verilen küçük gümüşlerle sınırlı kaldı. Batı Avrupa sikkeleri ancak XIII.yy da altının tekrar ortaya çıkmasıyla birlikte canlanacaktır. Altın ve gümüşün çoklukla tedâvülü, ancak Amerika'nın keşfinden ve Meksika, Kaliforniya, Avustralya madenleri işletilmiştir Bu sistemde yalnızca gümüş paralar ölçü paradır. Gümüş para fonksiyonunu yerine getirmede altına göre daha elverişlidir. XVIII. yy la kadar devam etmiştir. Adı geçen sistem Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın bazı ülkelerinde XX. yyın başına kadar devam etmiştir. Altın para sisteminde aynı şekilde cereyan etmektedir.

3. ÇİFT MADEN SİSTEMİ

Bu sistem tarihi altın sikke sisteminden önce gelmiştir. Gümüşün üretimindeki artış devamlı olarak değerini düşürmüştür. Bu yüzden , çift metal sistemine «Aksak Sistem» veya «Topal Sistem» denilmektedir. Bu sistemde hem gümüş hem de altın , para değerine esas teşkil etmiştir. Özel kişiler her iki maddeden de sikke kestirmek hakkına sahipti. Ödemelerde her iki sikke de kabul edilmişti. Altın ve gümüş sikkeler arasındaki değer oranı piyasa tarafından değil, kanun tarafından tespit edilmişti. Gümüş üretiminin artarak iki maden arasındaki paritenin bozulmasına yol açmıştı. Özellikle gümüş üretimindeki artış gümüşün piyasa değerini para değerinin altına düşürmüştü. Bu durumda gümüşü ucuza alıp darphanede sikkeleştirerek ödemelerde bulunmak yaygın hale gelmiş ve altın adeta ortadan kalkmıştı. Burada «Ghresham Kanunu» gerçelenmiş oldu. Bu kanuna göre

“piyasada değer itibariyle birbirinden farklı iki ödeme aracı bulunduğu zaman , kötü para iyi parayı kovar; tedavülde yalnız kötü para kalır”¹⁵

Çift metal sisteminde iki madenden birinde meydana gelecek yetersizliği diğerindeki fazlalıkla giderilebilir . Buna karşılık bol olan madenin fiyatındaki düşüklüğü de kıt olan madenin fiyatındaki yükselme dengeleyecektir. Böylece iki madenden birinin arzındaki ve fiyatındaki istikrarsızlığı yavaşlatmak için diğeri paraşüt görevi yapabilir.

İslam dünyasında zuhurundan itibaren cari sistem çift metal sistemi idi ve bu iki para Kur'an'da geçmekteydi. Hem altın, hem de gümüş para tedavüldeydi. Ancak ikisi arasındaki oran sabit tutulmaya çalışılmıştır. Genellikle bu sistemde bire onaltı gibi bir oran tespit edilmiştir. Daha sonra kaleme alınmış parayla ilgili konulara fıkıh eserlerinin ilgili bölümlerinde bol bol rastlamak mümkündür. Şu halde o dönemlerde tedavülde bulunan çift para sistemi, yukardaki oranın muhafazasıyla beraber İslamî açıdan da bir resmiyet kazanmıştır. Para sistemi aynen bırakıldığı halde, para üzerinde her türlü hile, haksız iktisab yasaklanmıştır¹⁶.

4. KÂĞIT PARA SİSTEMİ

Para tarihinin son ve önemli adımı, kâğıt paranın evrimiydi. Tarihi olarak İslam ulusları içerisinde İlhanlıların 1290 larda kâğıt para basabilmeleri oldukça ilginç gelişmedir. Bu girişim aynı dönemde Çin'de yapılan uygulamalardan esinlenmekteydi Çindeki fetihleri sayesinde Moğollar kâğıt parayı İran'a taşıyabilmişlerdir. XVII. yy lın sonlarına doğru kâğıt paranın ortaya çıkmasıyla birlikte Batı'daki para evriminde yeni bir aşamaya ulaşıldı. İlk banknotlar İsveç devlet bankası tarafından 1660 larda piyasaya sürüldü. XVIII. yy boyunca Batı Avrupa'da pek çok devlet kendi kâğıt paralarını piyasaya sürmeye başladılar.¹⁷

Avrupa'da altınla çalışan zanaatkârlara “Goldsmith”(=sarraf)deniyordu. Onlar, altınları koruyabilecek güvenli bankaları olan, tefecilerdi. Hatta halk güvenli olduğu için altınlarını onlara emanet ederlerdi. Tevdi edilen paralara karşılık verilen makbuzlar

¹⁵Erdoğan ALKİN, Age. s. 190. Mükerrrem HİÇ, Age. s. 113. İlker PARASIZ, *Para-Banka ve Finansal Piyasalar*, 5. Bsk. Bursa, s.34

¹⁶Makrizi, *en Nukudü'l İslamiyye*, Beyrut, 1939,s. 30

¹⁷Şevket PAMUK, *Money, History and Numismatics*, Yapı Kredi Yay..s.15.

bugünkü banknotun esasıydı. Bu kâğıt iki şahıs arasında olduğu gibi mülkiyetin devredilmesi suretiyle üçüncü kişilere de intikal edebilirdi. Halk arasında, altını saklamanın en güvenli yolu sarraflarda biriktirmektir. Buna karşılık, sarraflar, emanetçilere talep durumunda altını devretme yükümünü içeren bir alındı belgesi vereceklerdi. Eğer emanetçi, büyük miktarda bir satın almada bulunmayı arzu ediyorsa, sarrafa gidecek, altınını isteyecek ve onu, satın almak istediği malların satıcısına devredecekti. Satıcının altına ihtiyaç duymadığı ancak altını güven altına almak için sarrafa geri götüreceği durumlar da olabilirdi. Bu bakımdan, ilk ortaya çıktığında kâğıt para, aynı miktarda altını talep üzerinde ödemeye bir söz veriyordu. Madenî para sistemleri yaygın bir şekilde uygulanırken XVII.yy dan itibaren temsili paraların da tedavül etmeye başladığı göze çarpmaktadır. Burada, halk, sarrafi güvenilir bulursa, altını fiziksel olarak transfer etmek gibi zor ve tehlikeli bir yol izlemesine gerek kalmayacaktı. Alıcılar, yalnızca sarrafin verdiği alındı belgesinin, onu kabûl edecek olan satıcıya transferine gerek duyacaklardı. Alıcı, gerek duyduğu zaman altının geri ödenebileceğinden şüphe içerisindedirler. Satıcı, bir malı, sarrafi güvenilir bulan üçüncü bir kişiden satın almak durumundaysa, bu işlem de, sarrafin alıcıdan satıcıya geçmesiyle etkilenebilecekti. Altının yerine kullanılan kâğıt parçaları üzerindeki kayıtlar bunun için yeterli görülmektedir. Bu bakımdan kâğıt para, üzerinde yazılı miktardaki altın karşılığı olan bir akit belgesi durumundadır. Ödeme sözü ilkin sarraflarca daha sonra gelişerek banka haline almıştır. Bu işlemler kurumlaştıkça ve kurumlar arası güven devam ettikçe “altın kadar iyi” olacaktır. Bu türden kâğıt para, istenildiğinde değerli madenlerle değiştirilebilir. Ve bu madene çevrilebilir. Bir ülke parası altına çevrilebilir durumdaysa, o ülkenin altın standardına göre olduğu söylenir. Daha sonra nominal olarak altına çevrilebilir kâğıt paralar basıldı ve buna “**Banknot**” adı verildi. Bu banknotlar, bankaların ödeme yükümlülüğünü ifade eder. Banknot: İngilizce banka kaimesi, her memlekette milli bankanın akçe makamında tedâvül etmek üzerine çıkardığı muhtelif miktar ve kıymetli kaime diye tarif edilir.

Önceleri sarraflar daha sonra kurum haline gelen bankalar güvenli kasalar olarak görülmüşlerdir. Bu kurumlar güvenilirliğini devam ettirdikçe mudilerce bir finans merkezi olması cazibesini sürdürdü. Mudilerin emanet olarak bıraktığı altınları veya gümüşleri bir anda geri almadıklarını gören sarraflar ya da bankalara geri kalan ve kendilerinin olmayan menduatın bir kısmını karşılık olarak ayırmışlar, bir kısmını da faiz mukabili ihtiyaç

sahiplerine kredi olarak vermişler, daha ileri seviyede talep edilen meblağlar için de banknot vermişlerdi. Ancak sarraflar açtıkları kredilerin, ödeme imkanları üzerinde olduğunda mevduat sahiplerini zarara sokmaya başladıkları için XVII.yy ın sonlarında sarrafların faaliyeti durdurulmuş ancak bankalar yaygınlaştırılmıştır. Banknot ihracının böylece kötüye kullanıldığı ortaya çıkmış oldu. XIX.yy ın başından itibaren de banknot hacminin kontrolüne gidilmiştir. Banknot hacminin kontrolüne gidilmiştir. Banknot hacminin kontrolünde başlıca iki görüş ileri sürülmüştür. İlki D. Ricardo'nun görüşüdür ki; onun görüşünde banknot miktarı sıkı bir şekilde altın sikke miktarına bağlanıyordu. Yani her banknotun karşılığı altındı. Burada para arzı bir hayli rijittir. İkinci görüş, para arzına esneklik kazandırmak için konulan prensip, yani banka prensibidir. Emisyon sorunu ki; artan ticareti karşılamaya yetersizlik sonucu paranın ihracına serbestlik kazandırılmalıydı. Her iki prensipten de istifade edilerek«asgari altın ankes»sisteminde, banknotun belirli oranında minimum altın sikke karşılığı bulundurmak zorunluydu.

XIX.yy da özellikle savaş yıllarında halkta ellerinde bulunan banknotları altına dönüştürme eğilimi artmış, geçici olarak kâğıt para rejimi uygulanmış, savaş sonrası ülkeler yine eski rejime devam emiş oluyorlardı. Aynı tecrübeler I. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiş ve nihayet 1929 bunalımından sonra devamlı kâğıt sistemine geçilmiştir.

Kâğıt sisteminin özellikleri:1- Kâğıt paranın altına çerilebilme kabiliyeti yoktur. 2- Birinci nedenden dolayı para arzı geniş bir esneklik kazanmıştır. Kâğıt paranın altına dönüştürülmemesi, altına dayanmayan devlet tahvilleri, ticari senetler v.b ihraç edebilmesi için esnek bir mahiyet oluşturur. Para arzının tesbiti doğrudan para otoritelerinin kararlarına terkedilmiştir. Para rejiminin sui istimaline müsait olması hükümetleri kolaylıkla enflasyona sürükler. Paranın basımı altına ya da gümüşe göre değil, günün ihtiyaçlarına göre gerçekleşir.

Genel anlamda para konusundaki teorik bilgiler tarihi birikim içerisinde yukarıda anlatıldığı gibidir. Tesbit edilen teorik sonuçlar konumuz açısından bir zemin oluşturur. Bu zemin üzerinde İslam ekonomisinin gelişimini izleyeceğiz.

II. İSLAM ORTAÇAĞINDA TEDAVÜLDEKİ PARALAR VE PARA SİSTEMLERİ

A. İSLAM ORTA ÇAĞINDA PARASAL KAYNAKLAR VE KURUMLAR

Avrupa ülkelerinde İslam kökenli altınların bollaşması üzerine, Frankların kralı Şarلمان tarafından gerçekleştirilen para reformunda, Denier adıyla tedavüle verilen altın sikkeler İslami sikke Dinar'a bağlanmıştı. Şarلمان'ın getirdiği sistemde 12 Denier 1 Sous, 20 Sous ise 1 Livre sayılıyordu. Günümüz İngilteresinde geçerli olan para sistemi, bu ülkeye Ortaçağ Avrupasından kalma bir hatıradır.

Avrupa'da Frank krallığı ile Venedik ve Cenova şehir devletlerine giren İslam altınları yine, eski dönemlerin bir tekrarı gibi, Bizans'ın mallarına yöneliyordu. Bu nedenle altın açısından zenginleşen Avrupa XII. yy dan itibaren yeniden altın ve gümüş olmak üzere bi-metalist para rejimine döndü.

Altın paranın geçerli olduğu Bizans'ta gümüş para küsurat ödemelerinde kullanılan ufaklık para vazifesini görüyordu. İmparator Konstantin döneminden itibaren 4,54 gr ağırlığında olarak basılan altın sikkelere Solidos, sonraları Nomisma, VI. yy ın sonlarına doğru Dinarion Kreseon, Avrupa ülkelerinde ise bazen Besante deniliyordu.

Bizans altını, ticaret yoluyla veya Kızıldeniz üzerinden Uzak Doğu'ya, zaman zaman harp tazminatı olarak çevre ülkelere ya da politik amaçlar doğrultusunda yeni müttefikler elde etmek için Avrupa ülkelerine gidiyordu. Uzak doğu ile yaptığı ticaret neticesinde ortaya çıkan dış ticaret açığını başlangıçta Avrupa'daki altın para stoklarının iyice azalması üzerine bu ülkelerle yürütmekte olduğu ticaretini ister istemez sınırlandırmış, dolayısıyla dış ticaret hacmini daraltmak mecburiyetinde kalmıştır.

Balkanlarda bulunan altın ve gümüş maden ocakları ile Urallar'dan ve Sudan'dan gelen altınlar yolda yağmacılardan kurulabildiği takdirde, Bizans'ın altın sikke basımını sınırlı ölçülerde destekliyebiliyordu. Ermenistan ve Kafkasya'da bulunan altın ocakları zamanla Sasaniler'e kaptırılmıştı.

Ortaçağ İslâm Dünyası'nda da parasal kaynakları altın ve gümüş teşkil ediyordu. Önceki dönemlerde siyasal güvensizlik veya bâtıl inançlar sebebiyle yer altına gömülmüş altın ve gümüşün keşfedilmesi ve piyasaya arz edilmesi parasal ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli etken olmuştur. Gömülenmiş altının en son keşfedildiği ülke Mısır'dır. Firavunlar devrinden kalma mezar ve âbidelerden bol miktarda altın çıkarılmıştı. Devlet

bunlardan 1/5 oranında pay alıyordu. Define ve altın arayıcılar, devletin para dairesi olan (Darü's-Sikke) ile yakın bir ilişki ve işbirliği içinde idiler. Darü's Sikke zamanımızdaki Merkez Bankasının banknot matbaasına benzetilebilir. İslâm Dünyası'nın yeni keşfettiği altın bölgesi Sudan idi. Sicilmase şehri, bu işin merkezi durumundaydı. Altın bollaşmasına üçüncü neden de yeni tekniklerdi. Bu işte en çok Endülüsteeki civa madeni kullanılıyordu. İslâm dünyasının en meşhur gümüş kaynakları Orta İspanya, Doğu Anadolu, Kuzey İran ve Orta Asya idi¹⁸. Çıkarılan bu değerli madenler para basım atölyelerinde işleniyordu. Bu atölye ve basım haneler belirli merkezlerin inhisarından çıkarak İslâm diyarının bütün büyük şehirlerine yayılıyordu. Ünlü coğrafyacı İbn Hürdazbeh (M.dokuzuncu asrın ortalarında) para dolaşımının ve finans akışının son derece yoğun ve süratli olduğunu, en küçük köylerde bile altın ve gümüş paranın geçerliliğini koruduğunu belirtmektedir.

Kuzey Avrupa, Akdeniz bölgesi Yakın Doğu, Orta Doğu ülkeleri ile Rusya'ya ticaret yoluyla girmiş olan Düka altınları Osmanlı devletinde de tedavülde kalmıştır. Venedik ve Cenova olan canlı ticareti, Düka altının Osmalılar tarafından da tanınıp üstün vasıfları nedeniyle benimsenmesine vesile olmuştur. Düka altınıyla aynı fiziki vasıflara sahip ilk Osmanlı altın sikkesinin tedavüle çıkarıldığı 1477 yılına kadar Osmanlı devleti sınırları içerisinde de çokça aranan ve tutulan Düka altınlarının zamanla düşük ayarlı sahtelerine rastlanması üzerine, şüpheli sikkelerin kontrolü devlet tarafından temin edilmiş ve tam ayar ve ağırlıktaki Düka altınlarına darphanece «sah» damgası vurulmuştur. Venedik Düka altınlarının üzerine Darphane-i Amire tarafından vurulmuş, Arap harfleriyle yazılı«sah» damgası, «sahih», bir diğer ifadeyle«kusursuz» anlamına gelmektedir. İlk defa 1284 yılında bastırılan Venedik Düka altını, vasıflarını 500 yıl süreyle, en son 1797 yılına dek muhafaza edebilmiş ender sikkelerdendir.

B. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİ

Cahiliyye dönemindeki Araplarda kendi isimlerine mahsus darbedilmiş bir para olmadığı bilinmektedir. İslâm'ın ortaya çıkışının başında, bir yandan Hicaz'ın güney bölümünde, yani Yemen'de egemen olan Humeyrîler'in ve aynı zamanda İran'ı yöneten Sâsânîler'in, gümüş ve bakır paraları, öte yandan da Rum yani Bizantiler'in altınları dolaşmakta idi. Bu konuda Belâzuri'den naklen şu bilgiler bize ulaşmıştır: Cahiliyye

¹⁸Maurice LOMBARD, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, trc:N.Uzel. İst.. 1983, Sh :104 - 108

döneminde Mekke halkına Bizans dînarı ve Fars dirhemleri kervanlar vasıtasıyla gelirdi. Mekkeliler onları külçe halinde mübâdele edelerdi. Araplar arasında bilinen ağırlık ölçüsü de miskaldi ve 21 kırattı. Kureyş kabilesi, gümüşü dirhem adıyla, altını da dînar adıyla ölçerdi. Her on dirhem altı dînara muadil kabul edilirdi. Onlar için:

1-Arpanın ölçüsü dirhem ölçüsünün 1/60 kadardır.

2-Okiyye kırk dirhemdir¹⁹

3-Nevat 5 dirhemdir.

Böylece külçe halindeki altınlar bu ölçüler ile alınıp satılıyordu.

Tarihçi Makrizî'den alınan bilgilere göre²⁰: "Gümüşten olan miskale dirhem, altından olana da dinar adı verilir. Cahiliyye döneminde Mekke halkı bunlarla muamele yaparlardı. Bunlardan başka birşeyi kullanmazlar, üzerinde anlaştıkları ölçülerle de alışveriş yaparlardı. Bu ölçüler "okiyye, ritl²¹, hurma, dirhem-i taberi, dirhem-i bağali, danık²²"tı. Dînara külçe ölçüsünde olduğu için dînar, dirheme de külçe ölçüsünde olduğu için dirhem denilmişt. Miskal'in²³ ölçüsü de 22 kırattan bir habbe eksikti. Bu ise 72 arpa tanesi ağırlığındaydı. Bu ağırlık hesaplamaları ne cahiliyyet ne de İslâm'ın başlangıcında değişmeden devam etmişti.

Hiz. Peygamber Mekke'de cârî olan ölçüler ve cahiliyye paralarını sükûtle karşılayıp ve Medine'yi teşriflerinde vakı olan emirleri üzerine Medinelilerce de bu nizamaya uygun hareket edildiği bilinmektedir. Hiz Ebû Bekr halife olduğunda Asr-ı Saadet'te cârî olagelen bu nizamlardan hiç birisi değiştirilmeyerek Peygamberin sünnetine devam edilmişti. Özellikle madenî paralar takdir olunmuş bir kıymet üzerine aynen tedavülde olmayıp külçe halinde alınıp verilmişti. Kendisinden sonra gelen II.Halife Hiz. Ömer zamanında Mısır, Şam, Irak fetholunarak, bu medenî merkezler müslümanların hükümlerine dahiline alındıkları zaman buralarda tedâvül etmekte olan paraların halihazırdaki durumlarına müdahale edilmemişti. Mısır ve Şam taraflarında Doğu Roma İmparatorluğu'nun dînarları,

¹⁹OKIYYE:40 dirhem miktarında bir ağırlı ölçüsüdür.

²⁰Kitabü'n Nukudü'l Arabiyye,S.30

²¹RITL:130 dirhemlik bir ölçektir.

²²DANIK(=denk)1 dirhem 6 da l'idir.1 denk=8,2/5 habbedir.

²³MİSKAL=20 kırat=100 arpa karşılığındadır. Ağırlık olarak 1 miskal=1.3/7 dirhemdir. Dolayısıyla 7 miskal =10 dirhem-i şeri ölçüsündedir. 1dinar da 100 arpa olduğu için ,ölçü itibarıyla miskal ile aynıdır. Aralarındaki fark, sadece dinarın sikkeli olmasıdır. Dirhem, miskal, denk, kırat gibi ölçüler, altın, gümüş ve mücevher gibi kıymetli şeyleri tartmakta kullanılır.

Irak'ta da İranlılar'ın dirhemleri tedâvül ediyordu. Hicaz bölgesine de dînarlar ve dirhemler büyük miktarlarda buralardan geliyordu. Halife Ömer, bunları hali üzerine bırakarak hiçbir müdahalede bulunmamıştı. Onun döneminde on dirhem, yedi miskal karşılığı olarak kabul edilmişti. Halife Hz. Osman zamanında da bir para tedâvüle sürülmemişti. Halife Hz. Ali'nin hilafeti zamanında muhtelif bölge ve yıllarda yukardaki tarzda para tedâvüle sürülmüş olduğunu bazı önemli tarihçiler beyan ediyorlar. (Galip Bey gibi...). İbn-i Haldûn şöyle der: "Müslüman Araplar kendi aralarında cereyan eden muamelelerde vezne itibar ederler ve ödeme aracı olarak altın ve gümüşü kullanırlardı. İnsanlar devletin gafletinden dolayı altın ve gümüşün değerlerini düşürme gibi kötü bir yola sapmışlardı. Halife Abdülmelik Haccac'a Saîd ibn-i Müseyyeb ve Ebû Zenad'ı göndererek yeni dirhemi tedâvüle koymasını ve mağşuş(katkılı) dirhemi hâlis dirhemden ayırmasını emretti. Bu hâdisi hicrî 74. yılda vuku bulmuştur.

Mısır'a gelince Makrizî bu konuda şöyle der: "Semenlerin ve muamelelerin kıymetleri diğer şehirler arasında naktin tedâvülü nasılsa burada da aynen devam etmekteydi. Cahiliyyet dönemindeki diğer devletlerde mübayaa bedelleri altındı. İlk dönemlerde Mısır'ın haracı bundan dolayı doğru olarak hesaplanmıştır.

Fars dönemlerinde dirhemlerin muhtelif ölçüsü :

- 1-Altın miskali ;20 kırat ağırlığındaydı. Buna vâfi veya bağalî denirdi.
- 2-Bir dirhem 12 kırat. 10 dirhem, 5 miskal ağırlığındaydı.
- 3-1 dirhem 10 kırat ölçüsündeydi. 10 dirhem, 5 miskal veznindeydi.
- 4-1 dirhem, 5 miskal ağırlığındaydı.
- 5-1 dirhem, 6 miskal ağırlığındaydı.

Farslar Kisra'ya ait olan altın dînarları tedâvüle sürmüşlerdi Ancak Araplar Bizans dînarlarına Fars dînarlarından daha fazla rağbet ediyorlardı. Dînarın fiyatı cevherinin değişmesiyle değişiyor ve onun kıymeti sabit olmayıp 10 dirhemden 13 veya 15 dirheme kadar çıkıyordu. Bu değişik hesaplar parada bulunan katkıdan dolayı olmaktaydı.

Nakitlerin ölçüleri ve ayarları muhtelif olduğu haldeyken İslâm geldi. Doğu ve Batı'da Kisraların ve Kayzerlerin gölgelerinde bu nakdî olaylar yaşanırken İslâm güneşi dünyayı aydınlattı. Var olan nakitlerin islahını kapsayan yeni hukuk geldi-zekâtın alınması gibi-altından ve gümüşten ibaret olan nakdeynin zekâtı -zekâtın edası adil, hatasız aşırı

olmayan ve insanlara veya başka cinse zarar vermeksizin, beytülmalin zararına olmayacak vezin ve ayarı muhafaza altında tutmak gayesiyle dirhem-i şer'i tayin edilmiştir.

Suriye ve Mısır'ın müslümanlar tarafından fethinden sonra, Bizans paraları taklit edilerek üzerlerinde hem rumca hem de arapça yazı olan paralar basılmaya başlandı. Bizans paralarını taklid ederek basılan paralara "Tarz-ı Rûmî=Rum biçimi" deyimi kullanılır. Tarihçi Makrizî Emevî halifesi Muaviye'nin kendi resmi ile altın dînar bastığını söylediğine göre, onun bu para olması gerekir. Fakat bunların altınları şimdiye kadar bulunamamıştır. Bundan başka Emevî halifesi Abdülmelik'in adını taşıyan resimli bakır paralar da vardır. Üzerindeki resim doğrudan halifeyi temsil eder.

Suriye'nin fethinden sonra Irak ve İran ele geçirilmişti. Araplar orada egemen olan Sâsânîler'in gümüşlerini taklid ederek para çıkarmışlardır. Bu paralarda da pehlevice ve arapça yazılar bulunurdu. Bu tip paralarda en eski tarih Hicri 20. yıldır "Tarz-ı Kesrevî=kesrevî biçimi" adı verilen bu paraların basım ve dolaşımı Abbâsîler döneminde ve tahminen 170. Hicret yılına kadar sürmüştür. Fakat Halife Abdülmelik'in böyle yabancı para biçimli para çıkarmaya son vererek 77 yılından itibaren tüm İslâm ülkelerinde yeni biçimde İslâm paraları bastırmaya başlamıştır²⁴. Dirhem(gümüş) Dinar(altın) ve Fels(bakır) olmak üzere üç tür sikke basılmıştır. Dirhem, eski bir ağırlık ölçüsü ve gümüş para birimidir. Ağırlık ölçüsü olarak okkanın 1/400 üne (3,118 gr) eşitti. Para birimi olarak «dirhem-i şeri» 14 kırat (3,25 gr saf gümüş)«dirhem-i örfî» ise 16 kırat(2,0125 gr saf gümüş)İlk dirhem 2,97 gr gümüş olarak Hz. Ömer döneminde(634-644) kesildi.

İslâmî para sistemi sikke haline getirilmiş altın ve gümüşe itibar esası üzerine kurulmuş bir sistemdir ki;-dînar ve dirhem-İslâm devletinin dahilinde sınırsız para ihrac etme gücü olan temel paralardır. Tek maden olan altını tarihi süreç içerisinde sikke halinde basan Mısır gibi bazı İslâm devletlerinde icrasına engel olunmadığı gibi , diğer bir İslâm beldesi olan Irak'ta da gümüş madeninden sikkelenmiş nakitler esas alınmıştı. Yani tüm İslâm devleti "*çift maden sistemi*"nde devam etmekteydi.

İslâm'ın zuhurundan zamanımıza kadar geçen 14 asır içerisinde madeni para sisteminin bir çok yönden tekâmül etmiş olduğu görülmektedir: Nakdin kanunî hesabında birlik için Altın veya gümüş paraları belirli ayar ve vezinde kesmek için bir temel sistem

²⁴Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi. 2. Baskı İ.M.K. Yayınları İst.,1992,s.123.

teşekkül ettirilmiştir. Bunun hesaplanma biçimi şöyleydi: İslâm geldiğinde dirhemler anlatıldığı gibi bir kısmı 20 kırat vezninde, bir kısmı 12 kırat vezninde, bir kısmı da 10 kırat vezninde idi. Zekâtın edasına ihtiyaç duyulduğunda üçünden ortalama bir yol bulundu bu da 14 kıratı böyle olunca dirhemın ağırlığı 3/7 miskal ağırlığında ve her 10 dirhem yedi miskal oldu.

Diğer bazı alimler tarafından şöyle bildirilmiştir: Müslümanlar arasında tedâvül eden eden paraların vezni muhtelifti; bunlardan Bağalî 8 denk, Taberî 4 denk, Mağribî 3 denk, Yemenî 1 denk vezninde idi. Hz. Ömer, bunlardan halk arasında en çok kullanılanların hangisi olduğuna bakılmasını emretti. İstenilen evsafa olan Bağalî ve Taberî dirhemleriydi. Toplayıp 12 dirhemın ortalaması alınması suretiyle 6 denk, İslâm Dirhemi olarak kabûl edildi. Bunun 3/7 ziyadesi 1 tam 3/7 dirhem miskal oldu, bu da 3/10 oranında noksanlaştırıldığında dirhem olur.

C. EMEVÎLER DÖNEMİ

Emevî Halife Abdülmelik devrinde başlayan para operasyonundan sonra Bizans parası bir müddet daha varlığını sürdürmüş, daha sonra ise sarraflar, para ticareti ile uğraşanlar ve bankacılar tarafından bu eski paralar, eritilerek resmî makamlara teslim edilmiştir²⁵. Bir “şehir uygarlığı” olan İslâm Medeniyeti de, iktisadî hayat ve para ekonomisine dayanıyordu. Yeni elde edilen altın ve gümüşe dayalı para-kredi sistemi köylerde bile etkindi. Bu sayede geleneksel trampa ve emtia mübâdelesi esasına dayanan ticârî sistem değişmiş, şehir ve köy, iktisadî ilişkilerle bütünleşmişti²⁶.

VII.yy ın sonlarından itibaren bütün yazışmalarda Arap dili kullanılmaya ve bu zamandan itibaren, paralar da Arapça yazılarla basılmağa başlandı. Bizans’tan alınmış olan yerlerde, evvelce Bizans paralarında olduğu gibi, salıp; İran vilâyetlerinde ise, ateşe kurban kesilen yerin tasviri, paraların üzerine basılıyordu. Araplar Bizans’ta altın, İran’da gümüş para usûlü ile karşılaştılar. Bu fark, bu yerler Arapların olduktan sonra da devam etti. Müslümanlarda altın paranın ismi dînar (Latince: dînarius), gümüş paranın ismi ise, dirhem (Yunanca :drahmos’dan) olup, İran’a İskender’den sonra sokulmuştur; bakır paranın ismi olan fels de Yunanca “obolos” dan alınmıştır. Dînar Emevîler zamanında

²⁵Maurice Lombard. AGE.s.111

²⁶Lombard, A.g.e,S:214-215

Şam'da, Abbâsîler devrinde de Bağdat'ta, dirhemler ise eyaletlerdeki büyük şehirlerde basılıyordu. Fels, yalnız mahallî kıymeti hâizdi. Doğu İran'da ve Orta Asya'da X.yy dan itibaren yalnız dînarların ağırlığı bir miskaldi. Dirhemler daha küçük olup, kıymetleri dînarın 1/20 sine denkti yani; Araplar da eski İran Şahlarından şimdiki Batı Avrupa Devletlerine kadar, altın ile gümüş para arasındaki belirli oranı muhafaza etmeye çalışıyorlardı. Ancak, her zaman olduğu gibi , Araplar da bu iki madenin kıymeti arasındaki orani her zaman muhafazaya muvaffak olamadılar. Gümüşün fiyatı altına oranla ya yükseliyor, yahut alçalıyordu. ²⁷ Anlaşıldığına göre İslâm'ın doğuşu sırasında Arabistan'da hem altın para (dînar) ve hem de gümüş para (dirhem) mübâdele aracı idiler.

Tarihçi Makrizî, Muaviye ve Abdullah İbn-i Zübeyr ile kardeşi Mus'ab tarafından tedavüle sürülen altın ve gümüş paralar hakkında birtakım bilgiler veriyor. İbn-i Haldûn da Mukaddimesinde bunların tür ve özelliklerini geniş şekilde açıklıyor. Ancak yukarıda bahsi geçen tüm paralar özel ve sınırlı mahiyette idi. Memleketin malî ihtiyaçlarını karşılayacak derecede yaygın değildi. Memlekette yine İran ve Rum paraları tedâvül ediyordu. Yabancı paraların tümüyle ortadan kaldırılıp müslümanların kendi paralarının piyasada vaziyete hâkim olması Abbûlmelik bin Mervan zamanında olmuştur.

Fıkıh ve hadis alimlerinden nakledilen en güvenilir bigilere göre ilk İslâm parasının Emevi halifesi Abdûlmelik zamanında (H:75) tarihinde basıldığı belirtilmiştir. Yine meşhur fıkıh bilginlerinden Merğınanî'nin bildirdiğine göre ; İslâm parası ilk yıllarda hurma çekirdeği şeklinde idi. Halife Hz. Ömer zamanında yuvarlak bir şekle konuldu. Üzerinde Kelime-i Tevhid yazılı idi. Ancak bu paranın sadece Hz. Ömer zamanına özel ve mevziî bir mevkide olup devletçe kabûl edilmiş ve yagınlaştırılmış değildi. Devlet eliyle tedâvüle konulan İlk İslâm parası (H 75) tarihinde basılan paradır. Abdûlmelik zamanında basılan ilk İslâm parası zamanının en meşhur bilginleriyle görüşülerek ve bilhassa Muhammed İbn-i Bakır 'ın görüşü alınarak basılmış İslâm devleti parasıdır. Ve bunun üzerine yabancı paralar tamamen tedâvülden kaldırılarak bunları kullananlara ağır cezalar tayin edilmiştir. Asr-ı Saadet ile (75) tarihi arasında geçen zaman zarfında üzerinde İslâmî alamet bulunan paralar

²⁷W.BARTHOLD, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Terc: M. Fuat Köprülü. 2. Baskı, T.T.K.,Ank.,1963,Sh:25

hakkında en toplu bilgileri meşhur tarihçi Makrizî verir. Daha sonraki dönemlerde de bu para düzeni kısmi değişikliklerle sürdürülmüştür.

Bu Paraların Ayırıcı Özellikleri:

- 1-Hâlis altın ve gümüşten basılmış olmaları
- 2-Dirhemlerin II. halife zamanında kararlaştırılan her on dirhem yedi miskal ölçüsüne göre basılmış olmaları.
- 3-Peygamberin yaşadığı dönemden beri devam edegelen başlıca iki cins dirhemden büyüğünün fazlası küçüğüne ilave edilmek suretiyle altı denk ölçüsünde olmaları
- 4-Farz olan zekât ibadetinin yerine getirilmesinde fazla ve noksan olmadan tam arzu edilen biçimde olması
- 5-Müslümanların tümü tarafından kabûl edilmiş olmasıdır.

D. ABBASİLER DÖNEMİ

Abbasiiler döneminde yukarıdaki ölçüler ve özellikler aynen kabul edilmiş ve tedavülünde bir reform yapılmamıştır. İslam dininin yayılmasından sonra İran'da 4,10 gramlık eski dirhem yerini 2,90 gramlık yeni dirhem aldı. XII. ve XIII. yy larda Türk ve İslam devletlerinde bazı sikkeler de Dirhem adı verilmiştir. En ağır Dirhem'ler İlhanlılar tarafından 3,56 gr olarak kesilmiştir. Eski İslam devletlerinde altın para birimi olan Dinar, 10 dirhem (3,25 gr) saf gümüşe eşit saf altındır. Bir başka ölçüme göre de 1 Mekke Miskali'ne (4,25 gr) eşitti. İlk Dinar'ı Emevi halifesi Abdülmelik, Şam ve Kahire'de şer'i ölçüme uygun olarak miskal esasına göre kestirdi. O döneme değin kullanılmakta olan Bizans parası Solidos'a da (4,25 gr) eş değerde idi. Dinar'ın Dirhem karşısındaki değeri zamanla gümüşün değer kaybetmesine ya da kazanmasına bağlı olarak değişmiştir. Abbasi halifesi Harun Reşid döneminde (786-809)1 Dinar 22 Dirhem'e (71,5 gr saf gümüş) yükseldi. Akdeniz ticaretinde döneminin en geçerli para birimi olan Dinar, bu denize kıtısı olan Avrupa devletlerinin de, Arap Dinarı'na benzeyen saf altından sikkeler basmalarına yol açmıştır.

E. MEMLÜKLÜLER DÖNEMİ

Memlûklüler döneminde Dinar'ın yerini alan Eşrefi altını 3,74 gram ağırlığındaydı. Horasan'da ise özel bir sikke sistemi geçerliydi ve 1 Dinar 4 Dirhem (13 gr saf gümüş) olarak hesaplanmaktaydı. El Cezire'de yine 1 Dinar 8 miskal gümüş karşılığı altındı.

İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın (1295-1304) kestirdiği Dinar-ı Rabih ise 2,14 gr ağırlığında(33 habbe) idi ve Abbasi Dirhemi'ne (19,5 gr saf gümüş) eşit saf altındı.

Bugün Doğu ve Batı'nın yüzlerle, binlerle İslâmî Para koleksiyonları İslâmın ilk yıllarındaki dirhem ve dinarların ölçüsü, sâfiyeti hakkında naklonulan bu bilgilerin doğruluğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

F. MOĞOLLAR VE DİĞER TÜRK DEVLETLERİ DÖNEMİ

Moğollar « yastuk» adını verdikleri 2,274 kg ağırlığındaki hayli büyük altın ve gümüş külçelere sahiptiler. Yastukların onda biri olan 227,4 gr ağırlığındakilere «satır» denilirdi. Göktürkler (522-745) Uygurlar (745-1260) ve Karahanlılar (840-1222) dönemlerinde de aynı tip külçeler mevcut idi.

Günlük yaşamlarında ise Moğollar sikkenin fonksiyonlarına sahip «khadak»adı verilen ipek kumaş parçalarını, yaptıkları ticarete ise, kağıt para yerine geçen ve «çek» denilen bir tür alacak senedi kullanırlardı. «Çek» ilk defa Cengiz Han'ın oğlu Ögeçday Kaan'ın emriyle 1236 yılında dolanımına girmiştir. «Kırtaş» adı verilen bu kağıt paralar, sonraları Melik-ül Adil ve Nurettin Zengi dönemlerinde Suriye'de, ayrıca Anadolu Selçukluları (1074-1308) tarafından da kullanılmıştır.

Samanoğulları'nın(874-999) Maverâünnehir'e hakim oldukları dönemde basılan «müseyyihi»ile«tazca» adlı gümüş dirhemler yine «yastuk»külçenin binde biri olan 2,27 gr ağırlığında idi. Samanoğulları ülkesine getirilen halis gümüş ticari mal olarak vasıflandırıldığından, ithal edilen gümüş için gümrük ödenirdi. Bu tür gümüş külçelerin büyük boy olanlarına «tamgaç gümüş» veya «gümüş» veya «gümüş cam» küçük gramajlı olanlarına ise «tamgaç gümüş sumu» denildiği İslam kaynaklarında kayıtlıdır.

G. İLHANLILAR DÖNEMİ

İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın (1295-1304) kestirdiği Dinar-ı Rabih ise 2,14 gr ağırlığında(33 habbe) idi ve Abbasi Dirhemi'ne (19,5 gr saf gümüş) eşit saf altındı. Osmanlı sultanı II. Mustafa'nın 1669 yılında tedavüle verdiği 300 akçe değerindeki Dinar-Cedit dışında Osmanlı döneminde kesilen altın sikkelerde Dinar adı kullanılmamıştır.

H. KURULUŞ DÖNEMİ OSMANLI PARALARI

Osmanlı Devleti para sisteminde gümüş akçenin kesirlerini oluşturan bakır sikkelere verilmiş olan mangir adı, akçe ve altın kelimeleri gibi Moğol dilinden alınmıştır. Moğol

dilinde para anlamına gelen mongön kelimesinden türeyerek dilimize yerleşmiş olan mangır Osmanlı bakır sikkelerine verilmiş olan genel addır. Bazı yazılı kaynaklarda ise bakır paralara nūhas akçe veya sikke-i nūhasiye ya da kısaca pul denildiğini görüyoruz.

Osmanlıların ilk bakır sikkesi konusunda ise halen görüş ayrılıklarından kaynaklanan belirsizlik bulunmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 4,25 gr ağırlığındaki bir bakır sikkenin Sultan Osman döneminde basılmış olduğu ihtilafıdır. Sözü edilen sikkenin her iki yüzünde de «Tanrı mülkünü ebedi kılsın» anlamına gelen «Halledallhū mülkehu» duasına yer verildiği görülmekte ise de, sikkenin basıldığı şehir ve yıl belirtilmemiştir. Aynı duanın Sultan Orhan ve I. Murad dönemlerinin paralarında da bulunduğu bilinmektedir. Osmanlıların 4. Padişahı Yıldırım Bayezid tarafından bastırılmış paralarda ise bu dua küçük bir değişiklikle « Mülkü ebedi kılın» anlamına gelen «Hullide Mülkühü» şekline dönüştürülmüştür. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki söz konusu sikkenin Osmanlıların ilk üç padişahından hangisine ait olduğu hususu bu nedenle kuşku yaratmaktadır. Öte yandan Sultan Osman tarafından, saltanatı döneminde para bastırılıp bastırılmadığı konusunun, değişik kaynaklarca dağınık ve çelişkili olarak açıklandığını görüyoruz. Bilindiği üzere kamu düzeni ile ilgili şer'i hükümler, Osmanlı padişahları tarafından kullanılmış olan sikke darbetme yetkisinin dayanağını oluturur. 1520 yılında Bursa'da vefat etmiş olan tarihçi Mehmet Neşri ileri yaşlarında yazdığı Cihan-nüma ya da Tarih-i Al-i Osman adlı eserinde, «Osman Gazi Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin zamanında hernekadar bir nevi istiklal bulmuşsa da, edebe riayet ederek hutbeyi ve sikkeyi yine Sultan Alaaddin adına kılmıştı» diyerek Osman Bey'in Sultan II. Alaaddin ile dostluğuna ve ona olan saygısına değiniyor. Yine aynı eserde Sultan II Alaaddin'in ölümü üzerine Osman Bey tarafından kendi adına ilk defa para bastırıldığı ve Karacahisar'da yine ilk defa Osman Bey adına Kadı Dursun Fakih tarafından hutbe okunmuş olduğu belirtilmektedir. Tarihçi İsmail Galip'de Takvim-i Meskukat-ı Osmaniye isimli kitabında, Osman Bey adına Karacahisar'da hutbe okunduğuna ve sikke basıldığına dair ilişkin rivayetlerin varlığından bahsedilmekte, ancak bunun pek zayıf ve delilsiz olduğunu da ilave etmektedir. Evliya Çelebi ise, ilk sikkenin Osman Bey tarafından Bursa'da kestirildiğini yazmaktadır. Oysa Sultan Osman'ın Bursa'nın alınışından az önce vefat etmiş, dolayısıyla Bursa'da hükümdarlık sürememiş olduğu da tarihi bir gerçektir. Belirtilen 4,25 gr

ağırlığındaki bakır sikke dışında Osman Bey adına kesilmiş herhangi bir paraya bu güne kadar tesadüf edilememiştir.

Orhan Gazi'nin hükümdarlığının üçüncü yılında, para rejimini düzenleyen hükümlere dayanılarak devlet ilk defa gümüş sikke bastırmıştır. Bu sikkelere, o tarihlerde etkileri hala devam etmekte olan Moğolların lisanından alınan ve «beyaz sikke» anlamına gelen «akçe» adı verilmiştir. Yeni paranın Selçuklu akçelerinden ayırt edilebilmeleri için bunlara bazen «akçe-i osmani» veya sadece «osmani» de denilmiştir. British Museum'un Osmanlı Madeni Paraları ile ilgili kataloğunda, Orhan Gazi zamanında gümüşten para bastırılmış onbeş değişik sikke yer almaktadır. Orhan Gazi'den itibaren başa geçen kuruluş dönemi padişahları, gümüş ve bakırdan değişik özelliklere sahip çeşitli paralar bastırmışlardır. Osmanlı topraklarında bunun yanında ,Florin, Düka, Frank, Dinar gibi diğer paralar da tedavüldeydi.

Fetret devrinden sonra padişah olan Mehmet Çelebi, Moğol hükümdarı Timurla birlikte gümüş akçe bastırmıştır. Bu parada dini kelimeler, basım yeri ve tarihi de belirtilmişti. Bursa, 806(miladi 1403) gibi.

İ. YÜKSELME DEVRİNDEN İTİBAREN OSMANLI PARASI

Osmanlı Devletinde 1478 yılına kadar Venedik altın parası olan 3,57 gr ağırlığındaki Ducat kullanılmış olup, bu para freng-i filori adıyla bilinmektedir. II.Mehmed'in 1478 yılında bastırdığı Sultani flori, freng-i filori ile aynı değerdedir. Sultani florinin akçe ile paritesi sonraki yıllarda giderek yükselmiş ve 1 sultani florinin değeri 1478 de 45 akçeyken, 1510 yılında 54 akçeye ulaşmıştır. II. Mehmet zamanında basılan altın sikke İstanbul Darphanelerinde basılmış, İstanbul Darphaneleri'ne ilaveten Yunanistan'ın Serez şehrinde kurulu darphanede de, Sultan II. Bayezid döneminde altın para basılmaya devam edilmiştir.

Sonraki hükümdar I. Selim(Yavuz) döneminde Suriye, Mısır ile Hicaz'ın Osmanlı topraklarına katılmasından itibaren Mısır'da basılan altın paralara «Sultanî» adı verilmiştir. I. Selim döneminde taşrada altın sikke kestiren darphanelerin sayısı 11 e, oğlu I. Süleyman (Kanunî) zamanında halk ve ordunun para ihtiyacının karşılanması amacıyla para darphane sayısının 25 e çıkarılmış olduğunu görüyoruz.

I.Mehmed'den başlayıp Duraklama Döneminin ortalarına kadar geçen 2yy içerisinde basılan altın sikkelerin genelde 3.40 ila 3.50 gr arasında ve 22 ila 23,5 krat ayarında oldukları görülmektedir. Ender bazı sikkeler biraz daha düşük ağırlıklarda olup; 3.20ila 3.30 gr dır. Muhtelif ayar ve ağırlıkta olan bu paraların ortak bir adı bulunmamaktadır. Altın paralara ilk defa II. Mustafa(1665-1703)zamanında tuğra konulmuştur. Tarihçi Raşit 1740 ta kaleme almış olduğu eserinde, Gresham kanununu hatırlatır şekilde, İstanbul'da basılan altınlar ile Mısır'da kesilen altınlar arasında ağırlık ve ayar bakımından farklılıklar olduğunu; rayiçlerin eşit tutulmaları sebebiyle iyi İstanbul parasının Mısır ve diğer ülkelere kaçmasına ve buna karşılık kötü Mısır parasının İstanbul'da çoğalmasına yol açtığını ifade etmiştir. Bu durumu önlemek için tedavüle «Eşrefi » adı verilen yeni altın paralar tedavüle çıkarılmış ve üzerine tuğra bastırılmıştır. 1679 yılından sonra da bu sistem sürdürülmüş ve 1700 lü yıllardan itibaren Osmanlı para sisteminde standarttan çeşitliliğe geçilmiştir.

Aşağıdaki listede, bu dönemde(II. Mahmud dönemi:1808-1839)tedavüle verilmiş altın paraların isim ve birim ağırlıkları, içlerinde tesbit edebildiğimiz bazılarının ayarları ile Sultan'ın saltanatının hangi yıllarında basılmış oldukları belirtilmiştir.

TABLO I

Sikkenin Adı	Birim Ağırlığı	Ayarı	Basıldığı Saltanat Yılları
İstanbul Zeri Mahbub	2.40 gr		1.-6. yıllar
Atik Rumi	4.80 gr	22 ayar	9.-13. yıllar
Cedid Rumi (Muhmudiye)	1.50-1.60 gr		15. ve 16.yıllar
Atik Adli	1.50 gr	19 ayar	18.ve 19. yıllar
Cedidi Adliye	1.57 gr	17 ayar	17.-22. yıllar
Hayriye(Sandıklı Altını)	1.80 gr	20 ayar	21.-24. yıllar
Cedid Mahmudiye	1.60 gr	22 ayar	26.-31. yıllar

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No:1992/323

s.76

altınları da basılmıştır. Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarında da (1839-1861)

TABLO III

Memduhiye	1.60	gr
Zeri Mahbub	1.70	gr
Mecidiye	1.40	gr

Kaynak: Age, s.76

isimli altınlar basılmıştır.

II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından 1880 yılında, Osmanlı Meskukatı Kararnamesi ilan edilmiştir. Buna göre, Osmanlı altın paralarında birim olarak 100 kuruşluk altın esas alınmış; 7.2 gr ve 22 ayar olan bu altının 250 kuruş değerinde yarım, 25 kuruş değerinde çeyrek tedavüle çıkarılmıştır. Aynı para sistemi V. Mehmed Reşad (1909-1918) ve VI. Mehmed (Vahidüddin) (1918-1922) dönemlerinde de uygulanmıştır. Tanzimat sonrası döneminde altın paralar İstanbul, Mısır, Bursa, Edirne, Kosova, Manastır ve Selanik darphanelerinde basılmıştır. Osmanlı altın parasının ağırlık ve ayarının, gümüş parada da gözlendiği üzere, devletin gücüne veya güçsüzlüğüne paralel bir seyir izlediği hususu aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

TABLO IV

İmparatorluğun Evreleri	Basıldığı Dönem	Ort. Ağırlığı	Ayarı	Kaç Çeşit	Kaç Merkezde Basıldığı
Kuruluş Dönemi 1299-1451 : II. Mehmet'in Cülusu (Altın sikke darbedilmedi)					
Yükselme Dönemi 1451- 1579	1451-1595	3.45 gr	23-24 ayar	106 çeşit	35 merkezde
Duraklama Dönemi 1579-1699	1595-1703	3.28 gr	23-24 ayar	82 çeşit	21 merkezde
Gerileme Dönemi 1699-1792	1703-1800	3.02 gr	18-24 ayar	53 çeşit	8 merkezde
Yenileşme Dönemi 1839	1800-1839	2.32 gr	17-22 ayar	31 çeşit	6 merkezde
Tanzimat Dönemi 1876	1839-1876	7.20 gr	22 ayar	9 çeşit	5 merkezde

Kaynak: Age, s.77

I.Osmanlılarda Gümüş Para

Akçenin ayarı, ilk altın sikkeyi bastırmış olan Fatih Sultan Mehmet zamanında, binde 850 ye düşürülmüş ve Fatih'i takip eden altın padişah tarafından da bu ayar muhafaza edilmiştir. Bu dönemde,(1451-1603) 63 değişik tipte gümüş akçe bastırılmış olup; akçenin ayarının yanı sıra ağırlığının da azaltılarak, ortalama 0,690 grama indirildiğini görüyoruz.

Sultan I.Ahmet zamanında ise(1603-1617)akçenin ayarı 800 e, ortalama ağırlığı da 0,585 grama düşürülmüştür. Akçedeki bu zayıflama sonraki çeyrek yüzyıl zarfında hızlanarak devam etmiştir. Nitekim I. Mustafa ve Genc Osman dönemlerinde (1617-1648) yıllarında ise 750 ayar akçenin ortalama ağırlığı 0,290 gr a kadar inmiştir. 1648 tlında padişah olan IV. Mehmet döneminde III.Selim'in hükümdarlığına kadar geçen süre zarfında, akçenin ayarında yeniden ve önemli bir düşürülmeye gidilerek 750 den 500 e indirilmiştir. Bu dönemde akçenin ortalama ağırlığı 0,215 gram olduğunu görüyoruz. Sultan III. Selim'den itibaren akçenin ayarı bu defa binde 460 a kadar düşürülmüştür. 1789-1839 döneminde basılan dört çeşit akçenin ortalama ağırlığı 0,155 gr olup, Sultan Abdülmecit'ten itibaren (1839) yeni bir para düzeni kabul edilmiş ve 1 mecidye altın,100 kuruş esasian bağlanmıştır. Akçenin değerinin , Osmanlı Devletinin siyasi ve ekonomik gücüne paralel bir gelişmeyi takiben, devletle birlikte zayıflama sürecine gitmiş olduğu husus aşağıdaki tesbitlerden anlaşılmaktadır:

TABLO V

İmparatorluğun Evreleri	Basıldığı Dönem	Ortalama Ağırlık	Ayarı	Kaç Çeşit Basıldığı
KuruluşDönemi (1299-1451)	1324-1451	1.12 gr	900 ayar	48 çeşit
YükselmeDönemi (1451-1579)	1451-1577	0.70	850	60 çeşit
DuraklamaDönemi (1579-1699)	1575-1603	0,51 gr	850 ayar	3 çeşit
	1604-1623	0,47 gr	800 ayar	14 çeşit
	1623-1648	0,30 gr	750 ayar	7 çeşit
	1648-1695	0,28 gr	500 ayar	1 çeşit
Gerileme Dönemi (1699-1792)	1695-1789	0,21 gr	500 ayar	1 çeşit
	1789-1792	0,12 gr	460 ayar	
Yenileşme Dönemi (1792-1839)	1792-1839	0,19 gr	460 ayar	2 çeşit
Tanzimat Dönemi (1839-1876)	-	-	-	

Kaynak: Age,79

Akçenin gittikçe olumsuz yönde değişmiş olması vasıfları,- kötü parayı iyi paradan ayırt edebilmek için -akçeyi değişik isimler takılarak anılmasına neden olmuştur. Halk , inceltilen sikkeye zayıf akçe anlamına gelen «züyuf akçe», gramajı azaltılarak küçülen

akçeye de «kırkık akçe», bakır katılmak suretiyle ayarı fazlaca düşürülmüş akçeye «kızıl akçe», zamanla alım gücü iyice düşen akçeye ise «meyhane akçesi» adlarını yakıştırmışlardır.

Akçenin altın paraya göre rayici, gümüş paranın değerindeki dalgalı ancak devamlı düşüşü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

TABLO VI

DÖNEM	RAYIÇ(1 altın düka)	Gümüş paraların içine konulduğu torbaya «kese»denilmektedir.
Fatih Sultan Mehmet(1451-1481)	45 akçe (1477)	
II. Bayezid(1481-1512)	49 akçe(1488) 54 akçe(1510)	«Kese»bir para ölçüsü olup,
I. Selim	58,5 akçe(1 dirhem gümüş =4,5 akçe) 1 altın =13 dirhem gümüş	genellikle her ellibin akçe bir kese olarak hesap
Kanuni Sultan Süleyman(1512-1566)	60 akçe	
III.Selim(1566-1574)	60-80 akçe	edilirdi.
III. Mehmet(1595-1603)	180 akçe(1589)	
I.Mustafa(1617-1623)	150 akçe	Akçe'nin alım
IV.Murat(1623-1640)	150 akçe (1623) 250 akçe(1640)	gücündeki zayıflamayı,
I. İbrahim(1640-1648)	160 akçe(1640)	dolayısıyla fiyatlardaki yükselmeyi aşağıdaki

Kaynak:Age,81

tablodan yıllar itibariyle takip etmek mümkündür:

TABLOVII

Cinsi	1460	1500	1540	1560
Buğday (1kile =25,6 kg)	3-4 akçe	4-5 akçe	5-6 akçe	10-12 akçe
Besili bir koyun	15-20 akçe	25-30 akçe	40-50 akçe	70-80 akçe
Şeker (1okka=1,280kg)	-	14 akçe	20 akçe	29 akçe
Sadeyağ (1okka=1,289kg)	-	9-10 akçe	7-8 akçe	9-10 akçe

Kaynak:Age,81

Osmanlı yönetimi, gittikçe zayıflayan akçenin yanı sıra, piyasaya yine gümüşten kesilmiş dirhem ve kuruş gibi iki değişik sikke cinsi daha vererek, sarsılmakta olan para sistemini düzeltmeyi amaçlamıştır. Ne var ki, paranın değeri ülke ekonomisiyle ve değerli maden arzıyla doğrudan ilgili olduğundan, yeni tür gümüş sikkelerin de bir süre sonra değer kaybına uğramalarına engel olunamamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) akçenin yanısıra dirhem adı verilen bir diğer gümüş para çeşidi daha tedavüle çıkarılmıştır. Bu yeni sikke, akçeye göre

daha değerli idi. Başlangıçta, 4,5 gram olan Osmanlı dirhemlerinin bu ağırlıkları, Kanuni'den sonra gelen üç padişah döneminde azaltılmış ve sultan I. Ahmet zamanında (1603-1617)2,15 grama kadar düşürülmüştür. Aşağıdaki tablo ,Osmanlı Dirhemi ile ilgili olarak özet bilgiler vermektedir.

TABLO VIII

Basıldığı Dönem	Basıldığı Şehirler	Kaç Çeşit Basıldığı	Ortalama Ağırlığı
Kanuni Sultan Süleyman 1520-1566	Bağdat Tebriz Musul	7 çeşit	4,30 gr
II.Selim(1566-1574)	Bağdat Halep	4 çeşit	3,34 gr
III. Murat(1574-1594)	Bağdat,Şam, Erzurum, Halep, Musul,Trablus, Gence, Amid, Nahcivan, Şemahi	12 çeşit	3,21 gr
III.Mehmet((1595-1603)	Merdin, Van Canca	9 çeşit	2,21 gr
I.Ahmet(1603-1617)	Halep	2 çeşit	2,79 gr
İbrahim(1640-1648)	Bağdat	2 çeşit	2,79 gr
IV. Mehmet(1648-1687)	Bağdat Halep	4 çeşit	2,75 gr

Kaynak:Age, 83

J. OSMANLILAR'DA BAKIR PARA

Osmanlı altın ve gümüş sikkelerinin ayar ve ağırlıklarında görülen belirgin azalmaya karşılık, bakır sikkelerin ayarlarının önemli ölçüde bir değişiklik göstermemiş, ağırlıklarının ise giderek artmış olması, Osmanlı para sisteminde yüzyıllara yayılmış çok ilginç bir durumu yansıtmaktadır. Devlet altın ve gümüş paralarının değerini düşürürken, hiç olmazsa bakır paranın değerini korumak , hatta artırmak çabasıındadır. Öte yandan altın ve gümüş paralara kıyasla bakır paraların üzerindeki süslemelerin fazlalığı , farklılığı ve güzelliği de, bakır sikkeleri süslemeler yardımıyla da önemli kılmak amacını yansıtmaktadır.

Osmanlılarda para otoritesi tarafından altın ve gümüş sikkelerin ağırlıklarında gerçekleştirilen ayarlamalar, gümüş paranın alt birimlerini oluşturan bakır sikkelerin akçe ile oluşan oranlarında da değişikliklere yol açmıştır. Mesela; Fatih Sultan Mehmet döneminde 1477 yılında 1 akçenin değerinin 8 mangıra eş tutulmuş olduğu aynı tarihli Kanunnameden anlaşılmaktadır. Aradan iki yüzyıl geçtikten sonra , Sultan II. Süleyman döneminde(1687-1691) Tarihçi Raşit Efendi, seferlerin uzaması savaş giderlerinin artması nedeniyle 1688 yılında hazinenin zayıflamış olduğunu, giderleri karşılamak amacıyla mangır

kestirildiğini ve 2 mangırın 1 gümüş akçe ettiğini belirtmektedir. Aynı kaynağa göre daha fazla menfaat temin etmek amacıyla 1699 yılında ,1 mangırın değeri 1 gümüş akçe olarak ilan edilmiştir. Akçe ile mangırın değişim oranlarında yapılmış olan bu değişiklik kısmen hazine ihtiyaçlarından , kısmen de gümüşün bollaşmasının sonucu dünya piyasalarındaki değerinin düşmesinden kaynaklanmaktadır.

Altın, gümüş ve bakır sikkelerden oluşan Osmanlı para düzeninde sikkeler arası değişim oranı para otoritesi tarafından tesbit ve ilan edilmekteydi. Resmi değişim oranının piyasada oluşan fiili orandan farklı olması halinde ise para sistemindeki aksaklıklar ortaya çıkıyordu . Altın standardına uygun bazı özelliklere sahip olan Osmanlı para rejimi, Duraklama döneminden itibaren aksak ve eksik bir şekilde işlemeye devam etmiş, dünyadaki değişmelerin farkına ancak gecikme ile farkına varılabilmektedir. Aşağıdaki tablo, Osmanlı bakır sikkelerinin ortalama ağırlıklarındaki değişimleri dönemler itibarıyla göstermektedir.²⁸

TABLO IX

İmparatorluğun Dönemleri	Sikkelerin Basıldığı Dönem	Kaç Çeşit Sikke Basıldığı	Sikkenin Ort. Ağırlığı
Kuruluş Dönemi	 -1451	30	2,05 gr
Yükselme Dönemi	1451 - 1579	37	2,67 gr
Duraklama Dönemi	1579 - 1699	16	3,94 gr
Gerileme Dönemi	1699 - 1792	9	6,44 gr
Yenileşme Dönemi	1792 - 1839	17	9,39 gr
Tanzimat Dönemi	1839 - 1876	10	7,98 gr
Çöküş Dönemi	1876 - 1922	18	9,12 gr

K. OSMANLILAR'DA KÂĞIT PARA(KAİME)

Tarhi kayıtlarda detaylı olarak arz nedenleri ele alınmış ve iktisat tarihçileri tarafından değerlendirilmiştir. Nedenlerini iki kalemle özetlersek a)Savaşlar b)İsyanlar dır. Bu iki siyasal olay sonucu ortaya çıkan para ihtiyacı hayli büyük miktarlara ulaşmıştır. SultanII. Mahmut döneminde gelişen siyasal olaylar sonucu, harcamaların karşılanması amacıyla ilk kez kağıt para ihracı usulüne baş vurulmuştur. Kaime-i Mutebere-i Nakdiye adıyla 1840 yılında devlet tarafından çıkarılan toplam 160 bin liralık birinci parti kaimeler aslında paradın çok, faiz getiren hamiline ait ve belirli süreli devlet tahvili niteliğindedir. Bunlara Tazminat Kaimelei de denilmiştir. Kaime altın para yerine kaim olan para

²⁸ Selim TARLAN, *Tarihte Para*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No:323, Ankara, 1992, s. 85.

anlamındadır. 1840 yılı Eylülünde 400 bin liralık kaime daha ihra. edilmiştir. 1840 yılı Ekim ayında da üçüncü tertip kaimeler ihraç edilmiştir. Başlangıçta kaimeler madeni paralara eşdeğer olacak düşüncesiyle tedavüle veılmışti. Ancak bu mümkün olmamıştır. Kaimeler devlet dairelerinde ve maliye madeni paralara eşdeğer olarak kabul görmüştür. 1854 yılına kadar dış borcu bulunmayan Osmanlı İmparatorluğu o tarihte ilk kez İngiltere'den alınan üç milyon sterlin yutarındaki borcun bir kısmıyla, Kırım Savaşı giderleri karşılanmış kalan borçta «Ordu Kaimesi» adı altında yeni bir para çıkarılması suretiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Ordu Kaimesi, ordu birliklerinin bulundukları bölgelerde tedavül etmek üzere bastırılmıştır. Sonunda imha cihetine gidilerek tedavülden kaldırılmıştır. İkinci kez kaime ihracı Sultan Abdülaziz dönemi 1876-1877 Osmanlı -Rus savaşı esnasında ihraç edilmiştir.

III. İSLAM EKONOMİSİNDE ALTIN VE GÜMÜŞÜN DEĞER FONKSİYONU

İslam iktisadında altına ve gümüşe dayalı olarak bir takım ibadetler yapılmaktadır. Bu ibadetler hem servetin dağılımında etkin olmakta ve hem de sosyal bir güvence sağlamaktadır. Bu ibadetlerin başında zekat gelir. Zekatın verilmesinde bir takım kıstaslar konulmuştur. Zekatın verilmesinde altın ve gümüşün parçalara ayrılarak kullanılmasında ve külçe halinde bulunmasında hiçbir fark yoktur. Bu iki maden yaratılıştan semen yani satın alınan şeye paha ve bedel olmak üzere yaratılmış ve tarihin her döneminde biziatihi değer ölçüsü olarak kullanılagelmiştir. Altın, İslâm'ın ilk devirlerinde de sikkeli veya sikkersiz olarak tedâvül etmiş bunlar devletçe bir kıymet, sanatça bir ilave sıfat ile vasıflanmıştı. Abdülmelik zamanında ilk İslâm parası (sikke) tedâvüle sürüldüğü sırada bunların yüzde biri oranında basım ücreti alınmıştır ki, bu da belirtilen kıstasta bir kıymet ifade etmemiştir. Sikkelere *mal-para* veya *ölçek parası* da denir. Sikkeler eritilince, elde edilen madenin piyasa fiyatı, resmî kıymetine çok yakındı. Gümüş ve altın sikkelerde olduğu gibi. Onlar çok uzun bir süredir insanlık tarihinde tedâvül etmiştir²⁹.

Daha sonra altın ve gümüşün tedâvülü, bunların yalnız devlet tarafından tedâvüle sürülenlerine hasredilince fukaha (İslâm hukukçuları)bu yeni geleneğin (örf) gereği olarak ticaret mallarının altın ve gümüşten birisi ile kıymet takdiri gereğini bildirmiştir. Bilhassa ticaret malları konusunda bulunduğu memleketin örfiyle kıymetini kabûl etmiştir. ³⁰

Hz. Peygamber zamanındaki örf, eşyanın değer kazanması hususunda mutlak iken, daha sonraki örf, devletçe tedâvüle sürülen para ile kayıtlıdır. Kıymetlenmenin nasıl ortaya çıktığı, ticaret malının bulunduğu memleketin örfü şartı iledir ki; bu örf, genel bir örf değil, her ülkenin kendine ait örfleridir. Fukaha'nın bir düstur olarak kabûl ettikleri "*Her belde halkının kendi örfü muteberdir*" esası gerek gümüş ve altın paralar ve gerekse de zekât mallarının bunların tamamında bu örf esası geçerlidir.

²⁹Ergin, F., age, s.33

³⁰ İBN-İ ABİDİN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abû'l Aziz. *Reddû'l Muhtar alâ Dürri'l Muhtar*. (H. 1404) C.2, Sh:42.

Emevîler zamanında sencelerle denklik ve kontrolü yapılarak ağırlığına, sâfiyyetine dikkat edilen dirhemlerin ağılıkları, ayarları Abbâsîler'in ilk halifesi olan Seffah'ın saltanının son zamanlarından itibaren nasıl bozulmağa başlamış olduğu biliniyor. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kanunî devrinin en büyük bilim adamlarından biri olan Birgivi, kendinden önceki ve zamanındaki eserleri incelemiş ve para değerindeki düşüş hakkında şikayetlerde bulunmuştu³¹.

Ancak Peygamberimizin, kesin olarak belirtmediği, hakkında delil bulunmayan hususlar, halkın örfüne bırakılmıştır. Buna göre altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz gibi maddelerin dışında kalan diğer mallar, çarşı pazarlarda insanların örf ve âdetlerine göre alınıp verilirler; halk o malı ölçekle alıp satıyorsa ölçekle alınıp verilir, tartı ile alıp satıyorsa, tartı ile alınıp verilmesi esas olur.³²

İşte dirhem meselesi de bu şekilde bir buhran haline gelmeye başlayınca fukaha, her beldenin kendi dirhemi muteberdir, düsturunu ortaya koymuşlar ve her belde halkının kendi dirhemleriyle yaptıkları muameleleri meşru ve muteber saymışlardır.³³

IV.MADENİ PARALARIN AYARLARININ BOZULMASI (TAĞŞİŞ yada DEVALÜASYON)

İslâmın ilk devrinde *"Kim ki, bize hile ve hiyanet ederse, o, bizden değildir"* şeklindeki, şiddetli tenbih gereğince, ne Asrı Saadet'te, ne Raşid halifeler

³¹"Akitlerde ve muamelelerde kullanılmış olan gümüş paraları zamanımızın insanları o kadar küçültmüşlerdir ki, bunlardan dördü bir araya getirilse bir dirhem-i şerî nin ölçüsüne denk ve eşit bir değere hâiz olamaz" diye şikâyet ediyor. Sora da : "asıl muteber olan ölçü esası terk edilip halk, gümüş paraları sayılan eşyadan kabûl etmeye başlamıştır" diye zamanının örfüne işaret ediyor. Örfün İslam hukukundaki önemi Hanefi müctehitlerince çok büyük bir değere hâizdir. Nass (kesin delil) ile sabit olan hususlar, örf ile değiştirilemez. Delil örften daha kuvvetlidir. Örf ise ona nazaran zayıftır. Zayıf olan kuvvetli olanı gidermez, örfün hatırı için delil ve delilin ortaya koyduğu mecburiyetler terkedilemez (tartı mecburiyeti gibi).

Hadis-i şerifini ele alacak olursak; bu hadisi o zamanın örfüne göre uygun olarak söylediğini, binaenaleyh örf değişince hükmün de ona göre değişeceğini söylüyor. Hz.Peygamberimiz zamanında altın ve gümüş vezinle, buğday, arpa, hurma ve tuz da kile ile alınıp verildiğinden O, bu örf'e uygun olarak hadis irad buyurmuşlardır. Hatta o vakit bunun aksine olsaydı, nass da bu sefer ona uygun olarak gelecekti ve yine örf Hz.Peygamber zamanında değişse idi, hükmün de değiştiğine dair nass gelirdi. Özet olarak, delilin illeti örfdür. Bu sebeple hangi zaman olursa olsun, önemli olan örfdür. Ancak Hanefi kaynaklarında tartı meselesinin esas olduğu ve bunun asla değişmeyeceği hususunda ifadeler bulunmaktadır. Tartı işi ikrazda değil alışveriş, icar ve kira muameleleri de aynen bunun gibi tartı ile cereyan ederler.

³²27.dipnota bkz.

³³Kamil MİRAS, AGE, C.5,Sh:98-99

devrinde memleketin mali kudretinin yegane dayanağı olan parasına hıyanet edildiği vaki değildir. Makrizî'nin ifadesine göre, dirhemlerin ilk tağşişi(ayarılarının düşürülmesi)hicretin 64 tarihinde vukubulmuştu. Muaviye zamanında da böyle bir hadise yaşanmıştı. Zaman zaman da görülmekte iken ayarı düşük paralar Hicri III. yy da genel bir hale dönüşmüştür.

Gümüş ve altın para rejimlerinde kıymetli madenlerin bollaşmasından, sikke ayarlarının bozulmasından, dolaylı vergilere ağır zamlar yapılmasından, mahsul yetersizliğinden imtiyazlı monopoller kurulmasından ve ithâlât kısıtlamalarından bir çok kez fiyatlar genel seviyesinde aşırı yükselişlerle karşılaşmıştır. Ayarları düşürülmüş olan para dirhem olsun, külçe veya benzeri olsun zekât ve nisab hesabında bu ayarlarıyla oynanmış paraların ihtiva ettikleri gümüş miktarı mı, yoksa piyasadaki revacı mı esas alınmalıdır ? İşte İslâm âlimleri için bunlar en önemli birer tetkik zeminini oluşturmuştur.

İlk İslâm ekonomilerinde hatta Osmanlı ekonomisinde külçe (mal) olarak değeri, itibarî değerine ve satın alma gücüne hemen hemen eşit olan altın ve gümüş paralar tedâvül ediyordu. Böyle bir sistemde para çıkarma ve muamelelerde bulunma doğrudan madene sahip olmaya bağlıdır. Kişilerin getirdikleri kıymetli metali devlet darphanesinde paraya çevirtmelerine *serbest para kesimi* denilmektedir. Devlet serbest para kesiminde kıymetli maden tedarikini daima üzerine almamakta ve tedâvüldeki para miktarını tayin etmemektedir. Hazine, yine kendi hesabına para çıkartmakla beraber, halkın getirdiği külçeleri de tuğra kesimi karşılığında işlemektedir³⁴. Yani para kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman piyasaya sürülürdü. Emisyon yoluyla, finansman aracı olarak enflasyonu kullanma hâdisesi hemen hemen mümkün değildi. Bu durumda yapılacak iş para üzerinde bazı operasyonlara baş vurmaktır. Buna üç yolla tevessül edildiğini görüyoruz:

1-Kıymetli madenlerden ve eski sikkelerden yeni sikkeler kesmek: Devlet bu yolla muhtelif harcamalarına kaynak bulup para arzını artırmaktadır.

2-Culûs eden her sultanın kendi parasını bastırarak eski sikkelerin tedâvülden kaldırılması: Bu yolla devlet hazinesi sikke kesiminden ek bir gelir elde ederdi.

3-Sikkelerin ayarlarının değiştirilmesi: Altın ve gümüş sikkelerdeki bakır oranının artırılması veya bu sikkelerin küçültülmesi anlamındadır (tağşiş veya devalüasyon). Bu

³⁴Ergin , F.age,s:58

olay paranın değerinin kaybının bir finansman faktörü olarak kullanılmasıdır³⁵. Metal parayı eritme ve yeniden basma arasında kâr sağlamak için eritilmiş altının içine ucuz metal karıştırma işlemidir. Eğer sikkeleştirme, diyelim ki her dört gramlık eski sikkeye bir gramlık ucuz metal ilave edilerek yapılıyorsa -tağşiş- her dört tane yerine beş tane yapılıyordu. Darphaneye getirilen her dört sikke için darphane yönetimi dört taneyi geri veriyor ve bir tanesini de kendine bırakıyordu. Bu sikkelerle yönetim (=devlet) borçlarını ödeyebiliyordu. Sonuç, enflasyondur. Kişiler daha önce olduğu gibi aynı sayıda madeni paraya sahip olduklarından aynı miktarda malı talep edebileceklerdi. Devleti idare edenler senetlerini ve taahhütlerini ödediğinde, yine de, ek madenî paraların alıcıları bu paraların tümü ya da bir kısmını harcayabileceklerdi ve bu da, talepteki net artışı gösterecekti. Ek talep fiyatları artıracaktı. Para içindeki maden değerinin düşürülmesi, bu bakımdan, fiyatlarda bir artışa yol açtı. Bu tip enflasyon(=eski tip enflasyon), fukahaya *paranın ve fiyatların miktar teorisini* ortaya koymalarına yol açan bir tecrübe oluyordu: Fukaha, dolaşımdaki para miktarı ile fiyatlar ortalama düzeyi arasındaki ilişkinin var olduğunu savundular. Buna göre, para miktarındaki bir değişme, doğrudan, fiyat düzeyindeki bir değişmeyi yaratacaktır.

Ayarı bozulmuş (mağşuş) paralar ve külçeler Hanefi mezhebinin fakihleri tarafından önemli bir sıkıntı doğurmuştur. Katkılı altın ve gümüşü kim ayırtacak? Ve bu karışımın ne ölçüde olduğunu kim tesbit edecektir? Hernekadar bu husus mağşuş paraların piyasadaki revacını, açık bir ifadeyle her memleketin kendi örfü ve teamülü tayin edecekti. Ancak yine de bu önemli konuyu halletme zarureti ortaya konulmuştur.

Bu hususta ilk yükselen ses, İmam Ebû Yusuf'un öğrencilerinden Merîsî'nin ictihadı olmuştur. Ona göre "*Artık nisab ve zekât vezne göre değil, adede itibar edilmelidir*" diyordu. Bir şehirde tedâvül eden dirhemlerin ölçüsü, ayarı ve diğer evsafi nasıl olursa olsun, iki yüz direhemde beş adet zekât lazım geleceği ictihadını ortaya koydu. Merîsî'nin bu ictihadı, ilmî tâbirle (*hark-ı icma'*) idi. İslâmın ilk yıllarından beri istinad edilen ilmî bir sistemi bozmaktı. Yani İcma'nın düşmesidir. Bu ictihadı ile Merîsî icma'dan örfe intikali demek olan çok önemli bir fikhî inkılabı ortaya koymuştur.

³⁵ Ahmet Tabakoğlu, "*Osmanlı İktisat tarihinde Enflasyon Meselesi*" Marmara Üniv. İ.İ.B.F.Derg. C.II,S.2,İst.1985,s.,251

Merîsînin bu icthadı çok büyük bir yankı ve tepki buldu. Hatta dinden dödüğü kanaatine varanlar bile oldu. Aslında son derece alim, zahid, fakîh ve cesur bir şahsiyeti. Oysa bu icthad, onun üstadı olan Ebû Yusuf'un riba malları hakkındaki nassların örf ile ilişkilendirip yorumunu ona göre yapmış olması yolundaki metoduna uymuştur. Zira Ebû Yusuf'a göre nas, örfe muâriz görüldüğünde ve nas, örf ve teamüle göre şeref-i vârid olduğundan nass, örf ile ilişkilendirilip yorumlanabilirdi. Tarihte altın ve gümüşün değer olarak kabûlü açıklandığı üzere cahiliyye döneminden intikal edip, Hz. Peygamber tarafından takrir buyurulan ve Asr-ı Saadet'te bu şekilde cârî olan örf ve âdete dayanılmıştı.³⁶

İslâm Dünyası'nın doğusunda mali problemler böyle bir ilmi yol takip ederken, aynı zamanda Batı'sında da örfe dayalı bir fetva duyuldu³⁷. Bir başka düşünür olan İbn-i Habîb de gümüş nisabının iki yüz dirhem olması hususunda diğer bilginlere muhalefet ederek :”zekât ve nisab, her belde halkının alışageldiği kendi dirhemleriyle tayin olunur “diyordu.

Bu da Merîsî'nin savunduğu tezin daha sistemli bir şeklidir. Her iki tarafın bu yoldaki icthad sebebi, netice itibariyle aynıdır. Merîsî'nin icthadı kendi zamanında muhalefetle karşılandığı halde iktisadî olayların ve zaruretlerin artması bir asır sonra bu müctehide hak verdirmişti³⁸.

³⁶Zahîrî mezhebinden Mağribî gibi[Neyl-ül Evtar C.4,S:25]

³⁷Endülüs alimlerinin en meşhur alimlerinden İbn-i Habîb(174-237)

³⁸ Bu yolda aynı icthad, Maveraü'n-nehir'de Ebû Bekr Muhammed İbn-i Fazl-i Buhârî(ölm:381)in lisanından yükselmiştir. Bu yüksek Türk imamı da teamüle itibar ederek dirhemlerden ve Gatarife'nin felslerinden yani rayic olan bakır paralardan sayı itibariyle zekât lazım olduğu icthadını ortaya koymuştur. Bu büyük Hanefî imamı: "Bu Gıtrîfî paralar, başka memleketin gümüş paraları derecesinde bizim en kıymetli paralarımızdır. Gümüş dirhem gibi bununla eşya ve mallar değerlendirilir. Biz kendi paralarımızı tanırız"diyerek Gıtrîfî dirhemlerinin sayı itibariyle her ikiyüzünde 1/4 öşür olarak beş adet zekât vacip olduğuna dair fetva vermiştir. Bu fetva şimşek gibi bir süratle dört mezhep uleması arasında yayılarak bunların mükelleflerinde yer almış ve çok önem verilerek kendisinden bahsedilmiştir.

Hanefî müctehitlerinden önde gelenleri ise yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu paralar için ister rayic bedel olarak tedâvül etsin, ister ticaret metai olarak kullanılsın, bunların kıymetini gözönünde bulundurarak gümüşü galip olan ve dirhem denebilen tedâvüldeki para ile değerlendirilerek nisaba ulaşacak olursa zekât vacip olunur, değilse zekât lazım gelmez denilmiştir. Ebû Berr-i Buhârî bu icthadında -fîlusun degerde altın ve gümüşe kıyas ile tayin edilegelen hükmünde-kıyastan örfe intikal etmişti. Ve İslâm piyasalarında tedâvül etmekte olan muhtelif değer ölçülerine göre nisab gibi malî meselelerin hesabı çok büyük çapta münakaşa edildiği bir anda ortaya çıktığı için hüsn-ü kabûl gördü ve takdir edildi.

Önemli fıkıh eserlerinden Feth-ül Kadir adlı kitapta, Asr-ı Saadet'te 5,6,10 miskal eğırlığında 10 dirhem olmak üzere üç sınıf direm tedâvül ettiğini ve daha sonra İkinci halife Hz.Ömer'in teşkil ettiği hesaplama divanında bu üç sınıf dirhem birleştirilip ortalaması alınarak

A. DEVALÜASYON ORTAMINDA İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Ebu Hanife ile iki öğrencisine göre ayarı ve ölçüsü düşürülmüş gümüş paralarda gümüş galip olursa, gümüş hâlis dirhem hükmündedir. Eğer katkı maddesi galip ise, bu da ticaret metai hükmünde olup kıymetinin belirli bir ölçekğe mâlik olması muteberdir. Binaenaleyh katkı maddesi fazla olan parada zekât iki şekilde tahakkuk eder:

1-Tağşiş edilmiş parada gümüşün ikiyüz dirheme ulaşmış olması hâli,

2-Ticaret maksadı ile kullanılmaya müsait bir maden olarak darbedilmiş iki yüz dirhem gümüş kıymetinde olması hâli.

İslâmın İlk dönemlerinde ilk İslâm sikkesi kesildiği zamanlarda dirhemler tam ölçüde sürdürülmüş ve zekât gibi farz ibadetin ifası da kolaylıkla yerine getirilmiştir. Abbâsîlerin hâkim olduğu dönemlerde ve o dönemdeki diğer İslâm beldelerinde ölçüve nakit işi pek çok değişiklikler geçirdiği halde yine ölçü aynen muhafaza edimiştir. IX.hicri yy la kadar kesilen altın ve gümüş paralar az çok bazı aksaklıklar olsa da yüne de temel

yedi miskal ağırlığında on dirhem prensibi konulmuş olduğu nakledildikten sonra deniliyor ki; bu rivâyete göre Asr-ı Saadet'te bu hesaplama divanının koyduğu ölçüde bir dirhem yoktu. Şüphesiz açıkça anlaşılan şudur ki; zekâtın miktarı Hz.Peygamber tarafından iki yüz dirhemden beş dirhem olarak tayin edilmişti. Fakat zekâtın nisabı bu üç sınıf dirhemden hangisi ile hesap edileceği bildirilmemişti. Hz.Peygamber zamanında zekâtın vacip olması için belirtilen miktar, bu üç sınıf dirhemden en yükseği olana itibar edilip aşağısından hesap edilmesi mümkün değildir. Sonra bahsi geçen eserin yazarı olan İbn-i Hümam, paragrafımızın başlığındaki "*her beldenin kendi parası muteberdir*" ifadesine göre itibar ederek her beldenin kendi parasının Hz.Peygamber zamanındaki ölçüye göre ayarlayıp zekât ibadetini yerine getirmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu fikhî ictihad ve inkılabı en iyi kavrayanlar arasında son derece bilgili, zekî bir Türk olan Haneî imamı Velvâlicî idi. Kendi eseri olan Fetâvâ'sında bu bahsi, "Gatârife parası iki yüz dirheme baliğ olunca zekât vacib olur. İslâmın ilk devirlerinde halk arasında tedâvül eden bir para değildi. Fakat bugün halk arasında tedâvül eden para olmuştur. (Her devirde, o zaman halkının âdetine itibar edilir). Bu sözün dayanağı Hz. Ömer'in uygulamalarıdır şeklinde açıklamada bulunur.

Fakihler bu konuda iki ilmi yol takib etmişlerdir. Birisi vezin yolu, diğeri örfe itibar yolu. Bir kısım fukahanın dirhemde teâmüle itibar kaydı ile hedeflemek istedikleri gaye, nisabın İslâm'ın ilk yıllarındaki asıl değer ve ayarını muhafazadır. Örfe itibar eden fukaha da bundan uzaklaşmak istemiş değillerdir. Ölçülerin ve paranın geçirdiği tarihi dönemler para koleksiyonları üzerinde bir inceleme yapılırsa daha iyi anlaşılacağı gibi, İslâm beldelerinde Riyal ve Mecidiye gibi büyük ölçüdeki nakitlerin son zamanlarda tedâvülüne kadar rayic olagelen dirhemlerden yine eski ölçüye itibar edilmiştir. Şu farkla ki; zamanın değişmesi ve mekân ile bir çoklarının ayar ve ölçüleri, safiyetleri bozulmuştur. Bunun için de fukaha her yerin kendi vezin ve kendi dirhemi muteberdir, düsturunu kabul etmişlerdir.

ölçüsü muhafaza edilmiştir. Osmanlılar'ın başlangıç döneminden Fatih zamanına kadar Osmanlı akçelerinin de ölçü ve safiyeti bakımından tamamen korunmuştur.

Fakat her zaman ve mekânın gümüş paraları ve cârî olan kıymet ölçüsü genellikle orijinal ölçüye uymuyordu. Bu nedenledir ki, orijinal ölçünün üçtebiri oranında noksan dirhemler tedâvül etmiştir. Fatih devrinden sonra Osmanlı akçesinin dördü, orijinal gümüş paraya eşit olabilecek bir dereceye düşmüştü.

Sultan II.Mahmut zamanında akçe bırakılıp altı dirhem ölçüsünde gümüş paralar ve daha sonra Mecidiyeler tedâvüle başlayınca sayı ile paraların değerini tayin etme terk edilerek tartı ile değer tayin esası takib edilmiştir. Bu gün de değer tayini tartı ile yapılmaktadır.

Bir kısım fukaha her memleketin tartısı ve cârî olan kıymet ölçüsü yedi ölçüden bazan fazla, bazan eksik bir duruma girdikten ve ayarının düşürülmesi gibi bir durum ortaya çıktıktan sonra herkes için nisab ve zekâtı ölçü ile hesap edilerek ifası mümkün olmamış, yerine getirilmesi mümkün olmayacak bir hale geldiğini göz önünde bulundurarak her memleketin kendi parası, her ne ölçü ve vasıfta olursa olsun, sayı ile hesap edilmesi ve sayıca ikiyüz adedde beş tanesinin zekât olarak verilmesi içtihadında bulunmuşlardır.

B. PARALARIN YURTİÇİ KIYMETİ

İslâm'ın ilk asrında yukarda açıklandığı gibi dînar ve dirhem idi. Dînarın kıymeti halis altından 20 kırata denk olması takdir edildi. Bir kırat beş arpa ağırlığındadır. Yani, hâlis dînar 100 arpa tanesine müsavidir. Dirhem ise Hz.Peygamber zamanında muhtelifi. Hz.Ebûbekr ve Hz.Ömer zamanında aynı durum devam etti. Onlardan bazıları hâlis gümüş karşılığı 20 kıratı (Dînar gibi) Bir kısmı da 12 kıratı(3/5 dînar)bazıların on kırat (1/2 dînar)idi. Bundan dolayı Ömer zamanında bazı ödemelerin ifası esnasında bazı niza'lar vukubuluyordu. Bu üç çeşit dînarı toplayıp 3e bölerek ortalaması alındı ve böylece 14 kırat ağırlığında bir dirhem ortaya çıktı. Yapılan parasal işlemler onun üzerine bina edildi³⁹. Yani bir dirhem 7/10 dînara müsavî oldu.

Daha sonra takip eden asırlarda diğer para çeşitleri ortaya çıktı. Mağşuş paralar onlardan birisidir. Mağşuş para, altın veya gümüşün dışındaki madenlerin katkılı olmasıdır.

³⁹İbn-i Nüceym, Zeynüddin İbrahim el Mısri, *El Bahrü'r Raik*, 1311(H). C.2,S.227

Ağırlığı noksan paralar: Mâlikî mezhebi bu paralar hakkında “o paralar her türlü mekânda dolanıyor ve karışımı olması onun değerini düşürmüyorsa yada tam anlamıyla değerini noksanlaştırmıyorsa, dînar ve dirhem ismi onlar için kullanılabilirse onun hükmü tam anlamıyla halis hükmü gibidir. Eğer tedavülü yagın değilse, halisi mağşuştan ayırmak suretiyle saflaştırılarak, noksanını tamamlamak suretiyle para olması için çalışılıyor ve karışımı halisinden ayırt edilmesi tercih ediliyorsa ona itibar düşer. Mesela; 20 noksanlaştırılır, rayici 19 olursa o şey artık 19 olarak kabûl edilir.” Hanefî mezhebine göre, “Eğer mağşuş parada gümüş fazla ise o gümüş hükmünde, yoksa ticârî mal hükmünde olur. Daha sonra başka türlü paralar da ortaya çıktı, onlar fûlûs’tür. Onlarla kastedilen altın ve gümüşün dışındaki madenlerden para olarak ittihaz edilmesi anlamıdır. Kâğıt paralar da, bu fûlûs ile beraber düşünölmektedir⁴⁰.

Önceki anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere; dînar ve dirhem kendine denk altın ve gümüşle mu’teberdir. Değer ölçülerinden birisi de paranın genel kabul görme esası üzerine sınırlanmasıdır. Bu esasa göre; insanlar herhangi bir şeyi para olarak benimseyebilir. (Hanefîler noksanlaştırılmış ve mağşuş paralar konusunda aksi görüşlere sahiptir.) Bu tip paraların tanımlanması yasal esasa dayandırılmakta, yani, paraların kendi aralarında ya da diğer mallar arasındaki mübâdele oranı esas alınıyor.

Ancak bu noktada fukahadan farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kâğıt paralarda (fûlûs gibi) aslî paralardan bir eser yok(dînar ve dirhem gibi)ancak hâlis nakitten olan bir denklige haiz olması müstesna. Yani, kaydî paraların kıymeti kendi aralarındaki mübâdelelerle sınırlandırılır, bu durumun mal-para olarak adlandırıldığına dikkat çekilmektedir. İlk dönemlerde 10 dirhem 1 dînara denk olduğu halde, Emevî döneminin ikinci yarısında 1 dînar 12 dirheme denk olmuştur. Abbâsî döneminde ise bir dînar 15 dirheme denk idi⁴¹. Asırlar geçtikçe altın ve gümüş üzerinde alım gücü değişmektedir. Daha sonralar gümüşün alım gücü de tedrici olarak azalmıştır. Bundan dolayı gümüşün, paralardaki kıymet değişiminde mukayese ölçüsü olarak kullanılması doğru bir ölçü olarak

⁴⁰ Fukaha'nın görüşünü şu şekilde özetleyebiliriz: «bir bedel olarak tedâvülde ise o fels semen(=paha, bedel), eğer bir bedel olarak tedâvülde değilse ticârî maldır» İbn-i Abidin , Redd'ül Muhtar, C.2,S.43

⁴¹Yusuf KARDAVI, *Fıkhu'z Zekat*, Beyrut, 1969, C.1,S.264

görülmemiştir. Görünüşteki böyle bir istikrarsızlık nedeniyle sadece altının ölçü olması düşünüldü, gümüşe göre daha istikrarlı olması bu düşüncüyü ortaya çıkarmıştır.

C. PARALARIN YURTDIŞI KIYMETİ

Uluslararası ticarete önemli bir fikhî görüş olması açısından Kudûrî adlı fikhî eserin yorumunda şu ifade yer alır: « Bir kimse; Buhara dirhemlerinden borç talep ettiğinde , (borçlu ve alacaklı) bir beldede bulunmuyorlar ve Buhara'ya kendi bulunduğu belde parasıyla bedeli ödeme yapmaya muktedir olamıyorsa Buhara parasını bulup ödemeyi yapmalıdır. Ödeme yapacak olan kişi gidip gelmeyi göz önünde bulundurarak müsait bir zaman ister. Eğer o kimse beldesinde parayı bulamazsa, onun kıymetini ödemek zorundadır». Borç veren kimse için kıymet ifade eden paranın, ya altın veya kendi ülkesinde revaçta olan başka bir ödeme vasıtası olduğu şüphesizdir. Bu ödeme altın veya başka ödeme türlerini havâle etmekle de mümkün olur. Tedavüldeki dirhemın karşılığı altın veya başka bir parayla diğer ödeme şekli olabilir. Yani işlemler arasındaki kambiyo fiatı madeni ihtiva eden bir esas üzerine bina edilmiştir. Kambiyo işleminin yasal şer'an kabûl edilen bir esas üzerine olacağı akıldan uzak tutulmamalıdır. Akte dahil olan tarafların birbirlerine bunu belirtmeleri gerekir.

İslâmî düşüncede paraların dış kıymetinin tesbitinde, akit mekânı ve zamanı açıkça belirtilmelidir. Son derecede modern bir anlayışla uluslararası ticaret açısından önemli olduğu için İbn-i Âbidin'in şu ifadelerine yer verebiliriz: Bir kimse dînar karşılığında İsfahan'dan bir mal satın alsa ancak Buharalı bir müşteriyi buluncaya kadar mala peşin ödeme yapmasa o malı alan kimsenin akit mekânı olan İsfahan parasına itibar ederek parasını ödemesi gereklidir. Böylece ortaya bir mâlî kâr çıkar çünkü iki beldenin dînarında farklılık vardır. Diğer beldede durgunluk veya kıtlık olduğu için karşılığını kıymeti üzerinden alması muvafık olur. Satıcının Buhara'daki malın kıymetinin İsfahan'daki kıymetten daha çok olduğunu itibara alması gerekmez.-akit miktarına itibar edildiği gibi zamanına da itibar edilmesi şarttır.

Yukarıda ifade edilmeğe çalışıldığı gibi iki fert arasındaki ödemede olduğu gibi iki ülke arasındaki ödemeler de çeşitlilik arzeder. Akitleşmeler satışın cereyan ettiği mekânla

sınırlıdır. Akitleşme mekânı ödemenin yapılmasıyla tamamlandığında başka bir beldenin ödeme araçlarıyla da onun kıymetini kabûlde bir sakınca yoktur.

D. PARANIN ALIMGÜCÜ VE FİYATA ETKİSİ

Buraya kadarki açıklamalar paranın bir kıymete sahip olduğunu göstermiştir. Para piyasada mal ve hizmetlerin karşısına geçerek onlara bir mübadele değeri kazandırır. Bu mübadele değeri, fiyatlar şeklinde belirir. Fiyatlar malların değerinin para cinsinden ifadesidir. Fakat bunlar aynı zamanda paranın değerini mal cinsinden gösterir. Fiyatlar yükseldiği zaman talep edilen mal ve hizmetler azalacaktır, yani kıymeti düşecektir. Fiyatlar düştüğü zaman para biriminin alabileceği mal ve hizmetler de çoğalır, yani paranın kıymeti yükselir. Buna iktisatçılar paranın satın alma gücü terimini kullanırlar.

Para değerinin menşeiini izah etmek üzere iki teori ileri sürülmüştür:

A- Metalizm: Klasik iktisatçılara göre para, madenden olmalıdır. Madene dayanmayan para, para değildir. Para değerini madenden alır. Bu da, para biriminin muayyen ağırlıktaki altın veya gümüş ile tarif edilmesi suretiyle sağlanır.

B- Nominalizm: Bu gruptaki iktisatçılara göre ise; paranın herhangi bir maddeye ve bu arada bir madene dayanmasına lüzum yoktur. Para bir semboldür, bir damgadır. Maden paraya bir değer veremez; aksine madene değer kazandırır. Eğer altın para olarak kullanılmasa, kıymeti düşer; para bağımsız bir değere sahiptir: kâğıt paralar bunun bir örneğidir.

Alman iktisatçılarından Knapp'ın Paranın devlet teorisi kabul gören en yaygın teoridir. Bu teoriye göre ; para devletin yarattığı bir vasıtaadır. Devlet otoritesine dayanarak, yayar, ödeme kaideleri koyar ve onu kendisi de kabul eder. Maden sisteminde mübadele belirli ağırlıktaki madenin verilmesiyle yapılır, buna lüzum yoktur. Çünkü devlet yarattığı vasıtaya bu değeri verebilir. Devlet bu bakımdan mutlak yetkiye sahiptir. Paranın madde değeri yoktur, nominal değeri vardır. Bunu madenden başka ve, özellikle, kâğıt paraların varlığı açıkça gösterir. Ancak şu varki; devletin bulunması da yeterli değildir. Para görevini iyi yaptığı sürece değerini korur. Bu bütün para çeşitleri için geçerli bir durumdur. Paranın görevini iyi yapması ise, para arzının iktisadî hayatın ihtiyaçlarını

karşılması ile olur. İşte bu sebepten hemen bütün para sistemlerinin vazifesi, tedavüle gerçek ihtiyaca uygun para çıkmasını sağlamaktır.

Paraların kıymetinin değişmesi, genel fiyat dengesindeki değişikliklerden kaynakladığı açık bir iktisadî sonuçtur. O faiz kaziyesinde ayrı, karz (=kredi) kaziyesinde de ayrı bir hüküm ifade eder. İslâm fukahasının çoğunluğuna göre kredi aktine şart koşulacak vâde, bağlayıcı değildir. Erteleme(=nesie) ribasını engelleyerek vâdenin bağlayıcılığı olmadığı kabûl edilir. Bazıları karza faiz sağladığı için helal olarak bakmazlar çünkü kredida alım gücünde bir noksanlık meydana gelmiştir. Kredinin aslı üzerine zaman ve kullanım itibarıyla bir faiz olur. Zaman ise iktisadî bir değere sahip olmayan bir mefhum olduğu için ona bir bedel düşünülemez. Karşılıksız fazla da ribadır.

Para fiyatlara iki şekilde etkide bulunur:

1. Mal ve hizmet akışına azaltıcı bir etki yapar, bu etkiye fiyatlara reel etki diye tabir olunur.

2. Parasal genişlemeden dolayı meydana gelen para bolluğu da paralardaki alım gücünün azalmasına ve fiyatlardaki artışa neden olur. İkraza mukabil fiyata etkisi nakitlerin kıymetindeki değişmelere karşılık gelen bir durum değildir.

Enflasyonist ortamda para değerini her geçen gün kaybeder, bu durum fıkıhta “*rahs*” kavramıyla açıklanmakta, paranın her geçen gün bir parça daha değer kazanması(=alım gücünün artması)durumunda enflasyonun tesirlerinin tersine rastlanmaktadır ki bu da fıkıhta “*ğala*” kavramıyla izah edilmektedir.

İsmail Galip Bey’in *Meskûkât-ı Osmaniyye* kitabının sonundaki cetveldən ve diğer tarihî kaynaklarımızdan «Osmanlı akçesi» kıymetinin Orhan Gazi’den IV. Mehmet zamanına ;IV. asırda takriben 75 kuruş kıymetinde bir gümüş para olan İlhanlı «dînar»ının, son Kaçarlar devrinde aynı kıymeti haiz olan gümüş İran «kıran»ının üzerinde «onbin dînar» şeklinde yazılan yazıdan ,«Genc-i şayıgan»dan ve İran tarih kaynaklarından ve seyahatnamelerinden altı asır zarfında kıymetçe tedricen onbin defa aşağı inmiş olduğunu ;keza Rusların «kopeyka» yani «kepekî dînar»ısmindeki gümüş paraların dahi onaltıncı asırdanberi tedricen bir bakır mangır seviyesine inmiş olduğunu öğrenebiliyoruz. Bundan İrandaki tedrici dînar enflasyonunun katastrofal mahiyette olduğu, Osmanlı akçesinin kıymetini kaybetmesinin o oranla olmamakla beraber, yine mütemadi bir surette devam ettiği görülür. Bu paraların kıymetsizlenmelerini tesbit için, her devir için bu paraları o

zamanın beynelmilel para kurları ile karşılaştırmak gerektiği gibi, her devrin dinar, akçe ve kopeykalarının kimyevî tahlilini elde etmek icabetmektedir⁴².

E. PARA DEĞERİNİN DEĞİŞMESİ HAKKINDA GÖRÜŞLER

“Bütün ülke, şehir ve bölgelerde dünyanın yaratılışından beri fiyatların artışı ve azalışı birbirini takibedegelmiştir.”⁴³ Bu durum çağımızda da geçerlidir. İkinci dünya savaşından beri fiyatlar artışa doğru meyletmiş, savaş öncesi duruma dönüş de düşünülmemiştir.

Altın ödemelerine karşılık olarak gümüşle veya diğerleriyle yapılan ödemeler hakkında fakihler muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu kabil ödemeler meşru’mu yoksa gayri meşru’mu sorularına sorularına fıkhen bir cevap verme durumunda kalmıştır. Bu tip ödemelerin fıkhen uygun olduğunu iddia edenlerin görüşüne göre : Kıymet esası üzerine mi yoksa, aded esası üzerine mi yapılmalıdır. Yine ifade edildiği gibi, felslerin kıymetinin artması ya da azalması meselesi itibara alınarak, adet esası üzerine mi, yoksa kıymet esası üzerine mi dayandırılacağı ifade edilmiştir.

1. ALTIN ÖDEMELERİNE KARŞILIK GÜMÜŞ VEYA DİĞERLERİNE DAİR GÖRÜŞLER

İbn-i Hazm şöyle der:”Bir kimse başkasının elinde bulunan altını, gümüşü, buğdayı, arpayı, tuzu, hurmayı, veya bunun dışındaki şeylerde faizi istemesin, herhangi bir fazlayı talep etmesin. Bu faiz, satmakla, ödünç vermekle, selemlle ya da onun dışında başka usûllerle yapılan işlemlerde vuku bulur. Karşılığı olmayan herhangi bir fazlayı alması hiçbir surette helal olmaz. Eğer şahıs altın parayı gümüş parayla, gümüş parayı altın parayla, arpayı buğdayla veya gümüş parayı malla ya da bir nevi malı başka bir nevi malla mübâdele ederse herhangi bir fazlayı almamalıdır, bu fazla tam olarak faiz kapsamına girmektedir.

Faizin (=Riba) haramlığı hususunda Peygamberden rivâyet edilen Hadis-i Şerif apaçık bir delildir(=Bürhan). Bu Hadis-i Şerif altın, gümüş, buğday, hurma, arpa, tuz gibi maddeler misli misline, aynı aynına alınıp satılmasından bahsediyor ve devamla “Bu altı

⁴²A.Zeki Velidî TOGAN, *Tarihte Usul*, Enderun Yayınları,4. Baskı, İst, 1985, s.292

⁴³Risaletü'l Makrizî Fi'l Çala S.30

sınıf maddeler değişik olursa bedelleri peşin olmak şartıyla dilediğiniz gibi mübâdele ediniz” buyurulmuştur.⁴⁴ Burada iki vasıf birbiriyle peşin olması şartını ifade eder. İkisinden biri mechul olursa o haramdır. Allah Resulünün ifadesinden anlaşılan budur.⁴⁵ Eğer ödeme şekli üzerinde uzlaşılır ise o taktirde kendisiyle muamele yapılmak istenen cinsin aksi bir bedel olduğunda da mübâdele doğru olur, velev ki aynı cins olsun. Eğer cinsten biri diğerinden az olur yani değeri düşük olursa o mübâdele sahihtir. Mislini ödeme gerçekleşirse kaza olur, bedel maldan fazla olursa riba olur.⁴⁶ Mübâdelede dirhem ve dînarlar birer cinstir. Akit meclisinde karşılıklı teslim alınmaları şarttır⁴⁷.

2. ÖDEMEDE YÖNTEM NASIL OLMALI ?

İmam Mâlik ödemelerin adet ile tamamlandığını ifade eder. Bunun gerçekleşmesi için bir dînar on dirhem mukabilinde kabûl edilmiştir. Hanefî mezhebindeki görüşleri İbn-i Âbidin’in görüşlerinden anlamak mümkündür: Semen eğer belirli bir para ise ucuzluk ve pahalılık dönemlerinde adede itibar edilir. Fakat semen belirli bir para değilse altın, gümüş veya piyasada tedâvül eden ancak kıymette muhtelif olan paraların herhangi biriye o zaman kıymetine itibar edilir. Bu hususta muhayyerlik izale edilir⁴⁸.

Bu ifadeler için birinci açıklama:”satmak veyahutta ödünç vermek mi ?” belirtilmelidir. İkinci açıklama:”satıcılar için açık bir zarara meydan verecek bir durumdur. Çünkü çeşitli nevilerin kıymetleri de muhtelifdir. Bu nedenledir ki, kıymette en az bir mertebede olan şeyi müşteriye vermek daha uygun olur. “İbn-i Abidin bu hususta şöyle diyor: Satıcı ve alıcı altın ve gümüşten olan orta bir ödeme vasıtasını kullanmalıdır.⁴⁹

Hâlis veya karışımı bilinen dirhem ve dînarlar ile mübâdele yapıldığında müşteriye mislini vermek icabeder. Aktin in’ikadı esnasında fiyatlar artsa da, düşse de, tedâvülden kalksa da değersiz olsa da hüküm aynıdır. Çünkü semenlik hilkat-i aslîsinde vardır. Piyasadan çekilmesi, pahalılaşması, ucuzlaşması ona menfî bir tesirde bulunmaz. Çünkü tedâvülden kalkması onda herhangi bir hüküm değişikliğine sebep olmaz. Ancak

⁴⁴Müslim, Müsakat, 81

⁴⁵İbn-i Hazm, El Muhalla, C. 8, S. 584

⁴⁶İbn-i Abidin, a.g.e., c. 4, s. 312

⁴⁷Haskefi, Eddürri’l Muhtar fî Şerhi Tenvirü’l Ebsar

⁴⁸İbn-i Abidin, *Mecmuatü’r Resail*(Risaletü tenbihü’r rükud ala mesaili’n nükud)C.2.s.52

⁴⁹İbn-i Abidin, A.G.E.c.2,s.56

Haskefi'nin beyanına göre halis veya karışımı olduğu bilinen dirhemler tedâvülden kaldırılıp yeni bir para olarak piyasaya süğürldüğünde o paranın kıymeti altın esasından, mübâdelenin tamamlandığı günkü kıymeti ile değeri. Çünkü paranın tedâvülden kaldırılması dolayısıyla misline hüküm mümkün olmaz, gümüşten kıymeti söz konusu olmaz çünkü ribaya dahil olur, ayrıca cinsin bizihi kendisine itibar olunur işçiliğine itibar edilmez; bu sebeple, altından kıymetini ödemek gerekir.

3. ÖDEME ESASIYLA İLGİLİ İKİ GÖRÜŞ

(1) Ödemelerin Adetle İfa Edilmesi

Bu husus İbn-i Âbidin'in yazmış olduğu tüm eserlerde açıklanmıştır. Hâlis altın , gümüş veya karışımın miktarı bilinen paralar asli madenlerine göre değerlendirilirler. Fiyatlarındaki yüksekliğe , düşüklüğe ve piyasadan kalkamış olmasına itibar edilmez.

Dürrü'l Muhtar yazarı bu konuyu incelemiş konu hakkında bahsi geçen Hadis-i Şerifler ve vakıaları delil olarak ele almıştır. İslâm dininin ilk yüzyıllarında 1 dinar 10 dirhem gümüşe denk idi. Bu içinde bulunduğumuz asırlara kadar katlanarak devam etmiştir.

(2) Ufaklık Paraların Değerinin Yükselmesi ve Düşmesi Durmlarında Ödeme

Fulus -yukarıda da geçtiği gibi -altın ve gümüşün dışındaki muhtelif madenlerden kabûl edilen para çeşididir. Semen olarak istilâhla ve kanun koymakla kabûl edilir. Vezin noksanlığı, fazlalığı ve karışımli olması hakkındaki hüküm diğerlerindeki gibidir. Kâğıt paralara gelince onlarda aktin fesada uğramadığında fukaha ittifak etmişlerdir.

Fulusla yapılan akitler sayı ile mi, yoksa kıymet ile mi yapılmaktadır ? Konu hakkında araştırma yapanlar fukahanın birbirlerine itiraz sadedinde iki farklı görüşe sahip olduklarını görürler.

i) *Birinci görüş:* Adetlerle gerçekleşen Akitler: Bu görüş İmam Ebû Hanife'nin görüşüdür. Bu tip akitler tüm alanlarda ve teşekküllerde cereyan eder. Şöyleki: Bir belânın parası dirhem kârşılığında satın alınsa paranın durumu değişmedikçe kabz olunmaz. Eğer para piyasada tedâvülde değilse satış fâsit olur. Çünkü semenlik ortadan kalkmıştır. Eğer piyasada tedâvülde olur ancak kıymetinde bir noksanlık olursa satış akti fâsit olmaz. Karışımı galip olan bir para ile bir şey satın alınsa -ki o paranın piyasada işlem görmesi mümkün olan bir para-teslim alınmadan önce kıymeti düşerse , satış icma' ile hali üzere yapılır, satış için muhayyerlik yoktur. Aksi bir halde eğer kıymetinde bir artış olursa yine satış hali üzerine cereyan eder ve müşteri için bir muhayyerlik yoktur.

ii) *İkinci görüş:* Fulusun akitleşme tarihindeki kıymetine itibar olunur: Bezzaziye'de Ebû Yusuf'un görüşü şöyle açıklanır: Fulusun pahalanması veya ucuzlanması, Ebû Hanife'ye ve Ebû Yusuf'a göre değişik manalar ifade eder. Satılma gücündeki düşme veya yükselmesi halinde borç, satım aktinde doğmuşsa akit tarihi, karz aktinde doğmuşsa

teslim alma tarihi esas alınarak altın veya gümüş hesabı üzerinden ödeme yapılır⁵⁰. Kendisiyle fetva verilen görüş de bu görüştür⁵¹.

F.PARA DEĞERİNİN NİSBÎ İSTİKRARI

Önceden detaylarıyla açıklandığı üzere ilk dönemlerde sarf işlemlerinde 10 dirhem 1 dînara eşitti. Bu nedenle zekâtın nisabı 20 dînar, gümüşün nisabı da 200 dirhemdir. Dînar ve dirhemın ölçülmesinde nisab ölçüsünü araştırdığımızda altının 7 kat gümüş kıymetinde olduğunu buluruz. Altın ve gümüş arasında böylesine nisbî bir istikrar görünse bile bu oran sabit bir şekilde sürdürülememiştir, diğer dönemlerde sarfın fiyatı değiştirilmiştir-günümüzde olduğu gibi-. Öyle ki; aralarında oran %1 dolaylarına kadar düşmüştür.

İki maden arasındaki oranın sürdürülememesi diğereşya arasındaki nisbi değişikliklere de sirâyet etmiştir. Hz Ömer zamanında deve fiyatları artmıştı da altın ve gümüşten olan gümüşten olan diyet miktarını artırmıştı. Bu artırma deveye oranla altın ve gümüşün kıymetinin düşmesi nedeniyledir. Ancak iş sadece deve üzerindeki nu durumla da kalmaz. Nakdeyn altın ve gümüş)nin semen olarak kıymeti bazan artar bazan da düşer. Pahalılığın artması , yani nakitlerin kıymetinin(alım gücünün) düşmesi, malın fiyatının yani nakitlerin kıymetinin (alım gücünün) artması demektir.

Günümüzde bu artış ve azalışların çok muhtelif şekillerde vukubulduğuna şahid olmaktayız. Çünkü zamanımızda kullanılmakta olan para kâğıt paradır. Altına bağımlılıktan ayrıldıktan onra bazı devletlerin tazyik ve zorlamasıyla kâğıt paranın kıymetini düşürmek zorunda kalındığı bir gerçektir.

Çağımızda ortaya çıkan yüksek fiyat artışları daha önceki asırlarda ortaya çıkan bir husus değildir. Bu konuda uzak ve yakından bir İslâmî çıkış yolu da aranmamıştır. İslâm iktisadı, üretim artışı adil bölüşüm, ölçülü tüketimi ifade eder. İslâm fiyat artışlarına götüren sebepleri, yasaklanmış alış verişleri engellediği gibi engellemekte, paralarını bozma, değerini düşürme nedeniyle müslümanlara zulmetmeyi yasaklamıştır.⁵²

⁵⁰Fetevayi Bezzaziye,C.IV,S.510

⁵¹İbn-i Abidin,a.g.e.,c.2,s.56

⁵² Konu ile ilgili bakımından bazı fıkıh bilginlerinin görüşlerini ifade etmeye çalışalım:

i)İbn-i Rüşd'ün Görüşü:"Dinarları keserek onları noksanlaştırmak yeryüzünde fesad çıkarmakla eş anşamlıdır. Öyle tipteki paralar kaldırılıp sayı itibariyle mübâdelede bulunmak câizdir. Keserek noksanlaştırmak böyle olunca karışımı noksanlaştırmak insanlara azretmek yeryüzünde fesada sebebiyet veren hallerden sayılmıştır.

ii)İbn-i Teymiyye'nin Görüşü:"İdareciler için adil bir kıymetle muamelelerde kullanmak üzere para basmak bir vazifedir; onlara zulm edemez, saltanat sahibi asla fülüsle ticaret yapamaz, bakır satın alır onu para şeklinde darbeder ve ticaret yapar. İnsanların ellerindeki fülusa müdahale edemez, onları değişik şekillerde darbeder, ancak umumi bir menfaattan dolayı kârsız bir şekilde kıymeti mukabilinde darbeder, imalat ücreti hazineye karşılır. Bu husustaki ticaret insnalara zulüm çeşitlerinden bir çeşittir; insanların mallarını bâtıl yollardan yemektir. Ticaret malı oluncaya kadar muamele yapılabılır. Bir başka şekilde fülus olarak darb mümkünüdür. Mallar fiyatların bozulmasıyla fesada uğrar, bu yolla zulüm edilmiş olur. Buna da zulüm yüksek kıymete haiz bir şeyi düşük fiyattan mübâdele demektir."

Fülusun miktarlarında da ihtilaf vardır. Ürünü düşük bir fiyattan alıp onu başka bir beldeye nakledip düşük fiyattan arzetsen insanların mallarını ifsad etmiş olur. Sünene'de Peygamberimiz bunu yasaklamıştır. Miktarı müsavi olduğu zaman bakırın fiyatı da böyledir. Devlet reisi bakır satın almaz. Piyasası olmayan felsler yeniden fels olarak darb edilir ve öylece ticarete kullanılır."

iii)İbn-i Kayyım'ın Görüşü:"Dirhem ve dinarlar bedel (semen) olarak kullanılan mallardır. Bedel (semen) : Malların değeri için bir mîyardır. Böyle olunca belli bir istikrar içinde tutulmalı ve yükseltilip düşürülmemelidir. Zira eğer kıymeti (semeni) mal gibi yükselir ve düşerse malların kıymetlenmesi hususunda ona itibarımız kalmaz. Her türlü malda da bu esas geçerlidir. İnsanların ihtiyacı malların değerindedir, uyulması zorunlu genel bir ihtiyaçtır. kıymeti ise ancak belirli bir tayin edilir. Eşyanın kendisi sebebiyle kıymet ifade eden şeyden başkasıyla olmaz, o da bir hal üzere istikrarını sürdürmelidir, başka bir şeyle kıymetlenmesi mümkün olmamalıdır. Çünkü, ticaret malı ucuzlar ya da pahalılaşır. Bu sebeple insanların muameleleri bozulabilir; farklılık ortaya çıkabilir. Muamelelerdeki bozulmalardan dolayı zararlar çoğalabilir. Buna ilave olarak fülusun mal olarak kabul edilmesi sonucu zarar umumileşir ve zulüm hasıl olur. Ziyadeleşmeyen ve noksanlaşmayan bir şeyi semen olarak kılmak mümkün olursa ancak onunla eşya kıymetlendirilebilir. İnsanların işlerinin doğru ve hakkaniyetli yürümesi için bu şarttır."

iv)Hanefî'de Mezhep Görüşü:Hidaye adlı eserde Merğınani'de ifadesine göre: Bir kimsenin borç aldığı revahtaki paralar revahtan düşerse (revaç kelimesi halkın nazarında kıymet ifade etmesi demektir) Ebû Hanîfe'ye göre alacaklıya bunların benzerini ödemesi gerekir. Çünkü, paranın revahtan düşmesiyle muamele iareye dönüştüğünden tüketilmi olan paranın benzerini ödemesi gerekir. Borcun para olması zarurî değildir. Çünkü borç sadece parayla olmaz değildir. Diğer iki imama göre ise paraların kıymetini ödemesi gerekir. Çünkü para olma vasıflarının ortadan kalkmasıyla teslim alındıkları şekliyle geri verilmesi imkanı ortadan imkansızlaşmıştır. Bu nedenle de borç alınan benzerli malın piyasadan kalkması durumunda olduğu gibi burada da kıymetin ödenmesi gerekir.

Ancak yukarıda geçtiği üzere Ebû Yusuf'a göre paranın borcun alındığı günkü değeri üzerinden ödenmesi gerekirken, İmam Muhammed'e göre paranın revahtan düştüğü günkü değer üzerinden ödenmesi gerekir. Bu ihtilaf esas itibariyle gasbedilen benzerli malın piyasadan kalkması meselesinden kaynaklanmaktadır. İmam Muhammed'in görüşü hem borcunun hem de alacaklının çıkarına daha uygun düşerken İmam Ebû Yusuf'un görüşünün uygulanması daha kolaydır". İbn-i Hümmam Fethü'l Kadir'de konu analiz edilirken aynı görüşün ufaklık paralar için de geçerli olduğu söyler. Kadı Ebû Yusuf ve İmam Muhammed arasındaki görüş ayrılığının aslı, benzerli bir malın gasbındaki ihtilafa dayanmaktadır. Konu "Nihaye"de aynı tür ifadelerle de işlenmiştir. İhtilafın aslı, benzerli bir malı gasbedildikten sonra, piyasadan kalkmış olması halindeki durumun ihtilafı gibidir. Herhangi bir uyuşmazlık olduğunda, onun dava konusu olduğu gündeki kıymetine itibar edilir ki bu, Ebû Hanîfe'nin görüşüne göredir. Dava gününde paranın gümüş cinsinden olan kıymetinin söz konusu icab fesadı gerektirmez. Çünkü onun

Fıkıh Bilgini İbn-i Abidin bahsi derinliğine incelemek suretiyle Hanefi kitaplarından derlemiş olduğu bilgilerden oluşan risalesine “Tenbihü’r rukud ala mesaili’n nukud” adını verdiği risalede, enflasyon (Raḥs), deflasyon (Ġala) tedâvülden kalkma (Kesad) ve piyasadan çekilme (İnkıta’) gibi para mesleleri incelenmiş genişliğine ve derinliğine incelenmiştir. Buna göre bir kimse gümüş parayla beldenin parasını değiştirmek suretiyle elbise alsa, ancak, değişim sağlayıncaya kadar parasını vermese iki durumla karşı karşıya kalınır:

1-Eğer piyasada bu dirhemler hiç bir yerde mübâdele fesh olur. Çünkü semen yok olmuştur.

2-Eğer revaçta olup kıymeti bozulursa tükenmeyip (helak olmadığı) için bey’ fesada gitmez.

Eğer para piyasadan çekilirse onun üzerine bir işlem yapılmaz. Kıymeti piyasadan çekildiği gün üzerinden hesap edilir. Sarf bahsinde buna benzer ifade ve deliller mevcuttur : Bir kimse fülus ufaklık para-fakihler kâğıt parayı felse kıyas etmektedirler-karşılığında bir şey satın alsa sonra vadeli işlemler dolayısıyla teslim işi tam olarak gerçekleşmeden para tedâvülden kalksa satış akti bozulur. Müşterinin elinde mal kalıyorsa veya, iktisadî bir değeri olan sanatın zayı olma, tükenme ya da cinsinin değişme ihtimali varsa, örneğin; buğdayın öğütülmesi susamın sıkılarak yağının çıkarılması, boya için ekilen bitkinin boyasını çıkarmak için sıkıştırılması gibi durumlarda benzerini iade etmek vacip olur. Eğer eşyalar -ölçekle, ağırlık ölçüsüyle, ve sayı ile ölçülen ve sayılan cinsten olup yumurta veya ceviz gibi birbirinden ayrı özelliklere sahip değilse (gayri mütekavvim mal)-, iktisaden bir değere sahip iseler (mütekavvim mal)-elbise ve hayvan gibi - teslim alma günündeki malın kıymetini ödemek icab eder, o günkü değer, paranın tedavülünün son günündeki değerdir. Uluslararası ödemelerde herhangi bir ülkenin tedavüldeki parası kullanılarak bir şey satın alındığı zaman, onları, karşı ülkenin parasıyla değiştirmek mümkün olamaz ve ülke

kıymeti tedâvülden kaldırılmış ve aynı ile müsavi olmuştur. Belki de tedâvülden kalkmış olan aynıın icabı tedâvülden kalkmış olan kıymetinden ödenmesi doğruya daha yakın olma durumundadır. Mebsut’ta zikredildiği gibi tedâvülden kalmış olan aynı getirmek daha uygundur. Paranın arzedildiği gündeki değeri, enflasyonun artması nedeniyle tedâvülden kaldırıldığı günkü değerinden daha fazla olduğu bir gerçektir., bu borçlunun aleyhine alacaklının lehinedir. Bu durumda İmam Muhammed’in görüşü iki tarafın da çıkarına olan bir görüş olmakla beraber Ebû Yusuf’un görüşü uygulamada en kolay olanıdır.

parasının aynı günde parası devalüe edilirse mübâdele fâsit olur. Ebû Yusuf'tan yukarıda geçtiği gibi kıymetin noksanlaşmasında satışı feshetmek gerekir⁵³.

Başka bir fikhî görüşe göre konu hakkında özetle şöyle bilgi verilir: Paralar ya tedâvülde olur, ya piyasadan kaldırılır ya da kıymeti artar veya azalır. Paralar tedâvülden kalkmaz(kesad) ise mübâdeleyi (bey'i) ifsad eder. Eğer piyasadan çekilir(inkıta') ise onun değeri piyasadan çekilmezden evvelki hal üzerinedir. Eğer Para değerlenirse bey' (mübâdele) mevcut hal üzerinden tahakkuk eder ve müşterinin alış veriştin vazgeçmesi söz konusu olamaz. Yine ifade edildiği gibi paranın değerinde bir düşme olursa bey' (mübâdele) fesada uğramaz ve satıcı için bir değişikliğe sebep olmaz.

Karışımı fazla olan parayla veya piyasada bir değere haiz olan fûlus ile bir şey satın alınmak itense de alıcı satıcıya karışımı parayı teslim muktadir olduğu halde, vadesi içerisinde tedâvülden kaldırılrsa mübâdele bozulur. Sağlam paranın piyasadan çekilmesi , tedâvülden kalkması gibi bir etki meydana getirmiştir. Halis madenden basılı paralarda da hüküm bunun gibidir. Halis gümüş para ile herhangi bir şey satın alındıktan sonra tedâvülden kaldırılrsa veya piyasadan çekilse satış akti bozulmuş olur. Müşterinin eğer gücü yetiyorsa malı iadesi gerekir. Eğer mal telef olmuş ise mislini eğer mislî mal değil ise kıymetini vermelidir Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre; Mübâdele bâtil olmaz. Çünkü özürlenmiştir. Teslim ancak tedâvülden kalktıktan sonra gerçekleşmiştir. Bu sebepten fesat (butlan anlamında) vücut bulmaz. Mübâdele bâtil olmadığı ve teslimi özürlendiği zaman kıymetini ödemek icab eder.

İbn-i Abidin bu izahlardan sonra kesad ve inkıta' hakkında bazı açıklamalara geçerek şöyle ifadelerde bulunmuştur: Kesat sözlük anlamıyla talep eksikliği yüzünden harcamaların azlığı anlamına gelir.

Terim olarak fıkıh dilinde, bütün ülkede muamelelerin terkedilmesi ve tedâvülden kaldırılmasıdır. Eğer beldelerin bir kısmında revahta bulunursa muamele bâtil değil kusurlu olur. Bu durumda satıcı iki şeyden birini tecih etme durumundadır. Dilerse bedelini alır dilerse kıymetini alır

⁵³ İmam-ı Muhammed'e göre: " Eğer bu paralar bugün piyadan çekilirse piyasadan çekilmezden evvelki gündeki kıymeti üzerinden ödemeleri gerekir" "Neden paranın tedâvülden kalkması bütün beldelerde revahta olmadığı zaman fesadı gerektirir? Çünkü böyle bir durum zarara neden olur, mal pahasız kalır. Ama sadece belirli bir ülkeye has değil ise mübâdele fesh olmaz, fakat ayıplı olur, satıcı akitten vazgeçme hakkı saklıdır.

Inkata'nın tarifi, Terim olarak fıkıhçılar bunu, selem, kredi ve bey' akitleri gibi konularda kullanmışlardır. Paranın evlerde ve sarraflarda bulunsa bile insanların elinde bulunmamasıdır. Fıkıh bilginlerince inkıta' altın ve gümüşten olan naktin tedâvülden kalkıp kıymetinin kalmasıdır" şeklinde tarif edilmiş ve bu tarif benimsenmiştir. Buna göre, dirhemleri veya fülusu teslim almadan önce tedâvülden kaldırıldığı meydana gelen bir iktisadî olaydır. Ğala olduğunda fülusun değeri artmıştır. Değeri noksanlaştığında da rahs meydana gelmiş olur.

İslam fakihlerine göre kâğıt para fülusa kıyas edilerek fulustaki aynı hükümleri kâğıt parada da geçerli saymışlardır. Fülusun değeri yükseldiği ya da düştüğünde, önce Ebû Hanife ile Ebû Yusuf aynı görüşe sahip oldukları halde daha sonra Ebû Yusuf, görüşünden dönerek "teslimin ve mübâdelenin gerçekleştiği günkü dirhem kıymeti üzerinden hesab edilmesi lazımdır" der. Paranın tedâvülden kalktığı zamanki ziktettiğimiz hüküm ne ise piyasadan çekildiği haldeki hüküm de aynıdır.

Inkıta' (Piyasadan çekilme hali) halinde iki görüş ileri sürülmektedir: 1-Mübâdelenin kesatta olduğu gibi fesada uğraması,

2-Piyasadan kalktığı son günkü kıymetiyle kıymetlendirilmiştir⁵⁴. Rahs (Paranın miktarının çoğalıp kıymetinin düşük olması hali)ve Ğala(Paranın miktarının kısılıp kıymetlenmesi hali) durumunda iki görüş vardır. birincisi evvelden mütalaa edilen görüşlerden başka bir görüş ortaya koymamaktayken ikinci görüş, kıymetinin mübâdele günündeki kıymeti olduğunu ve asıl kabûl gören görüşün de bu olduğunu ifade ediyorlar. Yukarıda bahsettiğimiz bilgilerden sonra, piyasadan çekildiğinde veya tedâvülden kalktığında ya o paranın kıymeti yükselir veya piyasadan çekildiğinde hali üzerine mübâdele yapılır . Mübâdele vaktindeki ayar ile para talep edilir.

Çift maden esasına göre paranın durumunu incelemede fakihlerin değişik görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Fülusun kredi olarak verilmesi durumunda kesad olgusu meydana geldiğinde alınanın mislinin verilmesi kesin kabul gören bir görüştür. Ebû Yusuf'a göre kredinin gerçekleştiği gündeki altının ve gümüşün kıymeti üzerinden hesap edilmelidir. Ancak paranın cinsi belirtilmelidir, yani paranın hangi ülkeye ait olduğunun bilinmesi gereklidir. Karışıklı olan fülusun kredi verilmesinde Ebû Hanife'nin zikrettiğimiz

⁵⁴ Bu görüş Muzmerat'ta da aynen kabûl edilmiş görüştür.

görüşünü kabûl ettiğimiz zaman o, her ülkenin parası belirli özelliklere sahip fülustur. Fulus olarak kabul edilmesinin nedeni, paralardaki karışımın madenden fazla olması dolayısıyladır ve fulus gibi cereyan eder⁵⁵.

Fulus piyasadan kaldırılmadığı ancak kıymeti artmış ya da azalmış olduğu zaman sayı ile teslim aldığı şeyin verilmesi konusu üzerinde fukaha ortak görüş bildirmişlerdir. ⁵⁶ İbn-i Abidin 'in ifade ettiği gibi paranın değerinin yükselmesi yada düşmesi birbirine zıt bir şekilde sonuçlar doğurur. RaHS ve ğala durumlarında mislinin verilmesinin ittifakla kabûl edildiği bahsedilir.

Para şâyet kıymetini yitirirse borçlu olan şahıs onun mislini mi verir-müşterinin yaptığı gibi- yoksa kıymetini mi verir ? Bu soruya verilen cevap, Ebû Hanife'ye göre "mislini verir" şeklindedir. Karışımı galip olmayan para üzerinde açık bir hüküm yoktur. Çünkü burada kasdolunan şey daha önce izah edildiği gibi sadece karışımın galebe gelmesi değildir. İnsanların karışumlu olan paralara meyletmış olması önemlidir. Karışım maddesinin halis üzerine galebe gelmesi halinde kıymetinde bir yükselme veya düşme olduğunda kesinlikle mübâdele fesada uğramaz. Aktin üzerinde cereyan ettiği para cinsinden işlemler sürdürülür. Çünkü o zikrolunan şey karışım da olsa şey örfen bir değer ölçüsü kabûl edilmiştir. Böyle olunca karışım önemsiz gibi kabul edilir. Ebû Yusuf'un görüşüne aykırı olan durumlar sadece fülusta vuku bulmaktadır. Ancak karışımı galip paralarda farklı bir görüş anlayış yoktur. Yani, madeni paralara katkı madeni galip geldiğinde kıymetteki artış ve azalışlardan sonra ile benzerinin verilmesi gerektiğinde ortak görüş belirtilmiştir. Fulusun değeri yükseldiği veya düştüğü zaman onun kıymeti, satış ve teslim alma günündeki kıymettir. Satışta, satış günü, kredide teslim alma günü kastedilmektedir.

Hanefti Mezhebinin Görüşlerinden Şunları Çıkarabiliriz

1. Kıymetin değişmesine bakılmaksızın, altın ve gümüş paralardan zimmette sabit olmak üzere mislinin edasında görüş birliği vardır.

⁵⁵Resailü İbn-i Abidin, a.g.e.c.2,s.62

⁵⁶Resail,a.g.e., c.2.,s.62

2.Fulus ve kendisinde karışımın belirli bir oranla galip olduğu gümüş paralar hakkında değişik görüşler vardır. Şöyle ki;

a)Bütün hallerde mislinin edasına dair İmam Ebû Hanife'ye aid görüş

b)Birincide olduğu gibi bütün hallerde hakkın sabit olduğu günün kıymeti üzerinden eda edilmesi gerektiğine dair Ebû Yusuf'un görüşüdür. Daha sonra kıymetin değişmesi halinde imamın görüşüne uygun görüş ortaya koymuştur.

c)Kıymetin değişmesinde Ebû Hanife'nin görüşüne katılır. Ancak Kesat ve İnkıta'ın vuku bulduğu gündeki kıymetin edasına dair görüş birdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMBIYO SİSTEMİ

I. KAMBIYO SİSTEMİ İLE İLGİLİ TERİMLER

A. KAMBIYO

Ülke paralarının birbirleriyle değiştirilme işlemleri ve döviz, altın, senet ve benzeri paraya çevrilebilir menkul kıymetler üzerine yapılmakta olan işlemlerdir⁵⁷. Kambiyo denilince, yabancı paraların milli para birimi ile ifade edilen veya aksi yönden milli paranın, yabancı parası birimi ile ifade edilen fiyat anlaşılır. Dövizler geniş anlamıyla bütün yabancı ödeme vasıtalarını, dar anlamda ise ancak yabancı paralar üzerine çekilmiş ticaret poliçelerini ifade eder. Kambiyo ve döviz kelimeleri, yabancı memleket parası olarak ve bu para üzerinden tanzim edilen senet, çek ve havâle gibi ödeme aracı olarak da kullanılmaktadır⁵⁸.

Dar manada dövizlerle, banknot ve madeni paraların fiyatları (rayiçleri) arasında farklar mevcut olmakla beraber, bu farklar genellikle cüz'i dir ve başlıca nakliye masrafları farklarından ileri gelirler. Diğer farklar ise arbitraj ile süratle ortadan kalkar. Yabancı memleket kâğıt parası veya banknotu ile altın ve gümüş metal paralara "efektif"denir. Efektif (Çek, poliçe, emre yazılı senet, havale ve kredi kartları) kaydi ödeme araçlarıdır. Kambiyo deyimi, bazan "efektif" kelimesinin aksi anlamında da kullanılmaktadır. Uluslararası ticarete yapılan işlemler yabancı para alım-satımını zorunlu kıldığı için ithâfât ve ihracat işlemleri de birer kambiyo işlemidir⁵⁹.

⁵⁷Faruk YALVAÇ, *Bankacılık Terimleri Sözlüğü*, Tisimat Basım Sanayii, Ankara, Birinci Baskı, 1990, Sh:176

⁵⁸ Nitekim Türk parasını Koruma hakkındaki 14 sayılı kararda "Madenî ve kâğıt para şeklindeki bilumum yabancı memleket paraları ve banknotlar veya bunları temsil eden vesikalar ile bu paralarla yazılmış çek, poliçe, bono, kredi mektubu, havâle, hesap, alacak, hak gibi yabancı para ile ödemeyi temine yarayan her nevi vasıta, vesika ve hesaplar, döviz ve kambiyo ad ve itibar olunur"denilmektedir.

⁵⁹ Bu taktirde kambiyo deyimi yabancı memleket parası ile ticarî senet, havâle, çek vs. şeklindeki dövizleri ifade eder. Ancak günümüzde yürürlükte olan kambiyo rejimine göre, efektif nakit yabancı para anlamında kullanılmakta, döviz ise yabancı çek, senet, poliçe ve Hazine bonusu gibi ödeme araçlarını kapsamaktadır.

Kambiyo sistemini doğuran sosyal problemler ve zorunluluklar, uluslararası ekonomik ilişkilerin ve özellikle ticaretin gelişmesi, ekonomik büyüme ve toplum kalkınması düşüncelerinin yayılması ve toplumsal ihtiyaçların bir ülke içinde giderilemeyecek ölçüde artmış bulunmasıdır.

1. KAMBIYO VE DÖVİZ

“Kambiyo” denince; yabancı paraların milli para birimi ile ifade edilen fiyatı veya milli paranın yabancı para birimi ile ifade edilen fiyatıdır. Dövizler geniş anlamıyla bütün yabancı ödeme araçları ve senetlerini, dar anlamda ise ancak yabancı paralar üzerine yazılı ticaret poliçelerini ifade eder. Geniş anlamdaki döviz, yabancı paralar, konvertibl olan her türlü ödeme araçları ve senetlerdir. Dar anlamda dövizlerle, banknot ve madeni paraların fiyatları (rayıçleri) arasında farklar bulunmakla beraber, bu farklar genellikle çok azdır ve başlıca nakliye giderleri farklarından ileri gelir. Diğer farklar ise arbitraj ile çoğu zaman süratle ortadan kalkar⁶⁰. Konvertibl para rejimlerinde çek, poliçe, emre yazılı senet, hazine bonoları, hisse senetleri ve tahvil de döviz kapsamına dahil edilmektedir. Uluslar arası ticarete alıcı ve satıcı arasında genellikle uzun mesafeler vardır. Bu mesafe farkı risk unsuru oluşturduğu için ödemeler “kaydi” paralarla yapılmaktadır.

Sözlük anlamıyla Kambiyo değiştirmek demektir. Ülke paralarının birbiriyle değiştirme işlemleri ve döviz, altın, senet ve benzeri paraya çevrilebilir. Uluslar arası ticarete bir ödeme aracı olabilmesi için o dövizin konvertibl olması icabeder.

Konvertibilitenin sözlük anlamı “dönüştürme”, “çevirme” demektir. İktisatta, bir ülke parasının diğer ülke paraları ile serbestçe değiştirilebilmesidir. Paranın ve dolayısıyla dövizin konvertibl olması şarttır. Parası konvertibl olan ülke, dünya ticaretinde merkez bankası gibi rol oynar ve ödeme aracı emisyonunda bulunarak bu işten belli bir kar elde eder. Bir ülke parasının konvertibl olması için üç kriterden bahsedilmektedir. Bunlar, paranın «değiştirilebileceği», «değişim değeri» ve «kullanılabilirliği»dir. Konvertibilitenin sağlanması için döviz fiyatının serbet piyasada oluşması gerekmektedir. Böyle olunca denebilir ki; bu iki kavram yani «serbet piyasa» ve «konvertibilite» birbirinin bağımlısıdır. Bu temel unsurlar çerçevesinde şu ana verileri saymamız mümkündür:

⁶⁰F. NEUMARK, Terc: S.F. Ülgener, *Dış Ticaret Siyaseti*, İktisat Fakültesi Yay. S: 151

1-Döviz piyasasında serbestleşmenin ayrılmaz bir ögesi olarak ithalat ve ihracat rejiminin serbestleşmesi gerekir,

2-Gümrük vergisi indirilmelidir,

3-İthalat üzerindeki kısıtlamalar kaldırılarak liberasyon oranı artırılmalıdır,

4-Devletin denetimi azaltılmalıdır⁶¹.

Konvertibilitenin sağlanması Liberal ekonominin doğal sonuçlarından biridir. Bunu sağlamakla dışa açık bir ekonomi oluşur ve dünya ile entegre hale gelinir. Parasına konvertibilite tanımak isteyen bir ülkenin dış ticaret ve kambiyo rejimlerini serbestleşmesi gerekir⁶².

Konvertibilite kavramı, kâğıt para sistemlerinin bir sonucudur. Altın para standardında ulusal paralar zaten tam bir konvertibiliteye sahiptiler. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra altına bağımlılık kaldırılınca konvertibilite konusu gündeme gelmişti. Konvertibilite sayesinde milli paralar uluslar arası ticarete ödeme aracı olarak kullanıldığına göre ülkenin ödemeler bilânçosu ile döviz piyasasının yakın ilişkisini gözden uzak tutamayız. İthalatçının alacağı mal ve hizmet için, milli paranın dövize, ihracatçının da sattığı mal ve hizmet karşılığı alacağı dövizini kendi milli parasına çevirme zorunluluğu vardır. Bu işlemlerin yapıldığı yer de döviz piyasasıdır. Burada ödemeler bilânçosu ile ilgisini ülkeler arasındaki mal ve hizmet mübadelesinin dövizle yapılması dolayısıyla kurabiliriz. Ödemeler bilânçosunun açık veya fazla vermesi döviz piyasasına etkide bulunarak döviz kurunun belirlenmesinde rol oynar. İthalatçı ve İhracatçıların ulusal paralar açısından gelir ve gider hesapları kur değişmelerinden doğrudan etkilenir.

Bir ülkenin ulusal parasının dış değeri ile dış ödemeler bilânçosu arasında sıkı bir ilişki vardır. Ödemeler bilânçosu fazla veren ülkelerin paraları döviz piyasalarında değer kazanır. Aksine dış açık veren ülkelerin paraları da piyasalarda değer kaybeder⁶³.

a. Döviz Kuru

İki milli para birimi arasındaki değişim oranıdır. Kur, ülkeler arasındaki fiyat seviyelerini birbirine bağlayarak fiyat ve maliyet karşılatırılmasına imkan sağlar. Böylece bilinmezlik ve aldanmayı ortadan kaldırır. Kur, döviz piyasasında gerçekleşir. Döviz

⁶¹Gülten KAZGAN,*Ekonomide Dışa Açık Büyüme*,2. Baskı, İst, Altın Kitaplar Yay. 1988,s.34

⁶²Halil SEYİDOĞLU,*Uluslararası İktisat*,Ezgi Kitabevi,8. Bsk,İst., 1991,s.132

⁶³H.Seyidoğlu, Age, s.138

piyasası kambiyo piyasasıyla eş anlamlıdır. O ise döviz alım-satımının yapıldığı piyasadır. Burada farklı milli paralar birbirine çevrilir. Bu piyasalarda işlem yapan kurumların başında bankalar gelir. Bankalar müşterileri ile döviz alım-satım işlemlerinde bulunurlar. Piyasada yapılan alış ve satışlarda belirlenen ve hergün ilân edilen döviz fiyatlarına «cari» veya «gerçek» kur denir. Bu kur borsada oluşan bir değerdir. Resmî kuruluşlar tarafından belirlenen kura, resmî kur denir. Resmî kur piyasa kurundan farklı olabilir.

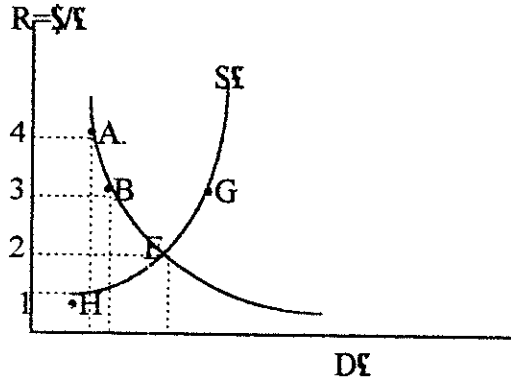
(1) DENGİ DÖVİZ KURU

Basit şekilde iki devlet düşünelim, bunlar ABD ile İngiltere olsun. ABD de kullanılan para \$ (Dolar), İngiltere’de kullanılan £ (Sterlin) dir. Dolar ve sterlin arasında değişim oranı (R), bir sterlin satmak için çok sayıda dolara ihtiyaç duyulmaktadır. Şöyle ki; $R = \$/\pounds$ dir Mesela , eğer $R = \$/\pounds = 2$ ise , bunun anlamı bir sterlin almak için iki dolar talep edilmektedir.

Şimdi biz esnek kur sistemi altında konuyu incelenye çalışalım, Sterlinin dolar fiyatı $\textcircled{R}$ tesbit edilmiş olup her bir malın fiyatının ifade edildiği gibi algılanmalıdır. Arz ve talep eğrilerinin kesişmesi sterlin için bir pazar değeridir. Aşağıdaki şekilde dikey eksen sterlinin dolar fiyatını göstermektedir bunu şöyle de belirtebiliriz: $R = \$/\pounds$; ve yatay eksen sterlinin miktarını gösterir. Arz ve Talep eksenleri E noktasında kesişmektedir. Denge kuru $R=2$ de belirlenir. Arz ve talep edilen sterlinin miktarı gün başına 40 milyon sterlinde dengededir. Daha yüksek bir kur oranında, arz olunan sterlinlerin miktarı talep olunan sterlin miktarını aşar, ve kur $R=2$ denge noktası yönüne düşecektir. $R=2$ den daha düşük döviz kurunda , talep edilen sterlinlerin miktarı arz edilen miktarı aşar ve kur $R=2$ oranına doğru yükselecektir. Eğer döviz kurunun denge düzeyinin artmasına izin verilmezse (Mart 1973 e gelinceye kadar sabit kur sistemi korunmuştu) sonra hem ABD li sakinlerin sterlin talepleri üzerinde etkide bulunmuş olacak, hem de ABD merkez bankası (Federal Reserv System) sterlin için talep mevcut durumu aşacak ve uluslar arası rezervi artıracaktır.

ABD’nin sterlin için talebi döviz kurunun (R) daha düşük olduğu negatif bir eğimle gösterilmiştir. ABD tarafından talep edilen sterlinlerin miktarı daha da artacaktır. Nedeni; döviz kurunun daha da düşmesidir (Bir sterlin alınabilmesi için birden çok doların verilmesi) ABD’ için İngiltere’de ithalat ve oraya yatırım yapması daha ucuzdur ve böylece ABD’li sakinler tarafından sterlin miktarı da artmış olacaktır. Diğer taraftan ABD’nin

sterlin arzı genellikle pozitif meyilli olarak gösterilir. Bu döviz kuru(R)nin daha yüksek olduğunu gösterir, Kazanılan sterlinlerin miktarının daha da yüksek olduğunu veya ABD de daha fazla miktar arzedildiğini gösterir. Nedeni ; kurların çok yüksek olmasıdır. İngiliz sakinler sterlinleri için daha çok dolar ödemekle karşı karşıyadır. Sonuç olarak, onlar ABD mallarını ve yatırımlarını daha ucuz bulacaklar ve ABDye daha çok sermaye akımı olacak, böylece ABD'ye daha fazla sterlin akacaktır.

Milyon £/dağ

Dikey eksen sterlinin dolar fiyatını ölçer, ($R = \$/\pounds$), yatay eksen ,sterlinin miktarını ölçer. Esnek kur sistemiyle denge döviz kuru $R=2$ dir. Arz ve talep edilen miktar gün başına 40 milyon sterlindir. Bu E noktasındaki kesişimde verilmiştir. Bu nokta ABD'nin arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktadır. Daha yüksek bir döviz kurunda bir sterlin fazlası daha düşük bir eğimle denge noktasına doğru iner. $R=2$ den daha büyük bir döviz kurunda , sterlin kısa dönemde döviz denge kurunu yükseltecektir.

Sterlinler için ABD'nin talep eğrisi kaydırılırsa (mesala, İngiliz malları için Amerikan zevk ve tercihlerinin kesişmesi sonucu olarak) ABD arz eğrisi G noktasında sterlin için denge döviz kuru $R=3$ olmalıdır ve sterlinin denge miktarı gün başına 60 milyon £ dir. Bir £ almak için üç \$ istendiğinden dolar değer kaybetmiş olacaktır. Bu fiyat artışı yabancı paranın yurtiçi fiyatını yansıtır. Diğer taraftan, eğer ABD talep eğrisi aşağı doğru kaydırılırsa ABD arz eğrisini H noktasında kesecekti. Denge döviz kuru $R=1$ e düşer ve doların değeri artmış olur. (Çünkü; bir sterlini almak için daha fazla dolar ödenecektir) . Yabancı paranın yurtiçi fiyatını yansıtır. Yurtiçindeki paranın düşmesine karşılık olarak yabancı paranın kıymetinin düşmesini ifade eder. ABD arz eğrisindeki kaymalar denge kurunu ve sterlinin denge miktarını benzer şekilde etkiler.

Döviz kuru aynı zamanda milli paranın bir biriminin yabancı para fiyatı olarak da tanımlanabilir. Bu, önceki tanımlamamızın tersi veya karşılığıdır. Şöyle ki; bir £ nin fiyatı $1/2$ ise doların sterlin cinsinden fiyatı $1/R=1/2$ dir veya bir dolar almak için yarım sterlin ödenecektir. Döviz kurunun belirlenmesi için bazen bu tanım kullanılabilir, biz daha öncekini kullanacağız, veya sterlinin dolar fiyatı (R)yi kullanacağız. Gerçek dünyada , döviz kurunun kullanılan özel tanımı karışık şekilde ele alınır.

Sonuç olarak basit şekilde olması için sadece iki parayı ele alarak işlem yaptık. Gerçekte çok sayıda döviz kuru vardır ve o iki para arasında gerçekleşir. Nitekim İngiliz sterlini ve ABD doları arasındaki döviz kuru , olabildiği gibi , ABD doları ile Alman markı arasında , ABD doları ile Fransız Frangı arasında ,Alman Markı ile Fransız Frangı arasında veya her birinin ayrı ayrı Japon yeni arasındaki fark olarak tespit edilir. İlkönce her iki ülke paraları arasındaki döviz kuru, dolarla ilişkilidir, bununla beraber bu iki ülkenin kendi paralarının değerleri birbirleri arasında oluşmakta ya da çarpraz kur olarak kolaylıkla belirlenmiş olur. Mesala İngiliz sterlini ve ABD doları arasındaki değişim oranı $R=2$ ise ve dolar ve Alman markı arasında

a (DM) 0,5 oranı mevcut ise İngiliz sterlini ve Alman markı arasındaki değişim oranı 4 tür.

Sterlinin dolar değeri

$$R=DM/\text{£}=\frac{\text{Sterlinin dolar değeri}}{\text{Alman markının dolar değeri}}$$

Alman markının dolar değeri

Paralar belirli bir zamanda bazı paralarla ilişki kuduğu için değer kaybedebili veya diğerlerinin tersine yükselebilir. Buna efektif döviz kuru denir. Bu yurtiçi para devletin bir çok önemli ticaret ortakları arasındaki döviz kurlarının ortalama değeridir.

(2) ARBITRAJ

Bir dövizin belli bir andaki fiyat farklılığından yararlanmak üzere, bu ekonomik varlığın eşanlı olarak alınıp satılması şeklinde yapılan işlemlere arbitraj denir. Bu para merkezleri arasındaki kurdur. Bir kar yapmak için daha pahalı olan para merkezinden direkt olarak yeniden satışı ifade eder.

Örneğin;eğer sterlinin dolar fiyatı New York'ta 1,99 \$ ve Londrada 2,01 \$ ise, arbitrajcı (genellikle yabancı dövizci bir ticari banka satar) sterlin alımını New York'ta 1,99 \$ dan satın alır. ve hemen Londra'da 2,01 dolarda yeniden satar. Böylece Sterlin başına 0,02 \$ kar eder. Transferlerden sterlin başına çok küçük kar bir kar sağlandığı görülse bile, 1 Milyon Sterlin 20.000 dolar gibi karı kısa bir sürede sağlar. Transatlantik telefon masrafları ve diğer arbitraj masrafları bu karlardan düşülür. Bu maliyetler oldukça düşük tutulur.

Bununla beraber , Arbitraj yapılacak yer, iki para arasındaki döviz kuru iki para merkezinde dengede olmak eğilimindedir. Örneğimizi devam ettirirsek, New York'ta sterlin için talebin arbitrajını artırdığını görürüz. Aynı zamanda Londra'da sterlin satışı

orada sterlinin arzını artırır böylece Londra'da sterlin fiyatı dolar üzerinde aşağıya doğru bir baskı yapar etkisini gösterir. Bu Londra ve New York'ta süratli bir şekilde sterlinin fiyatı dolarla denkleşinceye kadar devam eder. (\$2=1£), böylece arbitrajın daha fazla kar sağlaması elimine edilmiş olur.

Arbitraj sadece iki para ve iki para merkezi arasında olduğu zaman -örnekte belirtildiği gibi- bir *iki uçlu arbitraj* dan söz etmiş oluruz. Üç para ve üç ülke arasından bahsettiğimiz zamanda da *üç uçlu arbitraj* dan bahsetmiş olacağız. Ancak üç uçlu arbitraj pek o kadar yaygın değildir. Üç para merkezinde ve üç para arasında döviz kuru, çarpraz kur, indirekt olarak gerçekleşir. Mesela; döviz kurunun aşağıdaki şekilde olduğunu varsayalım:

2\$=1£ NEWYORK

0,2£=1DM LONRA

2,5DM=1\$FRANKFURK

Bu çarpraz kur şu şekilde eşitlenir :2\$=1£=5DM ve Arbitrajın karlı olabilmesine ihtimal yoktur. Bununla beraber eğer Sterlinin Dolar fiyatı New York'ta 1,96 \$ olsaydı, diğer döviz kurlarıyla, önceden gösterildiği gibi, sonradan New York'ta 1.96\$ kullanarak 1£ alabiliriz. 1£ Londra'da 5DM almak için kullanırız, Frankfurt'ta 5DM için 2\$ döviz harcanır. böylece her bir Sterlin başına 4\$ kar elde edilir. Diğer taraftan, New York'ta Sterlinin dolar fiyatı 2,04\$ ise anlatılanların tam aksi gerçekleşir. Şöyle ki, Frankfurtta 2\$, 5DM satın alır. Londara'da değişim 1£ için 5DM ve New York'ta 2,04 \$ için 1£ değiştirilir. Transfer edilen her bir sterlinden 0.04\$ kar elde edilmiş olur.

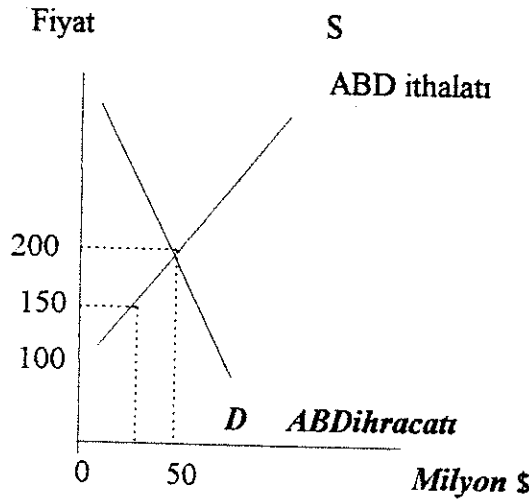
İki uçlu arbitraja göre, üç uçlu arbitraj para merkezlerindeki para talebini artırır. Çünkü orada para daha ucuzdur. Diğer taraftaki para arzını da artırır. Çünkü orada daha pahalıdır. Ve çarpraz kur, uyumsuzluğu süratle elimine edilir, arbitraj daha çok karlılık sağlar. Sonuç olarak, arbitraj iki paranın talebi için döviz kurunu süratli bir şekilde dengeler, iki paranın arasında çarpraz kuralı ayarlar, böylece tüm uluslar arası para merkezleri tek bir piyasa içerisinde birleştirilir.

(3) Döviz Kurunun Belirlenmesi

Döviz kurunun belirlenmesini biz uluslararası ticaretin işleyişi sonucu oluştuğunu belirtmeliyiz. Bunu örnekle açıklayalım: A (Amerika) ve J de (Japonya) yi örnek alalım. Bu iki ülke birbirleriyle alışverişlerinde dolar kullansınlar. A lı ithalatçılar J den mal alınca

bunun karşılığında dolar ödesinler. J li ithalatçılar da A dan yaptıkları ithalatın bedelini aynı şekilde dolar olarak ödesinler. Örneğin bir otomobil üreticisi A ya otomobil ihraç edince, bunun karşılığı kendisine bir A bankasına yazılan çekle ödemektedir. J ihracatçısı eline geçen dolarları kendi ülkesinde harcayacaktır. Çünkü J de halk ödemelerinin yele yapılmasını beklemektedir. Böylece J ihracatçısı eline geçen dolarları yen karşılığında satma gereksinimini duyacaktır. Öte yandan J ithalatçısı eline geçen dolarları A dan çikolata ithal etmek istesin. Bununla ilgili gerekli ödemede bulunmak için dolar satın almak isteyecektir. İthalatçı Japonya'da oturduğu için yine sahiptir. elinde doları yoktur.

J ithalatçısı ve ihracatçısının ihtiyaçlarına cevap verebilmek için yen karşılığında doların alınıp satıldığı bir yabancı döviz piyasası geliştirilmiştir. Aşağıdaki şekilde döviz piyasasında oluşan denge gösterilmektedir.

Şekilde yatay eksen de milyon dolar olarak aylık ticaret, düşey eksen de dolar başına yen olarak fiyat gösterilmiştir.

Döviz piyasasında dolar talebi toplan A ihracat değerine (J ithalat değerine) eşittir. J ithalatçısı A dan alacağı mal ithalatı için dolara gereksinim duyacaktır. Anın her ihracatının dolar değeri yabancı döviz piyasasında dolar için talep oluşturur.

Benzer şekilde, dolar arzı, A ithalatının (J ihracatının) toplam değerine eşittir. A ya mal satan J ihracatçısı elde ettiği dolarları yen le değiştirmek gereksinimini duyacaktır. A nın her ithalatının dolar değeri döviz piyasasında dolar arzına neden olacaktır.

O halde , döviz piyasası dengesi iki ülke arasındaki ticaretin dengeli olmasını gerektirir. Arz talebe eşitse A'nın toplam ihracat değeri (50 milyon dolar) A'nın toplam ithalat değerine eşit olmalıdır (aynı şekilde 50 milyon dolar)

Arz ve talebi dengeleyen denge fiyatı $1\$ = 150$ yen dir. (150 Y/\$). Eğer fiyat daha yüksekse , diyelim ki 200 Yen/\$ sa, A ya mal ihrac eden J ihracatçısı memnun olacaktır. J ihracatçısının eline arabaları için aynı dolar fiyatı geçerken, bu doları sattığı zaman eline daha fazla yen geçecektir. Bunun sonucu olarak J ihracatçısı A ya daha fazla araba satmaya çalışacaktır. Dolayısıyla döviz piyasasına dolar arzı artacaktır. Öte yandan, A dan çikolata ithal eden ithalatçı daha yüksek döviz kurundan dolayı memnun olmayacaktır. İthalatçı ithal ettiği çikolatalar için aynı miktar doları öderken çikolataları sattığı müşterilerine yen olarak daha yüksek fiyat koyacaktır. Bu nedenle Japon ithalatçısının çikolata satımı düşecektir. Böylece J ithalatçısının A çikolatasına olan talebi ve dolayısıyla döviz piyasasına olan dolar talebi düşecektir. Böylece 200 Yen/\$ döviz kurunda , arz talebi aşacaktır. Tersine ,100 Yen/\$ döviz kurunda talep arzı aşacaktır. ABD'den çikolata ihracı patlama noktasına ulaşırken A ye otomobil ithalatı en düşük düzeye inecektir. 150Yen/\$ denge fiyatında arz ve talep dengesi sağlanacaktır.

2.DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ

Döviz ticaretinin tabi olduğu kuralları tanımlar. Sabit ve esnek kur sistemi olmak üzere iki kur sistemi vardır.

a.Sabit Kur Sistemi

Sabit kur sisteminde döviz kurları zaman içinde sabit tutulur. Merkez bankası tarafından belirlenir. Bu sistem, en iyi şekilde «altın para standardı»nın geçerli olduğu sistemlerde işler. Klasik altın satandardı, yaklaşık 1880 den 1914 yılına kadar dünyada geçerli olmuş para sistemidir. Altın standardı rejiminde döviz piyasası serbest olmalıdır. Bu sistemde altına karşı iç ve dış konvertibiliteleri vardır. Ülkeye altın giriş ve çıkışlarına hiçbir müdahalede bulunulmamalıdır. O dönemde , ödemeler bilânçosu dengede olduğu zaman, döviz fiyatları parite üzerinde bulunur ki; buna başabaş denir. Ödemeler bilânçosu dengede olmadığı dönemlerde ise döviz kurları bu oranın altına iner veya üstüne çıkar. Fakat bu inme ve çıkmalar belirli sınırlar içinde kalır ki, bu sınırlara altın noktaları adı verilir. Altın çıkış ve altın giriş noktası olmak üzere iki altın noktası vardır.

Altının ulaşım masrafları, komisyon, sigorta, faiz gibi sebeplerle döviz kuru sabit olsa bile, altın alış ve satış fiyatları farklı olabilir. İki ülkenin paraları altına belirli bir oranda bağlanmış ise bu ülkenin paralarının birbirlerine oranı sabit olur.

Altın çıkış noktası: Yabancı bir ülkede bulunan bir kimse, bu borcunu iki şekilde ödeyebilir: 1) Borçlu olduğu miktarı altın olarak gönderir, 2) veya alacaklısının memleketinde ödenecek olan bir alacak hakkını (döviz) yollar. Borçlu bunlardan hangisi ucuzsa onu tercih eder. Örneğin: Dolarla İngiliz Sterlini arasındaki parite $\frac{1}{4}$ olsun ve 1 Sterlinlik altının New York'tan Londra'ya veya Londra'dan New York'a gönderilme masrafları 2 senttir. Bu takdirde New York'ta Sterlin'in kuru 4,02 Dolar'ı geçemez. Çünkü bu durumda Amerika'lı borçlu altın gönderme yolunu seçer. İşte bu «altın çıkış noktası»dır. Bunun 4 Doları altın 2 senti de ulaşım maliyetidir.

Altın giriş noktası: İki ülke parası üzerinden alacak hakkına sahip olan bir kimse bu alacağını iki şekilde kendi parasına çevirebilir: 1) ya alacak hakkını döviz piyasasında satar, 2) veya alacak hakkını alacaklı olduğu memlekete gönderir, karşılığı olan altınları getirir ve bu altınları kendi memleketinini parasına çevirir. Bu yollardan hangisi kendisi bakımından elverişli ise onu tercih eder. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, İngiliz alacaklı, elindeki döviz 3,98 Dolar'dan aşağı satamaz. Eğer kambiyo kuru bu seviyenin altına düşerse, altın getirme yolunu tercih eder. Çünkü bu sayede 1 Sterlin'e mukabil eline 3,98 Dolar eline geçer. İşte bu «altın giriş noktası»dır. Kısaca şunları söylemek mümkündür: Altın sisteminde, döviz fiyatı, paritede olduğu zaman ödeme dövizle yapılır. Fakat döviz fiyatı, toplamı aşabilir veya ilişkisi altına düşebilir. İşte bu aşmalar ve düşmeler altın giriş ve çıkış noktaları ile sınırlıdır. Kambiyo kurlarındaki oynamaların sebebi, ödemeler bilançosunun hareketleridir. Eğer herhangi bir ülkede ödemeler bilançosu açığı varsa, bu takdirde döviz kurları yükselir ve açığı kapatmak için ülkeden altın çıkar. Eğer fazla var ise, aksi olur, ülkeye altın girer. İşte bu altın giriş ve çıkışları sebebiyle ülkede para hacmi yükselir veya düşer.⁶⁴ Altın çıkışı ülkede altın sikke, banknot ve banka parasının, kısaca toplam para arzının daralmasını sonucunu doğuracaktır. Çünkü Merkez Bankası ihraç edeceği banknot miktarı, belirli asgari karşılık nisbetine göre altın sikke miktarına, ticaret bankalarının yarattığı mevduat ise

⁶⁴ Aziz KÖKLÜ, *Makro İktisat*, "S" Yayınları, Ank., 1976, s. 204-205

□ ⁶⁵ Mükerrrem HİÇ, *Para Teorisi*, Menteş Kitabevi, İst. 1989, s. 93-94

yine belirli bir karşılık nispetine göre banknot miktarına bağlıdır. Altın girişi ise toplam para arzını artıracaktır. Böylece para miktarındaki değişimler Miktar Teorisi gereğince fiyatların değişmesine yol açacaktır. Altın çıkan ülkede fiyatlar eskisine göre düşecek, altın giren ülkede ise fiyatlar eskisine göre yükselecektir. Bu sistemin arkasında Klasik sistem vardır ve para miktarındaki değişimler reel gelir seviyesini ve istihdam hacmini değil sadece fiyatları etkileyecektir.

Altın çıkışı olan ülkelerde fiyatların eskiye göre düşmesi , giren ülkede de fiyatların eskisine göre yükselmesi ülkelerin ithalat ve ihracatın da etkileyecektir. Birinci ülkede ihracat, ikinci ülkede de ithalat artacaktır⁶⁵

Altın standardının cârî olduğu hallerde “ödemeler blançosu” güçlükleri yoktur. Çünkü altın standardı basit ve otomatik bir mekânizmaya sahiptir. İthâlât ve ihracat arasındaki dengesizlik kendiliğinden kaybolur. İthâlât, ihracatı aştığı zaman, gelir ve istihdam seviyesi alçalır ve dolayısıyla ithâlât da azalır. Bu yoldan ödemeler dengesinin tesisi, ithâlâtın gelir esnekliğine bağlıdır. İthâlâtın gelir değişimleri karşısında sahip olduğu esneklik gelirdeki artışın veya azalışın ithâlâtı ne oranda artırdığını veya azalttığını gösterir. İthâlâtın gelir esnekliği memleketten memlekete değişir. İthâlât, çok defa milli gelir seviyesindeki değişmelere karşı hassastır. Gelirin düşmesi, açık veren ödemeler bilânçosunu denkleştirebilir. Gelirin muayyen bir seviyenin altına düşmesinden sonra masraflar azalacağından ihracat da çoğalabilir. İthâlât azalışı, bir zaman aralığından sonra dolaylı olarak ihracatı azaltabilir. Çünkü bir memleketin ithâlâtının azalması, diğer memleketin ihracatının ve dolayısıyla milli gelirlerinin azalmasına sebep olur ve onların da ithâlâtını azaltır. Bir memleketteki gelir azalışının onun ithâlâtı üzerindeki tesiri apaçık bir şekilde belirlidir. İhracatı üzerindeki etkisi ise, vasıtalı ve belirsizdir.

Geçmişte bu değişimler iktisadî hayatın zaruri gidişi olarak kabûl ediliyordu. Çünkü depresyonun, bir çok yollardan tesir eden ve otomatik olarak çalışan düzeltici bir mekânizma ile denksizlikleri ortadan kaldırılacağına inanılıyordu. Eğer konjonktürün refah safhasında ekonominin bazı sektörlerinde ücret ve fiyatlar çok yükselmişse, arkasından depresyon safhasında bunlar düzelecek ve denge sağlanacaktır. Refah döneminde para piyasasında bir kıtlık başgösterdiği takdirde depresyon bunu da düzeltir. Eğer memleket altın kaybediyorsa, milli gelir ve istihdamın azalması dengeyi çabucak yeniden sağlar. Para arzı para talebinden fazla olduğunda , kişiler reel para stokun iki yoldan etkiler:

1-Döviz alırlar

2-Mal ve hizmet alırlar

Para fazla ise→Mal ve hizmetlere harcamalar artar→Fiyatlar artar→İthalat artar, ihracat düşer→Ödemeler dengesi açığı büyür.

Para arzının para talebinden az olması halinde ise, aynı süreç, ödemeler dengesinin olumlu yönde etkilenmesiyle sonuçlanır.

Net dış varlıklar, ödemeler dengesini yansıtır. Ödemeler dengesindeki değişme, para arzını etkiler. Örneğin: Bir açık, altın ve döviz kaybına, bu yolla net dış varlıkların azalmasına, böylece parasal tabanın (dolayısıyla para arzının) daralmasına neden olur. Ödemeler dengesinin fazla verme durumunda ise tam tersi olacaktır.

Net dış varlıklardaki değişme , net ihracat ile net sermaye girişinin toplamına eşittir. Mal ve hizmet ihracatı ile sermaye ithali döviz kazancına, mal ve hizmet ithali ile sermaye ihracı ise döviz kaybına neden olur. Sonuçta kazanç kayıptan fazla olur ise, net dış varlıklarda bir artış görülecektir. Para arzının fazla olduğu sabit kur ortamında net dış varlıklar azalacak, para arzı daralacak, böylece para arzı-para talebi arasındaki fark uzun dönemde ortadan kalkacaktır.

Sabit kur sisteminde döviz kurlarının istikrarı merkez bankasının döviz piyasasına alıcı ve satıcı olarak müdahalesiyle sağlanır. Bunu için merkez bankasının elinde yeterli miktarda altın ve döviz rezervinin olması gerekir. Bu stoka döviz ya da kambiyo istikrar fonu adı da verilir. Döviz kurları yükselmeye başladığında merkez bankası piyasaya döviz sürer. Tersi durumlarda merkez bankası tanzim satışları yaparak döviz kurlarını sabit tutmaya çalışır. Bu şekilde döviz kurlarını belli bir düzeyde tutabilmesi için ödemeler bilançosunun sürekli olarak açık vermemesi gerekir. Aksi takdirde er veya geç merkez bankasındaki döviz rezervleri tükenecektir. Bu tehlikeyi atlatabilmek için de döviz alım satımını kontrol altına almak üzere döviz kuru alım satımındaki serbestliği kaldırıp aşağıda açıklanan kombiyo kontrol sistemine geçmesi gerekecektir⁶⁶.

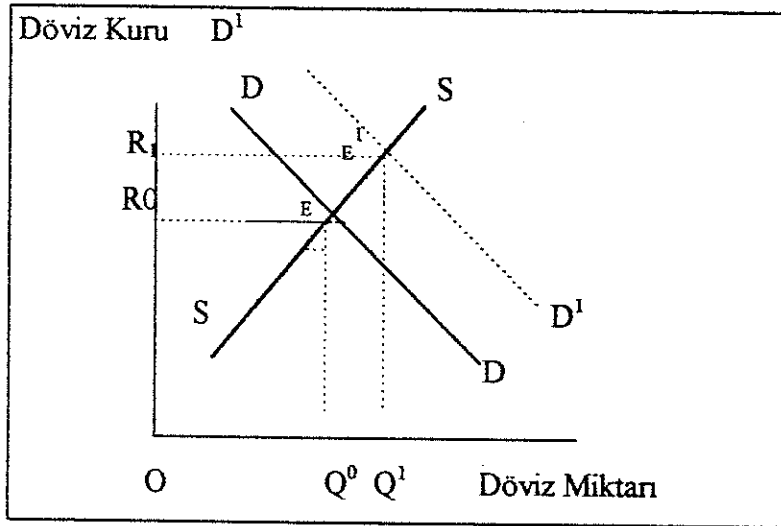
b.Serbest Kur Sistemi

Bu sistemde, döviz kuru serbest piyasada belirlenir. Yabancı ülkelerden alacaklı olanlar bu haklarını gösteren (poliçeler, herçeşit senetler, alacak hakları... gibi) belgeleri,

⁶⁶İlker PARASIZ, *Uluslararası Para Sistemleri*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996,s. 13-14

milli para karşılığında satmak isterler (döviz arzı); yabancı ülkelere borçlu olanlarda yabancı ülke ödeme araçlarını, milli para karşılığında almak isterler (döviz talebi). İşte bu arzlar ve talepler döviz piyasasını teşekkül eder. Bu karşılaşma, döviz veya kambiyo borsası denen piyasalarda veya bankalarda olur. Bu piyasaya kamunun müdahalesi yoktur. Döviz kurunda yükselme milli paranın değer kaybına uğraması, ithal mallarının yurt içi fiyatlarının yükselmesi anlamına gelir. Döviz kurunun düşmesi ise, milli paranın değer kazanmasına yol açar ve ithal mallarının yurt içi fiyatlarını düşürür. Döviz kuru yükseldiğinde ihracat teşvik edilirken, kur düşürüldüğünde de ihracat azalır. Böylece ekonominin dış dengesi, arz ve talep şartlarına göre her zaman değişebilir döviz kurları ile sağlanır.

Serbest kur rejiminin tam anlamıyla yürürlükte bulunduğu ülkelerde döviz kuru, diğer ülkelerle yapılmakta olan ticaret hacmini etkilemez⁶⁷. Bu nedenle döviz kurunun yüksek veya düşük değerler alması, uluslararası ticareti yapılan mal fiyatları, dış talep baskıları ve ödemeler "bilânçosu fazlaları kanalıyla dış ülkelerdeki enflasyonun geçişini sağlayarak ekonomik istikrar üzerinde etkili olmaktadır⁶⁸.

Serbest değişken kur sistemi yerine, esnek kur sistemi veya yüzen kur sistemi deyimleri de kullanılır. Bu sistemde döviz kurları aynen rekabetçi piyasa koşulları altındaki bir mal gibi, döviz piyasası arz ve talep güçlerinin işleyişine

bırakılmıştır. Başka bir deyişle döviz kurları, toplam döviz talebi ile toplam döviz arzının eşitlendiği bir düzeyde oluşur. Piyasa talebinde ve piyasa arzında bir değişme ortaya

⁶⁷ A. BATCHELDER, and HAITANI K. *International Economics Theory and Practice*, USA, Grid Publishing Inc., 1981, s.346

⁶⁸ Temel ERGÜN, *İthal Edilen Enflasyon ve Türkiye Örneği*, Dokuz Eylül Univ. Yay., 1983, s.42-52

çıkıldığında buna bir tepki olarak kurlar da değişir. O bakımdan zaman boyutu içinde kurlara bakıldığında sürekli inişler çıkışlar görülür. Serbest değişken kur sistemi yukardaki grafikte gösterilmiştir. Grafikte DD döviz piyasa talebini, SS de döviz piyasa arzını göstermekte olup denge kuru OR^0 ve piyasa hacmi OQ^0 dır. Toplam döviz talebi, ülkenin mal ve hizmet ithali ile dışarıya ihraç olunmak istenen sermaye miktarından oluşur. Planlanan dış sermaye yatırımları iç ve dış karlılık ve faiz oranları gibi faktörler bağlı olup döviz kuruyla dolaysız biçimde ilişkili bulunmayabilir. Ama ithal edilmek istenen mal ve hizmet miktarı ve dolayısıyla döviz talebi azalır. Kurun düşmesi durumunda da bu etkilerin tersi ortaya çıkar. Bu özellik grafikte toplam döviz talebi negatif eğimli eğriyle gösterilmiştir.

Sermaye girişleri ile döviz kuru arasında yine dolaysız bir ilişki kurmak gerçekçi olmayabilir. ancak döviz kurları ile mal ve hizmet ihracı arasında pozitif bir ilişki bulunduğu var sayılmıştır. Bunun nedeni ise kur yükseldikçe ihraç mallarımızın yabancı para cinsinden fiyatlarının düşeceği ve böylece ihracat hacminin genişleyerek döviz arzının yükseleceği varsayımıdır.

Grafığe göre arz sabitken örneğin, halkın gelirindeki bir artış dolayısıyla ithal mallarına talebi D^1D^1 biçiminde sağa kayacak olursa döviz kurları da buna paralel olarak OR_1 e yükselir⁶⁹.

Esnek kur sistemi, hükümetleri, ekonomideki bir sektörün diğeri aleyhine avantajlı ya da bazı ekonomik amaçlara en az masraflı bir şekilde ulaşabilmesi için döviz kurunu denge düzeylerinden başka bir düzeyde saptanmasını engellemektedir⁷⁰.

Esnek kur sisteminde döviz piyasasına müdahaleye gerek yoktur. Dolayısıyla bunun için hükümet elinde rezerv bulundurmak zorunda değildir.

Döviz kurları tasnifinde esnek ve dalgalı kur konusunda bir kavram kargaşası vardır. Eskiden ikisi de aynı anlamda kullanıldığı halde bugün farklı anlamda kullanılmaktadır. Esnek kur kapsamında güdümlü dalgalanma, bir sepete bağlı döviz kurları ve dalgalı kur girmektedir. Fakat mini devalüasyon veya günlük kur ayarlamaları da

⁶⁹ H. Seyidoğlu, Age, s.293

⁷⁰ Örneğin, gelişen ülkeler genellikle ekonomik kalkınma için gerekli sabit sermaye ithalatını teşvik için döviz kurunu en alt seviyede tutmak istemektedir. Bununla birlikte böyle bir politika tarımı ve geleneksel mal ihracını olumsuz yönde etkileyecektir.

güdümlü dalgalanma kapsamına girdiğinden bu kur da esnek kur sayılmaktadır. 24 Ocak kararlarından sonra Türkiye’de esnek kur politikası uygulandığı belirtilir⁷¹.

c. Reel ve Nominal Döviz Kuru

Yansızlık prensibine göre uzun dönemde döviz kurur reel güçler tarafından belirlenir. Net aktif pozisyonları ve servet, alışveriş üretilen malların prodüktivitesi ve dünyadaki zevkler reel güçleri oluşturur. Bu görüşe göre reel döviz kuru malların nispi fiyatıdır. Nominal döviz kurları her gün $\pm$ %1 dalgalanma gösterebilir(Günlük %1 lik değişme birleşik olarak yıllık %3000 değişmeye tekabül eder). Dolayısıyla nominal döviz kurlarındaki günlük dalgalanmalar nispi fiyat veya fiyat düzeyiyle bağdaşamazlar. O halde kısa dönem nominal ve reel döviz kuru çeşitli ülkelerde mal ve hizmetlerin nispi fiyatı olarak düşünülemez. Kısa dönemde döviz kuru daha çok bir aktif fiyatıdır(ulusal paranın fiyatıdır)

d. Para Piyasasında Döviz Kurunun Belirlenmesi

Kısa dönemde üretimin sabit olduğu varsayımı yapılır. Bu halde Nominal para arzı, beklenen döviz kuru ve yabancı faiz oranı verildiğinde, para piyasası dengesi cari döviz kurlarıyla fiyatlar arasında ters ilişki doğurur. Fiyat düzeyindeki bir artış reel para arzını daraltır. Bu durumda dengeyi sağlamak için, elde bulunana yerli paranın fırsat maliyeti artacaktır. Böylece nominal faiz oranları artacaktır. Bu sırada yabancı faiz oranları aynı kalmışsa faiz paritesi döviz kurunun değerinin düşmesini içerir. Gelecekteki döviz kuru değer kazanacaktır. Başka bir ifadeyle; fiyatlardaki artış sonucu para talebinde meydana gelen artış, yurt içi sakinlerini dışardan ödünç almaya yöneltir. Yurt dışından sermaye girişleri döviz kurunun değerlenmesine neden olur. Nominal para stoğundaki bir artış fiyatların artmasına ve reel para arzının azalmasına neden olacaktır. Bu sırada taleple arz faizdeki bir artışla dengelenecektir. Faizdeki yükselme döviz kurunun yükselmesine sebep olacaktır.

e. Mal Piyasasında Döviz Kurunun Belirlenmesi

Uzun dönemde ülkeler arası fiyat düzeyleri eşitlenmeye yönelir. Buna iktisatçılar *tek fiyat yasası* demektedir. Tüm alışverişe konu olan malların fiyatları cari döviz kurunda

⁷¹Emin Çarıkçı, *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları*, Turhan Kitabevi, Ank., 1983, s.93

⁷²M.J. Artis, and Currie D.A. "Monetar Targets and The Exchange Rate: A Case For Conditional Targets" Oxford, 1983, s.179

iki ayrı ülkede aynıysa satın alma gücü paritesi söz konusudur. Örneğin 1 doların satın alma gücü, satın alabileceği mal ve hizmet miktarıdır. 1 doları verip 150 yen alalım. Eğer 150 yenle Japonya da 1 dolarla ABD de alınan mal ve hizmetlerin aynıysa alınabiliyorsa ABD ve Japonya arasında satın alma gücü paritesi oluşmuştur. Uzun dönemde mal piyasası dengesini satın alma gücü paritesi belirler. O halde eğer yurt dışında fiyatların sabit olduğunu düşünürsek, döviz kuru ve fiyat düzeyi orantılı kaldığı sürece reel kur aynı kalacaktır.

Bir ekonomide para piyasası sürekli olarak dengede kalabilir. Çünkü faiz oranı ve döviz kuru zaman gecikmesi olmaksızın, anında öyle bir düzeye sıçrama göstereceki, bu sıçrama para arz ve talebi arasındaki dengeyi sağlar. Nominal döviz kuru ya eksik değerlendirilme, ya da fırsat düzeyinin düşük olması durumunda yerli mallar için aşırı talep olur. Zamanla, fiyat düzeyinin yükselmesi ya da döviz kurunun yükselmesi icab eder. Döviz kuru aşırı değerlenme veya fiyat artışlarının aşırı yükselmesi durumunda yurt içi malların fiyatları yurt dışı mallara göre çok pahalı olduğundan, mallarda aşırı arz durumu vardır ve fiyatlar düşme eğiliminde olacaktır. Dengeye dönüş fiyat düşüşleriyle döviz kuru düşünün kombinezonunu gerektirir.

f.Esnek Fiyatlarda Döviz Kurunun Belirlenmesi

Bir ekonomide mal piyasasının daima dengede olması için fiyatların tam esnek olması gerekir. Para arzında beklenmedik %5 oranında bir artış olsun . Uzun dönemde para arzındaki artışın etkisinin yansız olması için nominal döviz kuruyla fiyat düzeyindeki artışın aynı şekilde % 5 olmasını içerir. Nominal döviz kurundaki değişimlerin çoğu nominal para arzına bağlıdır. Buna döviz kurunun belirlenmesinde *parasal yaklaşım* adı verilmektedir. Eğer para arzı yabancı para arzından % 5 daha fazla artarsa, bu durumda hem fiyat düzeyi hem de döviz kuru % 5 artacaktır. O halde yüksek enflasyonlu ülkelerin parası değer kaybedecektir.

2.DÖVİZ KURUNUN ETKİLERİ

Ülkelerin uyguladıkları farklı döviz politikaları döviz kurlarının yüksek belirlenmiş olması ithal malların iç fiyatlarının yükselmesine yol açacaktır. İthal malları talebinin fiyat esneklikleri düşük olduğu durumlarda, ithal malları fiyatlarındaki bir artış ithal talebinde daralma meydana getirmeyecek, yüksek döviz kurları yüksek fiyat kanalıyla ekonomik istirsızlık doğuracaktır. Döviz kurları ile iç fiyatlar düzeyi arasında yakın bir etkileşim

bulunmakta; döviz kurlarının yüksekliği genel fiyat seviyesinin yükselmesine yol açabildiği gibi, herhangi bir nedenle yükselmiş bulunan iç fiyatlar düzeyi de esnek kur sistemlerinde döviz kurunun değerini değiştirebilecektir.⁷²

Döviz kurları mikro alanlarda da etkilerini gösterir. Bir firmanın kur değişikliklerine karşı alınacak firma tavırları döviz kuru pozisyonunu ifade eder. Kısaca şu şekilde tarif edilebilir: "Döviz kurundaki hareketlere firmanın duyarlılığıdır". Bu konu üzerinde literatürde, ekseriya ekonomik pozisyon arasında fark görünür. Şöyleki; firmanın ekonomik değeri üzerinde döviz kurunun toplam etkisini yansıtır, hesaplama, yalnızca döviz kurunun neden olduğu kazanc ve kayıpları hesaplamayı ölçer. Pozisyon hesaplama çoğu kez kendi içinde, çevirme ve işlem pozisyonu şeklinde alt başlıklara ayrılır. Çevirme pozisyonu, dış aktif ve pasiflerin (hesap cetvelinde)yurtiçi döviz değeri üzerinden döviz kuruyla ilişkilendirilmiştir. İşlem pozisyonu, genel olarak, yabancı parada alacak ve verecekler olarak bilinen ödemeler dengesini gösterir.

Hesaplama pozisyonunun kesin tanımı ülkeler arasında başka başka tanımlamaktadır, onun nedeni hesaplama standartlarındaki farklılıklardır; fakat, döviz kurunun pozisyonunun ölçülmesi kadar etkili olan diğer farklılıklar da vardır. Döviz kurlarından gelen etkilerin tamamı hesaba katılmadığından çoğu kitaplarda belirtilmez. Döviz kurları beklenen kârları ve dolayısıyla firmanın planlanan kontratlarını belirleyebilir, o yolla üretimi firmalar ***taleplerini genişletirler, sonuç itibarıyla döviz kurlarındaki değişimler firmanın faaliyetlerini de etkiler. Böyle etkiler, yabancı ülkelerdeki parasal olanaklar, borçlar veya işlemler yapılmaksızın da firmalar büyüyebilir. Finansal literatürde ekonomik pozisyon, döviz kurlarındaki değişiklikler, dolayısıyla hisse senedi fiyatlarındaki değişimleri gerileteceği kolayca anlaşılabilir. Böyle tahminler, değişen döviz kurlarıyla firmaların nasıl etkilendiği önceden kestirilebilir.

a. Dalgalı Döviz Kuru ve Firma Kârları

Döviz kuru değişiklikleri fiyatlar vasıtasıyla firma kârlarını, birim maliyetler ve üretilen miktarlarını, fiziksel aktiflerin pazar değerlerini ve finansal aktif ve pasifleri etkiler. Bu aynı zamanda, döviz kurlarındaki karışık değişikliklere engel oldukları kabul edilen, vadeli döviz kuru piyasalarına giren hali hazır mevcut firmalar, çoğunlukla yapıldığı gibi, ileri sürüldüğünde kabul edilen döviz kuru belirsizliğinin kanalını gösterir. Belirsiz kur oranının önemini tam anlamıyla anlamak için endüstri yapısına ve malların doğasına dair

daha çok bilgiye ihtiyaç vardır. Firma kârları ve döviz kurları arasında doğrusal bir ilişki vardır. Konu hakkında yapılan araştırmalar sanayi yapısının ve malların doğasının birbirleriyle bağlantılı olduğunu ispat etmiştir.

Nominal ve reel döviz kurları arasındaki ayrımı gözden uzak tutamayız. Bu bağlamda ülkeler arasındaki mukayeseli fiyatlar iyi bilinmelidir. Tüketici fiyatları kısa dönemde nominal döviz kurundan daha istikrarlıdır; uzun dönemde reel döviz kuru dalgalıdır(mukayeseli tüketici fiyatları ayrı para baskısındadır)ve nominal döviz kurunda geniş çaplı dalgalanmaları yansıtır. Fiyatların sabit olması, nominal döviz kurları ile fiyatlar, gerçek kurlar ve diğer değişkenler arasındaki ilişkilerin var olduğuna dair önemli açıklamalar sağlayabilir.

b. Fiyatlar ve Döviz Kurları

İhracat ve ithalat firmalarının karşı karşıya bulundukları fiyatlar, dünya piyasalarında döviz ile dışsal olara belirlenmiştir. Açık bir ekonomide döviz kurları dalgalı olduğu zaman, fiyatlar kasten değiştirilemezler. Eğer maliyetler milli para da sabitleştirilmiş ise, kısa dönemde gerçekçi varsayımlar yapılabilir, döviz kuru değişimleri firmanın karlılığı üzerinde güçlü etkilere sahip olabilir.

Bir firma kimi piyasa gücü ile reel kurdaki değişmelere karşılık ihraç fiyatlarını ayarlamayı ister. Mesela, eğer iki gelişmiş arasında talepler gerçek kur ile gerçekleşiyorsa (ABD ve Almanya gibi)ABD deki toplam talep Almanya'ya göre artmış olsun, ihracatçılar Alman piyasasına bağlı olarak ABD için ihraç fiyatlarını artırmak isteyeceyebilirler. İlişki nominal döviz kuru ve görelî ihraç fiyatları arasındaki ilişki değildir, bununla beraber, sadece fiyat hadlerini belirlemeyi ifade eder. Kimi nominal rijitlik türü sürekli olmayabilir. Eğer ihracatçılar, ithalatçı ülkelerde sabitleştirilmiş fiyatlar cari ise "bölgesel fiyat istikrarı" görelî ihraç fiyatları nominal kurlarla tam anlamıyla ilişkili olacaktır. Eğer ABD dolarına karşı Mark talep edilirse (Dolar fiyatı düşer)ABD'ye ihraç fiyatları Almanya'ya ihracat fiyatlarına göre yükselir. Bu durumda nominal dolar kuru görelî fiyatla pozitif bir ilişki içerisindedir.

Piyasaya fiyat koyma kur pozisyonlarını yönetmeye yönelik firmalar için bir yol olabilir. İthalat ve ihracat firmaları için bu bir seçim midir yoksa küçük açık bir ekonomi olduğu için midir? Şurası iyi bilinmelidir ki; büyük ekonomilerde firmalar, farklı fiyat politikalarını takip etme durumunda olabilirler. Ampirik olarak açıkça kanıtlanan fikirler

“pazar fiyatına” dairdir ve karşılıklı ihraç fiyatları ve farklı piyasalar nominal döviz kuru tarafından belirlenir. Araştırmalar göstermiştir ki; bir firma, ihraç ihraç fiyatlarını reel olarak kur oranlarındaki değişmelere cevap teşkil edecek şekilde ayarlamak ister. Mesela; ABD ve Almanya arasında gerçek kur yükselmiş ise ABD deki toplam talep Almanya’ya göre yükseldiği için, ihracatçılar Alman piyasalarına göre ABD ihraç fiyatlarını artırmak ister. Bununla beraber nispi ihraç fiyatları ve nominal döviz kuru arasındaki ilişki analımlanabilir ancak, yalnızca fiyat farklılıklarının sınırları anlaşılabilir. Eğer ihracatçılar fiyatları geçici olarak muhafaza ederlerse, ithalat yapan ülkeler, nispi ihraç fiyatlarını nominal döviz kurlarıyla tam anlamıyla ilişkilendireceklerdir. Eğer ABD doları Marka karşı yükselirse, ABD ihraç fiyatları ,Almanya ihracat fiyatlarına göre yükselecektir. Bu durumda nominal döviz kuru oranı pozitif bir korelasyona sahiptir.

Döviz kuru piyasalarını yönetmek için piyasa fiyatını belirleme firmalar için bir yol olabilir. Piyasa fiyatı araştırması, piyasa fiyatı tahminleriyle olacak bir davranıştır ve piyasa fiyatı koymanın derecelendirilmesi sadece reel kura bağımlı değil ama nominal rijitlikler ile birlikte önemli rol oynarlar. Nispi ihraç fiyatlarının, nominal ve reel döviz kurlarıyla ilişkili olduğu kesin olarak bilinen bir husustur. İhraç fiyatları mukayeseli olduğundan reel döviz kurlarının tahminleri ile ilişkilendirilmesi için fiyatlandırmayı diskriminant yöntemi ile yapmak mümkündür. Nispi ihraç fiyatları ve nominal döviz kurları arasındaki ilişkiler endüstri düzeyinde yerel parayla fiyatlanmış olduğundan mı, yoksa nominal ve reel döviz kurlar makro düzeyde ilişkilendirilmiş olduğundan mı sorusu, cevaplandırılması gereken sorudur. Fiyatlar yerel paralar çerçevesinde tam anlamıyla rijit değildir. Döviz kurları ve fiyatlar konusunda hesaplamalar için verilen bilgilerden çıkarılan sonuç; nominal döviz kuru değişimleri ihracat ve ithalatın mukayeseli fiyatlarındaki değişimlerle ilgilidir.

B.AL TIN KAMBİYO STANDARDI

Bu standartta, altının yerini altına çevrilebilen bir yabancı para (kambiyo, döviz) almaktadır. Bu nedenle bir ülke parasını böyle bir yabancı paraya sabit bir kur üzerinden serbestçe değiştirebilir kıldığında altın kambiyo sistemini kabul etmiş olur. Burada bir ülkenin bu standardı kabul edebilmesi için doğrudan doğruya altına bağlı yabancı paranın

varlığı şarttır. Altın kambiyo standardı, dünya altın stokunun daha tasarruflu bir biçimde kullanılmasını sağlar.⁷³

Altın döviz standardı 1. Dünya savaşından sonra gelişmiştir. Altın döviz standardına altın standardının yerini almak yerine anahtar dövizlere, özellikle sterlinge müracaat edilerek altın standardını konsolide etmek amacı güdülmüştür. 1. Dünya savaşı sırasında altın kıtlanmış buna karşılık harp sonrası ticaret hacminde artışlar meydana gelmiştir. Ayrıca harp yıllarındaki enflasyon uluslar arası para sistemini tehdit etmekteydi .1914 öncesinin altın standardı ihtiyaçları karşılayamazdı. 1. Dünya Savaşının finansmanına izin veren enflasyon 1918 den sonra bazı paraların çökmesine , bazılarının da önemli ölçüde değer kaybetmesine neden oldu. Yaşanan enflasyonlar hem iç hem de dış olumsuzlulara neden oldu. Döviz gıyasalarında paraların değerlerinin düşmesine neden olmuştur. Savaş yıllarının zorunlu halleri izlenen cibri kur politikası nedeniyle kağıt paraların kıymetli madenlere göre tanımlanan para standardına bağlanmamıştır. Ulusal düzeyde altın , para fonksiyonunu kaybetmiştir. Ulusal paranın değeri arz ve talep şartlarına göre dalgalanmaya başlamıştır. Bu dalgalanma altın noktalarının dar çerçevesinin dışına çıkmıştır. Para böylece bekleyişlerin konusu içine girmiştir. Yani altın konvertibilitelerinin kalkması, taşıyıcıların spekülâtörleşmesine neden olmuştur. Uluslar arası spekülâtörlerin ortaya çıkışının olumsuz etkileri 1922 de yeni bir para sisteminin ortaya çıkmasına neden oldu.⁷⁴

c.Kambiyo Politikaları

Döviz Kuru Politikaları, hükümetin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödemeler dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tedbirlerdir. Alınacak bu tedbirler uluslararası para sisteminin yönlendirilmesiyle yakından ilgilidir.

Serbest veya esnek kur sisteminde döviz kurları piyasa güçlerince belirlenir. Sabit kur sisteminde döviz kurlarına müdahalede bulunulmakta ve hükümet kararları dış dengenin sağlanmasında etkili olmaktadır. Sabit kur sistemi altında dış dengeyi sağlamak için üç yol vardır.

⁷³Sadun Aren, *İstihdam Para ve İktisadi Politika*, Savaş yay. Ankara 1981, Altıncı baskı, Sh:118

⁷⁴İlker Parasız, *Uluslararası Para Sistemi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996,s.72

- a- Milli gelir ve harcamaları daraltıcı politikalar uygulanır,
- b-Dış ticaret ve kambiyo kısıtlamalarına yönelir ,
- c-Kur ayarlamaları yapılır.

Sabit kur sisteminde asıl önemli olan tedbir, kur ayarlamalarıdır. Kur ayarlamaları iki

da iki türlü gerçekleşir:1- Devalüasyon,2- Revalüsyon . Bir birinin tam aksi olan bu iki terim etkili sonuçlar doğurduğundan diğer iki tedbirden daha etkindir. Devalüasyon bir noktada fazla değerlenmiş kur düzeninin , revalüasyon ise tersine az değerlenmiş kur düzeninin bir sonucudur. Devalüasyon serbest kur sisteminde de ortaya çıkabilir.

1. DEVALÜASYON

Milli paranın dış değerinin ani ve iradi olarak hükümetçe düşürülmesidir. Devalüasyonla yapılan«değerin düşürülmesidir» ve bu olay yapaydır. Düşürülen şey «dış değerdir».

(a) Devalüasyon Niçin Yapılır ?

i)İhracatı teşvik ve ithalatı kısmak suretiyle dış ticaret açıklarının kapanmasını sağlamak için: Bir ülkenin dış denge içinde bulunması , dış ödemeler dengesinin açık ya da fazla vermemesi demektir. Dengesizlik,o ülkenin ödemeler dengesindeki bağımsız işlemlerin aktif ve pasif işlemlerin aktif ve pasif toplamaları arasında sürekli fark bulunmasıdır. Eğer bu fark aktiflerin pasiflerden fazla olmasından doğuyorsa ülkenin uluslararası ödemelerinden fazla, pasiflerin aktifleri aşması halin ortaya çıkarsa açık verdiğinden söz edilir.

Dış dengeyi sağlamada devalüasyonu tercih ülkenin sanayileşme stratejisine bağlıdır. Ülkede dışa dönük bir sanayileşme stratejisi kabul edilmiş ise o ülkede devalüasyon tercih edilecektir. Çünkü, içe ve dışa dönük sanayilere yaptığı teşvik ihracatı teşvik, ithalatı kısma etkisi diğer tedbirlerle aynı orandadır.⁷⁵

ii)İç fiyatla dış fiyatlar arasında mevcut bulunan dengesizliği ortadan kaldırmak için: Bir ekonomide fiyatlar genel seviyesi yükselirken ticaret yapılan diğer ülkelerde fiyat artışları yavaş bir seyir izlerse bu durumda kur ayarlaması gerekebilir. Çünkü, bir ülkede enflasyon ile ihraç malları pahalılaşırken ithal malları nisbi olarak ucuzlar bu dengesizliği

⁷⁵Emin Çankçı,*Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayi Politikaları*, Turhan Kitabevi,Ank 1983,s.88

ortadankaldırabilmek için milli paranın dış değerini düşürmek , yani devalüasyon yapmak gerekecektir.

Dengesizliğin başlangıç nedeni ne olursa olsun dış denge sorunu parasaldır ve içinde ekonomi politikası sorunu yaratır. Dış dengesizlik ulusal bankalar tarafından uluslararası planda yaratılan konvertibilitesi olmayan para ile şartlandırıldığı ölçüde parasaldır. Örneğin; bir açık durumunda, ülke sakinlerinin harcamaları, gelirlerini aşacaktır. Bu durum likiditede bir azalma, paranın dolaşım hızında bir artmaveya kredi yaratımı ile mümkün olabilir. Eğer para politikası açısından açığın finansmanına izin verilmiyorsa, balansların azaltılması, rezervlerin tükenmesi, yüksek faiz oranları talepte bir daralma getirecektir. Dış dengesizlik sorunu içdenge(tam istihdam)ve dış dengenin gerçekleştirilmesine yönelik aletlerin yarışmasına kullanılması ölçüsünde iç politik sorunları ortaya koyacaktır. Ödemeler bilançosu açığı gelire göre harcamalarda aşırılıkları iktiva eder. Açığın ortadan kaldırılması toplam harcama üzerindeki talebin azaltılarak veya talebin yerli mallara kaydırarak oynanmasını gerektirir. Böyle bir politikanın olmaması durumunda devalüasyon yalnızca fiyat artışlarına neden olacaktır.⁷⁶

2.DEVALÜASYONUN SONUÇLARI

1-Devalüasyon ithalatı frenler. Paranın dış değerinin düşürülmesi sonucunda yabancı ülkelere ait malların fiyatları yükselir. Bu da ithalatı sınırlayıcı bir faktördür. Döviz olarak da ülkenin ihraç mallarını yabancılara karşı ucuzlatır. Caydırıcı etki sağlaması açısından döviz tasarrufu sağlayıcı etki sağlar.

2-İhraç mallarını yabancı para cinsinden ucuzlattığı için dış talep sorunu ortaya çıkar bunda da döviz kazandırıcı etki sağlanmış olur. Bu olayın gerçekleşmesi dış talebin artmasına bağlıdır.

3-Devalüasyonun, dış ticaret bilançosu açığı ile beraber sabit kur şartlarında dış açığın giderilmesi umulur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları dış açıkları kapatma etkisinin olduğu ileri sürülebilir.

Devalüasyonun başarılı olabilmesi için, devalüasyondan sonra fiyatlar sabit olmalıdır. Oysa bu çoğu kez mümkün olmamakta önce ithal malları fiyatlarında başlayan yükselme zamanla ekonominin bütün diğer sektörlerine ve bu arada ihraç mallarına

⁷⁶İlker Parasız,*Uluslararası Para Sistemi*,Bursa,1980,s.101-Rıdvan Karlık ,*Uluslararası Ekonomi, Bilim Teknin Yayinevi*,İst.1984,

yansımaktadır. Bu da devalüasyonla yabancılar yönünden sağlanan ucuzluğu ortadan kaldırmaktadır. Buna rağmen devalüasyon bugün dış açıkların giderilmesinde en etkili yollardan biridir.

Bununla birlikte, bir ülkenin %10 dan fazla bir orabda devalüasyonyapabilmesi yakın zamanlara kadar IMF 'nin iznine bağlıydı. Ne var ki, belli başlı Batı ülkeleri paralarının 1973 yılından sonra kambiyo piyasalarında dalgalanmaya bırakılması, döviz kuru değişikliklerine ilişkin kurallarda değişiklik yapılmasını gerekli kılmıştır. 1978 de yürürlüğe giren bu değişikliklerle, sayıları 150 yi aşkın Fon üyesi ülkenin paralarının dış değerini A.B.D. doları ya da altın cinsinden saptanması yükümlülüğü artık ortadan kalkmıştır. Bu gün bir ülke parasının dış değerini dilerse dalgalanmaya (piyasa mekanizmasına) bırakabilir, dilerse bir ya da bir kaç ulusal paraya (dolar, mark gibi...) bağlayabilir, dilerse son yıllarda Fon çerçevesinde geliştirilen bir rezerv ve hesap birimi olan *Özel Çekme Hakları* (SDR)na ilistirebilir. Tüm bu seçeneklere rağmen, bugün bir çok Fon üyesi gelişmekte olan ülkenin paralarını hala A.B.D. dolarına ya da öteki önemli paralardan birine bağlı tuttuklarını görüyoruz. Bu da kuşkusuz adı geçen ülkeler açısından «devalüasyon» sözcüğünün yine anlamını koruduğunu bize göstermektedir.

d. Kambiyo Kontrolü

Altın standardı ve altın döviz standardı bir uluslararası serbest değişim ekonomisi içerisinde incelenmektedir. Bu sistemler mal ve kapital değişimlerine dayanan ticaret kriterleri ve neo-klasik kuramıyla ilişki içerisinde. Döviz kontrolleri hiçbir şekilde uluslararası anlamda bir para sistemi değildir. Döviz kurlarını istikrara kavuşturmak , paranın dış değerindeki aşırı düşüş ve yükselişleri önlemek amacıyla döviz alım ve satımlarındaki serbestliğin kaldırılarak döviz satışlarının izne bağlanması; bir ülkenin bütün döviz gelirlerinin bir merkezde toplanıp, döviz harcamalarının da yine tek merkezden yapılmasıdır.

Genel olarak altın standardı rejimindeki otomatikliğin ortadan kalkmasından sonra, döviz kurlarını sabit bir oranda tutma girişimleri devletleri döviz piyasalarına müdahale etmeye zorlamıştır. Yabancı döviz arz ve talebi arasındaki denge emisyon kurumunun döviz piyasasına artık uluslararası likidite alım satım işlemleri yoluyla müdahalesi değil ama zorlamayla sağlanmaktadır. Yabancı ülkelere alacaklı olan ülke vatandaşları bir döviz

kurumuna - genellikle Merkez Bankası-bildirmeye ve alacaklarını tahsil ettiklerinde de ilgili kuruma satmak zorundadır. Bu şekilde toplanan dövizler yabancı ülkelere ödeme yapmak durumunda olan kişi veya firmalara öncelik sırasına göre tahsis eder.⁷⁷

e. Kambiyo Senedi

Ticârî bir işlem sonucu doğmuş olan ve iki taraf arasındaki borç ve alacak ilişkisini saptayan belgeler. Türk ticaret kanununa göre, ticârî senetler veya kambiyo senetleri poliçe, bono ve çeki kapsar.⁷⁸ Karşılığı dövizle ödenmek üzere düzenlenen ve uluslar arası ticarete kullanılan senettir. Kambiyo senet olarak da adlandırılır. Kambiyo senetleri muhatabı dışındaki herhangi bir kişiye ciro edebilir. Senetin kabûl edilmesinden sonra muhatap,vâdenin gelmesini beklemeden senedi para piyasasında iskonto ettirebilir. Geçmişte uluslar arası ticarete çok önemli yet tutan kambiyo senetleri,diğer kredi araçlarının gelişmesiyle eski önemini kaybetmiştir. Ancak son yıllarda bazı ticârî şirketlerin kambiyo senetleri kullanımına ilgi duymaya başladığı gözlenmektedir.⁷⁹ Ticaret kanunumuz poliçe, çek ve emre yazılı senetler için "Kambiyo senetleri" terimini kullanmıştır. Bu terim kanunumuza"Effects de change" teriminin tercümesi olarak girmiştir.⁸⁰

Kambiyo senetleri, ülke içi ve dışı emtia satışlarında ödeme vasıtası olarak kullanılır. Ülke içinde alıcı vadesi geldiğinde ödeme yapar. satıcı derhal malın bedelini üzerinde tasarruf imkanına kavuşur. Uluslar arası ticari hayatta mal bedelinin sentle ödenmesi dolayısıyla muameleler basitleşir. Ülke dışı alacağını tahsil etmek isteyen tacir, bir yabancı olan borçlu üzreine poliçe çekerek onun kabul beyanını ister. Sonradan da bu poliçeyi ülke içinde satar. Bu itibarla dışarıya borçlu olanlar kambiyo senedi satıcısıdır. Böylelikle para ile senet arasındaki fiyat farkından ödeme anında yararlanır. Kambiyo senetlerinde vadeden söz edildiğine göre aynı zamanda bir kredi vasıtası kapsamında da ele alınır.

⁷⁷İ. Parasız, Age.s.537,538,Nur Keyder, *Para*, ODTÜ,Ank ,5. Baskı,1988,s.121-122

⁷⁸age,sh:101

⁷⁹Cem ALPER-M.Tuba ONGUN, *Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlüğü*, Maya Yay.Ankara,1987,Shf:92-93

⁸⁰A.G.E;Turgut Erdem,Sh:108-109

F.KAMBIYO PİYASALARI

Türkçede döviz ve kambiyo sözcükleri çoğuzaman birbirinin yerine kullanılır. Dar ve geniş anlamları yukarıda açıklanmıştı. Ancak bunlardan döviz efektif ve kaydi nitelik taşımaktadır. Burada döviz , yani yabancı para anlamına açıklık getirmemiz gerekir. Her yabancı para ödeme aracı olarak kullanılmaz. Konvertibil olamsı şarttır. Konvertibil olması uluslararası bir kabul alanı oluşturur ve onunla mal ve hizmetler alınması gerçekleşir. Günümüzde gelişmiş ülkelerin,(ABD, Batı Avrupa Devletleri Paraları, Japonya gibi ülkelerin paraları gibi...)paraları dünya çapında kabul gören paralardır. Bu ülkeler dünyada merkez bankası gibi bir fonksiyona sahiptirler.

1.DÖVİZ PİYASASININ FONKSİYONLARI

Milli paranın kambiyo(=sarf) işlemleri döviz piyasasında veya kambiyo piyasasında gerçekleşir. Döviz piyasası ise döviz kurunun gerçekleştiği piyasadır. Belirli bir mekan yoktur. Gelişmiş haberleşme araçları her yer ve zamanda kişi ve kuruluşları buluşturarak peşin yada vadeli işlemleri yapma imkanına sahip kılmıştır.

Döviz piyasası başlıca dört fonksiyona sahiptir:

- a)Kredi sağlama: Dış ticarete ihtiyaç duyulan kredi bu piyasadadan sağlanır.
- b)Satınalma gücü teranferi: Mal ve hizmet ithalatı yapıldığında, bunun karşılığında , bununkarşılığı mal satın alınan ülkeye transfer edilmesi gerekir.
- c)Döviz risklerini önleme: Döviz kurunda meydana gelecek değişikliklerden doğan riskler bu piyasada giderilebilir.
- d) Dış ödemeler dengesinin zaman içinde kurulmasına yardım eder.

2.DÖVİZ PİYASALARI TÜRLERİ

a.Spot Piyasa

Peşin, vadesi, nakit işlemlerin yapıldığı piyasadır. Bu piyasa alınan satılan dövizin hemen veya iki iş günü içinde devrini gerektiren anında teslim (spot) döviz piyasasıdır. Anında teslim işlemleri kambiyo piyasasının(döviz) en ağırlıklı bölümünü oluşturur. Üzerinde işlem görülen kura da spot kur(spot rate)denir ki bu,mal ve menkul kıymetler ticaretinde derhal ödeme ve teslim için verilen fiyattır. Kişi veya kurumlar (özellikle firma ya da kurumlar)peşin işlemler için emre hazır(spot cash) para bulundururlar.

Döviz muamelelerinin spot(peşin) türünün işlemlerinde aracı olan kişi veya bankalar devreye girmektedir. Müşteri, bankasına bir dövizden almak istediğini söyler. Banka o

anki kuru bildirir. Satınalma emrini alan banka ya kendi elindeki bulunan mevcutlarla bu işlemi gerçekleştirir ya da(eğer talebi karşılayamayacaksa) bankalar arası döviz piyasasına müracaat etmek suretiyle karşılar. Müşteriler, özellikle döviz piyasasında çok aktif rol oynayan bankalara da bir avantaj sağlar.

b. Vadeli Döviz Piyasası

Döviz işlemleri ile ilgili kuruluşlar döviz, sadece cari döviz kurlarından değil, fakat aynı zamanda vadeli(forward exchange)olarak alıp satarlar. Bu işlemin yapıldığı piyasa vadeli döviz piyasasıdır. Her piyasada olduğu gibi vadeli döviz piyasasında da fiyatlar arz ve talebe göre belirlenir. Vadeli döviz alımsatım işlemleri dövizlerin spot işlemler için geçerli kabul edilen süreden daha uzun süre içinde teslim için yapılmış olan sözleşmelerdir. Vadeli işlemler için uygulanacak döviz kuruna vadeli kur denir. Mevzuatımıza göre vadeli kurların hesaplanabilmesi için 1- sözleşme tarihinde peşin(spot) işlemlerde uygulanmakta olan kurlar ile 2- vadeli alım satım yapılan para cinslerinin vadelerine göre cari faiz oranları başlangıç noktası olarak alınır. Forward işlemine konu olan iki para biriminin faiz oranları arasındaki farka faiz oranı farkı denir. Vadeli döviz kurlarının belirlenebilmesi için faiz oranı farkının aşağıdaki formül ile kur farkına dönüştürülmesi ve peşin (spot) döviz kurlarına ayarlanması suretiyle vadeli işlem için uygulanacak kurun hesaplanması gerekir.

$$\text{Kur farkı} = (\text{Peşin kur} \times \text{faiz oranı} \times \text{süre}(1)) : 100.(2)$$

Süre(1): Vdeli işlem süresi(gün sayısı)

Süre(2): Bir tam yıl süresi(gün sayısı)

Anlatılanları bir iki cümle ile açıklamaya çalışırsak; ileri bir tarihte teslimi söz konusu olacak herhangi bir malın(döviz,faiz, tarımsal veya metakürjik ürün vb.) vadesi, miktarı ve fiyatı bugünden belirlenerek sözleşmeye bağlandığı işlemleri içerir.

Vadeli teslim işlemleri, bankalarla müşteri olan kişi veya kuruluşlar arasında gerçekleştirilir. İşlemlerin yapılması döviz kurlarındaki gelecekteki belirsizlik nedeniyleridir. Yapılacak ödemelerin teslim yeri geröek kişiler olabileceği gibi onların vekili anlamındaki kuruluş yada hesap numarasıdır.

Vadeli kurlar 30, 60, 90 ve 180 günlük sürelerle sınırlandırılabilir. Son günkü kur üzerinden yapılan ödemelerde vade farkı(iskonto) hesap edilerek peşin fiyatına ilave edilir. Bunu hesaplama şu formülle gerçekleştirilir:

$$P_n = F_n - E/E$$

Pn:Kur farkı

E:Dövizin milli para karşılığı

n:Teslim süresi

F_n: Vadeli teslim kurunu gösterir ⁸¹.

Forward işlemleri(Vadeli işlemler) swap ya da outrigh kontratlar şeklinde gerçekleştirilir. OUTRIGHT işlemlerde belirli bir miktar dövizin ileri bir tarihte satılması söz konusudur. Swap işlemlerde ise vadeli bir alım(satım) işlemi, aynı anda ve aynı miktarda döviz için yapılan bir başka satım(alım) işlemi ile tersine çevrilir. Forward kurlar, spot +iskonto şeklinde belirlenir.

II. ULUSLARARASI PARA KURUMLARININ GELİŞMESİ

Altın standardının cârî olduğu hallerde "ödemeler bilançosu" güçlükleri yoktur. Çünkü altın standardı basit ve otomatik bir mekanizmaya sahiptir. İthâlât ve ihracat arasındaki dengesizlik kendiliğinden kaybolur. İthâlât, ihracatı aştığı zaman, gelir ve istihdam seviyesi alçalır ve dolayısıyla ithâlât da azalır. Bu yoldan ödemeler dengesinin tesisi, ithâlâtın gelir esnekliğine bağlıdır. İthâlâtın gelir değişimleri karşısında sahip olduğu esneklik gelirdeki artışın veya azalışın ithâlâtı ne oranda artırdığını veya azalttığını gösterir. İthâlâtın gelir esnekliği memleketten memlekete değişir. İthâlât, çok defa milli gelir seviyesindeki değişmelere karşı hassastır. Gelirin düşmesi, açık veren ödemeler bilançosunu denkleştirebilir. Gelirin muayyen bir seviyenin altına düşmesinden sonra masraflar azalacağından ihracat da çoğalabilir. İthâlât azalışı, bir zaman aralığından sonra dolaylı olarak ihracatı azaltabilir. Çünkü bir memleketin ithâlâtının azalması, diğer memleketin ihracatının ve dolayısıyla milli gelirlerinin azalmasına sebep olur ve onların da ithâlâtını azaltır. Bir memleketteki gelir azalışının onun ithâlâtı üzerindeki tesiri apaçık bir şekilde belirlidir. İhracatı üzerindeki etkisi ise, vasıtalı ve belirsizdir.

Geçmişte bu değişimler iktisadi hayatın zaruri gidişi olarak kabûl ediliyordu. Çünkü deprayonun, bir çok yollardan tesir eden ve otomatik olarak çalışan düzeltici bir mekanizma ile denksizlikleri ortadan kaldıracağına inanılıyordu. Eğer konjonktürün refah

⁸¹ Mesela:Doların anında TL teslim kuru(E):20.000 TL iken 90 günlük vadel kuru(F₉₀),22.000 TL olsun P_n neye eşittir? $F_{90} = \frac{22000 - 20000}{20000} = 0,19$ bulunur.

90 günlük vadeli teslim kuru spot kura göre %10 fark yapmıştır. Gün olarak formül: $P_n = F_n - E/E \times 360/n \Rightarrow \%40$ olarak bulunur.

safhasında ekonominin bazı sektörlerinde ücret ve fiyatlar çok yükselmişse, arkasından depresyon safhasında bunlar düzelecek ve denge sağlanacaktır. Refah döneminde para piyasasında bir kıtlık başgösterdiği takdirde depresyon bunu da düzeltir. Eğer memleket altın kaybediyorsa, milli gelir ve istihdamın azalması dengeyi çabucak yeniden sağlar.

Dünyada 1870 lerden I. Dünya savaşına kadar geçen sürede altın standardı para sisteminin temelini oluşturur. Dönemde döviz kurları belirli sınırlar (altın noktaları) içinde oynadığı için, bu sistem ulusalar arası ödemeler alanında oldukça istikrarlı bir politika yaratmıştı. Mekanizma uzun dönem devam etmişti. Bu dönem sistemin gereği Liberal ekonominin doruğa ulaştığı bir dönemdi. Dış ticaret serbestti. Ülkeler çok düşük düzeylerde kısıtlayıcı engeller ortaya koymuşlardı. Kısıtlamalar mütekabiliyet esasına göre gümrük uygulamalarına yönelmişlerdi. Dönem boyunca İngiltere serbest dış ticaret politikasını uygulayan ülkelerin başında gelmiş ve bundan sonuna kadar yararlanmıştı. Londra, başlıca mallar için dünya borsası ve sermaye piyasasının merkezi haline gelmişti. Bu sebeple diğer ülkeler likiditelerini altın yerine sterlin olarak tutmuşlardı⁸².

I.Dünya Savaşında, ittifak ülkelerinin çoğunun, altın standardından uzaklaşarak , paraların konvertibilitelerini askıya aldıklarını görüyoruz. Savaş yıllarında bu ülkelerde büyük oranlarda enflasyon yaşanmasına karşın, bir çok ülke savaş sonrasında, savaş öncesi değişim oranlarına dönmekte ısrar etmişlerdi⁸³. Eski sisteme dönmek istenmemesinin nedenlerinden en önemlisi eski, paritelerin aynen kabul edilip edilmeyeceği noktasıydı. Bu anlaşmazlığın kökeninde savaş yıllarındaki şiddetli enflasyonun ve etkilerinin ülkeler arasında farklılık göstermiş olması ve buna bağlı olarak da ülkelerin dünya pazarlarındaki göreceli rekabet güçlerinin değişmesi gelmekteydi. Ancak buna rağmen savaştan sonra altın sistemini yeniden kurmak için büyük çabalar gösterilmişti.

Bu dönemde uluslar arası para arzının temeli olan altınla ilgili sorunlar arasında : Dünya altın arzının , dünya ticaret hacmindeki artışa paralel olarak artırılmaması ; dünya ulusları arasında mevcut ve potansiyel altın arzı dağılımındaki dengesizlik ve bunalım dönemlerinde spekülasyon altın dalgalanması verilebilir.

⁸² Rıdvan KARLUK, *Uluslararası Ekonomi*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984, s.430

⁸³ İ. Parasız, *Para Banka*, Ezgi Kitabevi, 5. Baskı, Bursa, 1991, s. 566

Savaş sonrası Altın standardına dönme istekleri 1925-1928 yılları arasında kırktan fazla ülke tekrar altın standardına dönmüştü⁸⁴. Ancak altın ve döviz dağılımının büyük ölçüde değişmesi vuku bulacaktı. Sadece J. M. Keynes altın standardına karşı çıkıyor, ve önerilerinin yeni bir kur çerçevesinde yoğunlaştırıyordu. Ancak sonuçsuz kaldı. 1925 te İngiltere, 1927 de Fransa sabit kura döndü. İngiltere’de ihraç fiyatlarının yüksekliği, ihracatta gerilemeye yol açtı, ihraç fiyatlarını düşük tutmak için uygulanan düşük ücret politikası ise, 1926 da genel greve yol açarak efektif talebin azalması ile sonuçlanan gelişmeleri başlattı⁸⁵. Rezerv dengesizlikleri sonucu açık veren ülkeler, dış borçlanmalara yöneldiler. Kısa vadeli borçlanmalara gidilince yüksek ihraç fiyatları nedeniyle de kötüleşen ticaret dengesi, İngiltere’nin altın rezervlerini talebi karşılamayacak bir düzeye inince altın standardından tamamen ayrılmak durumunda kalındı. Bu kez altın talebi dolara yöneldi. ABD bu doları karşılayacak rezerve sahip olduğu için panik kısa zamanda önlendi. Artık, New York dünya mali merkezi olarak yerini aldı ve tek merkez olarak kaldı. ABD, doların altına göre göre değer kaybına müsaade ederek, altın standardından ayrıldı ve 1937 yılında, klasik altın standardına bağlı tek ülke kalmadı.

Çöküntü, para-banka sistemleri ve dış ticaret yoluyla yayıldığından özellikle korumacılık yönünden alınan tedbirler depresyonun ağırlaşmasına neden olmuştu. Bu dönemde ödemeler altın külçelerle , çeşitli dövizlerle, iki taraflı anlaşmalarla(takas ve kliring)ile yürütölmek istenmiş korumacılık politikaları, müdahaleler dönemi devam etmişti. Buhran 1934 yılında sona ermişti. ABD hariç diğer ölkeler altın sistemini terketmişler ve kağıt para rejimine girmişlerdir. İçeride para hacmi ile altın satokları arasında ilişki kesilmekle beraber altın para yine de dış ödemeler vasıtası olarak kullanılabilmekteydi. ABD ise 1934 yılından itibaren tahditli altın külçe sistemini uygulamaya başlamıştır. Bu sistemle birlikte altın-dolar paritesi 1 ons (yaklaşık olarak 31 gram) altın=\$35 olarak tesbit edilmiştir. İçeride doların altına tahvili yasaklanmış, Fakat dış ödemeler alanında ya da dış ölkelerin ellerindeki dolarların altına tahvili taahhüt edilmiştir. Bu olgu IMF’nin

⁸⁴ Milletler Cemiyetinin 1922 de toplandığı uluslar arası konferansta, «altın döviz standardına» dönüş resman tavsiye edilmişti. Bu ise yeniden laissez-faire felsefesinin yürürlüğe girmesini istemektir.

⁸⁵ O dönemde ABD nin altın rezervi %44, İngiltere’de %9, seviyesindeydi.

düzenleyici ve yönlendirici kuruluş olarak merkezini oluşturduğu yeni bir dünya para sisteminin kurulmasına kadar edvam etmiştir.

II. Dünya Savaşı Avrupa için yıkıcı oldu. Avrupa ülkelerinin sermayesi ve üretim kapasitesi büyük ölçüde azalmıştı. Bu tahribat ve sermaye azalması Almanya ve Doğu Avrupa ülkelerinde çok fazla olmuştur. ABD'nin sermayesi ve üretim gücü harp boyunca azalmamış aksine artmıştır. Tahribatın son derece eşitsiz bir şekilde olması Avrupa ülkelerinin dış borçlanma yoluyla yeniden imar ve kalkınmasının en makul çözüm olduğu ortaya çıkmıştır. 1944-1973 yılları arasında geçerli olan uluslararası para sistemi 1944 yılının Haziran ayında Bretton Woods adlı bir kasabada 44 ülkenin imzaladığı bir anlaşma ile yürürlüğe girmiştir. İmzalanan sistemin amacı, kısa dönemli dalgalanmalar karşısında sabit kurların korunabilmesini sağlayacak bir kurallar dizisi koymaktır. Bu kuralları üç maddede özetlemek mümkündür: a) Döviz kurlarında istikrar, b) Kambiyo denetimi ve ithal kısıtlamalarının kaldırılması, c) Yeterli uluslararası likiditenin sağlanmasıdır.

Bu özetlemelerden sonra başlıca ilkelerini sıralayabiliriz:

- a) Sabit fakat ayarlanabilir kurlar
- b) Dış dengenin sağlanabilmesi için kur ayarlamaları
- c) İç dengenin sağlanabilmesi için bağımsız para ve maliye politikası uygulama imkanının sağlanması
- d) Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve milli paralara konvertibilite tanınması
- e) Uluslararası mali konularda işbirliğinin sağlanması
- f) Yeterli uluslararası likiditenin sağlanması

Sistemde Doların değeri altınla ifade edilmişti (1 ons altın=35 dolar). Tüm IMF ülkelerinin paraları ABD doları cinsinden tanımlanmıştı. Ulusal paralar $\pm\%1$ oranında bir bant içinde dalgalanabilirdi. Dış ticaret serbestisi, paraların konvertibilitesi, ithalatta gümrük ve sınırlamaların kaldırılması, ihracata prim ve sübvansiyon verilmemesi esastı. Sistem, sabit kur esasına dayandığından, dış açık veren ülkeler için devalüasyon en son başvurulacak yoldu. Açık ile karşılaşan ülkeler önce döviz rezervlerini kullanmalı ve maliye-para politikaları gibi yurtiçi önlemlerle toplam harcamaları kısarak ya da IMF den kısa vadeli fon sağlayarak kapatmaya çalışacaklardı. Bu da yetmezse IMF den onay almak suretiyle $\%10$ dan fazla devalüasyon yapma imkanı vardı. Dolar latına konvertibl olan

yegane paraydı ve dolar ayrıcalıklı bir para konumuna gelmişti. Sistemde ödeme ve rezerv araçları üç grupta toplanmaktaydı:

- 1-Doğal para(Altın)
- 2-Ulusal Para(Döviz)
- 3-Kurumsal Para(Çekme hakları)

Bu üç rezerv kaynağı da kıtlığından gerek iddihara müsait olmasından berberinde bunalımları getirmişti ve likidite ihtiyaçları dolarla kapatılmıştı. Likidite arzı dolar arzına, bu da ABD nin ödemeler bilançosuna sıkı sıkıya bağlıydı. Likidite arzının sağlanması demek ABD'nin, dış ödemeler bilançosunun açık vermesi demekti. Bu zayıf nokta ABD dolarına olan güveni sarsıyordu. Sistem, ABD'nin açığını dövize veya altına başvurmaksızın kendi parasıyla kapatmasına izin veriyordu. Böylece dolar kıtlığı dönemini, dolar bolluğu takip etmekteydi. Böylece sistem adeta bir«uluslararası dolar sistemi» haline gelmişti.

Sistemin yapısından kaynaklanan hatalar ve eksiklikler arasında, ülkelerin ödemeler dengesi açıklarına tek ülke bazında yaklaşması ve uluslararası büyük sermaye akışlarının yarattığı önemli dengesizlikler karşılayacak araçların yokluğu da sayılmalıdır. 1973 yılında aşırı petrol fiyatları dünya enflasyonunu hızlandırmış ve ABD dış açıkları dünya piyasalarını etkilemiştir. Sabit kur sisteminin kendi iç çelişkileri ortaya çıkmış, ABD ve İngiltere'nin yanı sıra Batı Avrupa ve Japonya'nın güçlü ekonomik yapıyı gerçekleştirmeleri ödemeler dengesi fazlası vermeleri, artan verimlilik, kızışan ticaret rekabeti ve bu ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarının artması sabit kurlar sistemi içinde bunalımlar meydana getirmiştir. ABD dolarına güvensizliklerin ortaya çıkması da ortaya ökan ayarlanabilir kur sistemin ile Bretton Woods sistemi fiilen ortadan kalmıştır.

1973 yılında genelleşmiş dalgalanmaya doğru hareketler başlamış. Sabit kur sisteminde bir takım değişiklikler ile sistemin reforme edilebileceği fikri kabul görmüştür. Ancak 1972-1974 yılları boyunca dünyayı saran enflasyon hastalığı sabit kur sisteminin desteklenmesini çok güçleştirmiştir. Enflasyonun hızı, yüksekliği hen fiyat hem de faiz oranları arasındaki farklılıkları daha da artırdı. Bu durum döviz kurları arasında daha da büyük bir hareket ortamı yarattı. Bu yüzden iktisatçılarca 1973 yılı dünya enflasyonunun temel kaynağıdır. Sabit kur sistemine geçişin zararlı sonuçlarını görmek o yılda mümkün olmuş ve dalgalı kur sistemi yerini almıştır. Dünyada en sert şok II. Dünya Savaşından

sonra petrol fiyatlarının artması yoluyla olmuş ve bu 1973 ten 1984 e kadar bir süreci kapsamıştır. Dünyadaki petrol kullanımı 1962 de %34 ten 1971 de %54 e çıkmış Avrupa'da bu artış %36 dan %57 ye ulaşmıştır. Japonya'da ise toplam enerji içinde petrol kullanımı 1962 de %43 iken 1971 de %71 e yükselmişti. Enerji ABD de iç kaynaklardan sağlanamamış 1962-1971 arasında yaklaşık %30 artarken , toplam petrol kullanımı %45 yükselmişti. İşte bu artışlar petrol ithal eden ülkelerde iç etkisini yeni bir harcama vergisi olarak ortaya çıkarmıştır. Petrol fiyatları iç ekonomide deflasyonist bir etki yapmış dolayısıyla istihdam üzerinde düşüş etkisini ortaya çıkarmıştır. Çünkü GSMH lının %2 kadarı enerji açıklarını kapatmaya tahsis edilmiş ve yatırımlara ayrılan pay azalmıştır. Bu pay, istihdamın kısılmasına ve resesyon döneminin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunun etkisi gelişmiş ülkelerde daha çok, gelişmekte olan ülkelerde ise daha azdır. Gelişmiş ülkeler üzerindeki etki gelir, büyüme oranları ve ödemeler bilançosu üzerinde şeklinde kendini göstermiştir. Günümüzde tüm tecrübeler sonunda dalgalı kur sistemi en uygun sistem olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁶.

⁸⁶ İ. Parasız, AGE,s.176-177

III. İSLAM EKONOMİSİNDE KAMBIYO İŞLEMLERİNİN TARİHİ SÜRECİ

Ticari ve iktisadi ilişkilerin yoğun olduğu bir toplum içinde doğmuş olan İslam Dini'nin, hukuki statüsünde, parasal ilişkiler ve ticari konular önemli yer tutmaktadır. Fıkıh kitaplarında (sarf, riba, ikraz, havale) bahislerinde bu konular ayrıntılarıyla işlenmiştir.

Ortaçağın başlarında, *Pax-İslâmîca* (İslâmî Barış) çoktan iktisaden altın bir çağın temeli haline gelmişti. "İslâm girdiği her yerde, ticari hayatı harekete geçirdi, malların mübâdelesini artırdı ve kredi gelişiminde önemli rol oynadı. "İspanya, Akdeniz ve Baltık Denizi yoluyla "İslâm aleminin tüccarları batı ticareti için vazgeçilmez araçlar haline geldiler". Avrupa ve İslâm dünyası arasındaki ticaret Güney Avrupa ile sınırlı değildi. Spuler, İslâmî doğudan Rusya yoluyla Polonya'ya, Baltık Denizi kıyılarından İskandinavya'ya Kuzey Avrupa'nın merkezine, İngiltere'ye hatta İzlanda'ya yapılan ticaretin nasıl sürdüğünü göstermiştir⁸⁷. Altın dışticarete kullanılan temel paraydı. Ticaret sayesinde bir çok iktisadi kurum ve yapı da yaygın hale gelmiştir. Müslüman yakın doğuda ve Müslüman İspanya 'da (Endülüs) gelişen ve çağdaşlarından daha üstün ve daha esnek kurum, araç ve teknikler kısa sürede bütün Latin Avrupa'ya yayılmıştır. Lebib, bir Venedik'liyle bir Müslüman Tüccar arasında, İskenderiye'de tanzim edilmiş nadiren rastlanabilecek bir 15. asır *commenda* (tavsiye) anlaşması bulmuştur. Ortaçağda Latin Avrupa'da geçerli hale gelen *commenda* anlaşmalarının, bir Roma buluşu olduğu ileri sürülmektedir. Udovitch, *commenda* ve diğer ortaklık anlaşmalarının, İslâm aleminin kendi içinden kaynaklandığını ve hem İslâm aleminin kendi içinde yapılan temaslar sonucu hem de Müslüman bilim adamlarının ve hukukçularının eserleri sayesinde bütün Latin Avrupa'da yayıldığını göstermiştir⁸⁸. Hem ticarî ve tüketici kredi kurumları, hem de İslâm aleminde gelişen ve Latin Avrupa tarafından kullanılan ticaret araçları olan *Suftece* ve *Havâle* gibi (alım satım fişleri ve akreditif) kredi yöntemleri de böyleydi. Hatta ilk tacirlerin Batı'da ortaya çıkmasından önce, İslâm dünyasında bir ithâlâtçı -ihracatçı olan acentalarla faktörleri evinden yöneten "tayir" vardı (burada daha o zamandan sabit bir mekânda iş yapmayı görüyoruz). Bunun, pazar yerinde(sûk/çarşı)iş yapan dükkancı (*hawanti*) ile

⁸⁷ Spuler, Bertold, "Trade in the Eastern Islamic Countries in the Early Centuries." *Islam and the Trade of Asia*, Richards, ed., ss 11-20

⁸⁸ Udovitch, Abraham, "Credit as a Means of Investment in Medieval Islamic Trade." *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 87, s260-5, 1967

hiçbir ortak yanı yoktu.⁸⁹ Uzak doğudan veya Hind'den getirilen mallar için altın kullanılıyordu. Altın madenlerinin bulunduğu ülkelerden çıkarılan altın madenleri altın sikke bastırmak için yeterli değildi. Dışardan bunları temin etmek de zordu. Erken dönem asırlarda altın kaynaklarının çoğu Bizas sınırları içindeydi Kuzey Hindistan'ın fethinden sonra bazı altın madeni kaynaklarına sahip olundu . Irak bölgesinde altın sikke basılmasının ancak Abbasiler devrinde mümkün oldu.

Bu gibi nedenlerle altın para ticareti bazı büyük işadamlarına terkedilmiş gibiydi. Miladi X. yy dan itibaren Mısır altını bütün İslam ülkelerinde hakimiyetini sağladı ve dünya pazarlarında en geçerli döviz birimlerinden biri oldu.

Gümüş, altına nazaran İslam ülkelerinde daha bol bulunan bir madendi. İran ve Türkistan ve Hindikuş dağları önemli gümüş madeni yataklarına haiz beldelerdi. Daha önceki Sasani İmparatorluğu zamanında gümüş para hakimiyeti vardı. İslam ülkesinin önemli ticaret merkezi Basra, Şam bölgesine ve Hicaz'a gümüş sağlayan bir kaynaktı⁹⁰. Altın (dinar) ile gümüş (dirhem) arasındaki denge Asr-ı Saadette 1/12 iken, Emevi halife Abdülmelik döneminde 1/14 oldu. Dirhemlerdeki gümüş oranı değiştikçe aralarındaki oran da değişti ve 1/20 ye kadar yükseldi.⁹¹ Abbasiler döneminde oran bu idi.

A. İSLAM EKONOMİSİNDE TİCARİ SENETLERİN TARİHİ

Abbasi devrinde ticari işlemlerde ve senetleşmelerde Müslümanların yaygın olarak kullandığı görülen "çek", "havale" ve "poliçe" usulleri müslümanlarca müteakip yıllarda diğer milletlerden ve medeniyetlerden alınmış şeyler değildir. Sarrafların ve cahbezlerin, Abbasiler döneminde iktisadi hayatın en üst ve etkin tabakası arasında yer aldığını görüyoruz. Bu meslek mensupları, muasır işlemlerin benzerlerini daha o zaman biliyor ve uyguluyorlardı. Bir çeşit havale-kredi mektubu olan (süftece) ler ile borç senedi demek olan (sakk); ödemelerde gelişmiş şekillerdi. Vezirler ve üst yöneticiler, gerek şahısları namına ve gerekse devlet istikrazları için cehbezlere ve sarraflara baş

⁸⁹ F. Braudel Age, sh: 58

⁹⁰ Salih Ahmet Ali, *et Tanzimayü'l İctimaiyyetü ve'l İktisadiyyetü fi'l Basrafi'l Karnil evvel Hicri*, Bağdat, 1953, s. 209

⁹¹ S. Ahmet, A. g. e, s. 212-213

vuruyorlardı⁹². Ortaçağ İslam Dünyasında hüküm süren sarraf, cehbez, süftece, poliçe, havale v.b. mesleki kavram, terim ve işlemler XVIII. yy a kadar sürmüştür.

8.yydan 11.yyla kadar Abbâsî dünyası tamamıyla gelişkin bir kapitalist faaliyet dönemi tanınmıştır. Bu faaliyet -müslüman, Yahudi ve Hristiyan iş adamları tarafından yürütülmekteydi ki; arka planda eski Doğu'nun ekonomik erişim gücünü görmemek mümkün değildir. Bunlar kar sağlayabileceği her yerde kollarını uzatan büyük ticarî şirketler kurmaktaydılar. Bu kollar, altınla tuz ve baharatın değiştirildiği Sudan'a, ta Çin'den gemilerin nihaî limanı olarak boşalttığı Basra'nın yola çıkış noktası olduğu Hint okyanusuna, kölelerin en büyük kar kaynağını oluşturduğu Rus nehirlerine kadar uzanmaktaydılar. Bu büyük şirketler bir süre sonra bilinen bütün yollar boyunca şubeler oluşturdular. Bunlara paralel olarak, sermaye bileşimi yoluyla bankalar kurulmuş ve bilinen bütün bankacılık işlemlerini yapmışlardır. Sonunda kapitalizmin nihaî biçimi de ortaya çıkmıştır: müteşebbis tüccar. Büyük ticaret yoluyla zenginleşmiş olan bu kişi sermayesini endüstriyel faaliyetlerde, ama hepsinden önce dokuma alanında, nemalandırmak istemektedir. Bu tüccar tipi hammaddeyi sağlamakta, sora da bunu bağımsız işçilere vererek işletirmekte bunu yaparken de onlara malî avantaj sağlamaktadır.⁹³

11. ve 13.yy da muhasebenin ve paranın ticaretteki gelişmelere uygulanması bu ekonomideki gelişmenin sonucudurlar. Bu arada kambiyo senedinin icadı hiç de Batı'nın özgünlüğü değildir. Kambiyo senedi özü itibarıyla, metalik paraların yerine ödeme emirlerinin dolaşımı esasına dayalıdır. Ödeme hacmi, madeni paraların taşınmasının sorun yaratacağı bir noktaya ulaşınca, bunların ödeme emirleriyle ikamesi normaldir.⁹⁴

Borsa (*funduk*) gibi diğer kurumlar ise "hisse senetlerinin alınıp satıldığı büyük ölçüde ticarî kururum ve pazarlarda uzmanlaştı. Tahıl ve kumaş pazarları, Bağdat, Kurtuba ve Şam gibi büyük şehirlerde bulunmaktaydı. Aynı şekilde devlet tarafından fabrika olarak kurulan ve işletirilen Darü't Tınaz gibi benzeri kuruluşlar "İspanya'da (Elmaria, Mürsiye, İşbiliyye, Gırnata ve Malaga) ve Sicilya ile Palermo'da " varlıklarını sürdürmekteydiler⁹⁵. İslâm aleminde geliştirilen geliştirilen özel bir banka türü olan "Mâûne" kurumu, Ortaçağ

⁹²R. GRASHOFF, *Die, Suftage und Hawale der Araber*, Diss., 1899

⁹³Jean BAECHLER, *Kapitalizmin Kökenleri*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yay. Ank, 1986, Sh: 50

⁹⁴J. Baechler, *Age*, s. 61-62

⁹⁵Lebib, A. G. E. s. 85

Avrupa'sına geçti ve Maona oldu. Bir Maona, Tuscany'de "demir madenini işletmek ve demir sahasında büyük ölçekli ticaret yapmak için kurulmuş genel bir şekilde aracılık etmek maksadıyla kullanıldı"⁹⁶. Thomas Glick, Hisbe teşkilatının yapısının önce İspanya'ya oradan da diğer Hristiyan devletlere nasıl geçtiğini açıklıkla anlatır⁹⁷.

Braudel'e göre, medeniyet "*biriken ve miras bırakılan irfan*"dır. Hem sürekli, hem değişmekte olan bünyesinde barındırır; kültürel malları hem ithal hem ihraç eder. Ve "*batı kapitalizminde ithal kökenli ne varsa, mahreci İslâm'dır.*" Kambiyo senedi(*süftece*), commenda adıyla bilinen sermaye ortaklığı (*mudaraba*), önden satış(*mohatra*); pirinç, ipek, şeker kamışı, kâğıt, pamuk, Arap rakamları, abaküs, İslâm vasıtasıyla keşfedilen Yunan bilimi, barut pusûla...

İslâm bir ticaret medeniyetiydi. "Müslüman tacirler en eski devirlerden itibaren, Avrupa'da nadiren görülen bir itibara sahiptiler." Ama İslâm da, tıpkı Hristiyanlık gibi, faiz duvarına çarpıyordu: "madenî paraların dolanımıyla bulaşan ve her tarafa yayılan bir hastalık olan riba". İslâm dünyası dînar (altın para) ve dirhem (gümüş para) leriyle üstün bir iktisadî konumdaydı ve âdeta sonraki asırların Avrupa ekonomisini haber veriyordu. "Erken dönem Avrupa kapitalizminin uzun mesafeli ticareti Roma İmparatorluğu'nun mirası değildi. Onbir ve onikinci yy.daki büyük İslâm çağından devralındı". Braudel, Avrupa'nın çiraklıktan kurtulma tarihi olarak 1252'yi veriyor: Batı'nın yeniden altın para darbetmeye başladığı yıl.⁹⁸

Place Marchande veya ticaret ve mübâdele merkezi, sarrafları, para piyasaları ve umumiyetle bir borsası olan Amsterdam veya Londra benzeri bir şehirdir. Kambiyo senetleri bu merkezlerin birinden diğerine, bir panayırdan diğerine, veya bir panayırdan ticaret merkezine, ticaret merkezinden de panayıra gönderiliyordu. Daha küçük şehirler döviz kurları belirleyemiyor ve kambiyo senedi gönderemiyordu⁹⁹. Aksine, İslâm dünyasının her yanında panayırlar mevcut olmakla beraber, Hindistan'dakiler kadar çok sayıda ve geniş değidiler. Mekke panayırları gibi örnekler sadece kaideyi bozmayan

⁹⁶Age,s.94

⁹⁷Thomas F. GLICK, "*Muhtesib and Mustasaf*": A case Study of Institutional Diffusion.

" Viator, Volume 2,s.59-81

⁹⁸Fernand BRAUDEL, *Maddî Medeniyet ve Kapitalizm*, Çev:Mustafa Özel,Ağaç Yay. İst.,1991,Sh:16-17

⁹⁹F.Braudel,AGE,Sh:37

istisnalar. Hatta, aşırı gelişkin ve aşırı dinamik Müslüman şehirleri yüksek mübâdele düzeyinin mekanizma ve araçlarına ağırlık veriyorlardı. Eski Tarihçilerden olan İbn-i Abdü'l Hakem, Mısır'ın fethinden sonra, hububat dolu gemilerin Cidde limanına gönderildiğinde bu gemiler daha denizdeyken Hz. Ömer'in Mekke'de Mekke'li tüccarlara, yükleri için (poliçe) ve sek verdiğini, tüccarların bu poliçeleri başkalarına ciro ettiklerini ve yükü görmeden evvel ticari muamelatta bulunduklarını hikaye ediyordu¹⁰⁰ Bu olay poliçe ve havale işlemlerinin daha o zamandan mevcut olduğunu gösterdiği gibi, ilk dönemlerdeki cari ilişkilerin yoğunluğunu da ortaya koymaktadır. Poliçeler Hindistan'da görülen yaygınlıkla tedavüldeydi ve nakit kullanımıyla elden ele gidiyorlardı. Tüm bir kredi ve ticarî organizasyon ağı, Müslüman şehirlerin Uzak Doğu ile bağlantısını kuruyordu. Hindler'den 1759 da dönen Basra üzerinden İstanbul'a karayolu ile geçmek üzere olan bir İngiliz seyyah parasını Surat'taki Doğu Hind Şirketine yatırmayı arzu edemezdi İki bin lirasını nakit olarak Basra'daki bir bankere yatırarak ondan Halep'teki bir bankere hitaben "ligua france" ile yazılmış bir mektup alırdı. Teorik olarak bir kar sağlaması gerekirdi, ama olması gerektiği kadar kazanmazdı.¹⁰¹

Eğer Ortaçağ İslâm'ı, Eski Kıta üzerinde Atlantikten Pasifik'e kadar uzanan ve yüzyıllar süren bir üstünlük kurduysa, (Bizans hariç) hiçbir devletin onun altın (dînar) gümüş (dirhem) paralarıyla rekabet edememesindendi. Gücünün araçlarıydı bunlar. Eğer ortaçağ Avrupa'sı sonunda parasını adam ettiyse -düşman İslâm dünyasının meydan okumasını karşılamak zorunda olduğu içindi. Aynı şekilde, onaltıncı yy. da Osmanlı imparatorluğu'nu tedricen istila eden parasal devrim onun Avrupa konserine mecburi girişinin bir sonucuydu.¹⁰²

Kambiyo senedi de ilk elde İtalyan şehirlerinin etkisi altında bir çok yere yayıldı. Ama acaba daha da gerilerden mi geliyordu ? E.Ashtor'a göre, " İslâmî süftece bâtlı kambiyo senedine benzemez, hukuki yapısı bakımından büyük ölçüde farklıdır. Öyledir belki. Ama muhakkak ki Avrupa'da kambiyo senedinden önce mevcut idi. Çok erken tarihlerden beri İslâm dünyasının liman ve pazarlarına seyahat etmekte olan İtalyan

¹⁰⁰W. BIJORKMAN, *İslamiyette Sermayenin Zuhuru*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec., İst., 1939, s. 73-96

¹⁰¹F. Braudel, Age, Sh: 43-44

¹⁰²F. Braudel, Age, sh: 115-116

tacirleri, bir miktar parayı sadece bir kâğıt parçasıyla uzak yerlere transfer etmenin bu uygun yöntemine nasıl dikkat etmemiş olabilirler.? Bir İtalyan icadı olduğu varsayılan kambiyo senedi, her ne kadar İslâm'da mevcut olmayan (Kilisenin faizle borç verme yasağı gibi) şartlara uyarlanmak zorunda olduğu bir hakikat ise de Avrupa'da kesinlikle aynı sorunu çözmek için kullandı. Kambiyo senedinin İslâm'dan gelen bir ödünç olduğu bana muhtemel görünüyor. Aynı şey *commenda* diye bilinen tacirler arası birlik için de pekala geçerli olabilir: İslâm'da uzun bir geçmişi olan bu kurum (Peygamber'in kendisi ve zengin bir dul olan hanımı bir *commenda* kurmuşlardı, Hindistan, Doğu Hindler ve Çin'e uzun -mesafeli ticareti örgütlemenin alışılmış tarzıydı mudaraba. İster ödünç alınmış ister yeni bir şey olsun, commenda muhakkak ki İtalya'da ancak 11, 12.yy.da ortaya çıktı. Ondan sonra şehirden şehire yayıldı ve onu 14.yyda Hanse limanlarında görmekle şaşırıyoruz. İtalya'da mallara eşlik eden gezgin ortak çoğunlukla operasyonun kârını paylaşıyorlardı. Batının kelime hazinesine geçmiş İslâmî kelimeler bunu da akla getirmektedir: douane=gümrük resmi (İtalyan doana, Arapça'dan), fonduk, magasin, mohatra(önden satış:hemen tekrar satış tarafından izlenen ve ribayla ilgili 14.yy Latin metinlerinin contractus muhatra dedikleri forward selling). Diğer kanıtlar Avrupa'nın Doğu'dan aldığı armağanlardan gelmektedir" ¹⁰³.

Ortadoğu ve kadîm temellerine aşıl原因 İslâm ise aksine en olgun dönemini yaşıyordu. Müslüman fetihleriyle zaptedilen ülkeler. Avrupa'nın varışından önce Doğu ile Akdeniz arasındaki ticarete faal bir rol oynaya gelmişlerdi. İslâm ekonomisinin iki esas para aracından(altın dînar ve gümüş dirhem)biri, dînar(=denarius)Bizans kökenli, diğeri ise Sâsânî kökenli idi. İslâm, altına bağlı bazı ülkelerle (Arabistan, Kuzey Afrika)gümüşe bağlı diğeri bazılarını (İran, İspanya) tevarüs etmişti; model varlığını sürdürdü, çünkü bu "*bölgesel bimetalizm*"¹⁰⁴yüzyıllar sonra tek tük değişmelerle esas olarak hâlâ yaşıyordu. İslâm ekonomisi dediğimiz şey bu bakımdan tevarüs edilmiş bir sistemin zayıf edilmemesiydi: İspanya, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye, Mezopotamya, İran, Habeşistan, Güjerat, Malabar Sahili, Çin ve Doğu Hind tacirleri arasında işleyen bağlantılar kümesi. Müslüman hayatının yerçekim merkezleri veya cazibe kutupları kendiliklerinden geliştiler:

¹⁰³F.BraudelAge,Sh:151-152

¹⁰⁴*Bimetalizm*:Para birimi olarak altın ve gümüşü veya başka iki madeni, birbiriyle olan nispetlerini belirleyerek kullanma sistemi; bu sistemi destekleyen öğretisi veya siyaset.

Mekke, Şam, Bağdat, Kahire. Bağdat ile Kahire arasındaki seçim Uzak Doğu'ya giden yolun, Basra ve Saraf yoluyla İran Körfezi üzerinden mi yoksa Süveyş ve (Mekke 'nin limanı olan) Cidde yoluyla Kızıl Deniz üzerinden mi gittiğine bağlıydı.

Mirasının gücüyle İslâm, henüz (bir medeniyet olarak) varolmadan önce bile bir ticaret medeniyetiydi. Müslüman tacirler en eski devirlerden itibaren, Avrupa'da nadiren görülen bir itibara sahiptiler, en azından siyasi yöneticiler nezdinde. Bizzat Peygamber'in şöyle söylediği rivâyet edilir: "*Tacir hem bu dünyada hem öbür dünyada saadet sahibidir.*"; "*Para kazanan , Allah'ı hoşnud eder*". Bu kadarı, ticârî hayata gösterilen saygı iklimini göstermek için hemen hemen yeterlidir, ve çok sayıda somut örnekler vardır. Mayıs 1288'de, Memlük yönetimi Sind, Hind, Çin ve Yemen tacirlerini Suriye ve Mısır'a çekmeye uğraşıyordu. Tüccar ekonomilerinin ağırlığı karşısında, Dînî tereddüt veya şüpheler ne kadar başarı sağlayabilirdi? Bununla beraber İslâm, tıpkı Hristiyanlık gibi, bir çeşit riba nefretinin kurbanı idi: madenî paranın dolanımıyla bulaşan ve her tarafa yayılan bir hastalık olan riba...¹⁰⁵

İslam ribayı yasaklarken kar motifine büyük önem vermiş, mudaraba denen emek-sermaye ortaklıklarına ve diğer ortaklıklara büyük imkanlar tanımıştır. İslam dünyasında Yahudiler bankerlik ve sarraflık ile en çok meşgul olan kişilerdi. Müslüman dünyada Anadolu Selçuklular döneminde bir çok Türk para ticareti yapıyordu. Uzun ve kısa mesafeli ticaret özellikle Akdenizde çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu ortamda aynı mübadele de hayli gelişmiştir. Bu sayede Bizansın elinde bulunan bir çok limanlar tekrar eski canlılığına kavuşmuştur. Selçuklular döneminde İslami kuralların tam anlamıyla benimsenmesi ve onların bu temel üzwerine geliştirdikleri münasebetler Doğu Avrupa'daki Türk unsurları vasıtasıyla tüm batı dünyasına yayılmıştır. Batıda uzun süren durgunluk döneminden sonra XII. yy.da ,Ortadoğu'da ticaret saysinde Floransa'da altın para (Florin)basılabilmıştır(1252). Böylece Avrupa'da bi-metalist dönem açılabilmiştir¹⁰⁶. Bahsi geçen dönemlerden sonra uzun süren savaşlarla ticari, kültürel ilişkiler İslam dünyasının geliştirdiği yonteölerin intikali sağlanmıştır Bu gelişme ve etkileşim Osmanlı döneminde

¹⁰⁵F.Braudel age,sh:151-152-153

¹⁰⁶Henri PIRENNE, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*,(Çev. U. Kocaoglu)1983,İst.

XVI.yy la kadar devam etmiştir.¹⁰⁷ Batılıların Mohatra gibi ticaret ve kredi usulleri, ticari şirketleri, çek ve havale kağıtları sayesinde nakil ve mubadele usullerini hep Müslümanlardan ve özellikle Selçuklulardan öğrenmiş olmalı kuvvetle muhtemeldir.

b.İSLÂM KAMBİYO SİSTEMİNDE FİNANSMAN USÛLLERİ ve ARAÇLARI

Kur'an-ı Kerim'de faiz açık bir ifade ile yasaklandığından;alternatif bir finansman şekli kullanmak mecburiyeti vardır. Kur'an-ı Kerim'in tasdik ettiği usûl (2/275), satış yöntemi idi. Takib eden âyetler sadakadan ve borçluya mühlet vermekten bahsediyorsa da,bir mali gelir beklentisi ihtiva etmeyen metotlar, faize dayalı finansman çeşitleri hiçbir şekilde düşünülemez. Hz. Peygamber'in sünnetine dayanan diğer bir alternatif de kâra (zarara) iştirak ve ürün paylaşımı prensipleridir.

1.SATIŞ PRENSİBİ

Bu prensip; maddi üretim faktörleri, ara girdiler veya tüketim malları ve hizmetler vâdeli ödeme ile elde edildiğinde ortaya çıkar. Bu durumda finansmanın konusu, üretimde veya tüketimde kullanılmasından bağımsız olarak, mallar veya hizmetlerdir. Bu finansman biçimi; aracı mali kurumlar (İslâmî finans kurumları) gibi, fabrika sahipleri, üreticiler ve diğer iktisadi birimler ve araçlar tarafından kullanılabilir¹⁰⁸.

Bu tür finansman satış veya kiralama biçiminde gerçekleşir. Aralarında bazı farklılıklar vardır. Satışlar genellikle fiyata belirli bir oranda ilavenin yapıldığı vâdeli ödeme (*murabaha*) , ödemenin ileriki bir tarihte yapıldığı satış (*istisna'*) ve malın tesliminin ileriki bir tarihte yapıldığı satış (*selem*) ve malın tesliminin ileriki bir tarihte yapıldığı satış (*selem*) şeklinde olur. Satış değeri üzerinden kiralama şeklinde, kiralama (*icara*) finansmanı da uygulanabilir.

2.KÂR (ZARAR)İŞTİRAK PRENSİBİ

Kar (zarar) iştirak ve sınırlı ortaklık (*müdaraba*) türlerini kapsamaktadır. Bu İslâmî prensip , kârın ortaklar arasında ,önceden belirlenen bir şekilde bölüşülebileceğini ve bu bölüşümün, ortakların koyduğu sermaye miktarından farklı olabileceğini fakat zararın

¹⁰⁷ Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk -İslam Medeniyeti*, 3. Baskı, ist. 1980

¹⁰⁸ Monzer KAHF ve Tariqullah KAHN, *Principles of Islamic Financing*, A Survey, Jeddah IRTI, 1993.

mutlaka sermaye paylarıyla uyumlu bir şekilde paylaşılmasını gerektirir. Sınırlı ortaklık , işin başındaki ortağın sermaye payının sıfır olduğu yani zarara katılmadığı bir ortaklık şeklidir¹⁰⁹. Ortaklıkta, finansman sağlayan hem sermayeyi hem de yönetimi paylaşır ; başka bir deyişle karar alma sürecinde aktiftir. Sınırlı ortaklıkta ise, finansman sağlayan, yalnızca sermayeyi sağlar; idari kararlarda söz sahibi değildir.

3. ÜRÜN PAYLAŞIMI PRENSİBİ

İlk dönemlerden beri zirai uygulama olan ve meşruiyyetini dinin koyduğu kurallardan alarak yapılmasına izin verilen tahıl üretiminin paylaşımından türetilmiştir. Bu tür anlaşmalarda kar değil ürün paylaşılır. Taraflardan biri toprak, diğeri emek arz etmek durumundadır. Üretimin kalite ve kantitesini artıracak her türlü destekleyici faaliyetler taraflarca gerçekleştirilir. Toplam ürün üzerinden hesaplanmak üzere belli bir oran dahilinde idari kararları alan yöneticiye teslim edilir. Girdilerdeki masraflar, ürün paylarına göre, meşru' şekilde üstlenilir.

4. FİNANSMAN ARAÇLARI

a. Kiralama (Leasing) Araçları

Fıkıh istilahında "icara" kelimesiyle anılır. Satış prensibine dayanan, devredilebilir hem özel hem de kamu finansman aracıdır. İcara teriminin tam anlamı "karşılık" veya "zarar ve ziyarı ödetmek"tir. Önce İslâm'da kullanılmaya başlanmıştır; İslâm'ın erken yayılma döneminde uygulanmış ve içinde bulunduğumuz dönemde de modern ihtiyaçlara adapte edilmiştir. O terimlerin ışığında banka bir işletmeye ya da şahıs olarak müşteriye bir makina ya da tehzizatı kiralama amacıyla satın almak isteyebilir. Finansal icara müşterinin finansal pozisyonunun değerlendirilmesine dayanılarak, yapacağı katkıda da faiz mülhaza etmeksizin geleneksel bankadaki mutat finansal kiralama kararlarında mezkur tarzda kira konturatinin direkt nakış akışı ele alınır.

Bu finansal araçlar geleneksel bankacılık sisteminde vergi avantajlarının büyük bir kısmından yararlanarak hızlı kar elde etmeyi sağlar. Bir çok ülkede kira ödemelerinde vergi iskontoları sağlanabilmektedir.

¹⁰⁹ M.Fahim KHAN , "Comparative Economics of Some Islamic Financin Techniques" Jeddah: IRTI, 1992,

Finansal kiralamada üçlü bir ilişki vardır. İlişkinin bir tarafında likidite sınırsız olan kişi veya kuruluş , ikinci tarafında parasını finansal kiralama yoluyla çalıştırmayı faaliyet alanı olarak seçmiş şirket, üçüncü tarafta ise, ürünlerini pazarlamak isteyen üretici ya da satıcı firma yer alır. Girişimci finansal kiralama şirketinden, istediği malları satıcı, ya da üretici üretici firmadan satın alarak finansal kiralama yendisine kullandırılmasını ister. Finansal kiralama şirketi malları satın alır ve girişimciyearalarında yaptıkları finansal kiralama sözleşmesine uygun olarak, kullanımını bırakır. Malın teslim alınması masrafları, vergiler, sigorta primleri ve her türlü rizikosu finansal küracıya aittir. Bankalar, aracılık işlevlerinin yanında, dorudan da finansal kiralama işlemine taraf olmaktadır¹¹⁰.

Uluslar arası leasing anlaşmalarının gerçekleşmesi için şimdi sayacağımız dört husustan en az birinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bunlar;

- Kira süresi sonunda malın mülkiyetinin kiracıya devrinin öngörülmesi,
- Kiracıya kira süresi sonunda malı o tarihte beklenen piyasa fiyatının altına bir değerden satınalma hakkının kabul tanınması,
- Kira ödemeleri toplamının, malın ekonomik ömrünün en az % 75 ine eşit olması,
- Kira ödemelerinin toplamının, malın ekonomik ömrünün en az % 90 nına eşit olması gibi. Anlaşıldığı gibi leasing işlemlerinde 3 taraf bulunmaktadır: Kiracı, kiralayan, satan.¹¹¹

İslâmî finansta iki çeşit leasing vardır:

b. Doğrudan Leasing Finansı

Müşteri finansal sermaye aktiflerinin banka tarafından kabûl edilen çerçevede günlük, aylık, ya da yıllık şekilde istediği tipte kullanılmasını kabûl eder. Banka kiracıya aylık ya da yıllık kira bedeli öder.

c. Kiralama Ve Satınalma Finansı (İcara ve İktina)

Faizsiz sistemle çalışan banka belirli aktifi almayı vaad eden müşteri için aktifleri kiralar. Kira ödemeleri belirli bir miktar ya da kira değişikliklerine ilave, aktife atfolunan net kârda bankanın payı içinde olması ve projenin doğrudan nakit akışına ilişkin belirli bir yüzde şeklinde olur. Aktifin maliyeti toplam kiraya denk olduğu zaman, kâr ortaklığı metoduna uygun olarak, müşteriye aktifin payı kadar transfer yapılacaktır.

¹¹⁰ Nur KEYDER, *Para*, 5. Baskı, Ankara, 1996, s. 23

¹¹¹ Vecdi ÜNAY, *Bankalarca Dış Ticaretin Finanse Edilmesi Usulleri*, Es yay. İst., 1989, S.156

Alternatif olarak; kiracı bankada diğer ödemelerine kredi olabilecek tasarruf hesapları açabilir. Bu hesapta bulunan fonlar banka tarafından yatırımda kullanılabilir. ve hesap kredilendirilmiş şekilde sürdürülmüş olur. Aktifin alış fiyatına denk hesapta birikmiş toplam miktarlarını, aktifin müktesebatını banka kiracıya bir defada da ödeme yapar.

Düşüncenin doğası bir hakkın transferine dayanır. Toptan ödeme ise anlaşmaya bağlıdır. Belirli bir isimle müşteriye transfer edilecek olan onun kullanam tercihlerine ve uygun ödeme fiyatına bağlıdır. Eğer transfer edilecek kalem bir döneme yayılmış ve hisse halinde ödeme yapılacaksa bu durumda, tedrici olarak ve mülkiyete yönelik bankanın payı orantılı bir şekilde azaltılmış olacak, ödenecek kira kadar, ödemeler birbirini takip den hisseler halinde gerçekleşecektir.

Kiralama maksadıyla piyasaya sürülen finansla araçlar kârlı olabilir. Bu durumda faaliyetin yapısını ve bir tek işlem mi yoksa işlemler dizisi mi olduğunu gösterir bir tanıtım belgesini gerektirir. Bu durumdaki bir finansal araç, bir hisse senedinden yararlanma hakkını ifade eder ki bu, örneğin uçak ya da gemi donanımından yararlanma hakkım olur. Bu manadaki araçlar havâle ve ciro edildiğinde borcun ödenme vaktinin ibraz edilmesi lazımdır :Bu araçların imza ve ciro edilmesi , örneğin uçak kiracısı olan 3. şahıs tarafından ödenebilir bir araç durumunda olması demektir. Finansal araç ihrac eden yararlanma hakkının da zilyedi durumunda olabilir. Aracı ihrac eden daha sonra,kiralayan olabilir, kullanma hakkını satabilir ve kiracı da satın alabildiği gibi kullanma hakkının Mâlikî de olabilir¹¹².

d.Kamu Alanında Kiralama (Leasing)Aracı

İslâm'ın tasdik ettiği birkaç borçlanma dışı kamu finansman aracı mevcuttur. Bunlar, finansman sağlayan için belli bir getiriye izin veren sertifikalardan oluşur. Bunlar ciro edilebilir araçlardır. Böylece ikinci el de işleme dahil edilmektedir.

İslâm'a göre bir değerli kâğıt¹¹³, üzeri fiyattan satılabilmek için, fiziki malları veya maddi varlıkları temsil etmelidir. Bu yüzden ihar edilen araçlar reel veya fiziki varlıkları

¹¹²ISLAMIC DEVELOPMENT BANK(IDB) ISLAMIC RESEARCH ADN TRAINING INSTITUTE(IRT), Vol.1,No1,December 1993,ss.34

¹¹³Değerli kağıtlar(sertifikalar);emlak,makine ve donanım,uçaklar,gemiler veya herhangi bir uzun ömürlü varlığın sahipliğinin vesikası olarak halka arz edilirler. Bu sabit varlıklar daha sonra hükümete kiralanırlar.Senet sahipleri,toplam senetler içindeki paylarına göre ,gelirden pay alırlar.

temsil etmelidir. Sertifika sahipleri mal sahibi gibi mülkiyetleri altında bulunan mallardan sorumludur. Kiracı, kiraladığı maldan optimum faydayı elde etmek isteyebilir. Kiralanan şeyi bu durumda tutmak da vazifelerinden biridir. Bu sorumluluğu yerine getirebilmek için gerekli düzenlemeler, sigorta ve kiralayana veya başka bir kişiye vekâletle yapılabilir. Bu tip araçlar devredilebilir. Kiralama araçları piyasa fiyatından satılabilir. Sertifikalar birtek varlığı temsil edeceği gibi ; kontrat kapsamı dahilinde bir veya birden fazla projede bir araya getirilerek bir grubu temsilen de çıkarılabilir¹¹⁴.

e. Ortaklığa ve Sınırlı Ortaklığa Dayanan Finansman

Bu tip araçlar öncelikle meşruiyete haiz olmalıdırlar. Her yönden hisse senetlerine benzer. Hissedar işletme yönetiminde eşit hak sahibidirler. Kamu sektörüne fazla bir serbestiyet sahası bırakmaz. Proje finansı için böyle bir aracı kullanan hükümetler haklarını hissedarlara teslim etmiş olurlar. Bu tipteki araçlar kamu projelerinin özelleştirilmesinde kullanılır. Kamu ve özel sektör gelişimini görmek için (Tablo I e bkz) Bir nolu tabloyu analiz ettiğimizde, kiralamanın 1986 yılından 1990 yılına kadar artış eğilimi içine girdiği görülmektedir. Hava ulaşım araçları ile deniz ulaşım araçlarının 1988-1990 yıllarındaki dalgalanmalara uğrayan gelişim süreçlerinin dışındaki tablosunun her birimi oluşturan faktörlerin gelişim süreçleri artan eğilimler göstermiştir. Bu artış eğilimleri içinde yoğunluk bilgisayar vb. ile kara ulaşım araçlarında ağırlık kazanmıştır. 1991 senesini de kısaca inceleyecek olursak : Piyasada ortaya çıkan durgunluklar kira ve tahsilatlarında aksaklıklar meydana çıkmıştır.

TABLO I					
Türkiyedeki Leasing Şirketlerinin Yaptıkları Kiralamalar					
	(Milyon/TL)				
	1986	1987	1988	1989	1990
Kiralama Tutarı	-	7.781	98.355	584.541	1.012.427
Bilgisayar, Büro Malzemeleri	-	3.076	5.607	38.684	115.303
Telekomünikasyon Cihazları	-	-	-	-	-
Kara Ulaşım Araçları	-	2.139	64.373	336.375	613.120
Hava Ulaşım Araçları	-	-	2.485	-	847
Deniz Ulaşım Araçları	-	-	837	95.889	52.993
Textil ve Basım Malzemeleri	-	1.178	3.435	4.846	23.668
Tıbbi Cihazlar	-	-	-	5.612	-
		532	2.199		40.346

¹¹⁴İslami Sosyal Bilimler Dergisi (ISBD), İnkılab Yay.1994, Cilt:2, Sayı:3, ss:50-51

Diğer İmalat Makinaları	-	858	17.419	52.138	166.150
Şirket Sayısı	2	4	8	12	19
İşlem Adedi	-	177	279	2.384	3.200
Kaynak: Ekonomist, "Leasingde 4 yıl sınırı kalkıyor", 28. Nisan. 1991 yıl 1, sayı:17, s.40					

TABLO II							
Türkiyede'ki Leasing Şirketlerinin Yaptıkları Kiralamalar							
		1986	1987	1988	1989	%	1990
Kiralama Tutarı		-	-	1,164	494,3	117	
Bilgisayar,Büro Malz.,Telekom cihazları		-	-	82,2	589,9	198	
Kara Ulaşım Araçları		-	-	2,900	422,5	82,02	
Hava Ulaşım Araçları		-	-	-	-	-66	
Deniz Ulaşım Araçları		-	-	-	-	-44,8	
Textil ve Bakım Cihazları		-	-	191,5	41	388,4	
Tıbbi Cihazlar		-	-	-	155,2	618,9	
Diğer İmalat Makinaları		-	-	-	199,3	218,6	
Şirket Sayısı		-	100	100	50	58,3	
İşlem Adedi		-	-	57,6	-	34,2	

f. Ürün Paylaşımına Dayanan Finansman

Bu prensip, sermaye değerlendirmesi olmaksızın ürününü paylaşılmasına imkan vermektedir. Bu sebepten, gelir getirici mal,ürün paylaşım esasına göre bir yöneticiye devredilir¹¹⁵.

5. FAİZLİ ÜRETİM KREDİSİ İLE FİNANSMAN

Günümüzde faizli krediler tüketim kredisi, işletim kredisi, kullanma kredisi olarak bilinir. Bir şahıs yiyecek ve içecek ya da başka zaruri ihtiyaçlardan birine ihtiyaç duyduğu zaman, ona diğeri bir fayda mukabilinde borç verir. Buna tüketim kredisi denir. Çünkü, kredi tüketim için alınmıştır. Bu tip kredi kesin olarak yasaklanmıştır.

¹¹⁵Bir ürün paylaşım sertifikası şöyle olabilir:Hükümet,köprü veya paralı yol gibi gelir getirici bir varlığı sertifika sahiplerine satar. Bu satış,bir başka kamu projesi için gereklidir. Sertifika sahipleri, bütün işletme masrafları yöneticiye ait olmak üzere,devlete ait köprü idaresini veya herhangi bir başka kurumu idareci olarak seçebilir. Tabii,ürün paylaşım oranları belirlenirken masraflar dikkate alınmaktadır. Buna alternatif olarak ,özel müteahhit hisse senetleri çıkararak ,ürün paylaşım esasına göre devlet köprü idaresi tarafından işletilecek olan bir paralı köprü kurmak üzere davet edilebilir. Devlet köprü idaresi de pay sahipleri tarafından inşaatı yürütmek üzere müteahhid olarak tayin edilebilir. (ISBD,age,ss:53-54)

Bir vade üzerinden ticarete bir gelişme ve kâr sağlamak veya belli bir zaman zarfında üretim çeşitlerinden birini gerçekleştirmek ve sınırlı sabit sermayesine bir katkıda bulunmak amacıyla kredi talep ederse buna da üretim kredisi adı verilir.

Faizli üretim kredisi İslâm öncesi dönemde yaygın bir mahiyette idi. Bundan başka üretim için yapılmakta olan muamelelerden bir diğeri de mudaraba ortaklığıdır. Buna “kırâd” ortaklığı da denir. Hz.Peygamber ile hanımı arasında evlenmezden önce böylesi bir ticarî ortaklık vardı.

İslâm geldiği zaman, riba haram kılındı. Üretim kredisi de riba kapsamının içerisinde mütalaa edildi. Ancak mudaraba ortaklığı helal olarak devam ettirildi. Sahabe’de bu uygulamaya diğeri meşrû’ muamelelerle üretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bizzat Peygamber’in amcası Abbas bu faizli muameleyi yapmaktaydı. Peygamberimiz, faizi yasaklayarak mudarabayı meşrû kılmıştır. Mudarib üzerine, uygulamadan dödüklerinde bir takım şartlar konulmuştur ki; bu, bir nevi garanti(=sigorta)dır. Peygamber’in ortaklıktan dödükleri zaman anılan garantiyi ortadan kaldırdığı belirtilmektedir¹¹⁶. İbn-i Kudame “Mudarib mal üzerine bir şart koyduğu zaman bu şart geçersizdir. Bu konuda aksine bir görüşün olduğunu bilmiyoruz” der¹¹⁷.

Üretim kredisi ile Mudaraba ortaklığı arasındaki fark: Mudaraba ortaklığı ve faizli üretim kredisi arasındaki fark, kredi(=karz)bir meblağı ödünç alan kimse belli bir fayda ile sınırlı tutulur. Kredide belirli bir süre ile mesela senelik %10 gibi bir para karşılığında talep edilir. Bu kereden sağlanan üretim az olsun, çok olsun ya da zarar edilsin hesaba katılmaz.

Mudaraba’ya gelince, belirli bir oranda anlaşılır. Elde edilen kar belirli bir oran üzerinden hem sermayedar hem de sermayeyi kullanan arasında paylaşılır. Zarar ise yalnız sermayedar için söz konusudur. Zarar halinde işçi, herhangi bir zarar halinde bir şey alamaz. Kâr mevcut olmadığında bir talepte bulunulamaz. Krediyi veren ve alan arasındaki ilişki ortaklıktaki gibi değildir. Krediyi alan sınırlı muayyen bir meblağı alır. Krediyi alması onun bir iş yapması karşılığında olmaz. Krediyi alan kimse sadece kendisi için alır ve aldığı krediyle isterse kendisi için mülk alır isterse başka bir iş için kullanır.

¹¹⁶Metalibü'l Aliyye,c.1,s.419

¹¹⁷El Muğni,c.5,s.183

Ancak geri derken bir faiz fazlasıyla ödemede bulunur. İsterse kendisi kr ya da zarar etsin. Zarar etme durumunda zarar üstlenmek zorundadır.

C. İSLAM EKONOMİSİNDE KAMBIYO İŞLEMLERİ

İslam ekonomisinde kullanılan değişim araçlarının kullanılmasında geçen ve “değer” veya “kıymet” olarak anlamlandırılan”semen “terimi ; satılan bir şeyin pahasıdır. Alım satımlar vasıtasıyla mülkiyet değişikliğine sebep olur. Satılan şeyin değeri zamana, mekana ve örf'e göre değişiklik gösterir. Bu gün pahayı ifade eden hakim unsur milli para ve dövizdir. Satan ile alan arasında bir satış akti tarafların kendi rızalarıyla tayin edilmiş ve adları belirtilmiş olan şey değer ifade eder. Satılan malın gerçek değerine denk olabileceği gibi ondan fazla veya noksan olabilir.¹¹⁸ Klasik kaynaklarda kambiyo sistemi “Sarf”bahsinde ele alınmış ve konu hakkında çok geniş bilgiler verilmiştir. Burada temel baz olarak onları ele alacak ve kambiyo işlemlerinin işleyiş biçimlerine temas edilecektir.

1. KAMBIYO(=SARF)

1-Kambiyo terimine karşılık gelen “Sarf” :sözlükte çeşitli anlamlara gelir.Onlardan bazıları şöyledir:

- a)-Herhangibir yoldan bir şeyi reddetmektir.
- b)-İnfak etmek
- c)-Altını gümüşle mübâdele etmek

İstılahta o kelime, parayla parayı, cinsle aynı cinsi veya başka bir cinsi, altını gümüşle mübâdeleyi kapsadığı ifade edilir. Para ile kasdolunan, para olarak yaratılan altın ve gümüşdür. Sarf , nakitle mübâdele olarak tarif edilmiştir¹¹⁹. Merginanî şöyle der:” ihtiyaçtan dolayı bedeli elden ele dolaştırmaktır. Zira bedelin kendisi bir menfaat vermez, sarf onu fazlalaştırır¹²⁰.

2. Kambiyo (=Sarf) İle Bağlantılı Olan Terimler

İslam Ekonomisinde Kambiyo İşlemleri:

Kambiyo piyasasında gerçekleşen kambiyo işlemleri İslam ekonomisinde Sarf bahsinde enine boyuna ele alınmıştır. Yapılan tüm işlemler hukuki bir temele dayandırılmıştır. Hukuki temele dayanmayan iş ve işlemler ya noksandır veya geçersizdir.

¹¹⁸Mecelle mad.:152- Ömer Nasuhi Bilmen, İstılahatı Fıkhiyye Kamusu,c.6,s.9

¹¹⁹İbn-i Abidin c.IV,s.334; Bedayi'üs Sanayi' c.V,s.215, Hidaye Fethü'l Kadir ile ,c.2,s.258

¹²⁰Hidaye.a.g.e.,c.6,s.259

Buraya kadar anlatılmaya çalışıldığı gibi İslam ekonomisinin tarihi sürecinde para sisteminin diğer sistemlerden ayrı olmadığı görülmektedir. Altın para ve Kağıt para standardı nda geliştirilen tüm teorile geçerlidir. Hukuki çerçeve ekonominin tüm alanlarında belirleyici bir faktördür. Buna göre bilinmezlik, aldanma-aldatma, hile, faiz, zarara uğrama-uğratma, haksız rekabet, monopol v.b. işlemler fert ve toplum bazında uygun görülmez. Bu temel esaslar Kambiyor(=sarf) işlemlerinde de aynen geçerlidir.

Konumuzla bağlantılı olan sözcükler gerek uluslararası gerekse yurtiçi ticarete kullanılan değişim metot ve teknikleri ortaya koymaktadır. Fert ve firma bazında yapılacak olan tüm mübadeleler bu teknikler çerçevesinde ele alınabilir. Bu teknikler, mal ve hizmet alım-satımlarında, kambiyo işlemlerinde de kullanılabilir.

b. Kambiyoda Mübadele(=Değişim)

Mübadele çok genel bir kelimedir. Hanefiler'in tarif ettiği gibi malı mal ile karşılıklı rıza dahilinde değiştirmektir¹²¹. Bu anlamda mübadele sarf(=kambiyo), selem(ön ödeme), taranpa, mutlak mübâdele kapsamına dahil edilir. Bununla beraber özel anlamıyla mübadele altın ve gümüşün dışında iki bedelden birinde, menfaatsiz bir bedel aktidir. Bu açıklamalar ile mübâdelede sarf için bir bölüm ayrılmıştır, bu kısım mübâdele çeşitleri altında "mutlak mübâdele" olarak ifade edilmiştir¹²².

c. Kambiyoda Mübadele Çeşitleri

Mübadele dört esas üzerine gerçekleşir: Geçerli Mübadeleler, Kusurlu Mübadeleler, Olmamış kabul edilen mübadeleler, Şüpheli Mübadeleler¹²³.

(1)**Geçerli Mübadele:** Sırf akıt sebebiyle, muhayyerlik hakkı (şartı) ndan soyutlanmış olarak mülk vaki oluyorsa buna geçerli mübadele denilir.

(2)**Kusurlu mübadele:**Satıcının izni ile kendisine teslim oması mümkün olmayan bir akittir.

¹²¹Düsuki,c.3,s.2

¹²²Tenvirü'l ebsar ül Hamişî İbn Abidin,c.4,s.176

¹²³ Diğer bir tasnife göre de Bâtl, Fâsit, Mekruh olarak ıstılahta mevcuttur. Bâtl Mübadele;aslen ve vasfen meşru' olmayan mübadeledir. Fâsit Mübadele; Aslen meşru' vasfen meşru' olmayan mübadeledir. Mekruh Mübadele; Aslen ve vasfen meşru' olup ancak menhiyyü anı olan başka bir şeye mücavir olan beyi' dir. Fakihler fâsidi bazen bâtl üzerine itlak ederler. Çünkü fâsit, daha umumi bir anlamı ifade eder. Zira her bâtl fâsittir ancak her fâsit bâtl değildir.

(3)*Olmanuş kabul edilen mübadele:* Teslim alınmasına izin verilse bile mülk olmayan bir mübadeledir.

(4)*Şüpheli mübadele:* Mâlikin izni olmadan teslim alınan ancak mülk olmayan mübadele dir.¹²⁴

Mübadele bir takım türlere ayrılır bunlar:¹²⁵

¹²⁴"İki ivazdan birisi veya her ikisi haram olursa o beyi' bătıldır ",

¹²⁵Ölünün, kanın hıznrın ve hamr'ın mübadelesi gibi. Çünkü burada mübadelein rüknü yoktur. Mübadelein rüknü ise malı mal mukabilinde mübadeledir. Sayılan bu şeylerde mallık vasfı yoktur. Bazı fakıhlere göre hamr ve hıznrın mübadelesi bătıl değıl kusurlutur. Çünkü burada beyi' in hakikati mevcuttur. Bazılarının indinde ikisi de mal olarak kaböl edilmiş olduğı bir Hanefi fıkhı eseri olan Hidaye'de mevcuttur. Bătıl, mülkte tasarrufu ifade etmez. Eđer müşterinin elinde helak olsa, bazı fukahanın indinde emanet olur. Ya'ni; bătıl kesinlikle mülk ifade etmez velevki teslim alınmış olsun. Leş, kan ve hıznrın mübadelesi de yukarıda ifade edildiğı gibi bătıldır. Çünkü onlar mal değıldir. Mübadele için mahal olmaz. Hamr ve hıznrın mübadelesi eđer denanir ve derahim dışında olursa o beyi' kusurlutur, ta ki, onların mukabili mülk oluncaya kadar. Sudaki balığı satmak, havada uçan kuşu ele geçirmeden satmak geçerli değıldir. Çünkü burada mülk olmayan şey satılmak durumundadır. Avlamadan onu yakalamaya muktedir olunursa o mübadele geçerlidir. Çünkü satıcı ona malik olmuştur ve teslimine muktedirdir. "*Aktin akabinde teslime muktedir olunamayan beyi' kusurludur.*" Malın teslimine muktedir olunamıyorsa o beyi' geçerli değıldir. Ancak selemi geçerlidir. "*Bir hayvanın memesindeki sütü satmak geçerli değıldir.*" Çünkü bunda "*ğarar*" vardır. "Koyunun sırtındaki yünü de satmak akitten sonra teslime konu olsalar bile. Çünkü bunda hem hayvana ve hem de malın sahibine "*zararı*" dokunma tehlikesi vardır." "*Münabeze ve Muhakale mübadelei geçerli değıldir.*" Çünkü bunlarda "*riba*" şüphesi vardır. Mübadelei "*mechul*" geçerli değıldir. Şartı "*neh yolunmuş*" olan beyi'ler de geçerli değıldir ancak kusurlutur. Çünkü hakkında "*nass*" varid olmuştur. Şart bătıl olunca mübadele de olmanuş kabul edilendir. Şartın geçerli olması aktin iktiza lüzümünü gerektirir. Mübadele de aktin iktizası faydatır. Akitte taraflar arasında fayda olmazsa akit de olmaz. Çünkü hizmet ve sükneya mukabil paraden bir şey olursa mübadelede icare olur. Resulullah efendimiz şartla beraber mübadelei ve mübadelede iki şartın koşulmasını ,seleflle beraber mübadelei, teslim alınmayan malın mübadeleini,insanın yanında bulunmayan malın mübadeleini Peygamber men' etmiştir.

Bir kimse bana şimdi bin para ver eğer onu bir aya kadar ödeyemezsem iki bin veririm, veya bana bir ölçek buğday sat veya iki ölçek mukabili arpaya bir ölçek arpa sat denirse bu mübadele geçerli değıldir. Çünkü bu durum akit anında cehalet vassına haizdir. Bayi' onun hangi para olduğunu bilemez. Mübadelede iki vasıf bir vasıfta cem' olunursa o geçerli değıldir.

Selef(selem)hibe veya garz şartıyla olan mübadeledir. Kimki bir aynı ,bir aya kadar veya ay başına kadar teslim etmemek üzere satarsa bu satış kusurlutur. Çünkü malın ertelenmesinde satıcının bir faydası yoktur. Ekin biçimine, harman doğumüne, üzüm kesimine ,hacıların gelmesine kadar mübadelei ta'lik etse bu geçerli değıldir. Çünkü bu müddetler bazan evvel, bazan da geç olur. Bu açıdan mechul bir durum söz konusudur. Ancak birisi bu müddetlere kefil olursa geçerli olur. Mübadelei kusurlute satıcının izniyle bir malı müşteri teslim alsa ve akitte de her iki bedel de mal olsa müşteri malın mâliki olur ve eğer mal elinde iken helak olsa kıymetini ödemesi gerekir. Alıcıdan ve satıcıdan oluşan âkidler mübadele feshedilmeden; mal artmadığı zaman, sonradan hasıl olmayıp muttasıl bir ziyade olduğı zaman fesih hakkı yok olur. Mesela; boya gibi, dikiş gibi, müşterinin elindeki malda bu gibi ziyadelikler olurda, bu ziyadelikler yok olursa, tazmin edilmeyip feshi de gerektirmez. Mal müşterinin elinde âfât-ı semaviyye nedeniyle bir noksanlığa uğrarsa satıcının malını bu noksanlıkla beraber geri alma hakkı vardır. Eğer mal müşterinin fiili sebebiyle veya bizzat malın kendisi sebebiyle bir noksanlık oluyorsa da durum

1-Geçerli mübadele:Aslı ve nitelikleri itibariyle meşru' dur.

2-Olmamış kabul edilen mübadele:Geçerlinin zıddı olup, bir şekilde mülk ifade etmez.

3-Kusurlu Mübadele:Aslı itibariyle meşru', nitelikleri itibariyle meşru olmayan mübadeledir.¹²⁶ Teslim alındığı zaman mülk ifade eder. Yani müşteri, satıcının açıkça veya delaleten izni ile malı teslim alınca ona mâlik olur. Bu durumda mal, müşteri yanında telef olup malın kendisi özürlenir ise müşteriye o malı tazmin etmesi zorunluluğu doğar. Mal misliyyattan ise mislini, kıyemiyyattan ise teslim aldığı andaki kıymetini müşterinin satıcıya vermesi gerekir. Eğer müşteri daha önce bu mal için bir bedel vermiş ise onu satıcıdan geri alır. Eğer bedel, tüketilmiş ise mislini tazmin edebilir¹²⁷.

4-Mekruh:Aslı ve nitelikleri itibariyle meşrudur. Ancak akde mücavir olan bir şeyle yasaklanmıştır.

5.Mevkuf: Aslı ve nitelikleri meşru'olup şüphe üzere mülk ifade eder. Başkasının hakkı olduğu için mülkün tamamını ifade etmez. İktisadi değere haiz olmayan bir mal ile mübadele, olmamış kabul edilendir. Kan ve leş gibi. Bunlar mal değildir.¹²⁸ Çünkü mübadelede kasdolunan satılan şeyin kendidir. O mal ile faydalanılır. Para kendisiyle değil, ifade ettiği fayda vesilesiyle değer kazanır ve bu fayda nedeniyle zimmette sübûtu geçerli olur¹²⁹.

aynen geçerlidir. Bayi'in fiili ile bir noksanlık oluyorsa da durum aynen geçerlidir. Müşterinin bir tazminat ödemesi olmamış kabul edilen olur. Eğer müşteri o malı başkasına satarsa satış geçerlidir.

¹²⁶Mecma'ül Enhur,C:2,s:53

¹²⁷Ö.N.Bilmen , Age.,C.6,S.89

¹²⁸ Hınzır ve hamrı altın ve gümüş olan para ile peşin veya vâdeli satış da olmamış kabul edilendir.

¹²⁹Hamır özellikle şarap mal kılındığı zaman kendisinden fayda kasdolunmaktadır. Fayda kasdolunduğunda da ona değer vermek söz konusudur. Halbuki dini kurallar onu reddetmiştir. Bu sebeble, olmamış kabul edilen bir satıştır. Ziraatle elde edilen ürünü, şarap ile mübadele, veya şarabı ziraat malı ile mübadele kusurludur. Mübadelein hakikati mevcut olduğu için onun kıymeti temlik edilir. Bu durum trampa şeklinde bir mübadeledir. Zira şarap bazı fukahaya göre maldır. Şarabı temlik etmemek şarapla mübadelenin butlanı dolayısıyladır. Müşteri elindeyken yokâk olsa onu tazmin etmez. Çünkü şarap dini esalar çerçevesinde iktisadi değere haiz değildir. Hınzır da böyledir. Havada uçan kuşu satmak geçerli değildir. Onu yakalamadan mübadele etmek olmamış kabul edilen bir mübadeledir. Denizdeki balık da böyledir. Balığı mülkiyete geçirmenin mümkün olmaması yapılacak olan mübadelenin olmamış kabul edilen olduğuna dair bir sebeptir. Kusurlu değildir. Ağla atılan ve perde ile ayrılmayan malı satmak teslimden aciz kılındığı için kusurludur. Herhangi bir ayırım yapmadan kendi sevki tabiisi ile sevk olunan ve girdiği yerin kapanmaması halinde bir yanılma olacağı için geçerli değildir. Balığı bir ağ atmadan tutmak

(2)*Kârlı ve Kârsız Satış Türleri:* Satış Muamelelerindeki paranın miktarı bakımından:

(a)*Pazarlıkla(=Müsavemeli) Satış:* "Tarafların üzerinde anlaşabildikleri herhangi bir para ile malı mübâdele etmeleridir"¹³⁰. Buna pazarlıkla satış da denir. Satıcı malın kendisine kaç para mala olduğunu belirtmez, malını aza veya çoğa satabilir. Fıkıhda mübadele denilince daha ziyade bu tür satış(müsavemeli) kastedilir.

(b)*Kârına(=Murabahalı)Satış:* Bir şeyi mal oluş fiyatı üzerine belirli bir oranda kar koyarak yapılan satıştır.Böyle bir satışta da önemli olan maliyetin kusursuz hesaplanmasıdır. Kar haddinin sınırı konusunda fıkıhçılar bir beyanatta bulunmamışlardır¹³¹. Murabahalı satışlarda bir taraf mal diğer taraf para olmalıdır.Böyle bir mübâdelede kar mutlak surette para cinsinden olması şart değildir, asıl kıymet para ve kârda olabilir. Bedelsiz bir şekilde mülkiyete girmiş bulunan malların da murabaha suretiyle satışı geçerlidir. Mesela bağış, vasiyyet, miras gibi yollarla birisinin mülküne giren malların o şahıs için para karşılığı maliyeti söz konusu olmasa bile hükmen o malların maliyetinin ne olduğunu tesbit kolaylıkla mümkündür.¹³²

(c)*Maliyet Fiyatına Satış(=Tevliye):*Bir kimsenin, satın aldığı malı kendisine kaç para mal oldu ise fiyatta bir fazlalık veya noksanlık yapmaksızın maliyetine yaptığı satıştır.¹³³

(d)*Emanet Usulü(=Vedia) Satış:* Elde mevcut malı önceki maliyet fiyatından belirli bir miktar noksanına satmaktır. Bu tür bir mübâdele, murabahalı satışın tam zıddıdır. Fukaha'ya göre bu satış türlerinden tevliye ve vedia suretiyle gerçekleşen mübâdelelerde hata ve yalan ihtimali olabileceğinden malın pararlık yoluyla satışının daha çok tercih edilen bir mübâdele türü olduğu kanaatine varmışlardır.¹³⁴

suretiyle avlayıp müşteriye teslim etmek geçerli olmakla beraber müşteriye görme hakkı tanınmıştır. Hamile ve doğmamış hayvanı satmak geçerli değildir. Bunlardan doğmamış hayvanı satmak olmamış kabul edilen, hamile hayvanı satmak kusurlu kabul edilen bir mübadeledir. Hayvanın memesinde bekletilen sütü satmak yanıltıcı olduğu için kusurludur. Çünkü sütte ekşime ihtimali ve sütün keyfiyetinde bir karışıklık vardır. [Nitelikleri karışmış olan şeyleri satmak geçerli olmaz. Çünkü anılan niteliklerin bulunup bulunmadığında şüphe vardır.]Kavun karpuzdaki tohumun, buğday ve arpadaki un, susamdaki yağ, üzümdeki sıra da mübadele konusu olamaz. Mecma'ul Enhur,C:2,s:53

¹³⁰el Bedai' c:5,s:134

¹³¹el-Bedai' c.5,s.135,el-Fetava'l Hindiyye c.3,s.160,İbn Abidin c.4,s.169

¹³²el -Mebhut,c.13,s.82,İbni Abidin c.4,s.170-171

¹³³A.G.E.aynı yerler

¹³⁴el-Fetava'l-Hindiyye, c.3,s.160,207,208

(e)*Satınalma Vadine Bağlı Karlı Satış(=İyne)*: İyne¹³⁵; kelime itibariyle faizi andıran bir işlemdeki fazla miktardır. Böyle bir alış-veriş şu şekilde icra edilir: Mal sahibi malını bir karşılık ile vadeli olarak birisine satıp o malı sattığı şahıstan, aynı anda fakat peşin, daha noksan fiyatla tekrar geri satın almasıdır. Genellikle bu tür mübadele paraya ihtiyacı olanla maddi durumu iyi tüccar arasında cereyan eder. Mübadeleye faiz şüphesi karıştığı için araya üçüncü bir şahsın girmesi gerekir.¹³⁶ Böyle bir alış-veriş, insanların paraya olan ihtiyaçlarından doğmuş bir uygulamadır. Yani mal satınalıp bunu esasen muhtaç olduğu para için peşin olarak satmaktır. Gerçekte müteşebbisin mala değil, nakit, paraya ihtiyacı vardır.

(f)*İpotekli Satış(=Vefa Mübadelesi)*: Kârla veya haklı ya da haksız kazançla doğrudan veya dolaylı bir mübadele şekli de budur. Bu tür alış-verişi Hanefîler, bilinen akitlerden birine istinat ettirerek yapılabilirliğini ileri sürmüşlerdir görmüşlerdir. Adı geçen alış-verişin Hicrî beşinci asırda ortaya çıktığı bilinmektedir. O asrın fıkıh bilginleri vefa mübadelesini fıkıh esaslarına göre açıklamak ve bilinen akitlerin birine benzeterek hükmünü tesbit etmek konusunda değişik görüşlere sahip olmuşlardır. Bazıları onu geçerli satış kabûl ederek bedelin ve malın iadesi şartlarını hükümsüz kıdılar. Bazıları kusurlu alış-verişe, bir kısmı (çoğu) rehne benzettiler. Fakat bundan sonraki Hanefî bilginleri bütün bu düşünce ve formülleri kaldırıp attılar; çünkü bunlar, vefa mübadelesinin bünyesine, örf haline gelen temel niteliklere ve akti yapanların maksadına uygun düşmüyordu. Bunlar “görüşlerini toplayan” rey diyerek ve “fetvaya esas” kılarak yeni bir fikhî açıklama yaptılar ki özeti şudur: «Vefa Mübadelesi yeni bir akittir, bilinen akitlerden hiç biri ona benzemez ». Geçerli ve kusurlu mübadele ile rehnin hükümlerinden derledikleri özel hükümleri ona izafe tetti; ehliyet ve benzeri genel akit şartlarını taşıması şartıyla ve yukarıdaki esasa

¹³⁵İyne satışı: Satılan bir malı, satış bedelinden daha ucuz bir fiyatla geri almak anlamına gelir. Bu işlem , ödünç para alırken başvuru bir yöntem olup,amaç satım akti içinde faizi gizlemektir. Şu şekilde yapılır. Ödünç para verecek olan kimse, ödünç isteyene, bir malını, mesela 100 bin liraya, üç ay vade ile satıp aynı kişiden peşin 80 bin lirayı geri alır. Bu akit, sonucunda, ilk satıcı, ilk alıcıya 80 bin lira öder ve üç ay sonunda sonunda ise ondan 100 bin lira alır.(İbn Abidin, Reddül Muhtar,c. IV,s.244)

¹³⁶ Bu şekilde bir işleme İmam Muhammed ve fıkıhçıların çoğu da bu görüştedir. Ancak Ebû Yusuf araya üçüncü bir şahsın girmediği bir iyne' uygulamasını geçerli görür. Ancak, bir kimse diğerinden bir mal satın alır,akit biter,daha sonra da şart koşulmaksızın daha aşağı veya yukarı fiyatla onları,satan kişi tekrar geri satın alırsa bu helaldir. Çünkü önce bir geçerli akit meydana gelmiş, sonra da o akit sebebiyle yepyeni bir başka akit yapılmıştır.

göre onu geçerli gördüler.¹³⁷ Bahis konusu olan mübadele meydana gelişi ve sonuçları bakımından normal satış aktinden farklı olduğu için bu akit üzerinde İslâm hukukçularının değişik değerlendirmeleri söz konusudur. Bu aktin bir rehin akti olduğu kanaatine sahip olanlar olduğu gibi satış akti olduğuna kanaat edenler de vardır.¹³⁸ Faizli mübadeleye çok yakın bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz. Uygulamada üstü örtülü faiz rengini veren şey; iki şahıstan müşteri adına verilen birisi, akarını kendisine teslim eden diğerine bunun bedeli diyerek bir meblağ veriyor ve buna mukabil teslim aldığı akardan oturmak veya kiraya vermek suretiyle istifade ediyor; şu şart ile ki: görünüşte satıcı durumunda olan akar sahibi, satış bedeli diye aldığı meblağı geri alabilir. Sonuçta ödemeye bağlı alıcı denilen şahıs satın aldığı akar üzerinde dilediği gibi tasarruf edemez.; rehnedilmiş mal gibi onu korumaya mecburdur; çünkü sahibi bedeli ona ödeyince akarı teslim etmek durumunda kalacaktır. Bahis konusu olan satış faizden kaçınmak ve borcu teminata bağlamaktır.

Rehin akti olduğu görüşünü¹³⁹ iddia edenlere göre : Her ne kadar böyle bir akde (mübadele) adını verseler ve akti "sattım, aldım sözleriyle yapsalar da asıl maksatları mülkiyetin karşı tarafa geçmesi değil alacağın teminat altına alınmasıdır. Akitlerde ve genel olarak hukuki işlemlerde ağızdan çıkan söze değil o sözlerin ne maksatla söylendiğine bakılır. Dolayısıyla söz konusu aktin rehinden farkı yoktur¹⁴⁰.

¹³⁷ Bu akit, İbn-i Abidin'in Reddu'l-Muhtar ile Tenkihu'l-Fetava el Hamidiyye'sinde, ed Dürrü'l Muhtar'ında ve sonraki diğer fukahânın kitaplarında kabul edilmiş ve açıklanmıştır. Mecelle bunu 118. maddesinde tanzim etmiş, açtığı özel fasıldaki mübadeleul vefanın hükümlerini buna bina etmiş, şarihleri de açıklamalar yapmıştır.

¹³⁸ Ebû Hafs Ömer en Nesefî'nin (ö.H.537/M. 1142-43) belirttiğine göre Ebû'l Hasan Ali es Suğdi (ö.H.461/M.1069) ve çağdaşları Ebû'l Hasan el Maturidi ile Seyyid Ebû Şüca' başta olmak üzere bir çok fakih bunun bir rehin akti olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

¹³⁹ el-Feteva'l Hindiyî c.3, s.209

¹⁴⁰ Haneî mezhebine göre; kurbağa, yengeç ve benzeri hayvanlarla deniz devesinin satılması geçerli değildir. Su ürünleri içinde balıktan başkasını satmak geçerli değildir. Çünkü bunlar bir değer taşımazlar. Bunun anlamsız şudur: Alış veriş ancak kıymet taşıyan mallarda geçerli olur. Mal, mal edinilen şeye denir. Onun kıymetlendirilmesi kendisi sebebiyle faydalanılması demektir.

Eşek derisi ve benzeri para eden malların satılması ise geçerlidir. Çünkü bu mallarda helal yollardan faydalanılır. Dolayısıyla değer taşıdığından, satılması geçerli olur¹⁴⁰. Kurbağa, yengeç ve benzeri hayvanlar o devrin şartlarında bir fayda sağlamadığı ve para etmediği için, satışı geçerli görülmemiştir. Fakat, bu ictehad fayda temin ettiği zamanlar için satışının cevazını ifade eder.

(g) *Riba*: Riba sözlükte ziyadedir. Bir çok fukaha terim olarak onu şu şekilde şekilde tarif etmişlerdir: Karşılıklı olarak mübâdelede bulunan birisi için yasal ölçüyle tayin edilmiş bedelden soyutlanmış olmasıdır¹⁴¹. Kambiyo ve riba arasındaki ilişki; kambiyonun şartı bozulduğu zaman riba olur.

(h) *Ön Ödemeli Satış (=Selem)*: “Peşin para ile vadeli mal mübâdelesidir”¹⁴² Selem sözlükte selef demektir. Her ikisi de teslim ve takdim anlamındadır. Selem’in sözlük anlamına göre, “İki bedelden birinin peşin olmasını, diğerinin vâdeli olmasını kapsayan bir akitden ibarettir” diye tanımlanmıştır. Bu anlam örfün ve fikhın işaret ettiği anlamlara tamamen uygundur.¹⁴³ Selem halk arasında tanımı “*peşin para ile veresiye mal almak*” suretinde bir vecizedir.¹⁴⁴ Bu mübâdeleye selem denilmesi alım satım meclisinde sermayenin(=nakit) peşin olarak teslim edilmesinden dolayıdır.

Selem “müslümanlar arasında mali muamelelerde , karşılıklı borçlanmadan ortaya çıkan bir sözlerme türüdür. Muavaza aktinden (takas akti) neşet eden ve gayesi müşteriye kar ve kazanç sağlamak olan, satıcı açısından zimmette belirlenmiş mal için kıymeti peşin mal üzerine hasıl olan bir sevktir. Bu akti kullanmak ve bu akit çerçevesinde tasarruflarda bulunmak böylece her satıcının ve müşterinin yararlanmasını sağlamak, muamelelerdeki zorlukları ortadan kaldırmak daha ön plana çıkmıştır. Bu nedenledir ki fukaha şöyle bir ifade kullanmıştır: Allah, bu akitle kullarına merhamet etmiş, onlardan zorlukları kaldırmış ve kolaylaştırmış onların üzerindeki sıkıntıları hafifletmiştir.

Bu akit önemine binaen geçmiş asırlardaki önde gelen ilim adamları tarafından “borçlanma babı” gibi bir büyük fasılda incelenmiştir. Asrımızda rehin (=ipotek) olarak bilinen bu akit İslâmî yatırımların canlandırılmasına uygun bir araçtır. Bu açıdan rehnedilen değerler çeşitli finans ihtiyaçlarına cevap verebilme kabiliyetine haizdir. Bu finans ihtiyacı ister kısa , ister orta ve isterse de uzun vâdeli olsun. Müteaddid ve çeşitli şekillerde

¹⁴¹ Tenvirül ebsar, age, c.4, s. 176

¹⁴² Mecelletül Ahkamî'l Adliyye, Madde: 123

¹⁴³ Selem'i, fukahaca birçok kereler tarif edilmişse de en kapsamlı tarif Seyyid-i Şerif'in şu tarifidir: Selem, parade derhal, müsemme de müeccel olarak mülkiyeti gerektiren bir akitdir. Müsemmen, seleme tabi olan maldır.

¹⁴⁴ İslam Hukuk teriminde satılan mala “müslümün fih”, paraya(=sermaye)re'sül mal, satıcıya müslümün iley, müşteriye de rabbü's-selem kelimeleriyle isim verilmiştir.

açıklanan sektörlerde ihtiyaçlarına göre cevap vermektedir. Bu sektörler tarım, sanayi veya ticaret olabilir. Mal ve sermaye piyasalarının finans ihtiyaçlarına cevap verebilir.

Gelişmiş ülkelerdeki vâdeli piyasa işlemleri karmaşık rekabet ortamında gerçekleşir. Halbuki, diğer ülkelerde rekabet daha ziyade rehin (=ipotek) şeklinde olur. O ülkelerde başka yatırım araçlarının karşısında gerçekten bir sürükleyiciliğe sahiptir. Selemler sözleşmesi aracı ciddi bir dinamizme sahip, piyasalarda akıcılığı sağlayan, rekabeti canlandıran geniş çapta kullanışlı bir araçtır. Bu piyasalarda alışla gelmiş tehlikelerin aksine yeterli derecede güven sağlayan bir araçtır.

Selem akti ancak meşru şartların ışığı altında uygulama alanı bulduğunda gerçek anlamda bir fayda husûle getirecektir. Bu akitden meşru şartlarda yararlanılmazsa faize bulaşan bir finans vasıtası haline gelebilir. Bir takım tehlikeli konuları ihitva eden bu akit bir takım fikhî yönlendirmelere muhtaçtır.

(k) *Trampa(=Mukayada)*: "Ayn ile aynı mübâdeledir." Bu nakdeynin dışında malı mal ile mübâdele demektir¹⁴⁵

2.KAMBİYO'NUN MEŞRUIYETİ

İki parayı birbiriyle mübâdele etmek yani; geçerli kambiyeonun yasallığına dair birçok şartlar mevcuttur. Çünkü daha önceden bahsi geçtiği gibi kambiyo işlemleri mübadele nevindendir.¹⁴⁶ Kambiyeonun mübadelesinin meşruiyeti hakkında bazı geçerli hadisler de mevcuttur. *

Kambiyo akti iki bedeli birbiriyle mübâdele etmektir. Bu kambiyo ile ancak çoğunlukla malın bedeli ile yararlanılamayan bir fazla kastedilir. Riba da bu fazlalığı kapsar, bu nedenledir ki; fıkıhçılar kambiyeondan ribayı ayırmak ve riba'nın gerçekleşmesinden insanları uzaklaştırmak için bazı şartlar koymuştur.

¹⁴⁵Mecelletü'l Ahkamı'l Adliyye, Madde: 122

¹⁴⁶"Allah mübadeleyi helal, ribayı haram kıldı". Bakara Suresi

* Onlardan bir tanesi "Ubade İbnü's Samit'den rivâyet olunur: Resulullah (SAV) buyurdu ki: "altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuzu tuzla, misli misline, dengi dengine dilediğiniz gibi mübâdele ediniz". Altını altınla, gümüşü gümüşle, misli misline, dengi dengine dilediğiniz gibi mübâdele sözünden kasdolunan miktardaki benzerliktir, şekilde değil. Çünkü Peygamber, "Onun kalitesi ve işçiliği mûsavidir" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Hidaye, c. 6, s. 260

Kambiyo İşlemlerinin Gerçekleşme Şartları

(1)**İki bedeli karşılıklı olarak teslim almak:** İki tarafın bir mecliste ayrılmadan önce birbirlerinden bedelleri teslim almalarıdır.

(2)Karşılıklı teslim alma gerçek kişiler arasında olabildiği gibi, o tarafları temsil eden ad ve ünvana da yapılabilir.

(3)**Teslim almaya vekâlet:** Kambiyo mübâdelesini yapan iki kişinin ayrı ayrı birini vekil tayin ettiği gibi, vekiller de birbirini vekil edebilirler Akti kabul eden taraf için akit geçerlidir. Eğer müvekkiller yada bir müvekkil ve akti kabul eden kimse karşılıklı olarak bedelleri teslim almadan önce oradan ayrılırlarsa vekiller ister ayrılсын ister ayrılmasın kambiyo gerçekleşmemiş olur. Kambiyo işleminin bozulma şartı, itibar olunan sözleşmeyi yapan şahısların birbirlerinden ayrılmasıdır, vekillerinin değil¹⁴⁷.

(4)**Bedellerin Bir Kısımını Teslim Almak:** Bedeller kısmen alınmak suretiyle ayrılırsa bu durumda kambiyo akti olmamış sayılır. Karşılıklı teslim alma konusunda değişik görüşler konulmuştur.Şöyleki;

1-Teslim alma olduğu için akit geçerlidir. Teslim alma olmasaydı akit olmamış olurdu. 2-Her halükarda aktin bozulma ihtimali mevcuttur.¹⁴⁸

(5)**Vazgeçme Hakkını Kullanma :**Kambiyo işlemi vazgeçme şartı ile beraber geçerli olmaz. Vazgeçme, akitte bulunan her iki tarafla veya iki taraftan birinde bulunuyorsa Kambiyo işlemi kusurlu olur. Çünkü bu akitte teslim alma aktin kanuni kalmasının şartıdır¹⁴⁹.

Vazgeçme hakkı aktin gerçekleşmesi hakkında engelleyicidir ¹⁵⁰. Bu vazgeçmelerin tamamı şart muhayyerliği konusundadır. ¹⁵¹.

¹⁴⁷Bedai' a.g.e.,c.5,s.516,el-İhtiyar,c.2,s.39

¹⁴⁸ Bu görüş Mâlikî ve Hanbelî görüşüdür.

¹⁴⁹Fukaha kabz hususunda ihtilaf etmiştir. Kabz aktin sıhhatinin şartından mıdır? Yoksa sıhhat üzere kalmasının şartından mıdır. Bu suale şu şekilde cevap verilmiştir.Kabz sıhhatin şartıdır. Bu fiil akte makrûn bir şekilde gerçekleşmesi gereklidir. Tarafların halleri ayrılmadan önceki hal gibidir. Kabz mevcut olduğu zaman akd hali mevcut olmuş olur. Sıhhat üzere kalmasının şartı için de bu görüşün ekseri fukaha tarafından kabul edildiği ileri sürülmektedir.(Zeylei,c.4,s.135)

¹⁵⁰Kâsânî'nin beyan ettiği gibi teslim almanın kanuniliğini de engeller. İbn-i Hümmam'a göre de şart muhayyerliği kambiyo da geçerli değildir. Çünkü o mülkün sübûtunu veya tamamını engeller. Böylece şart koşulan teslim alma hükümden hâli olur. Teslim almanın kendisi sebebi ile hasıl olan

(6) *Vâde Farkından Vazgeçme*: Fukaha iki taraf için veya ikisinden biri için eğer şartta vâde şart koşuluyorsa kambiyo akti kusurlu olur. Çünkü, taraflar birbirinden müstehak oldukları bedelleri almadan önce ayrılmışlardır, vâde meşru bir akitle müstehak olunan şeyin teslim alınmasını geciktirir. Bu ise aktin fesadına sebeptir¹⁵²

(7) *Benzeşme (=Temasül)*: Bu özel şart kambiyo aktinin özel bir nevidir. Nakdeynden (altın ve gümüş) birisini kendi cinsiyle mübâdele etmektir. Altınla altın, gümüşle gümüş mübâdele edildiği zaman ölçüde benzeşme vaciptir, ayarında ve işçiliğinde olduğu gibi. Bu konuda fukaha ittifak içerisinde. Hanefilerde adede itibar yoktur. Taraflar kendi aralarındaki akitte eşit bilgiye sahiptir. Bu bilgi sadece işin kendi özelliği açısından değil, aynı zamanda bilgisizlik açısından da müsavidir. Böyle olunca tahakkuk eden iş ancak bir mecliste ortaya çıkması hariç, geçerli değildir¹⁵³.

3.KAMBIYO TURLERİ

I-Nakdeyn'den (altın ve gümüş) birinin, kendi cinsiyle değişimidir. Fıkıhçılar altınla altını, gümüşle gümüşü mübâdele ettiği zaman peşin olarak, misli misline, miktar ve ölçüde benzeşmesinde ittifak etmişlerdir. Nakti kendi cinsiyle fazla olarak mübâdele etmek haram kılınmıştır. Bu sınır kendi cinsiyle vâdeli olarak mübâdele edilmesinde de geçerlidir¹⁵⁴.

Fıkıhçılar iki bedelde miktar bilgisini ve denkliği şart koşmuşlardır. Götürü olarak kendi cinsiyle naktin mübâdelesini, bir eşitlik olsa bile uygun görmemişlerdir. Akit halinde bilinmezliğin eşit olması, aktin kanuniliğine mani olan fazlalığın bilinmesi gibidir¹⁵⁵. Yukarıda geçtiği gibi işçiliğe ve kuyumculuğa itibar etmezler. Ham metali, kapla mübâdele etmek, ham gümüş ve altın metali tayin etmek, metallerin darbolunmuş veya darbolunmamış olması, her ikisinin de hâlis, kesilmiş, miktarda birbirinin benzeri olması halinde değişimi geçerlidir¹⁵⁶.

¹⁵²Bedai' c.5.s.219

¹⁵³ Zira şart muhayyerliği mülkü engellemez ve teslim almanın tamamına mani' olamaz. Ancak Hanefiler'e göre, nakitte ve diğer deynlerde rü'yet muhayyerliği düşünülemez. Çünkü "*akit misli üzerine akd olunur yoksa ayn'ı üzerine değil*" demişlerdir İbn Abidin, Reddül Muhtar, c.4, s.234

¹⁵⁴Fethu'l Kadir Hidaye ile, c.6, s.259, 260

¹⁵⁵Fethu'l Kadir, c.2, s.260, el-İhtiyar, c.2, s.40

¹⁵⁶ Ancak Hanefiler şu görüşe sahiptirler: Eğer, bir mecliste götürü olarak satış olsa sonra da tartılsa müsavi olduğu açığa çıksa bu mübâdele geçerlidir. Alıcı ve satıcı birbirinden ayrıldıktan sonra böyle bir işlem yapılırsa bu mübâdele geçerli değildir. Fethu'l Kadir, c.6, s.259-260

Sayı ve ağırlıkça biri diğerinden fazla olduğu ya da eşit oldukları halde altın veya gümüşden biri ile satmanın geçerliliği üzerine ittifak etmişlerdir. İkisinden birisinin, diğeri ile götürü olarak satılmasının geçerliliğinde ittifak ettikleri gibi, akti yapan iki kişiden birisi veya her ikisi bedellerin miktarını bilmeseler de geçerlidir. Burada hüküm ikisininde cins bakımından aynı olması halindedir ¹⁵⁷.

Ancak bu nevi bir kambiyo işleminde taraflar, ayrılmadan önce gecikme faizinin haramlığı nedeniyle bedellerini teslim almak zorundadır. Kambiyo işlemlerinin bütün çeşitlerinde gecikme faizi söz konusudur ¹⁵⁸.

Geçerli bir gümüş ile (iyi para) çürük (kötü para) iki gümüşü, sağlam iki gümüş ile bir çürük gümüşe satmak geçerlidir. Çürük gümüş (kötü para) hazinenin (=beytü'l mal) geri çevirdiği ancak tüccarın aldığı gümüşdür. Geçerli olmasının sebebi, aralarındaki tartı eşitliği ve kalitenin dikkate alınmamasıdır¹⁵⁹.

Altın ve gümüş olmayan (ufaklık veya kâğıt paralar) paralar ile de satış yapmak geçerlidir. Çünkü bunlar ma'lum yani bilinen paralardır. Eğer bu paralar piyasada tanınıyor ve alıcısı bulunuyor ise satış yapmak geçerlidir. Çünkü bunlar halkın teamülü ile kıymet ifade eder. Halkın kabulü devam ettiği müddetçe değer ölçüsü olma özelliği iptal

¹⁵⁷Bu hususta Peygamberimiz: "*Altını altınla peşin olarak dilediğiniz gibi satınız*" ve yine "*cinsler muhtelif olduğunda dilediğiniz gibi peşin olarak dilediğiniz gibi satınız*" şeklinde hadis irad etmiştir.

¹⁵⁸Nitekim Peygamberimizin "*Altını peşin olmaları dışında gümüşle satmakta riba vardır*" şeklinde sözü vardır.

¹⁵⁹Hanefi ve Şafii mezhepleri imamlarından bir çoğunun ittifak ettiği görüşe Hanbeli mezhebi alimleri de iştirak ederler:Kırılmış madeni(altın veya gümüş) eşya ile sağlam eşyayı mübâdele etmek geçerli değildir. Çünkü san'at bir kıymet ifade eder. Altın ya da gümüş bir halka ile süs yapılmışsa ve o da telef olmuş ise (altına işçilik kıymeti ilave edilmiş olmasıyla)kıymeti azalmış olur.

İbn-i Kudame; Bir sanatkara: "Bana şu miktar dirhem ağırlığında bir yüzük yap, sana ücretini ağırlığının iki katı olarak vereceğim" dese bu mübâdele bir dirheme iki dirhem olarak yapılan bir mübâdele değildir. Bunun ilk dirhemi altın için ikinci dirhemi işçilik içindir. Bir kimse, nakdeynden (altın ve gümüş) biriyle bir şey satın aldıktan sonra bu nakit revaçtan düşerek halk onu kullanmayı terk ederse Ebû Hanife'ye göre satış olmamış olur. Ebû Yusuf'a göre alıcının, eşyayı satın aldığı günkü kıymeti ödemesi gerekir İmam-ı Muhammed' de (ra) "Eşyanın, nakdın revaçtan düştüğü günkü kıymeti gerekir"demıştır. Her iki müctehide göre akit geçerliidir. Sadece naktin revaçtan düşmesi sebebiyle teslimi özürlenmiştir. Naktin revaçtan düşmesi ise aktin bozulmasını gerektirmez Fakat paranın revaçtan düşmesiyle paranın bedel olması da kalkar. Çünkü onun değer oluşu istılah ileidir. İstılahın ortadan kalkmasıyla bedelsiz kalan satış bozulmaktadır. Satış bozulunca da satılan malın, mevcut ise kendisinin, mevcut değil ise kıymetinin satıcıya geri verilmesi gerekir. Tıpkı kusurlu satışta olduğu gibi. el-Hidaye, c.3,s.85

olunamaz. Çünkü bu gibi değer ifade eden şeyler aslında ticarî zimmet gibidir. Ancak halkın kabulü ile değer ifade eder. Halk onlarla işlem yapmayı terk ederse aslına dönüşür¹⁶⁰. Paralar tedavüldeyken satış yapıldıktan sonra tedavülden düşerlerse Ebû Hanife'ye göre bu satış bozulur.

Piyasada geçerli olan paralar ile işlem yapılırsa ve sonra o paralar tedavülden düşse Ebû Hanife'ye göre alacaklıya bunların benzerini ödemesi gerekir. Çünkü paranın tedavülden düşmesi ile işlem iareye(=ödünç) dönüşür, bu sebepten harcanan paranın benzerini ödemek gerekir, borcun para olması zorunlu değildir. Çünkü borç, paraya mahsus değildir. Diğer iki müctehide göre paraların kıymetlerini ödemesi gerekir. Çünkü para olma nitelikleri ortadan kalkmasıyla kendisini ödemek özürlenir, ancak onun kıymetinin ödenmesi gerekir. Kıymetinin tayin edlimesi müctehidlere göre değişir. Ebû Yusuf'a göre paranın reel değeri, İmam Muhammed'e göre piyasadan kalktığı günkü nominal üzerinden ödenmelidir.

a. Ufaklık Paralar İle Kambyo İşlemi

Ufaklık paralar insanların kendileriyle işlem yaptığı bakırdan ve demirden darphanede basılmış paralardır. Altın ve gümüşün dışındaki metal paralar olarak da tanım edilir.

Ufaklık paralar ilk devir İslâm pazarlarında görülmediği için nasslara konu edilmemiştir. Ufaklık paralar Abdülmelik b. Mervan tarafından gerçekleştirilen para reformundan sonra tamamen İslâmî para anlayışıyla basılmış, çok önemsiz ödemelerde kullanılmıştır. Bunun sonucu olarak ufaklık paralarda, ilk devir müctehitlerinin çoğunca altın ve gümüş hükmüne tabi tutulmamışlardır. Yani faize konu etmemişlerdir. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre, ufaklık paralar tarafların kabulüyle para olmakta veya para olmaktan çıkmaktadır. Yani satıcı ve müşteri aralarında ufaklık paraları para olarak kabûl ederlerse bunlar para olmakta, etmedikleri anda para olmaktan çıkmaktadırlar Başkalarının bunları para olarak kabûl edip etmemesinin bir önemi yoktur. Zira alıcı ve satıcı üzerinde kimsenin vikâyet hakkı yoktur.¹⁶¹ İmam Muhammed bu görüşte değildir. Ona göre

¹⁶⁰el-Hidaye. c.3,s.85, İbn Abidin. c.4,s.240, Bedayi',c.5,s.220

¹⁶¹İki taraf ufaklık paraları para olarak kabûl etmedikleri anda, bunlar para olma niteliklerini kaybederler. Bu nitelikleri kaybedince de ta'yin ile ta'ayyün ederler. Yani misli mallar hükmünde olurlar, vezni mal daha doğrusu gümüş ve miskalle tartılan mallardan sayılamazlar

tedâvülde bulunan ufaklık paralarda ribanın her çeşidi tahakkuk eder. Ona göre rayic ufaklık paralar örfte para olarak kabûl edilmişlerdir. İki taraf, para olarak saymasa da sonuç değişmez. Halk tarafından verilen parasal nitelikleri artık iki tarafın talebiyle de yok olmaz. Halkın örfünce para olarak kabûl edildikleri müddetçe, ta'yin ile taayyün edilmezler ve aynlarına göre (madenlerine göre) itibar edilmeksizin para işlemi görürler¹⁶².

Fıkıhçılar piyasada tedâvülde bulunan ufaklık paralar ile dînar ve gümüşlerin vâdeli veya ufaklık paralar, ufaklık paralar mukabili ziyadeli olarak mübâdele konusunda ayrı görüşlere sahip olmuşlardır. Bunlar iki grupta ele alınır :

Birinci grup: Piyasada işlemesi âdet itibariyle teamül haline gelmiş olan ufaklık paralarla, ölçü ve tartıdan hariç tutulduğu için riba olmaz görüşündedirler¹⁶³. Bu hususta nass ve icma' yoktur. Çünkü ribanın haram olmasının asıl nedeni(=illeti) altın ve gümüşte veya kendilerine para tabir olunmaları sebebiyledir. Kendilerine kıymet ifade etmeleri cevherleri itibariyledir. Ufaklık paralarda ise revaçta olsa bile bu özellik yoktur¹⁶⁴. İbn Hümmam, ufaklık paranın kendi cinsiyle mübâdelesinin dört şekilde gerçekleşeceğini ifade eder:

1-Bir ufaklık parayı karşılığı olmaksızın, yine karşılığı olmayan iki ufaklık paraya satmak geçerlidir. Çünkü rayic (tedâvüldeki) ufaklık paraların misilleri kesim itibariyle eşit ağırlıkta olmalıdır. İnsanların genel kabulünden dolayı ikisinden biri kıymetten düşerse ,onlardan biri boşa kalmak suretiyle fazla olur. Akitte şart olanlardan biri burada tahakkuk etmediği için fazla olanı ribadır.

2-Bir ufaklık parayı, denk olmayan iki ufaklık paraya satmak da geçerli değildir.

¹⁶²Kâsânî, İmam Muhammed'in görüşlerini şöyle özetler: "Ufaklık paralar paradır, aynen altın para (dînar) ve gümüş para (gümüş) gibi cinsi cinsine fazlalıklı satılması geçerli değildir. Para olması demek, kendisiyle eşyaya değer biçilmesi demektir. Mallara dînar ve gümüşle değer biçildiği gibi, ufaklık paralarla da değer biçilir. Öyleyse bunlar da paradır. Bir ufaklık parayı, iki ufaklık para ile sattığımız zaman, biri diğerine karşılık olacak, ama ikincisi karşılıksız kalacaktır. Bu da ribadır. Fıkıhçılar ufaklık paralar ile mübâdelenin geçeliliği üzerinde ittifak etmişlerdir. Çünkü ufaklık paralar iktisaden değeri olduğu bilinen mallardandır. Tedavülden düşse bile onu tayin etmek mümkün olur. Çünkü o bir maldır, piyasada tedâvül etse bile altın ve gümüş gibi para nitelikleri olduğundan onu ta'yin icab etmez.. Kâsânî, Bedaiu's-Sanai Fi Tertibi's Şerai',c.V,Beyrut 1394,s.185

¹⁶³ Şaffî ve Hanefî mezhepleri-İmam Muhammed müstesna-Hanbelî mezhebinin ileri gelenleri.

¹⁶⁴Bu görüşe Şaffî'ler de iştirak ederler. Muğni'l Muhtac,c.2,s.25

3-İki ufaklık parayı karşılıklarıyla birlikte, karşılıksız iki ufaklık paraya satmak yukardaki sebepten geçerli değildir. Çünkü müşteri iki ufaklık paranın, ikisinden birini teslim alma hakkı olduğu yerde, birini teslim alır diğeri de bedelsiz olduğu için fazla olarak kalırsa satım akti parayı teslim almadan önce malı teslim razı olduğu zaman tahakkuk eder.

4-Bir ufaklık parayı iki ufaklık paraya, ayınları ile beraber satılması Ebû Hanife'ye ve Ebû Yusuf'a göre geçerli, İmam Muhammed'e göre geçerli değildir¹⁶⁵. İmam Muhammed'in görüşüne göre "Şüphesiz ufaklık paralar(=fulus) paradır. Altın ve gümüş gibi fazlalıklı olarak cinsiyle satılması geçerli değildir. Onlardaki bu nitelikler eşyaya kendisiyle değer biçilmesi iledir. Mallara altın ve gümüşle değer biçildiği gibi, ufaklık paralar ile de değer biçilebilir Değer olma özelliği olduğu için de para olmuş olur.

Ufaklık paralar cinsinin aksi bir cinsle karşılaştırıldığında para olarak kabûl edilir. Kendi cinsiyle karşılaştırıldığında da cinsler eşit olmalıdır. Eğer ufaklık paralar, para olarak kabul edilirlerse ta'yin ile taayyün edilemez. Fıkıhçıların özetlenen bu ifadeleriyle, ufaklık paralar ve hükümlerini geniş açıklayıcı bir şekilde izah ederler. Ancak nakit kâğıt paralar (banknot) önceki asırlarda yaşamış fıkıhçılar tarafından bahse konu edilmemiştir. Çünkü onların zamanında yaygın şekilde mevcut değildi. Kâğıt paralar konusunu kapsayan ve onlaral ilgili işlemlerin İslami bakış tarzıyla yeni eserlerin yazılması zorunlu bir hal arzirmektedir. Kâğıt paraların tarihi, kıymeti, para ve nakitler hakkında fıkıhçıların yazıp istinbat etmiş olduğu hükümler, ufaklık paraların hükümleri, kâğıt para ihracı talebinin, kendisinin nakdeyn gibi cereyan ve tedâvül etmesi konusu riba, kambiyo ve benzeri meseleleri çıkarmıştır.

b. Kambiyo Bedelinde Noksanlık veya Hatanın Açığa Çıkması

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi Kambiyo akti, vazgeçme şartını kabul etmez. Çünkü, vazgeçme mülkûn sübut bulmasına veya mülkiyetin tamamlanmasına manidir. Böyle bir durum, şart koşulan malın teslim alınmasını bozar.

Ancak "ayb muhayyerliği" kambiyo aktinin tamamına engel değildir. Adet olduğu üzere mübadelelerin kusurluluktan soyutlanmış olması arzu edilen bir durumdur. Kambiyo mübâdelesı de aybsız olmalıdır.

¹⁶⁵İbn Hümam. Fethü'l Kadir,c.6,s.162,163

Hanefî fıkıhçıları bu hususta şöyle mütalaalarda bulunmaktadırlar: Kambiyo bedeli “ayn” olduğu zaman ayıbı sebebiyle geri çevrilesiye kadar akit fesh edilir. Bu aynı mecliste olsun veya ayrıldıktan sonra olsun değişmez. Ve satış, nakit kabûl edilen şey üzerine yapılır. Eğer “deyn” olursa teslim alınacak olan para piyasadan kalkmış veya kalp olmuş ya da bir kısım tüccarlar arasında tedâvül ediyor, bir kısmı tarafından da kabûl görmüyorsa, aynı mekânda iade edilir ve akit bozulur, velev ki kambiyo işleminin gerçekleştiği mekân değişsin. “Ayn”sız akit yapılmış olursa Hanefî mezhebinde; nakdî paralar ta’yin ile tayyün etmezler. Bunun anlamı şudur: Kambiyo aktinde iki tarafın bedeli, şartla belirtilmez. Ancak altın paralar gümüş paralarla mübâdele edilirse, akitte işaret edildiği gibi, iki bedeli de tutmak ve bedeli kambiyo meclisinden ayrılmadan eda etmek gereklidir. Çünkü sözlükte para, zimmetteki bir eşya için isimdir, işaret yoluyla ta’yin edilmesi imkansız olduğundan, işaret edilmeksizin altın ve gümüşlerin kambiyosunda belirtilmesi gereklidir¹⁶⁶

Kambiyo bedelinin parayı bozdurana teslim edilmesi Tam Ödeme’dir. Ancak bir kimse sattığı bir malı müşteriye kusurlu ve ayıplı olarak teslim ederse, yahut kambiyonun bedelini eskimiş para ile öderse bu türlü ödemeler de Noksan Ödeme şeklinde tanımlanır. Bir kimse başkasından borç para alsın, alınan bu paranın ödenmesi de benzerine yakın bir, ma’kul bir ödeme olup tam ödeme sayılmaz değildir. Çünkü, alınan paranın aynısını ödemek mümkün değildir. Genel olarak borçlanma yoluyla alınan paralarla tüketilen mallar misli ile ödenen işlemlerdir¹⁶⁷.

Fakat İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed’e göre istihsanen gümüş üzerinden ve borcu aldığı zamanki değerini ödemesi gerekir. Yani gerçek değerini. Çünkü borçlu üzerine bağlayıcı olan husus aldığı paranın mislini ödemektir. Aldığı para ise bakırdır. Değerini düşürdükten sonra para olma nitelikleri yok olur. Bu sebeple kişi aldığı paranın

¹⁶⁶Taraflar ayrıldıktan sonra iade edilir ve kambiyo olmamış kabul edilen olursa, bu görüş Ebû Hanîfe ve İmam Züfer’e göre böyledir. Çünkü teslimden önce ayrılma olmuştur. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre iade meclisinde bedeli talep edildiğinde akit gerçekleşmiş olur. Bedelin bir kısmında ayb ortaya çıkarsa ayıblanmış olan kısım geriye iade edilir ve sadece o kısım için kambiyo akti bozulmuş olur. Haşiyei İbn Abidin, C.4,s.244, Fetava’l Hindiyye, c.3,s.12, Fethü’l Kadir c.5,s.468

¹⁶⁷Serahsî ,age,cXIV,s.50

mislini bakır olarak geri veremez. Dolayısıyla, bu paraların kıymetini ödemesi gerekir¹⁶⁸. Onun değişmeyen kıymeti ise, gümüş üzerinden olan değeridir.¹⁶⁹

Bir kimse emsali var olan şeylerden birini başkasından borç alarak alsa,sonradan emsali ortadan kalksa, aldığı bu malın değerini sahibine ödemesi lazımdır¹⁷⁰. Yine bir kimse emsali var olan şeylerden birini başkasından borç alsa, bu şeyin emsali yok olmayıp aksine pahalansa, yahut ucuzlasa,- Ebû Hanife'ye göre, bu şey bakır para olup ucuzlama ve pahalalma halinde- fark ödemesi gerekmez. Çünkü bakır paranın başkasına borç olarak verilmesindeki geçeliliğin asıl nedeni para olma nitelikleri değil, emsali bulunan varlık olmasıdır. Zaten emsali bulunmayan bir şeyin borç olarak verilmesinin geçerli olmadığını yukarda belirtmiştik. Bu sebeple ölçü ve tartıya tabi olan maddelerde borçlanma geçerlidir. Para değerini kaybetmekle emsali var olmaktan çıkmaz.¹⁷¹

Füilî teslim almanın yerine geçmek üzere içinde yaşadığımız yüzyılda bir çok vasıta ortaya çıkmıştır ki bunlar; havâle, çek, teleks ve halk arasında bilinen diğer araçlardır. Daha önceden de teslim alma belgesi olan süftecenin varlığı zaten bilinmektedir. Füilî teslim almayı ikame etmesi için teslim etmede erteleme geçerli değildir. Bu sebepten dünya piyasaları peşin kambiyo ve vadeli kambiyo fiyatlarını ilan ederler vâdeli kılınan mübâdelede bir ziyadeyi de ilave ederler ki bu faizdir.

¹⁶⁸ Bir kimse başkasından 10 ufaklık para borç para, bu paralar değerini kaybetse İmam Azam Ebû Hanife'ye göre; kıyasen o bakır paradan başkasını ödemek gerekmez. Onun bu meselede düşünce metodu şöyledir: Borçlunun zimmetinde vâcip olan, aldığı ufaklık paraların benzerlerini ödemektir. Borçlu ise bunların benzerlerini ödemeye muktedirdir. Dolayısıyla fazladan bir şey ödemesi gerekmez. Serahsi,age,cXIV,ss.29 vd.

¹⁶⁹ Dolayısıyla İmameyn bu meselede gerçek kıymet ve gerçek misliyeteye önem vererek kaza-i misl-i ma'kul'de İmam Azam'dan daha farklı düşünüyorlar.

¹⁷⁰ Serahsi,age,a.y.

¹⁷¹ Burada meselenin bir başka izah tarzı da şöyledir: Borcun bedeli hüküm bakımından malın kendisi olup, kıymeti değildir. Bu böyle kabul edilmezse o zaman işlem, bir şeyin veresiye olarak hem cinsi ile mübadelesi gibi olur ki; bu geçerli değildir. Dolayısıyla işlem bu yönüyle gasp olayına benzer. Borçlu alacaklıdan bakır paralarını gasbetmiş, bu esnada paraların değeri düşmüş gibi olur. Gasbeden kişi aldığı paraların kendini vermekle nasıl beraat ediyorsa, mislini vermekle de borçtan beri olur. Burada İmam -ı Azam meseleyi gasbedilen paralara benzetiyor. İmam Ebû Yusuf'a göre; bir malın kıymetini ödenek gerekince, o malın kıymetini aldığı zamanki gümüş para üzerinden ödemesi lazımdır. İmam Muhammed'e göre ise; kıymetini ödemek gerekince, revaçta iken kıymetini eksilttiğini en son gün (gümüş üzerinden) taşıdığı değere göre ödemesi gerekiyor. Serahsi,age.,s.30

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KREDİ

1.KREDİNİN MAHİYETİ

A. Kredinin Anlamı

Kredi, belirli miktardaki bir satın alma gücünün belirli bir sürede(vade)için ve iade edilmek vaadi ile bir bedel (faiz) karşılığında bir gerçek veya tüzel kişi emrine verilmesidir. Tariften, kredinin unsurlarını belirlememiz mümkündür. Buna göre:

Birinci unsur: Belirli miktarda bir satınalma gücünün verilmesidir: Satınalma gücü mal veya para şeklinde olabilir. Malın niteliği ve niceliği belirli olan bir iktisadî değerdir. Mala karşılık ilerde mal alınacaksa bu değişik zamanlarda yapılan trampayı ifade eder. Eğer malın teslimine karşılık ödeme vaadi yapılmış ise , bu durumda para söz konusu olacaktır. Para ise, ikinci bölümde izah edilmeye çalışıldığı gibi mübadelede kullanılacak her türlü madenî para olsun, kâğıt para olsun, kaydi para olsun, kendisiyle değer ifade edilen her türlü senet ve kıymetli kâğıtların (çek, senet, poliçe, tahvil, bono, vb.) tümünü kapsamaktadır. Günümüzde kredi genel olarak para kredisi şeklinde cereyan eder.

İkinci unsur: Kredi bir vade için verilir. Vade kısa veya uzun olabilir. Satınalma gücünün geçici bir zaman için devredilmiştir¹⁷². Vade sonunda iade edilecektir. İktisadi önemi burada ortaya çıkar. Çünkü kredi işlemiyle söz konusu para bu belirli müddet için krediden faydalananın mülkiyetine geçer¹⁷³ onun satın alma kapasitesini artırır. Krediyi alan aldığı bu satın alma gücünü yani parayı istediği şekilde kullanır, vade sonunda da iade eder. Bu belirli süre için hukuki sahibi ile iktisadî sahibi başka başkadır.

Üçüncü Unsur:İade vadidir. Satınalma gücü, sahibi tarafından , ileride iade edileceği vaad üzerine, bir başkasına devredilmektedir. Şu halde kredi veren, bu şahsa, şahsın vaadine itimat etmektedir.

¹⁷²Bir madde veya bir satınalma gücünün devri,devamlı bir şekilde de olabilir. Fakat bu, kredi muamelesi değildir. Devir eğer bir bedel mukabilinde yapılırsa bu, bir satış muamelesidir. Bedelesiz bir devir söz konusu ise o takdirde bu bir hibe muamelesidir.

¹⁷³Bu noktada kredi işlemi, kira aktiden ayrılır. Çünkü; kirad eşyanın kullanım hakkının devri vardır.

Dördüncü Unsur:Faizdir. Krediyi veren, bunu bir bedel karşılığında yapar. Bu faiz, krediyi alanın durumuna, kredinin vadesine, iktisadî vaziyete göre v.b. göre şekil alır. Şu halde faiz kredinin temel unsurlarındandır. Kredi üzerine yürütülen faiz kredinin vadesine ve teminatına göre değişir. Vade uzadıkça faiz haddi de yükselir. Teminat arttıkça bu sefer faiz azalacaktır. Faiz haddini tesbit ederken devlet tahvili veyahut bonosu üzerine yazılı olan «nominal» faiz önemli değildir, cârî faiz haddi o hazine bonosunun yahut tahvilin piyasa fiyatına göre hesap edilir.

Kambiyo senetleri bir kredi vasıtasıdır. Emtia alım satımında kambiyo taahhüdünde bulunan borçlu, senedin vadenin bitimine kadar bir kredi temin etmiş sayılır. Böylece borçlu satın aldığı emtiayı satarak senedin vadesinde borcunu öder. Karz işlemlerinde de kambiyo taahhüdünde de bulunmaktadır. Kabul kredisi akreditif , modern kredi iktisadında önemli yer tutar. Banka, bir yandan birinci sınıf müteşebbislere açtıkları kredi miktarını aşmamak kaydıyla muayyen vadeli poliçe çekmeye müsaade eder. Öte yandan kendi üzerine çekilen bu poliçeyi kabul etmek mükellefiyetini üstlenir. Müteşebbis müşteri ise poliçe karşılığını zammında banka nezdine temin etmek zorundadır¹⁷⁴.

B. Kredi Türleri

Krediyi muhtelif görüş açılarına göre sınıflara ayırmak mümkündür

1. VADESİNE GÖRE KREDİ

a. Kısa Vadeli Krediler

Kısa bir zaman için verilen kredidir. Bu müddet, ülkeden ükeye değişir. Genel olarak bir seneden az vadeli krediler bu gruba girer. Bu kredi nevilerine *işletme kredisi*, *ticaret kredisi* de denir. Kısa vadeli kredilerin muhtelif şekilleri vardır:İskonto, avans kredisi...Bu tür krediler genellikle sanayi ve tarım kesiminin işletme sermayesi ihtiyacını karşılarlar. Kısa vadeli kredi piyasasına «para piyasası» denir. Para piyasası ticaret ve mevduat bankaları ve kısa vadeli kredi ile meşgul olan diğer banka ve mali teşekküllerden oluşur. Şu halde para piyasası esas itibariyle işletme kredisi ile meşgul olur. Hazine bonoları da bu piyasaya dahildir.

¹⁷⁴ Naci Kınacıoğlu, *Kıymetli Evrak Hukuku*, Ank., 1993,s.117-118

Osmanlı Ekonomisi'nin dayandığı İslam ekonomisinde karz yoluyla kısa vadeli ve küçük kredileri temin etmek mümkündür. Daha çok ticari olmayan, dar ve sabit gelirli, küçük çaptaki işletmelerin geçici, kısa dönemli ihtiyaçlarını gidermek için fon temini bu yolla sağlanır. Kısa dönemli kredi ihtiyacını faizsiz olarak sağlamak için «yardımlaşma sandıkları» kurmak çok daha yararlı olur. Sandık, bir aracı kurum gibi de çalışabilir. Bu aracı kurumun kendisi de bir ticari faaliyet göstermek ve çek, senet tahsili yapmak suretiyle fon yaratabilir.

b. Orta Vadeli Krediler

Genellikle 3 yada 5 yıllıktır. Bu krediler yeni revaçta olan kredilerdir.

c. Uzun Vadeli Krediler

5 yıl ve daha fazla süreli olup genellikle sabit sermayenin finansmanında kullanılır. Bu kredi türüne *sermaye kredisi* veya *tesis kredisi* denir. Üretim kredisi ve tüketim kredisi bu tür içinde anılır. Sermaye piyasasının işleyişi bu tür içindir. Sermaye piyasası, esham tahvil borsası (Menkul Kıymetler Borsası) yatırım bankaları, uzun vadeli tasarruf fonları sağlayan sigorta şirketleri, emekli sandığı v.s. gibi kurumlardan oluşur.

Krediler teminat bakımından teminatl ve teminatsız yahut «Açık Kredi» olarak iki ana gruba ayrılır. Teminatl kredi de teminatın cinsine göre, menkul bir malın teminatına dayanan «rehinli kredi» gayri menkul teminatına dayanan «ipotek kredisi» olarak ikiye ayrılabilir. Bankalar bir de ticari borç senedine dayanan «senet mukabili kredi» açabilirler.

Orta ve uzun vadeli kredilerde de İslam, “kâr ortaklığı” esasını getirmiştir. Özellikle uzun vadeli kredilerde ihtiyaçlar kısa dönem çerçevesinde karşılanamaz. Kredinin hacmi büyüdükçe kısa vadeli karz ile karşılanamaz. Kâr ortaklığı çerçevesinde yapılan iştiraklar hem kredi fonunu sağlama hem de fon birikimi sağlamada etkin bir rol oynar.

2. KULLANIM ŞEKLİNE GÖRE KREDİ

a. Üretim Kredisi

Alınan kredi, üretim için kullanılır. Bu da *işletme kredisi* halinde, yani üretimi yürütmek için kullanılır veya *yatırım kredisi* şeklinde, yeni tesis, genişletme, islah amaçlarıyla kullanılır.

b. Tüketim Kredisi

Günlük ihtiyaçlar için kullanılan kredidir. Bunun en yaygın şekli *taksitle satış*tır.

c. Ferdî Kredi

Bu alanının ve bunu garanti edenin (kefil) şasen haiz oldukları itibara dayanan kredidir. Burada reel teminat ya yoktur veya şahısların gösterdikleri garanti yanında ikinci plândadır.

3. REEL(AYNÎ) KREDİ

Kredinin teminatı bir maddedir. Bu madde menkul olabilir bu takdirde *rehinli kredi*den ; bu madde gayrimenkul olabilir, bu takdirde *ipotek kredisi*'nden bahsedilir.

4. SENEDE DAYANAN KREDİ

Burada kredi poliçe, emre yazılı senet gibi senetlere dayanır. Kambiyo siteminde kullanılan geniş anlamda döviz tanımının kapsamına giren değerli kâğıtlar da ödeme aracı olma imkanına sahiptir. Bu sentlerin, devirleri kolaydır, kanunla garanti altına alınmıştır.

C. KREDİ PİYASASI

Kredi arzları ve talepleri kredi piyasasında karşılaşır. Kredi piyasası, *Para Piyasası* ve *Sermaye Piyasası* şeklinde ikiye ayrılır. Yukarda bahsedildiği üzere, kısa dönemli kredi piyasaları *para piyasası'nda* karşılaşır. Ticaret Bankaları ve Merkez bankaları bu piyasayı teşkil ederler. İskonto, avans kredisi ... bu piyasada işlem görür. Bu piyasanın konusu *işletme kredisidir*. Para arzları ve dolayısıyla faiz oynamaları fazladır. Bu piyasada etken olan iki temel unsuru vurgulamak gerekir:

a-Merkez Bankası:Emisyon Bankası adıyla da anılır. Bu bankalar para arzını kontrol ederler. Çeşitli tedbirler almak suretiyle bankaların açtıkları kredi ve kaydı para hacmini de kotrol eder.

b-Ticaret ya da mevduat bankaları: Fonların esas kaynağı mevduattır. Krediler bu fonlarla sağlanır. Bu tip bankalar ticari kredi yanında kambiyo işlemleri, borsa senetleri alış verişiyle, müşteriler tarafından emanet bırakılan esham ve tahvilin idaresiyle, istihbarat hizmetleriyle, havale işleriyle ve kasa kiralamakla meşgul olurlar.

Sermaye Piyasası, uzun vadeli kredi arz ve taleplerinin karşılaştıkları piyasalardır. Bu piyasa ifadesini *Menkul Kıymetler Borsası'nda* bulur. Burada tesis ve islah sermayesi, yani yatırım sermayesi alınıp verilir. Kredi vasıtaları; hisse senetleri, tahviller, ipotek sermayeleri sermayeleri v.b....dir. Bu alan yatan sermaye, yıllar sonra para şeklini alır.

İslâmî düşüncede kredi veya borç kavramı:İslâmın koyduğu kurallar çerçevesinde ve nakdî, aynî ve hayvanî maddeler konusundaki kredi müessesesine dair esasları tanzim etmiştir. Bu üç hususta kredi uygulamaları cahiliyye döneminde de mevcut idi. Ancak İslâm cereyan eden kredi (karz) uygulamalarındaki faizi ayırdı ve temizledi.

Borç sahibinin borcunu garanti altına alması için İslâm borcu yazmaya teşvik etti. Borçlunun garantisi olan kefile borcun sağlama bağlanması konusunda bir vesika talep etmeyi,borcu bir rehne bağlamayı mübah etti. Çünkü o belgeler ilave bir fayda değildir. Kredi açanın belgeyi rehin olarak kabûl etmesi geçerli değildir. Rehn olunan bir şeyle faydalanmak ancak malın Malikinin gönül hoşnutluğu ile sarıh bir şekilde iznine bağlıdır. Kredi alanın kapitali rıba ve ziyade bir faydayı haiz olmamalıdır.

II. İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE KREDİ FELSEFESİ

İslâm, müslümanı başkasının mal güvenliğini korumaya, ahde vefaya ve onun mali gereklerini yerine getirmeye, gelecekte ödemek üzere kredi talep eden kimselere gücü çerçevesinde kredi alabilmesine; bu bir gerçek şahıstan ya da şahs-ı manevî olan bir müesseseden olabilir; izin vermiştir. Bu konu, gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamber'in sünnetleri tarafından teyid edilmiştir ¹⁷⁵.

Zikrolunan ayet ve hadis ışığında kredi, borç v.b. hususları değerlendirmek ve bir hükme varmak mümkün olur. Bu hususta İslâm'ın kendine has bir felsefesi ve sistemi vardır; bununla beraber Karz-ı hasen müessesine de geçerlilik vermiş haddi zatında, müstehak olan ve ödeme güclüğü çeken kimseler için bu uygulamaya sevab vaad etmiştir. Kredi yoluyla selem yapılan borçlanma talebine teşvike engel ortadan kaldırılmış, zaruret çerçevesinde ve kişinin emniyeti giderilmediğinde istisnâ bir durum kabûl edilmiştir.

Şüphesiz yukarıda beyan edilen hakikatlerden her biri, insanları İslâm'daki sağlam emin ve güvenilir bir muamelatta bulunmaya çağırır mesajlardır. Öyle ki bu işlemler yararlı, ilkeli, temiz, ribanın günah ve kötülüklerinden âri olmalıdır.

A. İSLÂM ESASLARI VE KREDİ

Normal şartlarda borç alma, krediden farklı bir anlam ifade eder. Banka ve müşteri karşılıklı olarak ahidleşmişlerdir. Banka zorunluluğundan dolayı kredi aktinde olduğu gibi nakitlerden belli bir miktarını vermez, muayyen bir müddet süresinde müşterinin tasarrufu tahtında malından belli bir meblağı bekletir. Müşteri bu meblağın tamamını almakta veya müşteriye çek veya ticârî kâğıtlar vermekle yada üzerinde uyuştukları başka bir yolla istifade ettirilir. Kredi açtıktan sonra ve parayı geri çekmeden önce kredinin dışında borca itibar edilir o taktirde kredi açan taraf açık bir şekilde fayda veya faideler elde eder ki bu bizzat ribadır.

¹⁷⁵ Kur'an-ı Kerim'de Allah: "*Akidlere uyunuz*" ve yine "*insanların hakkı olan şeyleri kasmayınız*" ayetleriyle bundan bahseder. Hz. Peygamber: "kim ki; halkın malını eda etmek niyetiyle borçlanırsa, o kimseye Allah borcunu ödemeyi kolaylaştırır. Kim ki; itlaf ve israf etmek niyetiyle borç alırsa, Allah itlaf eder, borç aldığı malın hayr-ü bereketini görmez" ve yine "*Emaneti güvendiğine ver, sana hiyanetlik yapana da sen hiyanetlik yapma*" buyurmuşlardır. Yine Hz. Peygamber "*Sizden biriniz kendisi için sevdiğini başkası için de sevmedikçe gerçek mü'min olamaz*" buyurmuşlardır.

İşlemi kolaylaştıran, paralı ödemeyi yapmaya vesile kılan borç verme ameliyyesine İslâmiyet üç yolla geçerlilik vermiştir:

1. VEKÂLET

Bir anlamda banka müşterinin vekilidir. Emre verilen bütün belgeler dikkatle araştırılıp incelenir. Parayı vermeden önce borç şartlarına uygun olup olmadığına dâir belge talep edilir. Vekâletten dolayı bir ödenek veya ücret almak geçerlidir.

2. HAVÂLE

Satıcı malı satacak mı yoksa, müşteri o malı almaktan vazgeçmeyi mi düşünecek bu bilinemez. Her iki taraf için banka mâli bir sorumluluk yükler. Havâle İslâm'da kolaylık sağladığı için meşrudur. Ücretle vekâlet geçerli olduğu gibi, havâle de geçerlidir. Senede dayanan kredi verme konusunda banka tasarrufu da geçerli ve meşrudur.

Sözlükte havâle: Nakletmek manasına gelen tahvilden türetilmiştir. Fıkıhçılar arasında kabul edilen anlamına gelince: "Borcu birinin zimmetinden diğerinin zimmetine aktarmaktır". Bu anlamı ile borcu devredenin zimmetinden alıp borcu üzerine alana nakl etmiş olur. Bu anlam, banka havâlesinden ayrılır. Ona göre: " paraların nakli veya bir hesaptan başka bir hesaba, veya bir bankadan diğer bankaya, ya da bir beldeden başka bir beldeye nakildir. Yabancı bir yerden diğer bir yabancı memleketeye ödemeyi nakletmek anlamı çıkar".

Borçludan alacaklının zimmetine naklini kapsadığından işlemde kolaylık sağladığı için İslâm'da meşru'dur ¹⁷⁶. Malikî, Şafîî, Hanbelî mezheplerinin iddialarına göre Havâle işleminde kendi üzerine havâleyi kabûl eden, havâle için borçlu olur, böyle bir durumda havâleyi kabûl edenin rızası şart değildir. Çünkü borçlu alacaklıya borcunu bizatihi veya vekil ya da başka bir vasıtayla eda etmek zorundadır. Hanefîler havâleyi kabûl eden borçlu olsa bile yapılan işlemi geçerli kabûl ederler ve kendi üzerine havâleyi kabûl eden kimsenin rızasını, havâlenin kanunîliği için şart kabûl ederler. Şüphesiz Ebû Hanîfe çok

¹⁷⁶ Hz.Peygamber'den havâlenin kullanılmasına işaret eden bir çok Hadis'i Şerifler gelmiştir. "Kim varlıklı bir kimse üzerine havâle edilirse havâleyi kabûl etsin" buyrulmaktadır. Nass'ın zahiri ma'nası, havâle eden kimsenin havâlenin kanunii devam ettiği müddetçe borçludan havâleyi alan kimsenin ödemeyi kabûl etmesinin mecburi yetini ifade etmektedir. Birçok fıkıhçılara göre zorunluluk olarak görülmemiştir.

geniş bir şekilde kredi şeklinde borç verilmesi taraftandır. Buna dayanılarak yeni bir çerçevede kredi paraları şeklinde mevduatlar piyasada tedâvül etmektedir.

a. Dahilî Havâleler

Paranın bir mekândan başka bir mekâna, komisyoncuların talebi üzerine bizzat tedâvülüdür. Havâleyi talep edenden banka, yapacağı havâleye karşı belli bir meblağı emanet olarak almak şartıyla gerçekleştirir. Veya havâle edilmesi istenen meblağ cârî hesap kabilinden olur. Sonra, banka belirli bir miktar üzerinden komisyon alarak şahsa intikal ettirir. Zamanımızın haberleşme vasıtalarının gelişmesi zaman ve mekan farkını ortadan kaldırmış ve havâle işlemlerinin daha pratik yollarla gerçekleşmesini mümkün kılmıştır.

b. Dış Havâleler

Para transferi çok sayıda form ve ödeme vasıtalarıyla kabûl edilebilir. Onların en yaygın kullanılanı çek, poliçe ve para havâleleri [posta veya telex ile]dir. Birkaç yüzyıl önce İslâm dünyasında para transferi, sınırlar ötesi finansal işlemlerde oldukça yaygındı. Süftece, harfi harfine bir havâledir. Bire yerden bir yere para transferi için kullanılan bir finansal araçtır. Süftecenin prensipleri İslâm hukukunda en geniş şekilde ele alınmış ve tanımlanmıştır. Benzer şekilde havâleler hem bireysel hem de uluslar arası düzeyde, özellikle, hükümet merkezinden taşraya karşılıklı olarak para transferi için kullanılır. Birkaç fıkıhçı, sarraf veya nakle aracı olma, yol riskine rağmen garantileri havâle etme konusunda onun onaylanmasından vazgeçme temayülündedir. Onların delili süftece arzeden sarrafın paranın tamamını peşin olarak gönderdiğinde söz konusudur. Bu şekilde gönderen, bir kreditor olabilir, nakleden için kolay anlaşılır bir mektuplaşma olmaksızın, yapılan para transferinin güvenliği dolayısıyla gayri meşru bir kazanç elde edebilirler. Bundan dolayı, onlar, işlemin bu türünün riba şüphesinden çekinmek için sakınmak gerektiğini ileri sürerler. İslâm Hukuku Ansiklopedisinde (1970) tüm paranın hem kâr paylarının dışarıya transferine işaret edilmiş ve sadece göndermenin değil aynı zamanda havâlenin kanuni bir hizmet olduğunu ifade etmiştir. Daha ötesi, yol riskine rağmen güvenliği normal ve mantıklı kazanç ve soyut para için benzersizdir.

c. Sigorta(Dâman)

Sigorta geniş ölçüde yayılmış, dallanmış, çeşitlenmiş, ticareti, sanatı, iktisadî faaliyetin hemen bütün yönlerini isteyerek veya kanunen mecburi olarak kuşatmış bir akittir. Bunu şu şekilde tarif etmek mümkündür: İstatistik kaidelere ve esaslara bağlı bir

teknîğe dayanarak akitlerini düzenleyen bir müessese vasıtasıyla kaza ve kayıpların zararını telafi etme konusunda yardımlaşmayı gaye edinmiş, karşılıklı ödeme esasına dayanan bir akit sistemidir. Sigortacı ve sigortalı isimleri verilen iki taraf arasında, ikincinin birinciye ödeyeceği prim veya herhangi bir mal karşılığında birincinin (sigortacının)da ikinciye (sigortalıya), sözleşmede yazılı kaza veya olay olunca belirli bir meblağı ödemesi mecburiyetini getirir.

Sigorta (Daman) İslâm dininde meşrudur. Meşruiyeti sünnet ile sabittir. İlk asırlardan beri icma' ile uygulanmıştır. Erken dönemlerdenberi bilinmekle beraber hicri onüçüncü yüzyıla kadar aktif şekilde doğuda uygulanmıyordu. Bu yüzyılda Avrupa sınaî kalkınmasına paralel olarak doğu ile batı arasındaki ticârî bağ kuvvetlendi. Bu arada, ithalat akitlerini takip etmek üzere memleketimizde oturan yabancı temsilciler vasıtasıyla Avrupa'dan ithal edilen malların sigorta edilmesi yoluyla bu müessese İslam dünyasına girmiş oldu. Bu temsilciler, ithal edilecek mallar üzerine yapılan deniz sigortasından başlayarak, sigorta aktini bize getirmiş oldular. Yabancı ticaret mümessillerinin müste'men olarak İslam ülkesine girmeleri ve ticari bağlantılarını sigortalı olarak yapmaları fıkıhçılar tarafından olumlu karşılanmıştır. Toplum hayatının zorunlulukları bir kısım fıkıhçıları bunun geçerliliğine yöneltmiştir. Bu hizmet şirketinin ücretli olmasına da geçelilik vermişlerdir. Yapılan işlem karşılıklı kredi açma işlemidir ve belge düzenlemek suretiyle olur. Binaenaleyh senetli kredi açmak ipotek suretiyle olur. Alınacak ücrete-Bankacılık terimlerinde isimlendirildiği gibi- komisyon veya danışmanlık ücreti de denir ki; dînî açıdan bir sakınca yoktur.

Bu ifadeleri ayrıca açıklamaya da lüzum yoktur. Çünkü borç verme esasına dayalı bu ilişkiler karşılıklı güveni sağlayan ve açık faydalar temin eden ilişkilerdir. Ücret veya komisyon oranının fazla olması durumunda üstü örtülü bir faydalanma söz konusu olabilir, o takdirde yasaklanmış olan riba olur¹⁷⁷.

Temel dayanak Kur'an'a göre; tüm kredi çeşitlerindeki riba yasaklanmıştır. Bu kredi, ister üretim kredisi olsun, isterse de tüketim kredisi olsun. Çünkü temel

¹⁷⁷Kur'an'da: "Riba yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar . Bu, onların "zaten alış-veriş de faiz gibidir"demelerindendir. Oysa Allah, alış verişini helal, faizi haram kıldı. "Yine Kur'an: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve inanmışsanız, faizden arta kalmış hesaptan vazgeçin. Böyle yapmazsanız, bunun Allah'a ve peygamberine karşı savaş olduğunu bilin "Ali İmran Suresi /130

dayanaklarda var olan kesin emirler her iki türdeki faizin yasaklığını ifade etmektedir. Genel bir kaideye göre çoğu yasak olan bir şeyin azı da yasaktır. 178

İslâm iktisadında stratejik kredilerin valığını şu başlıklar altında ifade etmeye çalışalım:

1-"Zararı ödeme"bu, şirket çerçevesinde bir ödeme değil, sermaye üzerinde bir artış ve kâr arama yoludur.

2-Krediler mal piyasasında rekabeti canlandıran mâlî müesseseler ve bankalardan ödünç dolanımını sağlar, borç alma ve alınan borcun-emanet paralar- mübâdelesinden ortaya çıkan fazlalıklar bedelsiz mal olması hasebiyle habîs ve haram olan ribâdır.

3-Dolanan kredi katlanır, krediler ticârî faaliyetin canlanmasını finanse eden yapılardaki mal ihracatında özel ve kamu sektöründe kar oluşturmaya hedefleyen iktisadî bir yatırım olması bakımından çok önemlidir.

4-Ortak olmak suretiyle sahibi olunan malın büyümesi istenir. Burada ortak mudaribtir-emeğiyle ve idaresiyle-önceden beyan edilmiş kardan, kararlaştırılmış, bilinen bir payın iki taraf arasında tahakkuk eden bir kâr paylaşımıdır. Bunun anlamı; mülkiyette, mudaraba, müşaraka, kişiler üzerine zâtî itimada dayanan bir çerçevede oluşur. Dahilî ve haricî borçlu ve alacaklı iki kişi çerçevesinde değildir. Mudârib ortaklığının mal sahibi ortaklığına dönüşmesi mümkün olduğu gibi tam ortaklığın hisseli ortaklığa dönüşmesi mümkündür.

5-İslâm iktisadî sisteminde karşılıksız kredi (=karz-ı hasen)den amaç hem toplumun iktisadî hayatını hem de yatırımları geliştirmektedir-iktisadî anlamda kârsız-zekât gelirleri ve diğer beylik gelirler bu kabildendir.

6-Devletin idarî mekanizması ve genel dengesinde karşılıksız kredinin önemli bir fonksiyonu vardır-ihtiyaç hissedildiği zaman-cârî bir denge unsuru olarak rol alır-cârî infakın genel infak üzerine atfedilmesi anlamında-. Hükümetin ilk anda yapması gereken tüketim harcamaları, mahallî idarelere ve hizmete birimlerine yapacağı harcamalardır. İkinci kalemde yer alan harcamalar ise genel dengede yer alan ücret ve savunma giderlerine yapılan harcamalardır. Bunlar hazinenin istikrazıyla temin edilen harcama kalemleridir.

¹⁷⁸Bunun böyle olduğunu şu âyet-i kerimeden de anlamamız mümkündür."Ey iman edenler! faizi katkat olarak yemeyin. "Al-i İmran Sûresi Ayet:130

7-Devlet için genel denge konusunda yatırımları ve iş sektörlerini karşılıksız kredi ile finanse etmekten başka çıkar yol yoktur.

8-Merkez bankası ya da para kurumları önemli bir role haizdir. Diğer bankalarla beraber mudârib gibi davranırlar. Bu İslâmî bankacılıkta önemli bir mekanizmadır. Para politikasını yönlendirmede bu gibi yeni araçlarla faaliyet gösterir. İslâmî hükümler çerçevesinde bankacılık mekanizması rekabetçi bir ortamda gerçekleşmeli ve kurumlaşmalıdır.

Tarihsel olarak İslam iktisadında doğuşundan beri var olagelen ictimâî, malî, idarî bir çok müesseseler medeniyetin belirleyici unsuru olmuştur. Kurulan müesseselerin bir çoğu daha Peygamber zamanında teessüs etmişti. Bu genel bakış çerçevesinde yayılma esnasında gelişmesine devam eden kurumlardan önemli kurumlardan biri de "Beytü'l-Mal"dır. Doğuşundan beri Beytü'l -Mal'ın hükmi şahsiyeti olagelmıştır. O, hem devlet hazinesi ve hem de merkez bankası idi. Yaptığı işler altın ve gümüş para dışındaki parasal ve mali işlemler ki; bunlar bankacılık türü işlemlerdi. Bunların en önemlisi; süftece, tahvil vb. idi.

9-Kâğıt paralara İslâmî anlayış gözetilerek bakılırsa, onlar cârî mübâdelenin gerçek kıymetiyle kayıtlanmış olduğu paralardır, mutlak bir para değildir. Yukarıda ifade edildiği gibi emanetleri muhafaza etme İslâmî hükümlere göre kanunî kontrol çerçevesinde banka parası üretilmiş olur.

Kredi(=Karz) akti, meşru sıfatlarıyla, İslâmî özellikleriyle iyilik, nezâket ve hayır yollarından bir yoldur. Karşılıklı yardımlaşma, merhamet ve yükümlülükler onun temel taşlarından biridir. Tüm insanlar onunla işlem yapmaya muhtaçtırlar. Hem günümüzde ve hem de geçmişte yapılan tüm ticarî işlemlerde krediye, ihtiyaç duyulmuş alınıp verilmiştir. Bu sebepten işlemlerde bulunan ve akit yapan tarafların konu hakkında yasak ve yasak olmayan noktaları bilmesi, sakıncalı işlerden korunması sayesinde sosyal barışa ulaşma mümkün olsun. Burada ilk olarak sırasıyla karz (=kredi) aktinin yapısı, meşruiyeti ve üstünlükleri ele alınarak detayıyla incelenmeye çalışılacaktır.

7-Devlet için genel denge konusunda yatırımları ve iş sektörlerini karşılıksız kredi ile finanse etmekten başka çıkar yol yoktur.

8-Merkez bankası ya da para kurumları önemli bir role haizdir. Diğer bankalarla beraber mudârib gibi davranırlar. Bu İslâmî bankacılıkta önemli bir mekanizmadır. Para politikasını yönlendirmede bu gibi yeni araçlarla faaliyet gösterir. İslâmî hükümler çerçevesinde bankacılık mekanizması rekabetçi bir ortamda gerçekleşmeli ve kurumlaşmalıdır.

Tarihsel olarak İslam iktisadında doğuşundan beri var olagelen ictimâî, malî, idarî bir çok müesseseler medeniyetin belirleyici unsuru olmuştur. Kurulan müesseselerin bir çoğu daha Peygamber zamanında teessüs etmişti. Bu genel bakış çerçevesinde yayılma esnasında gelişmesine devam eden kurumlardan önemli kurumlardan biri de “Beytü’l-Mal”dır. Doğuşundan beri Beytü’l -Mal’ın hükmi şahsiyeti olagelmıştır. O, hem devlet hazinesi ve hem de merkez bankası idi. Yaptığı işler altın ve gümüş para dışındaki parasal ve mali işlemler ki; bunlar bankacılık türü işlemlerdi. Bunların en önemlisi; süftece, tahvil vb. idi.

9-Kâğıt paralara İslâmî anlayış gözetilerek bakılırsa, onlar cârî mübâdelenin gerçek kıymetiyle kayıtlanmış olduğu paralardır, mutlak bir para değildir. Yukarıda ifade edildiği gibi emanetleri muhafaza etme İslâmî hükümlere göre kanunî kontrol çerçevesinde banka parası üretilmiş olur.

Kredi(=Karz) akti, meşru sıfatlarıyla, İslâmî özellikleriyle iyilik, nezâket ve hayır yollarından bir yoldur. Karşılıklı yardımlaşma, merhamet ve yükümlülükler onun temel taşlarından biridir. Tüm insanlar onunla işlem yapmaya muhtaçtırlar. Hem günümüzde ve hem de geçmişte yapılan tüm ticarî işlemlerde krediye, ihtiyaç duyulmuş alınıp verilmiştir. Bu sebepten işlemlerde bulunan ve akit yapan tarafların konu hakkında yasak ve yasak olmayan noktaları bilmesi, sakıncalı işlerden korunması sayesinde sosyal barışa ulaşma mümkün olsun. Burada ilk olarak sırasıyla karz (=kredi) aktinin yapısı, meşruiyeti ve üstünlükleri ele alınarak detayıyla incelenmeye çalışılacaktır.

B. KARZ'IN SÖZLÜK ANLAMI

a)Sözlükte mastar olarak gelmiş olup,herhangi bir şeyi kredi veya borç vermek anlamındadır. İkraz anlamında bir mastar isimdir¹⁷⁹. İbn-i Fâris ; "Karz; birisine mâlik olduğu bir şeyden atıyyede bulunmaktır". Sanki o şey mâlikin mülkünden kesilip ayrılmıştır.

Sözlük anlamını esas almak üzere denilir ki; karz(=kredi) maldan ve kıymettendir¹⁸⁰.

b)Karz ve deyn arasındaki farka temas ederek şöyle demek mümkündür: Karz, daha çok kâğıtta ve ayn'da kullanılır. Kişinin malından para olarak bir şeyin alınması ve ondan para olarak bedelinin ödenmesi söz konusudur. Bu halde bedeli ödeyene kadar alanın üzerinde borç olarak kalır. O halde her karz deyndir. Aksi halde her deyn karz olamaz. Karz, karz alınan şeyin cinsinden ödenir. Oysa deyn böyle değildir¹⁸¹.

1.FIKHÎ BİR TERİM OLARAK KARZ

Fıkıhçılar "karz" kelimesini çeşitli şekillerde ve çeşitli lafızlarla, anlamlarını birbirine yaklaştırarak şöyle tanımlamışlardır: "*Bir kimseyi menfaatlandırmak için bir malı yardım kastıyla vermek ve bedelini ödemektir*"¹⁸². Hanefî mezhebinin diğer bir tanımı: "*Misli bir malı, diğerinden mislinin ödenmesi üzerine bırakmaya mahsus bir*

¹⁷⁹Kamusu'l Muhit,s,840

¹⁸⁰Zira İbn-i Ömer'den rivâyet edilen bir metne göre : "Bir günlük ihtiyaç için. kıymetinden karz ver. Yani , kim kan dökerse ondan bir hak alma, ona bir hak uygulama ta ki, kıyamet günü gelinceye kadar ecrin çok olsun" *Ahkamü'l Kur'an li İbni'l Arabi*,c.1,s.231

Kur'an-ı Kerim'de: "*Kim Allah'a Karz-ı hasen verirse Allah onun mükafatını kat kat ziyadesiyle verecektir.* " Bunun anlamı, kim malının bir kısmını Allah için ayırırsa, Allah onun sevabını kat kat artıracaktır. Burada Allah'ın zatında Allah yolunda dine yardım eden muhtaç ve fakirlere malın infakına teşvik vardır. Sadaka hususunda teşvik ihtiyacından dolayı Cenab-ı Hak, kendi yüce zatını fakir bir şahıs menzilesine kinâyeten indirmiştir. Güya Allah, hasta, aç, susuz ve bir çok noksanlıklarla muttasıf olmayı kinâyeten beyan etmiştir. Peygamber ; "*Kıyamet gününde Allah şöyle buyurur: "Ey Ademoğlu! Hastalandım beni ziyarete gelmedin. " o da "seni nasıl ziyaret etseydim, halbuki sen alemlerin Rabb'isin" der. O da "Biliyorum. Filan kulum hastalandı onu ziyaret etmedin sen onu ziyaret etmiş olsaydın beni onun yanında bulacaktın. Ey ademoğlu! senden yiyecek istedim beni doyurmadın " der. O da "Seni nasıl doyuraydım . Halbuki sen Rabbü'l alemin'sin " der. O da "Biliyorum filan kulum senden yiyecek istedi onu doyurmadın . Sen onu doyursaydın beni orada bulacaktın. "* Belirtilen tüm bu hususlar onu şerefli makamından kinaye yoluyla indirmektir. Çünkü burada muhatapı sayılan amellere teşvik etmek söz konusudur.

¹⁸¹ El Furuku Fi'l Lugat,s.165

¹⁸²Keşşafu'l Kına'c.2,s.298

akittir"¹⁸³. Şafî'nin tanımı: "*Bedelini ödeme karşılığında bir malı, bir şahsa temliktir.*"¹⁸⁴.

Anılan durumlar üzerine ödenmiş olan malın kendisi karz olarak isimlendirilir. Kredi malını verene *mukriz*, alana *mukteriz* veya *mustakriz* denir. Karzı alanın, malı ödeyene karzdan bir bedel ayırması söz konusudur, buna *karz bedeli* denir. Karz açısından malın alınmasına da *ikraz* denir.

Bu anlam açısından fıkıhçılar arasında bu tip karza, karz-ı hakikî denir. Şafî mezhebi fıkıhçıları "Karz-ı hükmi" yi ondan ayırmış ve bunun için belirli hükümler ortaya koymuşlardır. Muhtacın sokakta bulduğunu infaka ve karz niyetiyle fukara olmadığında çıplağı giydirmeye ve aç doyurmaya, veya bir iş gayesi için bir malı başkasına veren kişiye benzetmişlerdir; bu işte bir şâire, zâlîme, bir fakiri doyurmaya, esir fidyesine harcama ve şunu sat veya karz niyetine kendine harca demek gibi bir takım eylemlerdir ¹⁸⁵.

İki Anlam Arasındaki İlişki:

Karz için lûgat ve istilâh anlamları arasında iki açıdan alaka sağlanabilir:

i) Fikhî İstilah'ta : Fikhî istilahta kullanılan anlam, sözlük anlamından alınmıştır. O da "kesmek" ve "ayırma"tır. Çünkü malı veren malından bir kısmını kesip ayırmıştır.

ii) Kadı İbn-i Arabî şöyle der: "Karz fikhî âdetle selefe mahsus bir anlam ifade eder. Bazı yönlerden ismin tahsisinde sözlüğün üslûbu üzerine bir yol tercih edilir"¹⁸⁶.

Yukardaki anlatılanlardan iki anlam arasında umum, husus, mutlak ilişkisi olduğunu tesbit etmemiz mümkündür. Fikhî anlamda her karz lûgat anlamında da karzdır. Zira bir şey özel olduğu zaman, daima umumi anlamları gerektirir ancak karşısı geçerli değildir.

2. KARZ AKTİ İLE İLGİLİ OLAN TERİMLER

Faizli karzlar(=Krediler): Bu ifade mübâdelelerdeki ve borçlardaki rîba karşılığında anılır. Karzlarda iki şekilde mütalâa edilir. i) On liraya, onbir lira veya on iki lira karşılığında karz olarak verirse. ii) Karz (kredi) karşılığında kendisi için bir fayda cereyan etmesi.

¹⁸³Dürri'l Muhtar ve bn- Abidin Haşiyesi,c.4,s.171

¹⁸⁴Tuhfetü'l Muhtac,c.5,s.36

¹⁸⁵Nihayetü'l Muhtac,c.4,s.218

¹⁸⁶Age,c.4,s.218

Selef yada Selem: Selef bir karzdır(=kredi), selef yapmak ya da selef yapmayı talep etmek demek, benzerini, iade etmek üzere karz talep etmek demektir. Yukarıda geçtiği gibi selef selem demektir.

Kırad: Bu bir mudarabadır. Mudaraba ise bir kimsenin diğer bir kimseye aralarında şart koştukları belli bir oran dahilinde sağlanan karı paylaşma üzerine ticaret yapmak için belli bir meblağı ödemektir. Kırad, karz'dan türetilmiştir. O ise kesmek, ayırmak demektir. Şüphesiz bu mal sahibi, malından bir parçayı mudaraba için kesmiş, ayırmış ve belirli bir kâr sağlamaya tahsis etmiştir. Mudaraba şiketi kırad şirketine tahsis edilmiştir.

Zimmet: Allah'ın her insan için taktir edip yarattığı bir vasıf olup, o, bununla leh ve aleyhine olan hak ve vazifeleri yapmaya ehliyyet kazanır.

Mislî: Bireyleri ve parçaları birbirine benzeyen şeylerdir. Hatta farkedilmeden bazıları diğerlerinin yerine geçer ve pazarlarda bu şeyin benzeri de vardır. Örf ve âdetlerde ölçülebilen, tartılabilen, sayılabilen eşyada geçerli olabilir¹⁸⁷. Bunların "birim" ölçekleri arasında, normal olarak bir değer (kıymet) farkı bulunmadığından, bu mallardan yerini aynı cinsten bir diğeri alabilir. Yerini alan bu mal ötekinin aynı veya bedeli değil, muadilidir¹⁸⁸. Eşyanın objektif vasıflarına bağlı olan bu kavram temelde eşyanın tabiatından gelmektedir. Konumuzla alakalı olması bakımından para da ister kâğıt, isterse nikel olsun mislî mallardandır.

Kiyemî: Bireyleri farklı mal şeklinde yorumlanır. Sayıları çeşitlidir. Aralarındaki bu eşitsizlik ve farklılık yüzünden bazıları ötekilerin yerine ve makamına geçemez. Yine bireyleri birbirine eşit olan fakat çarşıda benzeri bulunmayan mislî mallar olarak da tarif edilir¹⁸⁹.

¹⁸⁷Mecelle, "misli" eşyayı "*Çarşı ve pazarda mu'taddu'n bih yani pahanın ihtilafını mucip bir tefavütsüz misli bulunan şeydir*" diye tanım edilmektedir. Mecelletü'l Adliyye, Madde: 14

¹⁸⁸Ebü Zehra , Muhammed, el Mülkiyye ve Nazariyyetü'l -akdi fi'ş-Şeriatü'l İslamiyye, Mısır 1939, s.43

¹⁸⁹Kiyemî malları Mecelle şöyle tanım eder: "*Çarşı ve pazarda misli bulunmayan, yahut bulunursa da fiyatça mütefavit olan şeydir*. Age, M: 146

3. KARZIN MEŞRUIYETİ

Karzın meşruiyeti kitap, sünnet, icma' ile sabittir¹⁹⁰. Benzerli olan bir malı daha sonra benzerini almak üzere başkasına borç vermek olumlu bir davranıştır. Böyle bir uygulama yerine göre sadaka vermekten daha daha üstün bir davranıştır. Buna göre ölçülebilen, tartılabilen, sayılabilen benzerli malların tümünde karz uygulaması geçerlidir. Ancak kıyemi mallarda bu işlem cereyan etmez. Genel olarak her karz bir ödünç ve bir borçtur. Fakat her borç bir karz değildir. Borç hakkında erteleme, câridir. Ancak karzda erteleme pek hoş görülen bir davranış değildir.

4. KARZIN BELGELENDİRİLMESİ

Fıkıhçıların şahit ve yazmakla kredi(=karz)borcunu belgelemenin hükmünde değişik görüşlerini iki maddede toplayabiliriz:

İ)İbn-i Hazm'a ait görüştür: Vâdeli olduğunda vacıbtır. "El Muhalla" da şöyle der:"Eğer karz bir vâdeye kadar ise, âdil bir veya daha fazla erkek ya da âdil iki veya daha fazla kadın şahitin şehadetiyle . İster yolculukta olsun isterse mukîm olsun, vâdesiz borçta böyle bir bağlayıcılık yoktur"¹⁹¹. Vâdeli borca şahit tutulmasıyla beraber yazılması bir mecburiyet ifade eder ¹⁹².

¹⁹⁰ *Kitab'a göre:* Karz üzerine medhi ifade eden çok sayıda âyet vardır bunlardan birisi:"*Verdiğinin kat kat fazlasını ödemesi için Allah'a güzel bir borç(karz-ı hasen)verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. Sadece O'na döndürüleceksiniz.*" Konuya işaret etme yönü şöyledir: Salih amelleri ve Allah yolundaki infakı karz olarak verilen mala benzetmiştir. Bedelinin katlanarak alınması bu benzetmenin bir cüz'üdür. Benzeyenin meşruiyeti benzetilenin de meşruiyetini icabettirir.

Sünnet'e göre: Peygamber onu yapmıştı. Şöyle ki; Ebû Râfi'den rivâyet olunan bir Hadis-i Şerife göre: "*Bir adamdan genç devesini ödünç almak istemişti, müddeti geçmiş adam da Peygamber'e deveyi sadaka olarak verdi. Bunun üzerine Ebû Rafi'e devesini vermesini emretti. Ebû Rafi' ona yöneldi ve "Ey Allah'ın Peygamberi,orada ancak rubai' olandan var. " deyince Peygamber]"Onu ver . Muhakkak insanların en hayırlısı borcunu en güzel şekilde ödeyendir"* buyurdu.

Geçerli Hadislerde, Merfuân İbn-i Mesud'un "*Müslümandan birisi diğer bir müslümanla iki kez borçlanırsa birisi ancak sadaka gibidir.*" hadisindeki gibi daha güzel bir ecrden bahsedilmektedir.

İcma'a göre:Müslümanlar ,karzın geçerliliği üzerine icma' etmişlerdir.

¹⁹¹El Muhalla,c.7,s.80

¹⁹² Âyet-i Kerime'yi zikredebiliriz:"*Ey İman edenler!Bir vâdeye kadar borçlandığınızda onu yazın. . . "* Âyet-i Kerime'den çıkarılan hüküm inkıyadın ve vücûh ifade ettiğidir. El Ümm,c.2,s.89,el Muğni,c.4.s.362

ii)İkinci görüş Hanefî Mezhebine ait olan görüştür. Yazmak ve şahit tutmak mutlak anlamda vucub ifade etmez. Âyette her iki emrin belgelemeyi göstermesi onun vucubunu ifade etmez¹⁹³.

5. KARZ (=KREDİ) AKTİ KIYASIN AKSİNE MİDİR?

Karz aktinin kitap, sünnet, icma' ile meşruîyyetinin ispatından sonra ,bu meşruîyyetin kıyasa ve şeriatin genel kaidelerine uygunluğu konusunda fıkıhçılar arasında bir ihtilaf söz konusu mu? Yoksa bu akde, insanların ihtiyacından dolayı, kıyasa muhalif olmak üzere istisnaen mi meşru kılınmıştır ?¹⁹⁴.

İkraz faydalı olduğu için kıyasa ters düşse de geçelilik verilmiştir. Bu söze dayanak olarak şunu söylemek mümkündür: Karz bir şeyin mislini ödemek üzere birisine bir miktar malı vermektir. Bunu göz önünde bulundurarak Kambiyo(=sarf) akti ile eşanlamlı bir duruma geldiği görülür. Zira, o da bedel karşılığında bir şeyin mülkiyetinin verilmesidir. Her ikisinde de kastolunan bedelli akittir. Böyle olunca tesellümün ertelenmesi ile cinsi karşılığında faizli mübâdele olmuş olur. Bu satış kusurlu bir konuma gelir. Bundan dolayıdır ki; karzın geçeliliği kıyasa muhaliftir ¹⁹⁵.

¹⁹³Age-

¹⁹⁴Bu hususta fıkıhçıların görüşlerini iki maddede ele alıp izah etmemiz mümkündür:İ) Şafî, Hanbelî, Malikî mezheplerinin fıkıhçıların görüşleridir. O da, "kıyasa muhalefet etmek suretiyle meşru kabul edilen bir akittir. " ifadesidir. O, bir maslahattan dolayı bedelli akitlelerden istisna kılınan işlem çeşitlerinden biridir El Keşşafü'l Kına',c.3,s.298

ii)İkincisi: İmam Takıyyüddin İbn-i Teymiyye ve öğrencisi İbn-i Kayyım'a ait görüştür: Karz, kıyasa ve câri âdete uygun olan meşru bir akittir. Bu konuda İbnü'l Kayyım şöyle der:"Kesinlik kazanan bir husus olarak karz teberru cinsinden veya ariyyet gibi bir fayda olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı peygamber onu "bağışlama" olarak nitelendirmiştir. Ona dayanarak : "altın bağışlamak ya da kâğıt para bağışlamak " şeklinde açıklanmıştır. Bu ilave cümlesinden olup bedelli satışlar babından değildir. Bedelli satışlarda geri iade edilmeyecek bir tarz üzerine malın aslının tek tek verilmesi söz konusudur. Halbuki karz konusu, ariyye ve bağış cinsinden ele alınır. İhtiyacın ortaya çıkması ile onda fayda sağlamak için malın aslı yerine onu ikame eden verir, sonra eğer mümkün oluyorsa aynıyla iade eder, değilse benzerini iade eder.

Bazan akarın ariyyetinde olduğu gibi bir faydala ve bazen de dilediği gibi bağış yapma şeklinde olur, daha sonra o mal iade edilecektir. Sütün içilmesi, sonra iadesi, meyvası yenilen ağacın sonra iade edilmesi gibi. Buna "ariyye" denilir. Onları şöyle sayabiliriz: ağacı ödünç vermek, malı ödünç vermek, koyunu bağış yapmak, ihtiyacı gidermek, parayı kredi olarak vermek gibi. . .

Süt ve meyve birbirlerini ikame eden ve fayda temin edilen şeylerdir. Vakıfta da durum böyledir. Faydaların cereyan ettiği bir ortam söz konusudur. O, bir şeyin mübâdelesinden sayılamz ancak sadaka, teberru ve yardım cümlesinden sayılır.

İbn-i Teymiyye şöyle der:"Kredi alan kendisiyle faydalalabilmek için herhangi bir şeyi alır ,sonra mislini iade eder. Benzerinin iadesi, malın aynını iade etmenin makamına kaimdir. Benzerli mal üzerine bir ziyadenin şart koşulmasını Peygamber yasaklamıştır. Bu, satış babından değildir. Çünkü, akıllı bir kimse hiçbir şekilde belirli bir vâdeye kadar misli

6. KREDİ İÇİN BAĞLAYICI HÜKÜMLER

Karz konusunda temelde fıkıhçılar arasında bir görüş birliği vardır. Yani-kredi veren hakkında-o, Allah'a yaklaşıma yollarından bir yoldur. Çünkü bunda kredi alana bir faydanın ulaşması söz konusudur. Aslında o, özünde "nedib" ifade eden bir hükmü ihtiva eder¹⁹⁶. Ancak, bazan vücub, bazan hurmet, bazan da ibaha, şeklinde mütalaa edilir. Hükümler yollara göre değişir.

İfade edildiği üzere; borç alan zaruret halindedir. Bu durumda ikraz vacıbtır. Eğer kredi alan tanınmıyor veya aldığı krediyi isyan, mekruh veya haram yollarda sarfedeceği zannediliyorsa o halde haramdır. Eğer, bir ihtiyaç olmaksızın bir tacire kredi verilirse, belki onun ticarettteki kısmetinin ve kârının arttırılmasına katkıda bulunacağı bekleniyorsa o taktirde mübah kabûl edilir. Bunun şeran arzu edilen bir şey olduğu da kesindir¹⁹⁷.

Kredi verenin hakkına gelince, konuda esas ibahadır. Bu ödemenin kendisinden kaynaklanan bir husustur. Yani sadakat kavramının kendi özelliğinden kaynaklanmaktadır. Kredi veren mal beklentisi içerisinde ve malından bir kısmını vermeye karar vermiştir. Eğer bu karara sahip değilse geçerli değildir. Sıkıntıda olmazsa -kendi nefsinden doğan zararı izale etmek için de bu hak vaciptir. - veya kredi alanı tanımamış ise ve ödemeye kudretinin olmadığını bilmiyorsa, yine de krediyi ona verir, bu krediden onu mahrum etmez. Kredi verme durumunda olan şahsın aynı zamanda

mukabilinde bir gümüşü satmaz. Cinsi mukabilinde de hiçbir şeyi vâdeyle mubadele etmez. Ancak mubadele etmesi için miktar veya sıfatta değişikliğin olması şarttır. "

Yukarıdaki ifadelerden sonra İbn-i Teymiyye; "bu meselenin esası niyetler ve gayeler itibariyle tasarrufların hükümlerinin de değişebileceği kaidesi altında incelenmelidir. "şeklindeki açıklamadan sonra şöyle der: "Bu sebepten Allah, karşılıklı teslim ve tesellüm olması dışında bir kimsenin başka bir kimseye misli mukabilinde bir malı faizli olarak ödenmesini haram kılmıştır. Bununla beraber karz yoluyla benzerini ödemek tecviz edilmiştir. Aralarındaki tek fark niyettir. Burada kastolunan şey, kredi verenin manevi bir mükafat alanında faydalanmasıdır. Yoksa arzu edilen şey sırf bir mübadele ve kâr değildir. İşaret ettiğimiz farkla karz ariyyeden ayrılmış olur. Nitekim onda parayı ödünç alma ve sonra aynıyla iade etme söz konusudur. Ancak diğerinde aynıni vermek söz konusu değil ama benzerini vermek söz konusudur.

¹⁹⁵Nihayetü'l Muhtac,c.4,s.218

¹⁹⁶Ebü Hureyre'den rivâyet olunduğuna göre Peygamber ; "Kim bir mü'minin dünya sıkıntılarında bir sıkıntısını giderirse Allah'da onun kıyamet günündeki sıkıntısını giderir. Kul , kula yardım etmeye devam ettikçe Allah'da ona yardım edecektir. "Sahih-i Müslim,c.4,s.207, Sünen-i İbn-i Mace,c.1,s.86

¹⁹⁷El -Muğni,c.6,s.469,Keşşafü'l Kına',c.3,s.299, Ravzatü't Talibin,c.4,s.32

krediyi vermeme hakkı da vardır. Krediyi alanın halini bildiği halde yinede vermeyebilir.¹⁹⁸

a. Karz Aktinin Temel Dayanakları ve Şartları

Akitlerin herbiri için temel dayanakları ve üzerine bina edildiği bir takım temel şartları vardır. Karz akti de bu şartlara haiz olmak zorundadır ve ancak bu şartlar dahilinde gerçekleşmektedir. Onun gerçekleşmesi ve meşruiyyet kazanması bu şartlarla mümkün olur. Fıkıhçıların büyük bir çoğunluğu karz (=kredi) aktinin üç temel esasa dayandığı hususunda ittifak etmişlerdir.

1-Sıyga(İcab ve kabûl)

2-Akitteki taraflar(Kredi alan ve kredi veren)

3-Mahal(Krediye konu olan mal)

Bu konuda Hanefî mezhebi fıkıhçıları sayılan şartlara muhalefet ederek, aktin meydana gelmesi için tarafların iradelerinin uyuşması gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Kabûl ve icabın sıygada toplanmış olması gerekir. Bu konuda cumhurun görüşüne muhalefet etmenin menşei şudur: Üzerine kaim olan her şey rûkündür. İster o şey aktin mahiyetinde olsun isterse mahiyetinin dışında olsun müsavidir. Üç esas nokta (Sıyga, taraflar, mahal) tam anlamı ile tahakkuk ettiği anda akit tamamlanmış sayılır. Burada onların görüşlerine göre karz akti sağlanmışır. Hanefî mezhebinin görüşüne göre ise ; bir şeyin vücudu için o şeyin rûknünün mahiyetine dahil olması lazımdır. Şart rûknün aksinedir. Zira o, aktin mevcudiyetinin tahakkukunda aktin hakikatinden ve mahiyetinden hariçtir. Bundan dolayı, aktin rûknü için icab ve kabûlü tek şart olarak itibar etmişlerdir. Mahiyetine dahil olduğu halde karz akti gerçekleşmiş olur. Akte taraf olanlara ve mahalle gelince bu ikisi de iki şart kapsamında düşünülmektedir. Çünkü her ikisinde de akit, iki maddede mahiyetinden hariç olsa bile, ancak ikisiyle tahakkuk eder. Bu konuda cumhurun yolu üzerine gidilmesi tercih edilmiştir. Çünkü o, meselenin tarzında, parçalarının tertibinde, sunulmasının tanziminde, furuun usûlüne olan bağları bakımından en kabûle şayan görüştür.

¹⁹⁸İbn-i Hacer-i Heytemî şöyle der: "Kredi alan kredi aldığıında zenginliğini izhar etmesi şart değildir. Çünkü, borç alan için aldanma ihtimali de olabilir. Bu sebepten , kredi alan durumunu iyileştirmek için kredi almış olsa da mali durumunu belirtmeyebilir. Gizli bir hal olarak kalması, krediden istifadesi için engel değildir. Tufetü'l Muhtac,c.5,s.37

b.Birinci Rükûn:İcab ve Kabûl (Sıyga)

Karz akti taraflar arasında gerçekleşmelidir. Aktin inşasında tarafların rağbet ettiği fasih bir sıyga üzerinde ittifak etmeleri şarttır. Aktin oluşmasında icab ve kabûlün ittifakına öncelik tanınmıştır. Çünkü niyet ve rağbet gizli bir iştir. Ona ulaşmanın imkânı yoktur. İcab ve kabûl niyetin makamına kaim olmuş, niyet açılmış ve niyete söz işaret etmiştir. Bu söz, ardışık olarak icab ve kabûlden ibarettir.

Fıkıhçılar arasında, icabın kanuniliğinde selef ve karz lafızlarıyla gerçekleşmesi hususunda ittifak vardır. Mesela: “sana karz verdim , sana selef yaptım, sana verdim, bana bedelini ödemen üzere sana şunu temlik ettim, şunu al ihtiyacın için harca bedelini bana öde gibi benzeri ifadeler. . . . Yahut, kredi iradesi üzerine işaret eden bir karine olması da kifâyet eder. Rızaya işaret eden her lafız kabûlün kanuniliğini belirtir. Hanefîler, karzın kanuniliği üzerine iare(ödünç)lafzını kullanmayı esas kabûl etmişlerdir. Çünkü hakikî karz benzerli malların öduncüdür¹⁹⁹. Kredi verenden bir istekte bulunmak,” benden kredi al”, sözü icap yerine geçer. Ya da ona bir elçi gönderse, o da ona bir mal gönderse kredi akti geçerli olur. Yine sermayedar ; “Sana şu kadar parayı karz olarak verdim” veya”onu sana teslim ettim “ dese karz(=kredi) akti tahakkuk etmiştir. İmam Nevevî”ye göre kabûlsüz icap, şartı gerçekleştirmez ²⁰⁰.

Bu konuda anlatılanlara denk düşecek şekilde Şafî mezhebinin görüşünü ele alırken incelemeye çalışırsak -en doğrusu-karz aktinin kanuniinin şartı için icab ve kabûlün şart koşulması diğer bedelli akitlerde olduğu gibi temel bir konudur. Ancak onlar “karz-ı hükmî” yi aynı mütalaa ederek onda hiçbir zaman sıyganın şart koşulmadığını belirtirler²⁰¹. Ramelî’nin izahatına göre: “Karz-ı Hükmî, kendisinde sıyganın şart

¹⁹⁹Reddû’l Muhtar,c.4,s.171,Fethû’l Kadir,c.7.s.474,El Bedai’,c.7,s.394, Keşşafû’l Kına’,c.3,s.299,El Mûhezzeb.c.1.s.309

²⁰⁰ Bu meselede allame Takıyyüddin İbni Teymiyye şöyle der: Kullanılan sözlük veya söz akite taraf olanlarca biliniyorsa, akit tamamlanmıştır. Taraflar arzu ve isteklerini diledikleri lafızlarla ifade edebilirler. Bu bir kural olarak tüm akitlerde geçerlidir. Şâri’ tarafından lafızların tayininde herhangi bir tahdit koymamış, mutlak olarak zikredilmiştir. Arapçanın dışındaki lisanlardan herhangi biriyle aynı anlamya işaret eden lafızlar da kullanılabilir. Bunda herhangi bir sakınca da yoktur. Nitekim boşanma, köle azad etme gibi işlemlerde aynı anlamya işaret eden lafızların kullanıldığı gibi mübâdelede de kullanılmasında bir sakınca yoktur. El Kıyasu li İbni Teymiyye,s.24

²⁰¹Tuhfetü’l Muhtac,c.5,s.40

koşulmadığı karzdır. Aç olanı doyurmak, çıplağı giydirmek, yolda kalana infak etmek gibi. . . 202”.

Hanefî mezhebinin iki büyük müctehidi olan Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’in, karz aktinin rûknünün icap ve kabûl olduğunda ittifak ettikleri görülür. Başka bir rivâyette ise rûknün sadece icap olduğu beyan edilir. Kabûle gelince, onun bir rûkûn olmadığı ifade edilir. Başkasına kredi vermemeye yemin eden bir kimse dahi,-maslahatı âmmeden dolayı- isteyene kredi verir²⁰³.

Böyle bir açıklamadan sonra «ortada olmayan» biri “sana şunu kredi olarak veriyorum “diye yazsa, bunu iki yöden ele alabikliriz:1-Akit tamamlanmıştır; zira, ortada olmaması nedeniyle yazmaya ihtiyaç duyulmuştur. 2-Akit tamamlanmamıştır: konuşmaya muktredirdir. Aktin yazılmasıyla aktin akdölünmaz. Akti yapan, hazır bulunduğu halde yazarsa o akit yapılmamış gibidir. Çünkü, yazmaya yöneltecek bir neden ortada olmadığı için doğru olmaz, ayrıca bağlanması için konuşmak üzere birini vekil tayin etmesi de mümkündür²⁰⁴.

*c. İkinci Rûkûn :Aktin Tarafları
(Kredi Alan veKredi Veren)*

(1) Mukriz(=kredi veren)hakkındaki şartlar

Fıkıhçılar arasında kredi verenin aynı zamanda teberru vermeye de ehil olmasının şart olduğu konusunda bir ihtilaf yoktur. Yani, mukrizin hür, akıllı, reşit olması gereklidir²⁰⁵. Çünkü o, yardımlaşma aktidir ve ancak teberru etmesi geçerli olabilecek bir kimse tarafından gerçekleştirilirse geçerli olabilir²⁰⁶. Şafî’ye gelince onlar, kredi

²⁰²Nihayetü'l Muhtac,c.4,s.218

²⁰³İmam Muhammed’e göre akitten dönmeyi kabûl etmez. Bu, aynı zamanda Ebû Yusuf’tan rivâyet edilen iki rivâyetten biridir. Başka bir rivâyette, akitten döner. Kâsânî şöyle der: Bu rivâyetin izahı: İkrâz, ödünç (=iare) ise onda kabûl , rûkûn değildir. İmam Muhammed’in görüşüne göre, borç verenin zimmetindeki vacip, alanın zimmetindeki vacip gibidir. Bu sebepten onun geççililiği benzerli olan şeyelere has kılındı. Bu açıdan karz akti satış aktine benzer Değişirme aktinde olduğu gibi onda da temel rûkûn kabûldür . Bedai’üs Sanai’ Age,c.7,s.394

²⁰⁴El Mûhezzeb,c.1,s.310

²⁰⁵Binaenaleyh malik olmadığı bir şeyi temlik edemez, çocuk, mekâtib, kendisine izin verilmiş köle ve benzerleri gibi. Nihayetü'l Muhtac,c.4,s.219

²⁰⁶Keşşafü'l Kına',c.3,s.300. Bu görüşü Kâsânî eserinde benimsemiştir: “Çünkü kredi(=karz)bir malı bağışlamak demektir, peşin olarak bir karşılığının olmadığı görülmüyor mu? Teberru peşin

aktindeki teberru' şaibesine illet getirdiler ve o teberru ve hayır akitlerinden başka bir şey değildir. Çünkü karzda teberru şüphesi vardır. Velinin kendi velâyeti altındaki bir kimsenin-bir zaruret olmaksızın-karz vermesi geçerli olmaz. Ama hâkim, kredi alanın emin ve varlıklı kişi olması durumunda kısıtlının malını zaruret olmadan da kredi olarak verebilir. Faizli kredide bir mecliste karşılıklı teslim alma şart koşulmaz, vâde şartı meclisin dışında bir mekânda geçerli olur. Faizin bağlayıcı olması akti olmamış gibi bir konuma sokar²⁰⁷.

Şafî mezhebinin metinlerinde teberru'da bulunan kreditörün ehliyeti haiz olmasının ve onun rüştünün olmasını ve kendi ihtiyacının olmaması gerektiği ifade edilir. Buna göre baskı altında kalan bir kimsenin kredi vermesi doğru olmaz. Onlar, baskının karzın mahallî olan şeyde ikrahı doğurur görüşündedirler. Bir zorunluluk hali ortaya çıkar, krediyi verdimen vacib olursa o taktirde kredinin verilmesi için zorlamak geçerli olabilir²⁰⁸.

Mukrizde teberru ehliyyetinin şartında küçüğün malı için vâsi veya babasının kredi vermesinin geçerli olmadığında Hanefî mezhebi aykırı görüş beyan etmiştir²⁰⁹.

Hanbeliler yetimin velisinin ve vakfa bakan bir kimsenin o maldan karz almasının doğru olmayacağını ileri sürdüler²¹⁰. Şafililer'e gelince onlar, mesele hakkında bir takım ayrımlara girerek hüküm beyan ettiler²¹¹.

ve ancak teberru yapabilecek ehliyyete sahip olan kimse tarafından yapılır" Kasani, Age, c.7, s.394-395

²⁰⁷Tuhfetü'l Muhtac, c.5, s.41, Nihayetü'l Muhtac, c.4, s.2190

²⁰⁸Tuhfetü'l Muhtac ve Haşiyetü's Şirvani, c.5, s.41

²⁰⁹Çünkü baba küçük çocuğun malına mâlik değildir ki kredi versin, yine yetim malında vâsinin kredi vermesi ya da alması veya kendi nefsi için bir harcama yapması geçerli değildir. Ancak böyle bir harcama yapmaya mahkeme yoluyla bir karar verilmesi durumunda müsaade vardır. Bedai'üs Sanai', c.7, s.394

²¹⁰Şerhu Müntehi'l İradat, c.2, s.225

²¹¹şöyle ki: "Zaruret olmadan bir velinin velisi bulunduğu kimsenin malından ikrazı geçerli değildir. Ancak bir hâkimin ona hükmetmesi istisnai bir durumdur. Halim ise, zaruretsiz olarak ikraza geçelilik veremez. Zaruret olursa hâkim ona hükmedebilir. İmam Sübki bu hususta da bir takım şartların oluşması ile geçerlilik verir. Emanet olarak bırakılan maldan velinin aldığı karzda iade şüphesi bulunmamalı, şahitler huzurunda olmalı, bu halde bile bir rehin bırakılmalıdır Sübki, A.g.e., c.4, s.219

(2) Kredi Alanda Aranılan Şartlar

Fıkıh ekollerinden Şafîî fıkıhçıları, tedvin etmiş oldukları eserlerde kredi alanda teberrudaki ehliyyetten başka işlemdeki ehliyyeti de şart koşmuşlardır²¹². Hanbelîler ise eserlerinde, krediyi alanın aldığı şeyin şahsın mülkiyine geçmesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Çünkü borç ancak zimmette sübut bulur.²¹³ Hanefîler'e göre ise, kredi alan için özel herhangi bir kayıt yoktur. Söz edilen tasarruf ehliyyeti şart koşulduğu için krediyi alanda da aynı şartların geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Hür olmak, akıllı olmak, reşid olmak gibi... Binaenaleyh denilebilir ki; kısıtlı bir çocuk kredi alsa daha sonra onu yok etse, çocuğun onu tazmin etmesi gerekir. Ancak kendi kendine yok olan bir şey ise tazmin etmesi gerekmez. Eğer özü yani cevheri kalmış ise onu mukrize vermesi istenir²¹⁴. Bu hüküm Hanefî fıkıhçılara göre, kısıtlı birinin, kredi almasının doğru olmadığına göre verilmiştir.

(3) Devlet Hazinesinden Ve Vakıftan Kredi Almak

Fıkıhçılar arasında devlet reisinin veya temsilcisinin bir zarureten ya da bir kamu yararından dolayı kredi vermesi veya almasının her hangi bir sakıncası yoktur²¹⁵.

Fıkıhçıların Üç Ayrı Görüşü

1-Burada karzın ödenmesinden dolayı devlet hazinesine bir gelir umulur. Kişilerin kredi alması, devlet hazinesine bir gelir temin eder. Gazâlî şöyle der: "Kredi almanın geçeliliğini inkar mümkün olamaz. Onu talep eden engellemenek doğru olmaz." "Zira onda kamunun yararı vardır. Ancak yönetici askere yardım üzerine beytül male bir sıkıntı gelecek ve istikbalde onları doyurma hususunda bir darlık hissederse kredi verilmez²¹⁶.

²¹²A.g.re.,c.4,s.220

²¹³Bunu ifade ettikten sonra kredileşmenin mescitte, medresede, nöbet esnasında geçerli olup olmadığı konusunda değişik görüşlere ayrılmışlardır. Çünkü anılan mekânlarda, onlara göre zimmet tahakkuk etmez Keşşafü'l Kına' c.3,s.300

²¹⁴Reddül Muhtar.c.4,s.184

²¹⁵Kıyasü'l Ümem ,s.279

²¹⁶ Bu konuda İmam Cuveynî şöyle der:Hz. Peygamberin halifelerinden hiçbirisi ihtiyacın giderilmesi, acilen o sıkıntıdan kurtulmaları için herhangi bir memnu' hal bulmadım. Ancak kredi almayı halin gereği , malların piyasada kalmaması ve ortaya çıkacak kötü durumun istikbalde herkesi kaplayabilme ihtimali olması nedeniyle geçelilik verilebileceğini belirttim " El İtisam,c.2,s.122

2-Beytül malden sabit bir ödeme mukavelesi ile kredi almak mümkündür. Ancak onu bağlayıcı bir borç olarak ertelemek doğru değildir. Kendisi için kredi alması böyle değildir²¹⁷.

3-Yönetici kendisi ve aile fertleri için, haksız olarak kendisine tahsis edilenden fazlasını alamaz, bu haram kısmına girer. Geri kalan ihtiyaçları için kredi talebi yerine getirilir²¹⁸.

Devlet yöneticisi kamu yararı için beytül malden kredi talep edebilir. Bunun dışındaki meselelerde talep edemez. Şafî ve Malikî mezhebinin fıkıhçıları yöneticiye, malı yoksa bir maaş bağlamanın zarurî olduğunu beyan etmişlerdir. Beytül malden geçinebileceği nafakayı almasına bir engel çıkarsa, hâkim geçinebileceği nafakayı kredi olarak verir²¹⁹.

Vakıftan kredi almaya gelince, o, kamu yararını gerektiren zorunlu bir sebepten dolayı alabilir. Fıkıhçılar vakıftan borç isteme konusunda üç değişik görüşü ortaya koymuşlardır:

Birinci görüş: Şafî mezhebine aittir. İhtiyaç anında bir yetkilinin gözetiminde borç almak mümkündür. Ancak burada vakfedenin ya da hâkimin izni olması şarttır. Vakfa iade gerektiğinde katlı şekilde ödemesi gerekmez²²⁰.

İkinci görüş: Malikî ve Hanbelî mezhebinin fıkıhçılarına ait görüşlerdir. Bir kamu yararı için, hâkimin izni olmadan bir yetkilinin gözetiminde kredi alınabilir. Vakfın tamirinin yapılması için alınabileceğine dair görüş olumludur. Çünkü yetkili mutlak bir tasarrufa haiz güvenilir bir kişidir. Bu açıdan her ikisine de itimat ve izin sabittir²²¹.

Üçüncü görüş: Bu, Hanefî fıkıhçılarına ait görüşleri ihtiva eder. Ancak vakfın yararı için ihtiyaç duyulduğunda alınabilir. Bunun dışında vakıftan bir yetkilinin gözetimi olmadan hiçbir şekilde borç veya kredi alınamaz. Vakıf için

²¹⁷Ebû Ya'la şöyle der: "İki hak sahibinden birisi ödeyebileceğinden endişeli diğeri de ödeyebilecek durumda olan kimseye ödemedir bulunur. Ancak her ikisi de durumlarından endişe ediyorlarsa, idare mevkiinde bulunan şahıs, fesat ve zarara uğrama korkusundan dolayı hiçbirisine ödemedir bulunmaz." Ebû Ya'la, Ahkamu's Sultaniyye, s.252

²¹⁸Tababkatü's Şafiiyyetü'l Kübra li ibnî's Sübki, c.8, s.215

²¹⁹Tuhfetü'l Muhtac, c.6, s.348, Keşşafü'l Kına', c.4, s.252

²²⁰Nihayetü'l Muhtac, c.5, s.397

²²¹Keşşafü'l Kına', c.3, s.300

mütevellinin eliyle bir gelir sağlanamaz. Ancak iki şartı kendisinde toplamış olması müstesna.

Birinci şart: Hâkim, krediyi kullanacağı mekân vakıftan uzak değilse izin verebilir.

Çünkü müslümanların yararı, velinin yararından önce gelir. Eğer uzak ise şahsa bir yetkilinin gözetimi altında izin verilebilir. İkinci şart: Ayn'ı kiralama da yapılamaz ve onun ücretinden de harcanmaz²²².

d. Üçüncü Rükûn: Mahal (Krediye Konu Olan Mal)

Fıkıhçılar bu rükûn için üç şart saymıştır:

1. Şart: Malın misliyyattan (Benzerli) olması

Misliyyât nedir?: Bireyleri çeşitli olmayan ve kıymetleri değişen şeylerdir. Para, ölçülebilen, tartılabilen ve sayılabilen şeyler gibi. Hanefîler şöyle derler: Misliyyattan olan şeylerin karzı, tanımlandığı halde geçerli olur.

Kıyemiyata gelince; bireyleri ve kıymetleri çeşitlidir. Hayvan, akar ve benzerleri gibi. Bunların ikrazı geçerli olmaz²²³.

Şafî mezhebi Hanefî mezhebinin görüşü yönünde görüş belirtmişlerdir. Onlar da misliyyâtta olan karza geçerlilik vermişlerdir. Bundan başka onlar, ikrazın kanunî alanını genişlettiler ve şöyle dediler: Selem'in geçerli olduğu her şeyde ikraz mümkündür-hayvan ve diğerleri de dahildir-. Çünkü mallar kıyemiyattan olsa bile nitelikleri bilinir ve satış ile mülkiyetine sahip olma gerçekleşir. Bunun nedeni zimmette sübutun geçerli olmasıdır. Çünkü bunu Peygamber'den rivâyet olunan hadis üzerine geçerli görmüşlerdir. Diğer işlemler de buna kıyas edilir. Selem'in geçerli olmadığı şeylere gelince, vasıfların tesbit edilmesi mümkün değildir-mücevher ve benzerleri gibi-onda ikraz geçerli değildir. Çünkü, karz benzerini ödemeyi gerektirir. Niteliği tam tesbit edilmeyen şey özürlenmiş ve benzerinin ödenmesi zorlanmıştır. Zira vacip olan şey, şekil itibarıyla iktisadî değeri olan şeyin ödenmesidir. Diğer bir görüş de, geçerli olduğuna dairdir.

²²²Ed'Dürrü'l Muhtar, Haşiyetü İbni Abidin, c.3, s.419

²²³Kâsânî şöyle der: "Malın kendisinin ve kıymetinin ödenmesine bir yol yoktur. Çünkü o, mala değer biçenlerin değerleri çeşitli olduğu için uyumsuzluğa neden olan bir maldır. Bu sebepten mislini ödemek vaciptir. Onun geçerli olması misli mallara mahsustur. Bedai'üs Sanai', c.5, s.395

İbn-i Âbidîn şöyle der: "Misli olmayan mallarda karz geçerli olmaz. Zira karz lafzı sebebiyle geçerli oluncaya kadar o, ödünç alma gibidir. Sonu itibarıyla da bedelli bir işlemdir. Çünkü ondan faydalanmak ancak o malın tüketimiyle mümkündür. Böyle olunca zimmette benzerinin olması icab eder. Bu ise misli (benzerli) olan şeyde gerçekleşir".

Çünkü kredi alan, mislini bulamazsa kıymetini öder²²⁴. Daha sonra da selemin geçersiz olduğu şeyde karz işleminin de geçersiz olduğu beyanında karzın geçerli olabileceği şeyler istisna edildi, çünkü istisna edilen şeylere ihtiyaç ve zaruret duyulmaktadır. En doğru görüşe göre selemin cârî olduğu herşeyde karz işlemi de câridir. Bu konuda şunu söylemek mümkündür: karz akti ödünç alama ve alınan ödünçü geri vermeden ibaret olmasıyla sübut bulan geçerli bir akittir. Düşük fiyatla kredi alan, sonra onu düşük fiyatla geri öder, bu tıpkı ödünç alma işlemi gibidir. Bu yapılan işlem şer'an mahzurludur²²⁵. Bir kimse için helal olmayan şey onun haramlığına veya helallığına bir düşüklük veya benzeri bir etkide bulunmaz, o halde onu ikraz etmek geçerlidir.

Malikî mezhebinin görüşü de Şafî mezhebinin görüşüne yakındır. Yani, kendisinde selem yapılabilen her şeyde karz aktinin geçerli olduğu görüşüdür. Meselâ: hayvan ve ziraat malı gibi şeyler. Yine ifade edildiği gibi, selemin konu olmadığı her şeyde karz da konu olmaz: ağaçlarıyla beraber bir arazi parçasında, ziynet mücevherleri ve maden bulunan toprakta olduğu gibi.²²⁶

Hanbeliler'e gelince, satışı geçerli olan her ayn'dan kredi vermeye ve almakya izin vardır. Misli veya kıyemî olması ya da nitelikleri malum ve mechul olması müsavidir²²⁷.

İbni Hazm'a gelince o, "el Muhalla" adlı eserinde, evsafi bilinsin ya da bilinmesin hayvan veya başka bir canlı olsun onların tamamında kredileşme geçerlidir²²⁸.

(2) Şart: Karza Konu Olan Şeyin "Ayn" Olması

²²⁴El Mühezzeb, c.1, s.310, Nihayetü'l Muhtac, c.4, s.222, Tuhfetü'l Muhtac, c.5, s.44

²²⁵Şirazi şöyle der: "Mübâdele ile hibe birbirine zıttır. Çünkü her ikisinde de mülk tamdır. Onlardan her biri feshetmekle ayrılırsa taraflar bir şeye malik olmazlar, karzda ise mülk tam değildir. Çünkü fesh ile ayrıştırılabilir. Helal olmasına geçelilik versek bile tam mülkiyetin olmadığı bir mülkte indirim yapılmak suretiyle eda edilmemesi tecviz etmiş oluruz ki bu geçerli değildir. El Mühezzeb, c.1, s.310

²²⁶Kavaninü'l Fıkhiyye, s.293

²²⁷Keşşafü'l Kına', c.4, s.300

²²⁸Çünkü Allah: "Karşılıklı olarak birbirinize malum bir vâdeye kadar borçlandığınızda. .. buyuruyor." Bu âyette özel bir şeyden değil, genelden bahsedilmiştir. Buna göre Kitap ve Sünnet'e dayanmayan herhangi bir kusurlu görüş belirtmek geçerli değildir" der.

Bu şarta göre menfaatların ikrazı (kredi olarak verilmesi) geçerli olmaz. Hanbelî mezhebinin mütemet fakihlerinin²²⁹ ve Hanefî mezhebinin görüşü de bu şekildedir. Ancak iki mezhebin fakihleri arasında bir ihtilaf olsa bile bu ihtilaf, olumsuzluğun menşeiinden ve temel dayanaklarındanadır.

*Hanefî mezhebinin fıkıhçılarına göre olumsuzluğun esası: Karz(=kredi), misli(=benzerli) malı diğerine mislini ödemek üzere yapılan bir akit²³⁰. Faydalar ise, onların mezheplerinde mal olarak tanımlanmamıştır. Çünkü onlara göre mal; insan tabiatının meylettği ve ihtiyaç anında ortaya çıkarmak üzere iddihar ettiğı şeydir²³¹. Halbuki faydalar ihraz ve iddihara müsait değildir. Zira o, a'raz olup kaptan kaba, şekilden şekile, biçimden biçime girebilir. Sürenin sona ermesiyle o da sona erer. Bu anlatılan sebeplerden dolayı faydalar, karz aktine konu olmazlar.

*Hanbelî fıkıhçılarına göre olumsuzluğun dayanaklarına gelince; o, Keşşafü'l Kına'da şöyle ifade edilir: "Çünkü o, meşhur değildir" yani örf ve insanların âdetinde söz konusu edilmemiştir²³².

*Hanbelî mezhebinin fıkıhçılarından İmam Takıyyüddin İbni Teymiyye, onlardan ayrı görüş belirtmiş ve "karz, faydalarda da geçerlidir" görüşünü ileri sürmüştür.²³³

Şafiî ve Malikî mezhebinin fıkıhçıları, karz konusunda karzın mahallinin "ayn" olması için bir şart düşünmemişlerdir. Ancak onlara göre önemli olan, karzın kanuniliğini gerçekleştiren özelliklerin belirlenmesidir. O ise selemin geçerli olduğu herşeyde ikrazın da geçerli olduğudur. "Ayn" larda selemin geçerli olup olmaması konusu beyan edildiğı gibi faydaların da geçerli olmaması selem bahsinde beyan edilmiştir²³⁴. Buna göre onların mezheplerinin kaideleri gereğı nitelikleri belirtilmiş olan faydaların ikrazı geçerli olur²³⁵.

²²⁹Keşşafü'l Kına',c.4,s.220

²³⁰Reddü'l Muhtar,c.4,s.171

²³¹Mecelletü'l Adliyye.,Madde:126

²³²Keşşafü'l Kına',c.3,s.300

²³³Fıkhi tercihlerini kendi fetvalarında belirterek şöyle der: "Faydaların karzı geçerlidir. Mesela:"bir gün birinin, diğer gün de öbürünün hasadını yapmada "ya da" işin bedeli olarak mesken olmak üzere bir evi vermek" gibi. Ancak faydalar üzerine galip olan, benzerli şeyler kendi asıllarından değildir. Başka birinin nazarında kıymeti meşhur ise o takdirde vacip olur. Tarafların razı olacakları misilde ödenme yapmak ve ödenecek misli malında iktisadî bir değere sahip olması gerekmektedir

²³⁴Ravzatü't Talibin,c.4,s.33-34,Nihayetü'l Muhtac,c.4,s.205

²³⁵Age

(3) Şart:Karza Konu Olan Şeyin Bilinmesi

Aktin kanuniliği için karza konu olan şeyin bilinmesi fıkıhçılarda şart koşulmuştur. Böylece kredi alanın krediyi verene benzerli bedelin ödenmesinde bir istikrar sağlanmış olur. “Bilinmesi” şartı iki noktada ele alınır. 1-Miktarın bilinmesi, 2-Niteliğinin bilinmesi²³⁶. “Edâsının gereği için miktarının bilinmesi ikrazın kanuniliği için şarttır. Paradan uzak durma suretiyle kredi almak bu geçerli olmaz. Miktarını beyan etmesini isteyerek ikrazda bulunsa ve benzerini ödese geçerli olur”²³⁷.

El-Muhalla adlı eserde şöyle bir ifadeyle konu izah edilmeye çalışılmıştır: “Bilgi, aktin şartlarındandır. Miktarı ve nitelikleri belirtilmeksizin altın ve gümüş paralarla karz akti yapılması geçerli değildir. Çünkü, karz akti mislini ödemeyi gerektirir. Misil bilinmezse bu ödeme gerçekleştirilemez. Bunun gibi, ölçülen veya tartılabilen bir şeyi götürü olarak karz almak geçerli değildir. Ölçünün ve tartının mikyas ve miktarı aynı zamanda insanlar tarafından bilinmelidir. Zira orada mal telef olursa mislini ödemek özürlenmiş olur. Bu tıpkı selemdeki işleme benzetilebilir.”

Şafîiler, karz aktine konu olan şeydeki miktarın malûm olma şartını “Karz-ı Hükmi” diye akitten istisna ettiler: Şurası bir gerçektir ki, bu konuda cârî olan “örf” temel esastır. Şafîî, Hanbelî ve Ebû Yusuf miktarın, mikyasın belirtilmesinde örfün icab ettirdiği şekilde muamnele yapılması görüşüne sahiptirler. Ancak Şafîî fıkıhçıların cüz’î bir kısmı bunun selemde geçerli olmadığını zira bedellerin birbirinin eşiti olmasının şart olduğunu beyan etmişlerdir²³⁸.

e. Karz (=Kredi) Aktinin Hükümleri

²³⁶Ravzatü’t Talibin,c.4,s.27,El Haraşi,c.5,s.203

²³⁷El Muğni,c.6,s.434

²³⁸Ravzatü’t Talibin,c.4,s.34

e. Karz (=Kredi) Aktinin Hükümleri

Yukarıda karz aktinin geçerli olduğu rükünleri sırya, taraflar ve mahal başlıkları altında incelendi. Bu bölümde karzın (=kreditinin) hükümlerini, bağlayıcı olup olmamasına, onun eserinin mülk olması ve bedelinin ödenmesi açısından inceleyeceğiz.

(1)Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından

Fıkıhçıların çoğunluğu karz aktinin geçerli olduğuna (bağlayıcı değil) dair görüş bildirilir. Bağlayıcı olmama kredi alan hakkındadır. Kredi verene ait olan bir malı krediyi alan aynen ödemelidir. Değiştirmemelidir. Çünkü o bir sıfat üzerine tahakkuk etmiştir. Kredi verenin malı, selem malı gibi kabûl etmesi gerekir. Selemde mal, ya mislidir ya da başka bir maldır²³⁹.

Krediyi veren hakkındaki mütalaalara gelince, fıkıhçıların bu mevzuda üç kısma ayrıldığı görülür:

(a)Hanbelî Ve Şafîlilere Ait Görüşler: Teslim almadan önce hakkının bağlayıcı olmaması yönündedir. Kredi alan, teslim aldığı anda akit bağlanmış olur. Bu konuda geri dönüşe imkân yoktur. Çünkü bedel karşılığında mülkün ortadan kalkması söz konusu olup cayma ortadan kalkmıştır. Onun için geri dönüş olamaz tıpkı satınalmada olduğu gibi²⁴⁰.

(b)Malikî Görüşü: Tesellüm üzerinde tereddüt olmaksızın sözle bağlayıcılığı mevcut olur: Onlar, sözle bağlayıcılığın olabileceği görüşündedirler. Zira, krediyi alanın ödeyeceğinde herhangi bir şüphe yoktur. Elindeki mal vâdeye kadar var olacaktır. Ya da, bir vâdeye kadar olmasa bile örfte, onunla faydalanabilir bir şey olabilir.

(c) En Çok Kabûl Edilen Şafîî Görüşü : Tesellüm ile bağlayıcılığın belirtilmesinden sonra anlaşma devam ettiği sürece geri dönüş hakkı vardır. Ona bağlayıcı bir hak taalluk etmez. Çünkü, haktan vazgeçildiğinde, hakkın bedeli karşılığında bir para cezası tahakkuk eder. Karşılıklı arzu edilen şeyin yerine getirilmesi daha uygundur. Mülk olmasını istediği her şeyin misli mevcut olduğu zaman onun mislini alır, gasbolunan ve ödünç alınan şey gibi²⁴¹.

²³⁹El Haraşi,c.5,s.236,Tufetü'l Muhtac,c.5.s.49, El Muğni,c.6,s.31

²⁴⁰Keşşafü'l Kına',c.3,s.301,el Muğni,c.6.s.431, Nihayetü'l Muhtac,c.4,s.227

²⁴¹El Muğni'l Muhtac,c.6,s.431

Hanbelî mezhebi fıkıhçılarının eserlerinde karz aktinde, cayma yollarından hiç birinin geçerli olmadığı tesbit edilmiştir.²⁴² Şafî mezhebinin eserlerinde ise aktin gerçekleşmiş olduğu mekân ve şartlardaki değişiklikten doğan caymanın varlığını kabûl etmedikleri belirtilmiştir. “Zira, cayma (=Vazgeçme) feshi icabettir. Karz (=kredi) aktinde ise taraflar diledikleri anda cayma hakkına sahiptir. Aktin cereyan ettiği mekânın ve şartın değişmesindeki cayma haklarının cârî olduğunu ayrıca beyana lüzum yoktur”²⁴³.

(2) Mülkiyetin Kazanılması Açısından

Fıkıhçılar aktin kazandırdığı şey hakkında çeşitli görüşlere sahiptir. Karz akti, krediyi verenden alana mülkiyetin naklini doğurur. Bu akitle mi tanımlanır, teslim almayla mı tahakkuk eder, yoksa krediyi alanın onu tasarruf veya tüketmesiyle mi tahakkuk eder? Bunları farklı dört görüşte ele almamız mümkündür:

(a) *İlk Görüş Malikî Mezhebine Aittir:* Kredi olan, aldığı krediyi tam teslim olmasa bile ona malik olur ve mallarından bir mal sayılır. Kendisine özel hükümler tatbik edilir²⁴⁴.

(b) *Şafî Mezhebine Ait Görüş:* En doğru görüşün varlığına rağmen kabûl edilen diğer bir görüş de : Kredi alan , tasarruf ile kredi almış olduğu şeyin mülkiyetini kabûl eder. Tasarruf ettiği zaman onda kabûl ettiği mülkün sübutu tebeyyün eder. Bunda tasarruf ile kastedilen şey, mülkiyeti giderici olan her türlü davranıştır. Satış, hibe, azad etme, telef etme gibi. . . ²⁴⁵ Geçen hükmün izahı sadedinde fakihler şunu söylerler: “Çünkü karz sadece teberru değildir. Zira onda bedel cârîdir. Bedelli işlemlerin gerçekleşmesinde bedel kararlaştırıldıktan sonra mülkiyet gerçekleşir”²⁴⁶.

(c) *Ebû Hanîfe'nin Çağdaşı Ebû Yusuf'un Görüşü:* Karz, tüketilmediği müddetçe teslim alınmakla mülk edinilmez. Diğer bedelli işlemlerde olduğu gibi, karz işleminde debedel bağlayıcı, vâde bağlayıcı değildir. Bu halde konu ödünç (=iare)

²⁴² İbn-i Kudâme, bunun nedenini şöyle açıklamaktadır: “Çünkü kredi veren, verdiği kredinin bir başkasına fayda sağlayacağını idrak ederek verir. Bu aynen hibeye benzetilir. Krediyi alan ise onu dilediği zaman öder. Ancak onun için vaz geçme söz konusu olamaz” Age,

²⁴³ El Mûhezzeb, c.1, s.310

²⁴⁴ İmam Şevkanî' de bu görüşü tercih etmiştir. Delili ise, insanlardan birinin diğerine mallarının mülkiyetinin naklinde asıl unsurun karşılıklı rızaya dayanmasıdır. El Muğni, c.6, 431

²⁴⁵ Nihayetü'l Muhtac, c.4, s.226, Tuhfetü'l Muhtac, c.5, 48, El Mûhezzeb, c.1, s.310

²⁴⁶ Fethu'l Aziz li'r Rafii, c.9, s.392

benzemektedir. Paralarda kredi alma olma olayında da anlayış aynıdır. İki tarafta bedellerini teslim almadan önce birbirinden ayrılmakla geçersiz olmaz. Bu sayılan örneklerde sabit olan şey, ikrazın ödünç alma muâmesi olduğudur. Borç alan onu tüketmeden önce borç verenin mülkünün üzerine aynen bekası söz konusudur²⁴⁷.

(d) Dördüncü görüş: Hanbelî'den mutemed görüşe sahip olanlar ile, Hanefî ve Şafîî'den en doğru kabûl edilen görüştür: Kredi(=karz) akti, krediyi alanın teslim almasıyla gerçekleşen bir akittir²⁴⁸. Şafîîler şöyle der: "Karz, bir şeyi bir başkasına mülk kastıyla vermekten başka bir şey değildir. Çünkü, tek tek onlardan her biri için akti feshetmeleri geçerlidir"²⁴⁹.

(3) Bedelin Ödenmesi Açısından

Karzın bedeliyle zimmetini meşgul eden, kredi alıcısı mukriz için sadece karza konu olan para veya malın verilmesinde fıkıhçılar arasında bir ihtilaf yoktur. Mukrize bedelini ödemek zorundadır. Bedelin niteliği, ödeme mekânı, ödeme zamanı, üç şekilde izah edilecektir.

(a) Kredi Bedelinin Özelliği: Fıkıhçılar, kredi alan bireyin, kredi bedelinin edasının lüzumunu açıklamayı dört başlık altında ele alabiliriz.

(b) Hanefî Mezhebine Ait Görüşler: Kredi alan, kredi malının çıplak mülkiyetine mâliktir. Zimmette sabit olan ayn değil malın mislidir velevki malın yerine geçebilsin

²⁴⁷Reddül Muhtar, c.4, s.183, Bedaiü's Senai', c.7, s.396

²⁴⁸Keşşafül Kına', c.3, s.301, Reddül Muhtar, c.4, 173, el Bedai', c.7, s. 396, Nihayetül Muhtac, c.4, s.226, Tufetül Muhtac, c.5., s.48

²⁴⁹Buna ait delilleri üç yolla açıklamaya çalışabiliriz:

Birinci yol: İsmi menşei ve kökü itibarıyla, ele alınırsa, karz sözlükte, kesmek, ayırmak anlamına gelir. Binaenaley bu anlam, mukrizin malından bir parçayı çekip kredi olarak diğerine teslim etmeyi ifade eder.

İkinci yol: Kredi alan bir kimse aldığı krediyi karz, hibe, sadaka gibi diğer başka alanlarda kullanabilir. Kullanılması için izin almak gerekmez. Bu ise ona tam anlamıyla mâlik olmayı gerektirir. Çünkü tasarruf yapabilmek için izin almak gerekmez.

Üçüncü yol: Karz aktinde iki yön bir arada mevcuttur. 1. Bedelli yön, 2. Teberru' yönü. Bedelli yön: Karz alan, alınmış olan karza benzerli bir karşılık ödemek durumundadır. Teberru'da ise kredi alan kimsenin bir maldan faydalanması ya da başka tasarruflarda bulunması kastedilir ve bir bedel de söz konusu olmaz. Akitte en tercih edilen yön budur. Zira meccanen bir yardım edilmiştir. Diğer halde bu husus görülmez. Teberru'da da mülk edinilen şeyde tasarruf mümkündür. Mülkün olduğu gibi kalması şarttır. Bu ise o şeyi tam teslim almak demektir. Mücerret akit buna yeterli olmaz. Sırf akitle tasarruf da ,tüketim de yapılamaz. El Mühazzeb li' Şirazi

olsun²⁵⁰. Bir kimse ölçülebilen , tartılabilen veya altın ya da gümüş para cinsinden bir şey ile kredi talep etse, enflasyonist ortamda mislini vermek esastır, enflasyona ve deflasyona itibar edilmez. Krediyi alan için mislini ödemek özürlenir ve, tüketildikten sonra piyasadan kalkmış olursa, mislini buluncaya kadar mukriz beklemeye mecbur kalır. Kıymetine itibar edilmez ancak karşılıklı rıza olması müstesna ²⁵¹. Bunu esas alarak kıymetine değil mutlak olarak mislinin vücûbuna itibar edilir. Onlara göre karz aktinin kanunî ancak mislî mallarda tahakkuk eder.

(c)İbn-i Hazm, Borç talebinde bulunan için, kredi verenin yanında kredi eşyası hazır bulunmalıdır. Kredi alan kişiye aynıyla geri ödemek geçerli değildir. Ancak almış olduğu kredinin kendi nevinden bir şeyi ödemesine zorlayabilir. Burada esas olan şey malik olduğu şeyi kredi vermektir. Bu durum ayrı mutalaa edilmeksizin tüm mallar için geçerlidir²⁵². Sonra şöyle der: “Malından biaynihi bir şeyi ihrac edip onu zorlaması geçerli değildir²⁵³.”

(d)Şafî’ın en çok tercih edilen görüşü ²⁵⁴ve **Maliki**²⁵⁵ mezhebinin görüşüdür: Kredi alan almış olduğu krediyi misli olduğu zaman mislini ve aynını ödemekte fazlalık ve noksanlık olmaması şartıyla muhayyerdir. Böylesi hakka daha yakındır.

Krediyeye konu olan kıyemî ise, hali değişmediği sürece aynıyla ödemek icab eder²⁵⁶. Selem aktiyle zimmette sabit olan şey, kıyas yoluyla karz aktinde de sabittir.

(e)Hanbeli mezhebine ait görüştür: Adı geçen mezhebe göre bu konu kendi içinde gruplara ayrılarak ele alınabilir. Karz aktine konu olan şeyler, mislî mallardan

²⁵⁰Feteva-i Hindiyî,c.3,207

²⁵¹Reddû’l Muhtar,c.4,s.172-173

²⁵²El Muhalla,c.7,s.79

²⁵³ Çünkü, bu hususta hem Kur’an ve hem de Sünnet’te her hangi açıklayıcı bilgi yoktur. Ondan başkası yoksa bu durumda ödenmesine hükmedilir. “Çünkü, emrolunanı peşin olarak ödemek borçlunun insafına kalmıştır. Gücü yettiği halde ödemeyi geciktirmek zulüm olur” der. Bu izahtan sonra şöyle der: “Misli alınan her krediyi , götürü olarak ödeme söz konusu olursa , her ne hal olursa olsun alınan krediden az olacağı açıktır. Alan bunu hoşnutlukla kabûl ederse, bu durumda her şey geçerlidir ve güzeldir. Aldığı krediden ödediği şey az mı , çok mu olduğu anlaşılmazsa bu ödeme geçerli olmaz. Çünkü, alınan malın nefsi tatmin etmesi ancak onun malûm olmasıyla mümkündür” İ.Hazm, Age,c.7,s.80

²⁵⁴Tuhfetü’l Muhtar,c.5,s.44,Nihayetü’l Muhtar,c.4,s.223

²⁵⁵El Haraşî,c.5,s.232

²⁵⁶ Bu hususu Peygamber hayatında uygulamış ve “Sizin en hayırlınız borcunu en iyi şekilde ifa edeninizdir” buyurmuştur.

ölçülebilen ve tartılabilen, kıymetli mallardan, niteliği bilinemeyen cevherler ve benzerleri gibi...ya da bunların eşit olduğu mallar gibi.

Karz(=kredi) aktine konu olan ölçülebilen ve tartılabilen şeyler ki bunların aynları ödense bile krediyi alanı, misilleri bağlayıcıdır. Ayıp, noksanlık ve benzeri şeylerle aynı değişmediği müddetçe, kabûlüne krediyi vereni zorlar. Bunda fiyatın değişip değişmemesi müsavidir. Çünkü, ödemek belirli bir sıfatla mümkündür. Ancak selemdeki gibi kabûlü bağlayıcı değildir. Çünkü onda zarar ve haksızlık söz konusudur. İşte bundan dolayı gasp ve itlaftan dolayı misliyle tazmin mümkündür. Eğer misliyle ödemek özürleniyorsa, özürlendiği günkü kıymeti üzerinden ödemek mümkündür. Çünkü zimmette sübut bulması o gün gerçekleşmiştir²⁵⁷.

Özelliği tesbit edilemeyen kıymetli malın karza konu olmasına gelince, bunlar değerli madenler gibidir. Kıymetleri çok kez değişiktir. Teslim alındığı günkü kıymeti üzerinden kredi alanı bağlar. Çünkü bu zimmette sübut bulması o günde gerçekleşmiştir. Misli bulunmadığı ve nitelikleri belirlenmediği için kıymeti bağlayıcıdır. Gasb bahsinde olduğu gibi kıymeti tazmin edilir. İbn-i Teymiyye «İhtiyârât»adlı eserinde iktisaden bir değere haiz olan mallarda mislinin ödenmesine, tarafların razı olmaları halinde geçelilik vermiştir²⁵⁸.

Krediyi alan biaynihi ödemeyi istese, kredi verenin onu kabûl etme zorunluluğu yoktur. Çünkü, kıymeti düşünülerek kredi olarak vermiştir. Onu geri alması vacibtir. Onun yerine başka bir bedeli teşhis etmek gerekmez.

(f) Karza Konu Olan Malın Diğer Durumları : Malın özürlenmiş ve ortada olmama durumunu iki şekilde incelemeye çalışabiliriz.

i) Tercih edilen görüş kıymetinin ödenmesinin zarûrî olduğudur. Çünkü misli olan mallarda misli, misli olmayan mallarda da kıymeti ödenmelidir. Aynen telef etmede olduğu gibi. Zimmette sübut bulması gerçekleştiği gündeki kıymetine itibar edilir²⁵⁹

ii) Şekil itibariyle benzerini ödemek de mümkündür.²⁶⁰ Telef olması durumunda geçerli olmaz. O halde kıymetini vermek icabeder. Karz(=kredi) aslında bir dayanışmayı

²⁵⁷Mecelletü'l Ahkâmî's Şer'iyyeti ala Mezhebi'l İmami'l Ahmed, Madde:748-749

²⁵⁸El İhtiyaratü'l Fıkhıyye min Fetava Şeyhü'l İslam İbn-i Teymiyye,s.131,Keşşafü'l Kına',c.3,s.302

²⁵⁹Keşşafü'l Kına',c.3,s.307

²⁶⁰ Çünkü Peygamber,aldığı devinin benzerini geri vermişti.

temin ve bir kolaylık içindir. Bundan dolayı erteleme geçerlidir. Erteleme esnasında herhangi bir fazlalık ortaya çıktığında riba tahakkuk edebilir. Niteliklerini yaklaşık olarak belirlemek de karz için geçerli uygulama olabilir. Mislin tahakkuku ancak ölçülebilen, tartılabilen şeylerle olabilir, misli özürlenince, özürlendiği günkü kıymeti üzerinden değer biçilerek ödenir²⁶¹.

Hanefi Mezhebinde de; kredi alan, kredi verene onun istediği şekilde bir ödeme biçimine zorlanamaz. Tıpkı aldığı daha noksan ödeyemeyeceği gibi. Eğer başka bir cinsten ödeme şekli uygun bulunursa geçerli olur. Doğrusu da budur²⁶².

(a) Kredi Bedelinin Ödeme Mekânı

Fıkıhçılar arasında temelde kişinin aldığı kredinin, aktin gerçekleştiği yerde ödenmesinde ihtilâflı bir görüş yoktur. Krediyi veren, verdiği mekânda ödenmesini isteyebilir. Bu kredi alanı bağlar. Zira o mekân teslimin icabettiği mekândır.

Bununla beraber kredi alan kimse, başka bir mekânda ödemeyi öne sürse ya da kredi veren ödemeyi başka bir yerde talep etse, fıkıhçılar bu durumda kabûlün gerekliliği ve bağlayıcılığı konusunda yarı görüşler ileri sürmüşlerdir²⁶³

²⁶¹İmam Ahmet'ten mutlak anlamda ödemede bir fazlalığın olmaması gerektiği rivâyet edilmektedir. Übeyy ibni Kâ'b, İbni Abbas ve İbni Ömer'e göre, krediyi veren kredinin mislini geri alabilir. Ondan ziyadesini alamaz ancak bu şekilde ondan bir fayda temin etmek mümkün olabilir. El Kavaninü'l Fıkıhye, s.294, El Behcet, c.2, s.286

²⁶²El Fetava'l Hindiyye, c.3, s.204

²⁶³ (1) *Hanefi mezhebinin görüşü*: Karzın bedelinde herhangi bir sıkıntı ya da bir meşakkat olmaması konusunda bir fikir ayrılığı olabilir. Bu durumda 1-Eğer bir sıkıntı ve meşakkat söz konusu değilse, krediyi veren müsait gördüğü her hangi bir mekânda onu alır. 2-Sıkıntı ve meşakkat var ise, akitte de şart koşulmuyorsa, geçerlidir. Hanefi fıkıhçıları şöyle der: "Krediyi başka beldelerde ödemek gerekir ve iki ayrı belde de karza konu olan malın kıymeti değişirse, krediyi veren iki rivâyete ve iki ayrı şekle göre olabilir. Birincisi: Karz olarak kabûl edilen bir malı ödemeye bir kefil göstermek suretiyle bir belge düzenleyerek kabûl eder. Eddürri'l Muhtar, c.4, s.173, Fetavavy Hindiyye, c.3, s.205 Diğeri, başka bir belde ödemeyi talep eden kimse, karzı o beldedeki kıymeti üzerinden ödemeye mecbur edilir.

(2) *Şafî fıkıhçılarına göre*: Kabûlünde eğer bir meşakkat varsa, kredi alan aldığı krediyi başka bir mekânda ödemeyi ister ve krediyi veren de kendi istediği mekânda teslim almada zorunluluk olduğunu belirtirse, krediyi verenin, alanın istediği mekânda teslim alma mecburiyeti yoktur. Krediyi alan bir külfete veya tehlikeli bir ortama düşmeyecekse, kredi verene bedeli onun istediği mekânda vermek zorundadır. Çünkü herhangi bir zarara uğrama söz konusu değildir.

Akit mahallinin dışındaki bir ödemede, meşakkat ve güçlük yoksa, kredinin mislini o mekândan başka bir yerde mukrize ödemesi şart değildir. Ancak kıymetini isteme durumunda, kıymetini ödemesi lâzımdır. Kıymet olarakta, karzın alındığı beldedeki kıymet muteberdir. Çünkü, o mekân, mülkiyetin tahakkuk ettiği mekândır. Mukrizin hakkı olan bedel, kıymetiyle

(b)Kredi Bedelini Ödeme Zamanı

Kredinin ödenmesine ait önemli bir madde de onun zamanıdır. Ödemenin zamanı konusunda fıkıhçılar iki başlık altında inceleme yapmıştır:

a)Hanefî ,Şafîî, Hanbeli mezheplerine ait görüşlerdir. Karz akti gerçekleştiğinde olduğunda krediyi alanın zimmetinde derhal sübut bulur. Krediyi veren şahsın tıpkı diğer borçlanmalarda olduğu gibi mutlak anlamda bir alacaklılık durumu ortaya çıkar. Karz eğer misliyyattan ise mislini ödemek vacibtir. Karzda temel prensip bu olup, ayrı bölümler halinde ele alınabilir. Daha sonra bu ayrılıklar bir bütün haline getirilebilir. Çünkü tüm analizler, mübâdele aktindeki satışa benzetilerek ayrı bölümler halinde mütalaa edilebilir. Sonra da bir başlık altında toparlanabilir²⁶⁴

b)İkinci görüş ,Mâlikî'ye aittir. Bedel, kredi alanın zimmetinde derhal sübut bulmaz. Bu nedenle; “ Mutlak anlamda kredi alınsa- vâde şart koşulmaksızın-bedeli mukrizle ödemek doğru olmaz, belki mukriz vermekten dönebilir. Eğer dönerse , mukriz

piyasadan çekilebilir. İkraz, bedeliyle bir arada düşünülünce mukrizle onun aynı değil, misli verilir. Belirtilen şartlarda krediyi alana aynıni iade etme mecburiyeti yoktur

(3)*Malikî mezhebi fıkıhçılara göre:* Krediyi aktin gerçekleştirildiği mekânın dışında başka bir yerde ödemek bağlayıcı değildir. Bunun anlamı, mukrizle karz aktinin gerçekleştiği mekânın dışında ödeme yapılmak istendiğinde onu almamak mümkündür. Bu bağlayıcı bir husus değildir. Ancak ziyade bir külfet olması müstesna. Eğer razılığı varsa geçerlidir. Bu durumda da krediye konu olan mal -para gibi-aynen olmalıdır. Karz aktini mahallinin dışında almak mukrizi bağlayıcı kılar. Yeter ki; bir meşakkat ve külfet olmasın.

(4) *Hanbelî mezhebi fıkıhçıları* konuya dair görüşlerini açıklarken başka beldelede bulunan kreditorlerden kredi alma konusunu ele alıp, bunu misli ya da kıyemî mal alanlarına göre incelemişlerdir:

i)*Eğer misli ise:* Krediye konu olan mal gümüş dinar ya da para gibi bir şey olupta taşınmasında güçlük olmaması, yol güvenliğinin olduğu, herhangi bir zararın ulaşması söz konusu olmadığı durumlarda, kredi verenin isteği üzerine başka bir belde mislini ödemek mümkündür. Ancak mi'net ve meşakkat söz konusu olur ve ödemeyi kabul ettiği belde, karz aktinin gerçekleştiği belde, kıymet daha düşük ise o takdirde karz aktinin gerçekleştiği belde, kıymet üzerinden ödeme bağlayıcılık arzeder. Kredi veren için mislini istemek şart değildir. Çünkü arzu edilen beldeye ulaşma zorlaşmış olduğu için ödeme özürlenmiştir. Misli özürlendiğinde kıymet ta'yin ile taayün edilir ve karz akti beldenin kıymetine itibar edilir. Karz beldesiyle diğer belde arasında bir fazlalık ya da müsavi bir durum söz konusu ise istenen beldeye göre mislini ödemek icabeder. Çünkü edanın zarar olmaksızın yapılması daha uygundur.

ii)*Kıyemî ise:* O durumda mutlak olarak karz aktinin gerçekleştiği belde kıymetini ödemek icabeder. Mukriz kıymetinin başka bir belde ödenmesini isterse , onun edasını hiçbir zarar isabet etmeksizin yapmak vacip bir edâdır. Ödenmesini istediği beldenin o günkü kıymeti değerinden fazlaysa, bağlayıcı değildir. Çünkü istediği beldeye malı taşımak gerekmez. Keşşafî'l Kına',c.3,306, El Mebda' ,c.4,s.211, (5)*İbn-i Hazm*, kredi alan, aldığı malın bedelini aktin beldesinde ödemek isterse, kredi veren şahıs onu kabul eder. Bir şart anılmadan başka bir belde de ödeme yapılırsa o da uygun olabilir. El Muhalla,c.7,s77

²⁶⁴Keşşafî'l Kına',c.3,s.301,El Muğni,c.6.s.431, Ravzatü't Talibin,c.4.s.34,El Bedai',c.6.s.396

takdir edilen miktarı kredi alanın yanında bırakmaya zorlanır, örf ve adete göre ondan faydaladınır” demişlerdir²⁶⁵.

f.Karz'da (=Kredide) Aranılan Diğer Şartlar

Karz aktinin oluşmasındaki şartlardan söz edildiğinde, şartların bazılarının meşru' bazılarının memnu' olduğunu ve onların geçelilik konusunda fıkıhçıların çeşitli görüşlere sahip olduğunu görüyoruz. Bu bölümde akitte ortaya konulan şartların hükümleri üzerinde duracağız. Bunların her birini ayrı bahisler halinde izaha çalışacağız

(1) Karz Borcunun Belgelendirilmesinde Şartlar

Şafiî mezhebine göre ikrazın şahitler, kefiller ve rehin şartıyla sağlanması aktin kanuniyle ilgilidir. Çünkü bunlar mukriz'e ilave bir fayda sağlanmamasına dair birer şahitlik yapacak olan vesikalardır. Değiştirmedeki şartlara kıyasla bu şartlar tahakkuk etmediğinde kredi akti fesh edilir. Nitekim onlar: “Bu şartların yararı, kredi alanın ödeme şartından evvel tasarrufta bulunmasının helal olmamasını beyandır” demişlerdir.²⁶⁶

Belgelendirme şartlarının geçerliliği konusunda Hanbelîler de müttefiktirler. Karz aktinde kefil ve rehin şartlarının geçerliliğine dair ortak görüş bildirmişlerdir.²⁶⁷ Fiilin geçerli olduğu yerde şart da geçerlidir. Çünkü, belgelendirilmeyle işin doğruluğu murad edilir, başka bir ziyadelik olamaz. Onlar “garantileme ya da sigortalama, rehin gibidir” demişlerdir²⁶⁸.

(2) Karz Beldesinin Dışında Ödeme Şartı

Başka beldelerde ödemenin gerçekleşmesi şart koşulduğunda fıkıhçıların çeşitli görüşlerini beş maddede özetlemek mümkündür:

²⁶⁵El Haraşi,c.5,s.232

²⁶⁶Ravzatü't Talibin,c.4.s.34,Nihayeti'l Muhtac,c.4,s.226

²⁶⁷Peygamber'den sabit olana göre, rehin şartının meşruiyetine delil kabûl etmişlerdir: “Peygamber [SAV] arpayı kredi olarak almış, rehin olarak zırhını bırakmıştır”Buhari,Müslim

²⁶⁸İbn-i Hazm buna muhalefet ederek, karz aktinde garantinin şart getirilmesine geçelilik vermemiştir. “Allah'ın kitabında olmadığı için bu şart olmamış kabul edilendir” der. Şahitle birlikte yazmak suretiyle belgelemeye gelince : “Karz, eğer vâdeli ise belgeleme icabeder, belgenin düzenlenmesi esnasında kredi alan sefere çıkarda bir kâtip bulunmazsa, o zaman kredi alan bir rehin bırakma durumundadır. Ancak kredi kısa süreli ise bu sayılan şeylerden hiçbirisi değişmez.”

1.Şafî ve İbn-i Hazm'a ait görüşler: Karzın başka bir belde kaza edilmesini şart koşmak helal olmaz. Eğer bunun öyle olması akitte şart koşulursa o akit olmamış olur. Çünkü karz, iyilik ve hayır amacıyla olur. Mukrizi kendi faydası için bir şart koşulduğunda asıl maksadından çıkmış ve kanuni geçerliliğine mani olmuş olunur²⁶⁹.

2.Hanefî Mezhebi'ne ait görüş: Başka bir belde ödeme nin şart koşulması mekruhtur. Çünkü mukrizin, ancak yol tehlikesinin ortadan kaldırılmasıyla faydalanması mümkün olabilir. Zaten fayda sağlayacak olan karz akti de buna benzer²⁷⁰.

3.Malikî mezhebinde meşhur olmuş görüş; karz aktinin mün'akit olduğu belde nin dışındaki bir yerde ödeme şartının geçerli olmamasıdır. Çünkü karz, kredi alana bir fayda sağlar, ancak, yolun güvensiz olması, korkunun umumî olması gibi zaruret halleri ortaya çıktığında durum müstesnadır. Bu durumda malın muhafazası için şartı taktim etmek geçerli olabilir²⁷¹.

4.Hanbelî mezhebinde tercih edilen görüşe göre, kredi alanın malı başka bir belde ye taşımasında güçlük ve meşakkat yoksa şart koşulması geçerli değildir. Ancak, "meşakkat teysiri celbeder" kuralınca meşakkat yoksa o taktirde geçerli olabilir.²⁷² Bu görüş üzerine ittifak etmişlerdir. Bir kimse nakit olarak bir şeyi kredi alsa ve nakit bedeli üzerinden süftece (=poliçe) yazsa veya mislini nafaka olarak başka belde de ödese geçerlidir²⁷³.

5.İbn-i Teymiyye'ye ait görüş:O, ödemeyi başka bir belde de gerçekleştirmeyi şart koşmak geçerlidir. Çünkü, hem sıfatta ve hem de miktarda bir fazlalık söz konusu olmaz. Başka bir belde de ödemeyi talep etmekte ayrıca bir maslahat da söz konusu olabilir. Rehin şartı gibi caizdir²⁷⁴.

²⁶⁹ İbn-i Münzir, İbn-i Abbas, Hasan Bin Ali, İbn-i zübeyr, İbn-i Sirin, Abdurrahman İbn Esved, Eyyubi, Suhtiyani, Sevri, Ahmed, İshak Fethü'l aziz,c.9,s.375,Nihayetü'l Mihtac,c..4,s.225,El Muhalla,c.7,s.77

²⁷⁰El Bedai',c.7,s.395, Reddü'l Muhtar,c.4,s.174

²⁷¹Keşşafü'l Kına',c.3,s.304, El Muğni,c.4,s.225

²⁷²El Muğni,c.6,s.436

²⁷³Age,s.438,440

²⁷⁴İbn-i Teymiyye'nin eserinde"bir belde de borçlanıp başka bir belde de ödeme talep edilse geçerli olmak üzere geçerlidir. El İhtiyaratü'l Fıkhiyye,s.131

(3) Noksan Ödeme Şartları

Miktarın sıfatları açısından daha noksan bir şekilde kredi alanın mukrize ödemede bulunması karz aktinde şart koşulduğunda, Şafiî şöyle der: Şart, geçersiz kılınır, bağlayıcı değildir. Akti ifsad eder mi? Bu soruya iki açıdan cevap vermek mümkündür.

1-Faiz, şartta olduğu gibi, aktin amacına zıt olduğu için ifsad eder.

2-Mezhepte en doğru olan bir görüşe göre akit fesh edilmez.²⁷⁵ Kaldı ki, bu şartta mukriz için değil, kredi alan için bir fayda söz konusudur. Sanki mukriz için yapılan hayırdan dolayı bir ziyade arzu edilmiş gibi durum söz konusudur ama , Allah'ın va'di daha güzel bir va'ddir²⁷⁶.

Hanbelîlerin görüşü ise şöyledir: Kredinin geri ödenmesinde herhangi bir noksanlığın ya da iskontonun şart koşulması geçerli değildir. Aktin icabettirdiği şeye zıt düşer, o da mislin ödenmesidir. Bu hal, yani noksan olarak geri ödeme ziyade şartına benzetilebilir. Bu doğru olmaz²⁷⁷. Karz akti, kusurlu şartlardan biri ile bozulmaz. Sadece o şart geçersiz kılınır.

(4) Vâdenin Şart Koşulması

Fıkıhçılar karz aktinde vâdenin gerekliliğinde ve kanuniliğinin şartlarından olmasında çeşitli görüşlere sahiptirler. Bunu iki başlık altında ele alabiliriz:

1. Hanefî, Şafiî, Hanbelî, Evzaî, İbn-i Münzir v.d, fıkıhçıların çoğunluğu, akitte şart koşulsa bile, krediyi ertelemek bağlayıcı değildir. Vâdeden önce de mukrize geri iade etmek mümkündür. Çünkü karzda erteleyerek ödemek, ödemenin olmamış kabul edilmesinin sebebidir.²⁷⁸

Hanbelî fıkıhçıları, karz aktindeki vâde şartlarının gerekli olmadığı üzerine delil getirmeye çalışırken akitle taraflardaki karşılıklı faizli mübâdeleler engellenmiştir. Zira o, bir va'ddir. Va'd ile ödeme, bağlayıcı değildir²⁷⁹. Hanefî fıkıhçıların deliline

²⁷⁵ Çünkü, mukrizin menfaatini çektiğinden dolayı "menhiyyülanh" olamaz.

²⁷⁶Fethu'l aziz,c.9.,s.378, Nihayetu'l Muhtac,c.3,s.226

²⁷⁷Keşşafü'l Kına'c.3,s.303

²⁷⁸ İmam Ahmet ibni Hanbel bu konuda şöyle der: " Ne varki mukrize vâdesine uygun şekilde ödemek lazımdır".

²⁷⁹Keşşafü'l Kına'c.3,s.303

gelince , başlangıçta akit iaredir. Yani ödünç almadır. Bu sebeple erteleme geçerli geçerli olmaz. Ödünç alma akti, “ödünç alma” anlamına gelen kelime ile geçerli olur. Ancak onun mülkiyetine sahip olmaz, sadece teberru olabilir. Tıpkı vasînin ve reşid olmayan çocuğun yaptığı gibi. Sonuçta da bedellidir. Başlangıçta iarede olduğu gibi sonuçta da erteleme söz konusu değildir. Zira teberruda zorlama olamaz. Sonucu itibariyle de erteleme geçerli olmaz. Çünkü parayı parayla vâdeli mübâdelede “nesîe” söz konusu olur. Nesîe olunca da riba(=faiz)kapsamına girer²⁸⁰.

Yukarıda adı geçen fıkıhçılar karzda vâdenin mukrizi bağlamayan kusurlu bir şart olduğunda ittifak etmekle beraber, vâde, karz aktini fesada götürüp götürmeme konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefî ve Hanbelî fıkıhçılarınca, karz geçerli, vâde batıl olmuş kabul edilir²⁸¹. Şafî mezhebine göre, karz aktinde vâde şart koşulduğunda bakılır: -Eğer ertelemeye bir gaye-kendisi için bir fayda-varsa şart bozucudur. En doğru görüşe göre akit bozulmaz. Çünkü, kredi aldığı şeyde bir menfaat cereyan ediyorsa o faizdir.²⁸²

- Malikî, Zahirî ve Leys İbn-i Sa'd'a ait görüşe göre; ertelemenin kanuniliği şartla gerçekleşir. Karz aktinde vâde şart koşulduğunda, tayin olunan vâdeden önce ödeme, krediyi alanı bağlamaz²⁸³. İmam Takıyyüddin İbn-i Teymiyye de bu görüşü tercih etmiş ve öğrencisi İbnü'l Kayyım'da ona uymuştur.

- Malikî mezhebi fıkıhçılarınun tamamı yukarıda belirtilen görüşe uymakla beraber bazı çekinceler koymuşlardır: Krediyi alan, ödeyeceği şeyi vâdesinden önce öderse bu, mukriz tarafından kabûl edilir. Çünkü, vâde hakkı kredi alana aittir. Bu haktan vaz geçtiğinde ,mukriz onu kabûl etmelidir. Hatta bunu kabûle zorlanabilir. Bedel ister ayn olsun isterse ârâz olsun müsavidir²⁸⁴.

- İbn-i Hazm, bu görüşe muhalefet ederek şöyle der: Vâdeli bir deyni vâdesinden önce az veya çok olsun ödemeyi tercih etme durumunda vâde hakkından vaz geçse bile mukriz zorlanamaz. Vâde hakkı var iken vâdesinden evvel az veya çok bir ödemede

²⁸⁰Reddû'l Muhtar,c.4,s.170,Bedai'üs Sanai',c.7,s.396

²⁸¹El Fetava'l Hindiyye,c.3,s.202,Keşşafü'l Kına',c.3,s.303,Reddû'l Muhtar,c.4,s.170

²⁸² Şartı ifa etmek akti mendup yapar. Mukriz için bir fayda söz konusu ise, gasbetme zamanında olduğu gibi, kredi alan kimse varlıklıdır. İki görüşten en doğrusu karzı bozacağına dairdir.

²⁸³El Muhalla,c.8,s.81,El Behce,c.2,228,El Muğni,c.6,s.431

²⁸⁴El Behce,c.2,s.288,El Haraşi,c.5,s.232

bulunsa . Borçlunun borcunu vâdesinden önce ödemeye zorlanması geçerli olamaz Bu, para, yiyecek, hayvan ve diğer bütün arazlarda da geçerlidir. Ödeyeceği bedelin bir kısmını vâdeden önce, diğer bir kısmını da vâdeden sonra ödemek isterse ve buna da taraflar razı olurlarsa böyle bir ödeme şekli her türlü malda geçerlidir²⁸⁵.

(5) Krediye Konu Olan Malı Aynıyla Ödeme Şartları

Mukrizin krediyi alana ödenecek malı biaynihi ödemesini şart koşması Hanbeli fıkıhçılara göre geçerli olmaz. Çünkü aktin iktizasına zıttır. O, aldığı malı tüketmek suretiyle faydalanacak ve bedelini ödeyecektir. Böylece onun biaynihi ödenmesi şart koşulması önlenmiş olur²⁸⁶. Şart fesada gitmeksizin akitin fesada gitmesi mümkün olmaz, o, geçerli olarak kalır²⁸⁷.

(6) Malın Aynıyla Ödenmesinin Şart Koşulması

Mâlikî mezhebi fıkıhçıların tedvin etmiş olduğu eserlerde bedelin biaynihi maldan ödenmesini şart koşmuşlardır.

Mukrizin Faizi Şart Koşması

Mukrizin , krediyi alana ziyadeyi şart koşması karz aktini fesada götürücü sebeplerden sayılır. Miktardaki veya vasıftaki fazlalık eş anlamlı kabul edilir. Çünkü bu fazla riba kabilindendir²⁸⁸. İbn-i Abdü'l Ber, "selefe alınacak her türlü fazlalık ve fayda ribadır" der. Eğer şart koşuluyorsa bu, haram kapsamına girer²⁸⁹. Toplu olarak şu maddeleri sıralamamız mümkündür:

(1) Karz için gerçekleşmesi istenen her fazlalık ribadır,

(2) Karz aktinden beklenen, bir hayır ve yakınlıktır. Mukriz kendisi için bir fazlayı şart koşarsa gayesinden çıkmış olur.

(3) Kâsânî, " Şart koşulan olan bir fazlalık ribaya benzetilir. Çünkü o fazlalığın bir mukabili yoktur. Ribanın tahakkuk etmesinden kaçınılması gerektiği gibi benzerinden de

²⁸⁵El Muhalla,c.8,s.81

²⁸⁶Şerhu Münte'hi'l İradat,c.2,s.225

²⁸⁷Age,s.227

²⁸⁸Keşşafü'l Kına',c.3,s.304, Bedai'üs Senai',c.7,s.395,Ravzatü't Talibin,c.4,s.36, N, hayetü'l Muhtac,c.4,s.225, El Haraşi,c.5,s.232,El Muhalla,c.8,s.87

²⁸⁹El Muğni,c.6,s.436

kaçınılması gerekir” der²⁹⁰. Şurası açık bir husustur ki;selemdede kusurlu unsur, onun feshini gerektirir. Benzerleri bulunan mallarda benzerleriyle. diğerlerinde kıymetleriyle işlem görülür²⁹¹.

g. Karz Aktinde Bulunması Gereken Diğer Şartlar

1-Fıkıhçılar müteaddit şekillerde gerçekleşen diğer akitlerin şartlarında da karz aktini zikretmiştir.

-Sarf, icare, muzaraa, müsakat, vb. gibi.

- Onlar karz aktinin icabettirdiği olumsuzluklara çeşitli bakış açısı getirerek hükümde farklı beyanlarda bulunmuşlardır. Bunu üç başlık altında ele almak mümkündür:

a)Birinci bakış tarzı: Karz aktinde bir başka malı kredi olarak vermek şart koşulduğu zaman, mukriz, kredi alana şöyle der:”sana şunu, belirtmiş olduğum evsafa başka bir malı ödemen suretiyle kredi olarak veriyorum”. Şafiî fıkıhçılarsı bu aktin geçerli olduğunu belirtmiştir. Mukriz hakkında şart geçersizdir. Kendisinde şart koşulan şey bağlayıcı değildir. Çünkü, onlara göre va’d bağlayıcı olamaz²⁹².

b)İkinci bakış tarzı: Kredi alan kimseden, mukrizin başka bir karz aktiyle, ilk karz aktine mukabil bir başka şey istemesi şart koşulursa Hanbelî fıkıhçıları buna geçerlilik vermez. Akit geçerli olmakla beraber şart kusurludur²⁹³. Çünkü onların mezhebine göre aktin kanuniliği üzerine kusurlu şart tesir etmemelidir²⁹⁴. Malikî mezhebi fıkıhçılarınsının belirttiği görüşten bu şartla beraber karzın kerahati anlaşılmaktadır.

c)Üçüncü bakış tarzı: Karz altinde, başka bir şeyi mubadele etmek , kiralamak, kiraya vermek şart koşulduğunda Malikî, Şafiî, Hanbelî mezhepleri bu şartın geçerli olmadığına hükmetmişlerdir²⁹⁵

1-İbnü’l Kayyım şöyle der: “Selem ve Kambiyoyu birarada ele almak haramdır. Çünkü, ekinden, selefteki kâra, olduğundan daha çok vermekle geçilir.

²⁹⁰Bedai’üs Sanai’,c.6,s.396

²⁹¹El Harâşi,c.5,s.230

²⁹²Ravzatü’t Talibin,c.4,35, Hihayetü’l Muhtac,c.4,s.226

²⁹³El Muğni li İbni Kudame,c.6,s.437

²⁹⁴Şerhu Müntehi’l İradat,c2,s.227

²⁹⁵El Muhezzeb,c.1,s.311,Fethu’l Aziz,c.9,s.384,Nihayetü’l Muhtac,c.4,s.225,Keşşafü’l Kına’,c.3,s.305,

Buna yönelmek, vaki olduğu gibi değiştirme ve icare ile mümkündür". "Selef ve kambiyyoya gelince, bir seneye kadar yüz gümüşe kredi verilmiş olsa sonra alınamı yüz on gümüşe satsa , bu satış fazlaya vesiledir. Benzerini ödemeyi icabettirir, bu satış karz olsa veya karz olmasada riba anlamına gelir"²⁹⁶.

2-Onlar karzı bir hayır bedeli olarak kabûl eder. Şart bozucudur. Bedelin bir kısmını düşürmekle akit de düşer. Geri kalanı bilinmez. Hattabî'nin ifadesine göre: "Bu kusurludur. Çünkü, bedelde bir indirimle karz edilmiştir. Bedel, bilinmezliğin kapsamına girer".

3-İbn-i Kudâme şöyle der: "Çünkü aktin muktezası, şarttır. Muktezasında herhangi bir şart geçerli olmaz O, tıpkı başkasının evini satmak gibidir. Eğer evin ücretini, aslî ücretinden daha az bir ücretle ödemeyi şart koşarsa bu haramın en belîğ şekli olmuş olur"²⁹⁷.

4- El Bâcî şöyle der: Karz bedelli akitlerden sayılmaz. O ancak bir hayır ve iyilik akitlerindendir. Onda bir bedel söz konusu yapmak geçerli olmaz. Karz akti de bedelli akitlerden birine yakın olursa ona bedelden bir pay vardır, o durumda akitten beklenen fayda temin edilmez"²⁹⁸.

Kredi alanın mukrizden aldığı krediyi karz ihtiyacı için yüksek fiyatla satması konusunda, Hanefî mezhebi fıkıhçıları, bu fiilin kerahatla beraber geçerli olacağına dair görüş bildirdiler. Büyük bilgin İbn-i Âbidîn bununla ilgilenmiş ve kerahatla beraber geçerli olacağını belirtmiştir. Karzdan sonra satış mümkün ise, yiyecek maddesinde olduğu gibi, karzda fayda şart koşulmamış olsa bile, kredi alan kimse karzdan sonra yüksek fiyatla bir metayı satabilir"²⁹⁹.

²⁹⁶ İ'lamu'l Mukin

²⁹⁷ El Muğni, c.6, s.437

²⁹⁸ Şerhu'l Muvatta, c.5, s.29

²⁹⁹ Kerhî'nin ifadesine göre ise bunda bir sakınca yoktur. Hassaf ise buna olumlu bakıyor. Halvanî meseleyi tahlil ederek, onun haram olduğunu zikreder. Çünkü karz onu satmak için alınmamıştır. Muhammed ise bunda bir sakıncanın olmadığını ifade eder. Cevahirzade şöyle der: Seleften nakil edildiğine göre fayda şart koşulmuş ise , o karz işlemi kesinlikle mekruhtur. Muhammed'in ifadesine göre ise, bir fayda koşulmadığında, karz kesinlikle mekruh değildir. Çünkü burada ikraz işlemi satış işleminden önce yapılmıştır.

Eğer satış işlemi öne alınsa, Hassaf'a göre geçerli, Belh fukahsının önderi olan Muhammed İbn-i Selem'e göre, o karzda fayda söz konusu olması nedeniyle mekruhtur. Zira, kredi alan kimse fiyat artışına tahammül edemez. Bazı fıkıhçılara göre bahsi geçen uygulama aynı mecliste olamaz, meclisler değişik olursa onda sakınca yoktur. Çünkü o mecliste ayrı sözler bir birine karışmış ve sanki aynı anlam ifade edilmiş gibi olur ve karzdan bir fayda

BEŞİNCİ BÖLÜM

SELEM

Ön ödemeli bir mübadele türü olarak sözlükte karşılığı bulunan selem akti, İslam ekonomisinin kendine has bir muamele türüdür. Bu tür işlemler hem satıcı hem de alıcının karşılıklı yararlanmasını sağlayarak mal ve paranın tedavülünü sağlar. Üreticiye bu yolla sağlanan kredi onun için bir fon kaynağını oluşturur, vadeli bir şekilde tahhüt ettiği mal vadesine kadar ortada bulunmayan ancak vade dolduğunda ele geçecek olan mal, gerçek anlamda müşteriye kazanç sağlar. Müteşebbisin aldığı bedel, ona fon temini açısından acil bir rahatlama sağlar. Alıcı ve satıcı arasında, birinci bölümde bahsi geçen akitlerin genel hukukî çerçevesinde şahitlerle beraber, sermaye ile malı konu edinerek, belgelemek suretiyle gerçekleşmektedir...

Taraflar arasında imza ve garanti altına alınan belgeler, piyasalarda tedavül edebilir. Bu belgelere dayanılarak çeşitli alış-verişler, ödemeleri yapmak mümkün olur. Selem'in garanti altına alınması için satıcı rehin gösterebilir. Oluşturulan Selem senedi, bu rehin vasıtasıyla işlerlik kazanır. Rehne dayalı her türlü meşru işlem yapılabilir veya ortaklıklar kurulabilir. Selem senedinin sağladığı yararlardan birisi de piyasada parayı ikame etmesidir. Çünkü, her bir senet mal karşılığı ihdas edilecektir. Para ile mal birbirinin karşılığı kabul edilecektir. Her hangi bir şekilde ortaya çıkacak olan emisyon fazlası, mala karşılık getirilmeye çalışılacak ve çoğaltan etkisiyle ekonomide reel üretim sağlanmış olacaktır.

Konumuzla ilgisi, "belgelendirme" kavramının kapsamı açısındandır. Ortada dolaşan belgeler, aynen, garanti mektubu, çek, senet vd. gibi işlem görmekte, yurt içi ve yurt dışı alım satımlarda kullanılabilir. Bu takdirde geniş anlamda kambiyo kavramı kapsamına dahildir.

Ekonomide hem insan hem de firmanın amacı rasyonel davranarak karını maksimumlaştırmaktır. Bu amaç, minimum maliyetin gerçekleştiği yerde , maksimum karın sağlanması şeklinde ortaya çıkar. Mikro bazda yapılacak iktisadî faakiyette kâr-zarar, fayda-maliyet analizi yapılarak karın ve faydanın maksimize edilmesi amaçlanacaktır. Sonunda

faaydayı maksimize edecek bir eşya ele geçirilmek zorundadır. Eşyada maksimum faaydayı sağlayacak faktör de emek olarak belirlenir ve ondaki faayda verimliliğini artırmakla artar. Eşyada yapılan değişikliklerle, yerini değiştirmekle, mülkiyetinin el değiştirmesiyle ve kullanma süresiyle doğru orantılı olarak onun faaydası da artar. Sabit sermayelerdeki ve para arzındaki faayda da süreye bağılıdır.

Ekonomik faaliyetlerde yapılan işlemlerin zamanına ve malikine göre maksimum faaydayı sağlamak için borçlanma zarureti ortaya çıkacaktır. Her borç, aynı zamanda rizikolarını da beraberinde getirir. Bu rizikoları güven altına almak, ancak toplumun tümü tarafından sağlanabilir. Çünkü fertlerin güvenlikleri, tüm toplumun iştirakiyle sağlanabilir. Kredileşmeden doğan rant da topluma ait olmalı rantların çeşitli sosyal amaçlı kurum ve kuruluşlarla topluma mal edilmelidir. Rantın topluma mal edilmesi tarihi geleneklerimizde vakıflar yoluyla gerçekleşmiştir.

Kredileşme suretiyle büyük bir rant oluşmakta ve o, kredinin miktarıyla ve zamanla orantılı olarak büyümekte veya küçülmektedir. Kredi hacminin artmasıyla zaman kısıtı altında oluşacak olan üretimin yaratacağı rant gerçekten ekonomiyi geliştirmekte etkin bir rol oynayacaktır.

Kredi hacminin tesbiri değerin zamanla ifadesinden ibarettir ve matematiksel olarak katlanmayı ifade eder. Elde edilen faayda veya rant topluma mal edildiğinde bu ranta «selem farkı» denilmektedir. Para veya mallardan değerleri hesabedilmelidir. Şayet bunların değerleri değil de hacimleri hesap edilirse bu faiz olur. Faiz, önce malın teslimi yapıp, bedelini geciktirmek suretiyle elde edilen farktır. Selem ise, önce paranın teslimi, daha sonra da malın gecikerek teslimidir. Aradaki fark malın gecikmesinden dolayı bedelindeki tenzilatıdır. Bu durumda selem, fiyatları düşürür, faiz ise fiyatları artırıcı etki yaratır. Selem sayesinde önce üretimin kaynağı olan tasarruf sağlanır ve ihtiyaca göre mal arzedilir. Bu yolla, “her arz kendi talebini yaratır” şeklinde özetlenen J.B. Say’ın görüşünden aksi bir durum sergilenmek suretiyle israfa yol açan analiz terk edilmiş olacaktır.

Selemin, müşteri, satıcı, şahitler ve kefiller huzurunda belegelenmesiyle senetleşmesi sağlanır. Senetler toplum katmanları arasında tedavül etmekle toplumun tamamı arasında güvence altına alınmış olur. Bu sayede likidite de kazanmaktadır. Çıkarılan senetlerin oluşan mal piyasalarında tedavülü suretiyle ortaya çıkacak rant ve riskler paylaşılır. Ortada tedavül eden, senet ve maldır. Yani para çok az kullanılır ya da ona çok az başvurulur.

Paranın hacmine dokunulmadığı için enflasyonun nedenlerinden birisi en azından kontrol altına alınmış olur.

Selem akti bir kredidir. Kredi yukarda açıklandığı gibi üretim için en temel unsurdur. Tasarruf da krediyi besleyen en öneml kaynaktır. Tanımı itibariyle tasarruf, gelirin bir kısmını tüketmeyip tüketimi ertelemek demektir. Bu değer başkalarınca, tüketilir. Kredi böyle olunca toplumu tasarrufa yöneltici etkenden söz etmek gerekir ki; bu da faiz olarak kabul edilmektedir. Faiz, üretime dönüşmeden gelir sağlayan bir vasıta haline gelebilir. Bu hal doğrudan harcamaları artırarak bir israf kaynağı oluşturur. İsrâf yapmak, kesin ifadelerle meşru olmayan bir davranış kalıbıdır.

Karşımıza bir problem olarak faizin yerini alabilecek bir tasarruf etkeninin ne olabileceği çıkmaktadır. Bu soruya cevabı şöyle verebiliriz; tasarruf, ihtiyacın giderilmesinden sonra artan geliri biriktirmekle olur. Bu davranış fertte tabii bir ruh halidir. Para biriktirme işlemi ya kendisi tarafından ya da bir güvenilir kişi veya kurum tarafından emanet şeklinde gerçekleştirilir. Aslında faiz gibi bir teşvik ediciye de gerek yoktur.

Kendi ihtiyacını temin etmek için gerekli dayanıklı veya dauanıksız tüketim maddelerinin sağlanması, peşin veya vadeli ödemelerle sağlanabilir. Peşin ödemeler üretici firma ya da kişilere yapılabilir, belli bir limite ulaştığında mal(mesela; buzdolabı)teslimi yapılır ve diğer ödemeler ayrıca bir vadeye bağlanabilir. Böylece faiz yerine kredileşme sağlanmış olur ki; bu da "SELEM"dir.

Bu bölümde, selmin sözlük ve terim anlamı, iki anlam arasındaki ilişki sunulacak, selem aktinin, meşruluğu, esasları, şartları, işleyişi, hükümleri müçtehitlerin görüşlerine dayanılarak anlatılamaya çalışılacaktır.

İSELEM'İN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Selem, sözlükte vermek, terk etmek, kredi, ödünç anlamlarına gelir³⁰⁰. 2-Fıkıh İstılahı'ndaki anlamı: selem, peşin bir bedelle zimmette vasfolunmuş olan bir malı vâdeli satıştır.³⁰¹

³⁰⁰Lisanü'l Arap:c.12,s.295 selem maddesi

³⁰¹ "Kendinde bir takım şartlar olması nedeniyle fakihler tanımte değişik görüşlere sahiptirler: 1- Hanefiler ve Hanbeliler selemın sıhhatinde sermayeyi bir akit meclisinde teslim almayı, malı ise geç teslim etmeyi şart koşmuşlardır.-selemül hal hariç tutulmuştur-. Fakihler böylece akitte tazammun edeni belirlemişlerdir. İbn-i Abidin şöyle tanım eder "Vâdeliyi peşin olarak satın

Selem sözlükteki diğer bir anlamı da seleftir. Her ikisi de teslim ve taktim anlamındadır. Selem'in sözlük anlamının işaret ettiği anlama göre, temel fıkıh kitaplarında³⁰² "İki bedelden birinin peşin olmasını, diğerinin vâdeli olmasını kapsayan bir akitden ibarettir" diye tanımlanmıştır. Bu tanım, örfün ve fıkıhın işaret ettiği anlamlara tamamen uygundur.³⁰³

Selem "müslümanlar arasında mâlî işlemlerde, karşılıklı borçlanmadan ortaya çıkan bir sözleşme türüdür. Muavaza aktinden (takas akti) neşet eden ve gayesi müşteriye kâr ve kazanç sağlamak olan, satıcı açısından zimmette belirlenmiş mal için kıymeti peşin mal üzerinde oluşan bir sevktir. Bu akti kullanmak ve bu akit çerçevesinde tasarruflarda bulunmak böylece her türlü satıcının ve müşterinin yararlanmasını sağlamak, işlemlerdeki zorlukları ortadan kaldırmak daha ön plana çıkmıştır.³⁰⁴

Bu akit önemine binaen geçmiş asırlardaki fıkıhçılar tarafından " borçlanma bâbı" gibi bir büyük fasılda incelenmiştir. Günümüzde rehin(=ipotek) olarak bilinen bu akit, meşru yatırımların canlandırılmasına uygun bir araçtır. Bu açıdan rehnedilen değerler çeşitli finans ihtiyaçlarına cevap verebilme kabiliyetine haizdir. Bu finans ihtiyacı ister kısa, ister orta ve isterse de uzun vâdeli olsun. Çeşitli şekillerde açıklanan sektörlerin ihtiyaçlarına göre cevap vermektedir. Bu sektörler tarım, sınai veya ticaret olabilir. Mal ve sermaye piyasalarının finans ihtiyaçlarına cevap verebilir.

Gelişmiş ülkelerdeki vâdeli piyasa işlemleri karmaşık rekabet ortamında gerçekleşir. Halbuki, diğer ülkelerde rekabet daha ziyade rehin(=ipotek)şeklinde olur. O ülkelerde başka yatırım araçlarının karşısında gerçekten bir sürükleyiciliğe sahiptir. Selem sözleşmesi aracı ciddi bir dinamizme sahip, piyasalara da akıcılığı sağlayan, rekabeti canlandıran geniş çapta

almaktır. ³⁰¹ Keşşafü'l Gına'da da şöyle bir tanım geçmektedir. "Bir sözleşme ortamında zimmette özellikleri belirtilmiş olmak üzere vâdeli bir bedel mukabilinde teslim alma aktidir.

³⁰² Kudûrî.

³⁰³ Selem'i, fıkıhçılar birçok kereler tanım edilmişse de en kapsamlısı Seyyid-i Şerif'in şu tanımıdır: Selem, parade derhal, müsemmede de müccel olarak mülkiyeti gerektiren bir Akitdir. Müsemmen, seleme tâbi olan maldır. Selem halk arasında "peşin para ile veresiye mal almak" suretinde bir veczedir. Fıkıhçılar istilâhında satılan mala "müslümün fih", para(=sermaye) re'sü'l mal, satıcıya müslümün iley, müşteriye de rabbü's-selem kelimeleriyle isim verilmiştir. Bu mübâdeleye selem denilmesi alım satım meclisinde sermayenin(=nakit) peşin olarak teslim edilmesinden dolayıdır.

³⁰⁴ Bu nedenledir ki fıkıhçılar şöyle bir ifade kullanmıştır: Allah, bu akitle kullarına merhamet etmiş, onlardan zorlukları kaldırmış ve kolaylaştırmış, onların üzerindeki sıkıntıları hafifletmiştir

kullanışlı bir araç olduğu gibi, piyasalarda alışlagelmiş tehlikelerin aksine kâfi derecede güven sağlamaktadır.

Selem akti ancak meşru şartların altında uygulama alanı bulduğunda gerçek anlamda bir fayda getirebilecektir. Bu akitten meşru şartlarda yararlanılmazsa faize bulaşan bir finans vasıtası haline gelebilir. Bir takım tehlikeli konuları ihtiva eden bu Akit bir takım fikhî yönlendirmelere muhtaçtır.

A. SELEM AKTIYLE İLGİLİ TERİMLER

Vadeli olan bir şeyi peşin olarak satmaktır. *Mala Müslemün fih*, kullanılan paraya veya sermayeye; *Re'sü'l Mal*, satıcıya *Müslemün ileyh*, Müşteriye *Rabbü's Selem* denir. Diğer akitler gibi bu akit de icap ve kabul ile gerçekleşir. Selem'de malın niteliklerini, bedelini(altın veya gümüş), miktarını belirlemek esastır. Selem işlemi , paranın dışındaki mallarda geçerlidir. Bu mallar sayılabilen ve hacimle ölçülebilen cinsten olmalıdır. Ufaklık para denilen (altın ve gümüşün dışındaki) fülus ile (ki; kâğıt paralar da fülusa kıyas edilir.) selem mümkündür³⁰⁵. Teslim gününde elde bulunmayacak mallarda selem işlemi yapılmaz. Selem yapıldığı günden teslim gününe kadar elde kalmayan bir malda da selem yapılmaz. Selemde satış konusu olan şeyin bütün vasıfları taraflarca bilinen ve müşterinin zimmetinde var kabul edilen şeydir.

1-Selef:Sözlükte selef diye anılan,³⁰⁶ Istilahta ise selem anlamsına kullanılır. “Selef ve selem aynı anlamdadır”. Arapça’da selem tabiri Hicaz bölgesinde,selef tabiri de Irak bölgesinde daha çok kullanılır³⁰⁷.

³⁰⁵ İmam Muhammed’e göre fülusla selem yapılmaz. Çünkü fülus, paha biçilen bir değer ölçüsüdür.

³⁰⁶ Neylül Evtar,c.5, s.229, Keşşafü'l Gına' c.3.s.275

³⁰⁷ İbn-i Faris’in «Hilyetü'l Fukaha»adlı eserinde selef,bir şeyin önden verilmesi tekaddüm ettirilmesi anlamındadır. Kadı İyad’ın «Meşariku'l Envar»adlı eserinde ise şöyle denmektedir. “Tekaddüm(=önden verilen)anlamına geldiği için peşin verilen sermayeye de bu isim verilmiştir. Geçmişte böyle söylendiği için kredi deyimi,selem anlamsına gelen selef kelimesiyle anlaşılmıştır. Nitekin aynen ödemek üzere borç para istendiğinde “tesellefe, isteslefe” fiilleri kullanılır. Mesela “esleftühü” denildiğinde “ona borç para verdim” anlamı kastedilir. İmam-ı Bağavi şöyle der:”Selef muamelatta iki anlama gelen bir kelimedir.:

1-Kredi:Alacaklı için hiçbir fayda tanınmayan şeydir ki; borlu aldığı gibi onu geri verir.

2-Taahhüd olunan selem :Zimmette nitelikleri belirlenmiş karşılığı peşin alınmış malın vâdeli teslimidir”.

2-Deyn:Hanefi mezhebi alimlerine göre zimmette sabit olan bedel, telef ve kredi(borç)ile ilgili mali borçlardır. Müşahhas ve muayyen olması zorunlu değildir. Bu borcun nakit veya nakit dışı şeyden olması müsavidir.

3-Ayn:Muayyen(=belirli)ve müşahhas (=somut)olan şeylerdir. Araba, buğday yığını, para yığını vb.

4-Mislî:Bireyleri ve parçaları birbirine benzeyen şeydir. Hatta mutad olandan ayırt edilmeksizin birbirinin yerine geçebilen şey olup, pazarlarda bu şeyin benzerleri de vardır. Örf ve âdetlerde, ölçülebilen, tartılabilen ve sayılabilen eşyada geçerlidir.

5-Kiyemî:Sayıları çeşitli, bireyleri farklı olan mal şeklinde olan şeylerdir. Aralarındaki bu farklılık ve çeşitlilikten dolayı bazıları ötekilerin yerine ve makamına geçemez. Yine bireyleri birbirine eşit fakat çarşıda benzeri bulunmayan mislî mallar olarak da tanım edilir.

6-Zimmet:Allah'ın her insan için taktir edip yattığı bir vasıftır ki o, bununla haklarını ve üzerine düşen mükellefiyetleri yapmaya ehliyet kazanır.³⁰⁸

B. SELEM'İN MAHİYETİ VE MEŞRUIYETİ

1-Selem, sözlükte vermek, terk etmek,kredi,ödünç anlamlarına gelir³⁰⁹

2-Fıkıh İstılahı'ndaki anlamı: Selem, peşin bir bedelle zimmette vasfolunmuş olan bir malı vâdeli satıştır³¹⁰. Böylece fakihler akitte tazammun edeni belirlemişlerdir.³¹¹

3-Şâfiî mezhebi alimlerine göre, sermayenin tek mecliste teslim alınmasını selem-in kanuniliğinin şartı addetmekle beraber selem-i hal ve selem-i müecceli(vadeli selem) geçerli

“Gurerü'l Makalat” adlı eserde konuya dair bölümde şöyle bahsedilmektedir:”Selem deyimi geçmiş zamanlarda borç sahibi(alacaklı) “filan kimsede şukadar alacağım var” derken selef kelimesini kullanırdı.

³⁰⁸ İbn-i Faris'in «Hilyetü'l Fukaha»adlı eserinde selef,bir şeyin önden verilmesi tekaddüm ettirilmesi anlamındadır. Kadı İyad'ın «Meşariki'l Envar»adlı eserinde ise şöyle denmektedir. “Tekaddüm(=önden verilen)anlamına geldiği için peşin verilen sermayeye de bu isim verilmiştir. Meşariki'l Envar,c.2,s.219 Hilyetü'l Fukaha,s.140

³⁰⁹Lisanü'l Arap:c.12,s.295 selem maddesi

³¹⁰ “Kendinde bir takım şartlar olması nedeniyle fakihler tanımında değişik görüşlere sahiptirler: 1- Hanefiler ve Hanbeliler selem-in kanuniinde sermayeyi bir Akit meclisinde teslim almayı, malı ise geç teslim etmeyi şart koşmuşlardır.-selemül hal hariç tutulmuştur. Selemül Hal: Peşin verilen bir şey karşılığında veresiye bir malı satın ve teslim almak.

³¹¹İbn-i Âbidîn de şöyle tanım eder “Vâdeliyi peşin olarak satın almaktır”. İbn-i Abidin, *Reddül Muhtar*(Bulak,h:1272)c.203 Keşşâfü'l Gına'da da şöyle bir tanım geçmektedir.”Bir sözleşme ortamında zimmette özellikleri belirtilmiş olmak üzere vâdeli bir bedel mukabilinde malı teslim alma aktidir.” Keşşâfü'l Gına', c.3,s. 286

görürler³¹² Onlara göre selem, zimmette sâbit ve vasıfları bilinen bir şeyi selem veya selef lâfızlarıyla satmaktır. Sermayeyi mecliste teslim almak şarttır. Sermaye, menfaat da olabilir. Bu menfaatin konusunu akit meclisinde teslim almak, o menfaati almak gibidir³¹³.

3-Mâlikî mezhebi alimlerine gelince selem, bir satış muâmelesidir ki; bunda sermaye önden verilir, mal ise bir vâdeye kadar ertelenir. Bu vâdenin en az müddeti 15 gündür. Onlar selmi-i hal'i kabûl etmezler. Sermayeyi akitin yapıldığı mekanda teslim etmeyi şart koşmazlar. Üç güne kadar teslimini kabûl ederler.³¹⁴

Yukarıdaki açıklamalar ışığında yeniden tanımlarsak; “parada âcilen, müsemmeinde te’cilen mülkü gerektiren akittir” deriz³¹⁵. Daha açık bir ifadeyle “para peşin, mal veresiye tarzında yapılan akitlerdir” şeklinde ifade edilebilir. Selemde önce bedelin verilmesi sonra malın alınması durumu vardır. Selem riba (=her türlü faiz veya iskonto) ile kredi alma yolunu kapatan bir mekanizmadır. Bu açıdan faizli işleme alternatif olarak kullanabilmeye müsait bir iktisadî araç olarak düşünülebilir. Selem diğer değiştirmeler gibi icab ve kabûl ile akdolunur. Bunda selem tâbiri kullanıldığı gibi değiştirme tâbiri de kullanılabilir. Fakihlere göre yok olan bir şeyi satmak kabîlinden olması sebebiyle kıyasa muhalif bir durum arzeder. Ancak insanların ihtiyacına binaen kitap, sünnet ve icma’ ile meşruiyyet kazanmıştır. Selemin hükmü, mülkiyetin meydana gelmesidir. Şöyle ki; selem akdedilince peşin para veya mal veren kimse, satılan mala vâdeli olarak sahip olacağı gibi veresiye mal verecek olan satıcı da peşin para veya mala derhal mâlik olur. Bununla beraber veresiye mal verecek olan satıcı teslim almadıkça peşin para veya malda, peşin para veya mal veren müşteri de teslim almadıkça satın alınan malda mübâdele, şirket, mal oluş fiyatını söyliyerek o fiyattan satması, karına satış gibi işlemlerde bulunamaz.

1. SELEMİN GERÇEKLEŞME ŞARTLARI

Selemin gerçekleşmesi hususunda dokuz madde sayılmaktadır.

1-Cinsin bilinmesi

2-Nev’in bilinmesi

³¹²Fethü'l aziz li'r Rafii,c.9,s.257

³¹³İstılalaht-ı Fıkhiyye Kamusu,c.6,s.115

³¹⁴ Mâlikîler'e göre selem “zimmette evsafı belirli bir malın, peşin para ya da benzeri bir bedel karşılığında ve belirli bir süre sonunda satılmasıdır. “Sermaye, muayyen bir menfaat da olabilir.”

³¹⁵Kamil Miras,*Buhari Tecrid-i Sarih Tercümesi*, VIII/3,el İhtiyar,II/33

- 3-Niteliğin bilinmesi
- 4-Miktarın bilinmesi
- 5-Vadenin bilinmesi
- 6-Sermayenin bilinmesi
- 7-Malın ödeme mekanının bilinmesi
- 8-Akte taraf olanların ayrılmadan önce sermayeyi teslim almak
- 9- Satımda malın teslim alınmasından ve satıcının sermayeyi almadan önce satış yapmaması

«Selem» kelimesinin lugat ve ıstılah anlamları arasında bir bağlantı olduğu açıktır. Çünkü kelimenin lugat anlamı verme, terketme, peşin ödeme ve ıstılahta da müşterinin sözleşme gereği satıcıya sermayeyi peşin teslim etmesidir. Satıcı peşin sermaye karşılığı zimmette belirlenmiş olan malı vadeli olarak ödeme yapmaktadır³¹⁶.

Bazı araştırmacılar sözlük ve ıstılahtaki anlamları arasında bir ilişki kurarlar. Onlara göre; sözlük anlamına göre “selem”, “selef” ile eş anlamdadır. Selef ise “Peşini vâdeli ile almaktır. Burada en evvel düşünülecek şey malın mevcudiyetidir. Satış vakti, malın mevcudiyetinden sonra düşünülmelidir. Selemde mal satıcının mülkiyetinde olmayabilir. Eğer satıcının mülkünde var ise o zaten peşin işlem demektir³¹⁷.

³¹⁶Şu halde selem ıstılahi anlamı, lügavî anlamından türetilmiş oluyor bu da, def ve teslimdir. Meşarıkü'l Envar, Kadi İyaz, c.2, s.217 “Hilyetü'l Fukaha” isimli eserde İbn-i Fâris şöyle der: “Ben bir şeyi selem ettim.” denilirse ve sermaye teslim alınmadan iki taraf da birbirlerinden ayrılırlarsa bu selem geçerli değildir. Çünkü onların her ikisi de paranın teslimi vuku bulmadan ayrılmışlardır. Hilyetü'l Fukaha, s.140

³¹⁷Selem sermayesinde veya malda taraflar teslim almadan önce şirket veya tevliye (malıyeti fiyatına yeniden satma) ile tasarruf geçerli değildir. Çünkü seleme söz konusu olan malda teslim almadan tasarruf yapılamaz. Sermaye ise mala benzer. Dürer, c.2, s.194

Satıcı olan bir kimse belirli bir ölçekte buğday satın alsın ve onu teslim almaya kendi üzerine olan borcu ödemek için kabul etmesini istese bu geçerli bir işlem olmaz Çünkü iki özellik burada birleştirilmeye çalışılmıştır.

Borçlu olan bir kimse belirli bir ölçekte buğday satın alsın ve kendi alacaklılarına o satın aldığı buğdaydan üzerinde olan alacağını almasına satıcıya emretmesi geçerli olur. Bir adam bir başkasından belirli bir ölçekte buğdayın kredi olarak almayı isterse sonra kredi alan kimse bir diğerinden buğday satın alsın alacaklısına aldığı buğdaydan verdiği krediyi almasını istese bu işlem de geçerlidir.

Müşteri olan kimse satıcı olan kimseye o satın alınan buğdayı önce müşteri olan kimse için teslim aldıktan sonra kendin için kabul et diye emir etse, müşteri olan kimse de malı için onu ölçse sonrada kendisi için ölçse yapılan bu işlem geçerlidir. Multeka'l Ebhur Tercümesi “Mevkufat”, Selem bahsi. Ö.N.Bilmen, Age., C.III, s.112, el İhtiyar, c. II, s. 34, Kadi İyaz, Meşarıkü'l Envar, c. II, s.194

2. SELEMİN MEŞRUIYETİ

Selem meşruiyyetini kitap, sünnet, icma' dan almıştır.

a)Kitap sözcüğünden anlatılmak istyenen şey Kur'an ayetleridir³¹⁸. Dipnotta belirtilen bu âyetin selemın meşruiyetine işaret şekli şöyledir: Ayette iki nevi mübadele zikredilmiştir: Gerçekleşen mübadele (=Mübadelei naciz), gerçekleşmeyen mübadele (=mübadelei gayr-i naciz). Gerçekleşen mübadele; hazır bir malı peşin para ile peşinen satıştır. Karşılıklı peşin alış verişlerde yazmaya dönük bir işlemin yapılması söz konusu değildir. Âyetin devamından asıl yazmaya dair emrin geldiği anlaşılmaktadır, o da mübadelei gayr-i nacizdir. Bunun da belirli bir vâde ile bağlantısı vardır ki, o da selemdir.

Kur'an-ı Kerim'deki bu âyetten çıkarılan sonuçlardan bir kaçısı şunlardır ;

1-Borç yasaklanmamıştır,

2-Selem de bir borç çeşididir. İki bedelden birinin nakden peşin, diğerinin vâdeli olduğu her türlü işlemde ibarettir. Ayn lazım olmayabildiği gibi, deyn de gaib olmamalıdır. Âyet-i kerime her türlü borçlanmayı kapsamaktadır. Selem ise borçlanma çeşitlerinden biridir. Zira veresiye mal satıcının zimmetinde vâdesi gelinceye kadar mevcuttur.

İkinci meşruiyet sebebi olan Sünnet'e gelince; İslam âleminin temel kaynağı olan hadis eserlerinde konu ile ilgili olan bölümlerde açıklayıcı bilgilere rastlamak mümkündür³¹⁹.

Uygulama,

Selem, peşin para ile veresiye mal almaktır. Şu halde selemde daima alınacak mal veresiye olacaktır. Binaenaleyh peşin para ile peşin bir malı selem olmak üzere satın almak geçerli olmaz. Fakat Şafiîye göre bu da geçerlidir. Buna şöyle muşahhas bir misalle açıklık getirebiliriz : Bir A firması (ya da A şahsı) on milyon lira değerinde bir mala sahiptir. B firması (ya da B şahsı) "Bu on milyon beni milyon değerindeki mal benimdir" diye beş

³¹⁸"Ey iman edenler, belli bir vâde ile birbirlerinize borçlandığınız zaman onu yazın Bakara sûresi , ayet:282 Bu âyetin selemın helaliyeti ve meşruiyetine işaret şekli şöyledir: Ayette iki nevi değiştirme(=mübâdele) zikredilmiştir: Mübadele-i naciz, mübadele-i gayr-i naciz. Mübadele-i naciz; hazır bir malı peşin para ile, peşinen satıştır. Karşılıklı peşin alış verişlerde yazmaya dönük bir işlemin yapılması söz konusu değildir. Âyetin devamından asıl yazmaya dair emrin geldiği anlaşılmaktadır, o da değiştirmei gayr-i nacizdir. Bunun da belirli bir vâde ile bağlantısı vardır ki , o da selemdir.

³¹⁹İbn-i Abbas'tan rivâyet ediliyor "Şahitlik ederim ki Cenab-ı Hak, vâdeli satışı helal kılmış ve bu konuda Kur'an-ı Kerim'in en uzun âyetini indirmiştir" diyerek sözü geçen âyeti okumuştur. El Müstedrek, (Bakara sûresinin tefsiri)c.2,s.286 Buhari ve Müslim'de, İbn-i Abbas'tan rivâyet olunan bir Hadis-i Şerif'te buna delil teşkil etmektedir.

milyona bu malı C firmasına (ya da şahsına) satıyor ve parasını alıyor, sonra B firması A firmasına gidiyor ve on milyon değerindeki malı C şahsına sattığını haber vermeden “senin hani on milyonluk malın vardı, onu bana sat veya hibe et” diyor. A firması da satıyor veya hibe ediyor. Şimdi B firması ile C firması arasında vukua gelen bu mübâdele akti geçerli midir değil midir ? Hanefi mezhebinde geçerli görülmemiştir. Zira mübâdele akti mülkiyeti gerektirir. Halbuki Akit anında B firması (ya da şahsı) o on milyon değerindeki mala malik değildir. Acaba bu nasıl bir Akitdir?. Bu bir Selem’dir. Çünkü satıcı satış anında mala malik değildir. Diğer açıdan hâldir. Zira malı hemen satış sözleşmesini müteakib teslim ediyor. Selem müddetine itibar edilmiyor.

Bunun gibi düşünelim ki bir tahıl tüccarı elli milyon lira karşılığında üç ay sonra iki ton karşılığı tahıl almak üzere bir çiftçi ile akde giriyor. Acaba bu, nasıl bir akitdir?.. Bu akit, bir vâdeli selem (selem-i müeccel) dir, hatta akitle bereber bu iki ton tahıl dediğimiz tüccara satılmış olur. Yani üç ay sonraki alacağı tahıla müşteri akit ile mâlik olduğu gibi peşin olarak verilen para dahi kendisiyle selem yapılan şeye karşılık olmak üzere selem yapan şahsın malı olmuş olur³²⁰.

Vâdeli selem kıyasen önceki satışa yani selem-i hale dahi muteber tutulursa bu Hanefi fıkıhçılarına göre geçerli olmaz ancak Şafî’ye göre geçerlidir.

Selem, zarurete mebnî uygun bulunmuştur. Yani malın teslimini hükmün ertelenmesi asıl-azimet-olarak sabit olmamış, belki bir mazeretten dolayı ruhsat verilerek uygun bulunmuştur. Yoksa aslında selem geçerli olmayacaktı. Zira olmayan bir şey’i satmaktır. Olmayan bir şeyi satmak ise olmamış kabul edilendir. Aynen bunun gibi mevcut olmakla beraber teslim olunacak şeyin miktarının bilinmiş olması, iktisaden kıymet ifade etmesi, satıcı mülkumdür diye satırsa malın kendi malı olması gibi bazı şartlara haiz olmalıdır.

Uygulama,

Başkasına ait herhangi bir eşyayı birisine satsa da sonra da dönüp mal sahibiyle uyuşsa ve daha sonra asıl mal sahibi o malı ikinci şahsa satsa, yahut hibe etse, ikinci şahsın sonradan mülkiyetine geçmesiyle ikinci şahsın üçüncü bir şahısla aynı mal üzerindeki yaptığı akit geçerli olur mu?. Geçerli olmaz . Çünkü malı sattığı vakit ona mâlik değildir. Selemde

³²⁰Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkah Dersleri*, Üçdal Neşriyat, 1966, İst., s.373, 374, 375

ise satılacak olan mal tamamıyla ortada yoktur. Binaen aleyh selemin geçerli olmaması lazım gelirdi. Fakat insanların ihtiyacına binaen bu nevi satışa ruhsat verilmiştir.

Selem ruhsatının hikmet ve sebebini şöyle açıklamak mümkündür: İnceleme ve araştırma sonucu iki hikmet mülhaza edilmektedir:

1-Hz.Peygamber'den rivâyet edilen Hadis-i Şerif'te bir kimsenin yanında bulunmayan şeyi satması³²¹ yasaklanmış olduğu halde seleme ruhsat verilmesinden anlaşılıyor ki; selem ruhsatının hikmeti, satıcı satış aktinin gerçekleştiği anda malın hazırlanması külfetinden kurtarmak içindir. Satıcı her zaman satacağı şeyi satış anında hazır edemez. Bu onun için zahmetli bir iş olur. Meselâ: satacak olduğu malı depoda bulundurur. Akit anında onları hazırlamak meşakkatli bir şey olacağı için satış anında hazır hale getirmeye mecbur olsa bu teklif satıcıyı zora koşma ve onu güç durumda bırakma anlamında olacağı için seleme ruhsat verilmiştir.

2-Selem ruhsatının ikinci sebebi de satıcının nakit paraya olan ihtiyaç ve zaruretidir. Parayı alacak ve onunla ihtiyacını giderecektir. Teslim vaktine kadar o para devredecektir. Hatta bunun içindir ki selemde mal ucuz satılır. Selem meselesi anılan sebeplerden hangisine dayandırılacaktır? Bu sebeplerin her ikisi de bir zaruretin varlığını hissettiriyor. Satıcının paraya ihtiyacına mı yoksa malı hazırlama külfetini giderme ihtiyacına mı ? Hanefi mezhebi fıkıh ulemasına göre selemin ruhsatı, satıcının paraya olan ihtiyacıdır. Satıcı paraya

³²¹ "Yanında olmayan bir şeyi satmama" prensibinden anlatılmak istenen; mevcut olmayan ve aynı zamanda özelliklerinin ne olduğu iyice belirlenmemiş bulunan bir malın satışdır. Böyle bir satışta, satışa konu olan mal, satıcının yanında ve mülkünde değildir. Yanında olmayan bir malın satışını yasaklayan emrin hikmet ve sebebi, olması muhtemel bir aldatma ve aldanmayı önlemektir. Satıldığı bir malı daha teslim almadan başka birine satmak ; başkasının sahip ve malik olduğu bir şeyi onun muvafakat etmesi şartıyla satmak , vesaire gibi. Çünkü ne o mal yanındadır ve ne de mülkiindedir. Başkasına ait bir malı almak ve ya satmak kendi iradesinde değildir. İmam Malik ve Ebu Hanife-gıda maddeleri dışında kalan malların tesellümden önce de satılabileceği kanaat ev görüşündedirler. (Bidayetu'l Müctehit,c.2, s. 108) Başka birine ait olan şeyi satmak da öyle . Buna da sahibinin muvafakatı ile cevaz verilmiştir. Başkasının malını satan kimse hür ve ne yaptığını bilen akıl sahibi olması şartıyla yaptığı anlaşma ve akitler malikin muvafakatıyla caizdir. Çünkü bunda mal sahibine verilmiş bir zarar yoktur. O kimsenin yaptığını dilerse kabul eder, dilerse de red eder.

İbn-i Abbas'dan rivâyet ediliyor "*Şahitlik ederim ki Cenab-ı Hakk,vâdeli satışı helal kılmuş ve bu konuda Kur'an-ı Kerim'in en uzun âyetini indirmişti.*" diyerek sözü geçen âyeti okumuştur³²¹. Buhârî ve Müslim'de, İbn-i Abbas'tan rivâyet olunan bir Hadis-i Şerif'te Resulullah Medine'ye geldiğinde insanlar selem suretiyle bir, iki, üç sene vâdeli hurma alırlar ve satarlardı. Bunun üzerine O, "*Her kim hurma(gibi bir şey alam ya da satmak)da selem yoluyla mübâdele ederse miktarı, hacmı veya ağırlığı malum olarak muayyen bir vakte kadar akdetsin*" buyurdu. Bu Hadis-i Şerif, birtakım şartlar dahilinde selemin yapılmasında bir sakıncanın olmadığına delalat etmektedir.

muhtac olduğu için böyle bir akde yöneliyor. Sattığı mal henüz kendisinin mülkiyeti altında değildir. Fakat (çiftçi çiftliğinde mevcut olan buğdaylarını şehirde selem yoluyla satarsa bu, kabûl edilecek bir durumdur) denilirse burada buğdaylar dahi yok hükmündedir. Çünkü malı mevcut iken satıcının selem aktine yönelmesi makul değildir. Demek ki mevcut olsa bile o mal başka bir ihtiyaca mukabil tutulmuş ki selem yoluyla satış aktine yöneliniyor. Şu halde satıcı yine yok olan bir şeyi satmış oluyor yani veresiye bir şey satıyor. Yoksa eğer malı peşin verecek olursa selem adı bir satıştan farkı kalmaz. Para peşin, mal da peşin olursa ona(selem)denilmez(peşin satış anlamında mübadele)denir. Selem ancak peşin parayla veresiye mal satmak sûretinde tahakkuk edebilir. Selemde zaruretten dolayı malı teslim için bir zaman tayini söz konusudur. Satıcı o malı ya kazanacak yada kendi tarlasının hasılatından yetiştirecektir. Görülüyor ki; (vâde) satıcının paraya olan ihtiyacına binaen ruhsat verilen selem unsurlarından olup, malın müşteriye teslim edilmesini temin için satıcının muhtac olduğu kudrete bu vâde, bir vesile ve bir sebeptir. Satıcı bu vâde zarfında malı tahsil edebilir. Şu halde malı teslim kudretine sebep olan vâde bizzat asıl unsur konumuna gelmiştir.

Selem alış-verişlerinde üzerine selem akti yapılan malın akit gereği olarak teslim edilmesi «Eda-i Tamm'dır». Hanefi Mezhebine göre; teslim alınmayan bir malın satılması geçerli değildir. Fakat selem usûlü satış geçerlidir³²². Cinsi, nev'i, miktarı, ölçüsü ve zaman ile yeri belli olmak kaydı ile İmam Ebû Hanîfe'ye göre selem geçerlidir. Burada aslında yasaklanan alış veriş bazı sebeplerle ruhsat verilmiştir³²³.

Hanefi mezhebinde genel kaide olarak, yeminler örf ve adetlere dayalı olduğundan ,örfte yemin olarak bilinen sözler yemin kabûl edilir. Ölçüsü ve tartısı belli olmak kaydı ile süttten peynir yapmak üzere selem akti yapmakta Hanefi Mezhebi'nce bir sakınca yoktur.³²⁴

Yine İbn-i Ebî Evfa " Biz (gerek)Resulullah zamanında (gere)Hz.Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in hılafetleri zamanında buğday, arpa, kuru üzüm ve hurmada selem yoluyla işlem yapardık "dediği rivâyet edilmiştir. Aynı sahabeden diğer bir rivâyette de "Biz Şam'lı ziraatçilerle muayyen bir kilede muayyen bir vâdeye kadar buğday,arpa,kuru üzümde selem yoluyla işlem yapardık" demiştir.

³²² Çünkü bu husus hadis-i şerif ile sabittir: "Peygamber (s.a.s) kişinin yanında bulunmayan malı satmasını yasaklayıp, selem usûlü satışa ise ruhsat verdi" hadisi bu ruhsatı ifade etmektedir. Münavi, Feyzül Kadir,c.VI,s.332,H.no:9480.Geniş bilgi için bkz. Zeylai, Nasbu'r-Ra'ye,c.IV,s.45 vd.

³²³ Serahsi, a.g.e.,c.XII,s.124.

³²⁴ İmam Serahsi'nin Mabsut isimli kitabında: "Bu ictihad, bütün insanların ellerinden kesilmesinden önceki zamanlara mahsus olup onların örfleri gereğidir, deniliyor. Fakat bizim

Uygulama,

Toprağı islahta harcama yapmak isteyen ancak yanında satılacak malı olmayan bir ziraatçı mahsulü elde edinceye kadar ziraatini taahhüd eder. Ziraatçı malî yönden muhtaç olduğu krediyi de bulamadığı için muhtaç olduğu krediyi temin edebilecek bir işlem çeşidine ihtiyaç duymaktadır. Ancak toprağa yatırım yapmak bir maslahattır, beraberinde sıkıntı ve meşakkat içerisinde yapılan bir takım işleri de bulundurmaktadır. Bundan dolayıdır ki seleme sıcak bakılmıştır³²⁵.

Teslim alınmayan bir malın satılması geçerli değildir.³²⁶ Fakat selem usûlü satış geçerlidir.³²⁷ Cinsi, nev'i, miktarı, ölçüsü, zaman ile yeri belli olmak kaydı ile aslında yasaklanan alış verişe bazı sebeplerle ruhsat verilmiştir³²⁸.

C. SELEM'İN KİYASA UYGUNLUK SAHASI

Selem'in Kitap, Sünnet, İcma' ile meşru bir akit olduğunu açıkça ispat ettikten sonra, meşru işlemlerdeki genel kaidelerin bağlayıcılığına göre mi, yoksa bu akde insanların ihtiyacından dolayı kıyasa muhalefet üzere istisnai olarak geldiği hususunda fıkıhçılar arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür:

ülkemizde(Serahsi'in ülkesinde) süt, insanların elinden hiç eksik olmaz. Bazı vakitlerde sütün fiyatı artarsa da bu kıymet artışı sütün kesilmesi anlamsına gelmez. Dolayısıyla Hanefi mezhebi'nin yukarıdaki genel prensibine aykırı bir şekilde bölge örfüne dayalı olarak her zaman selem yapılabilir.

³²⁵ İbn-i Kudame el Müğni'de bu tip işlemlere şöyle işaret etti: "Mübâdelede fiyat aktin iki ivazından biridir. Para gibi zimmette sabit olması geçerlidir çünkü, insanların ona ihtiyacı vardır. Ziraat, ticaret, kazanç erbabı kendi geçim masrafların da muhtaçtır ve geçim ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Bütün bu sebeplerden dolayı şeleme müsaade edilmiştir" Muğni, c.4,s.305

³²⁶ Hanefi Mezhebi'ne göre

³²⁷ Çünkü bu husus hadis-i şerif ile sabittir: "*Peygamber (s.a.s) kişinin yanında bulunmayan malı satmasını yasaklayıp, selem usûlü satışa ise ruhsat verdi*" Münavi, Feyzül Kadir, c. VI, s.332, H.no:9480. Geniş bilgi için bkz. Zeylai, Nasbu'r-Raye, c. IV, s.45 vd.

³²⁸ Hanefi mezhebinde genel kaide olarak, yeminler örf ve adetlere dayalı olduğundan ,örfte yemin olarak biklinen sözler yemin kabul edilir. Ölçüsü ve tartısı belli olmak kaydı ile süttten peynir yapmak üzere selem akti yapmakta Hanefi Mezhebince bir sakınca yoktur. İmam Serahsi'nin Mebsut isimli kitabında: "Bu ictihad, bütün insanların ellerinden kesilmesinden önceki zamanlara mahsus olup onların örfleri gereğidir, deniliyor. Fakat bizim ülkemizde(Serahsi'in ülkesinde) süt, insanların elinden hiç eksik olmaz. Bazı vakitlerde sütün fiyatı artarsa da bu kıymet artışı sütün kesilmesi anlamsına gelmez. Dolayısıyla Hanefi Mezhebinin yukarıdaki genel prensibine aykırı bir şekilde bölge örfüne dayalı olarak her zaman selem yapılabilir. Serahsi, a.g.e., c. XII, s.124.

Birinci Yaklaşım: Selem, kıyasa muhalif, geçerli bir akit olduğu kabûl görmüştür³²⁹. Bu konuda İbn-i Nüceym'e göre, "Selef kıyasa muhaliftir, zira olmayan bir şeyi satmaktır. Fakat insanların ihtiyacına binaen kıyasın dışındaki üç temel dayanakla³³⁰ meşru kılınmıştır³³¹. Selem bir garar aktidir, ihtiyaç dolayısıyla geçerli görülmüştür³³².

İkinci Yaklaşım: Diğerlerine göre³³³ göre selem, kıyasa uygun olmak üzere meşru' bir akittir. Fıkhi kaidelere ters düşen bir durum yoktur³³⁴.

³²⁹ Hanefi Şafii, Mâlikî, Hanbeli fıkıhçıların çuğunluğunun görüşüne göre. Bedâi's Sanayi', c.5,s.201, İbn-i Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, c.2,s.228

³³⁰ Kitap, Sünnet, İcma'

³³¹ El-Bahrü'r Raik, c.6, s.169

³³² Müdevvene'de "bâyiin, yanında olmayan bir şeyi satmasından dolayı müstesna bir ruhsattır" şeklinde açıklama yapılmıştır. Selem akti aslında meşru' olsa bile, ortada olmayanı değiştirme ihtiyacından dolayı delilin değişmesi üzerine cevaz verilmiştir.

³³³ İbn-i Hazm, İbn-i Teymiyye ve İbn-i Kayyım'a aittir.

³³⁴ İbn-i Teymiyye'ye göre: "Fıkıhçıların selem hakkındaki "selem kıyasa muhaliftir" düşüncesine gelince: Onlar bu sözü Peygamber'den rivâyet ettikleri "Yanında olmayan bir şeyi satma". Halbuki seleme ruhsat vardır. Bu, hadiste rivâyet edilmemiştir. O, bazı fıkıhçıların kendi yorumlarından anlaşılmıştır. Fıkıhçılar bu hususta şu ifadelerde bulunmuşlardır; Selem, insanın yanında bulunmayan bir şeyi satmasıdır. Bu durumda da kıyasa muhalefet kendini gösterir Peygamber, Hâkim ibn-i Hüzame'yi yanında olmayan şeyi satmaktan men' etti. Bununla peygamberimiz, ya muayyen bir aynın satışından men' etti; eğer böyle ise bu satış satın almadan önce başka birine malı satmaktır ki bu, münakaşa götürür, veya teslimine muktedir olunamayacak bir malı satmayı kastedti. Zimmette olursa o, benzerli bir maldır. Mal benzerli olursa bir şey ile tazmin edilip edilmeyeceği ya da tahsil edilip edilmeyeceği bilinmez. Bahis konusu olan bu hususlar selemü'l hal'de vukubulur. Vâdeli selem'e (Selmü'l müccel'e) gelince, o, borç nevelerinden birisidir. Ve tıpkı vâdeli parai satın almak gibidir. Vâdeli olarak zimmette iki rivazdan birinin olması ve zimmette diğer ivazın vâdeli olmasında nasıl bir fark vardır? Bu iş kıyasa uygunluk üzerine yapılan bir ibahadır ve ona zıt bir şey de yoktur. Mecmuatü'l Fetava İbn-i Teymiyye, c:20, s.529 ve İ'lamü'l Muvakkîn'de İbnü'l Kayyım şöyle der: "Seleme gelince o; "yanında olmayan bir malı satma" Hadis-i Şerif'inin anlamı altında selem kıyasa muhalif olduğunu ifade ederek olamayan bir şeyi satmak demek olduğunu ve kıyasın bundan men' ettiğini ileri sürdüler. Halbuki işin doğrusu kıyasa uygunluktur. Nitelikleri belirlenmiş ve teslimine muktedir olunan zimmette garantili bir satış olmak şartıyla doğru olur. Bu şekildeki bir satış kira aktindeki faydaların takas usulü alışverişi gibidir. Yukarıda geçtiği gibi kıyasa uygunluğu üzerine kesinlik vardır. Tahsiline muktedir olunabilir mi yoksa olunamaz mı? Bilinmeyen anlamına gelen "ma'dum" bir "ayn"ın satışı üzerine selem kıyası, satıcı ve müşteride bilinmezlik (=garar) meydana getirir ki; manen ve şeklen kıyası ifsad eden bir gerekçedir. Muhakkak ki; Allah, akıl sahiplerini miktarı malum olmayan ve mülki olmadığı bir şeyi satması hususunda insanı bir ayırım yapabilecek kabiliyette yarattı ve zimmette garantili olarak yararlanmanın mümkün olduğu selemi ona açıkladı". Bu iş kıyasa uygunluk üzerine yapılan bir ibahadır ve ona zıt bir şey yoktur. İbnü'l Kayyım, *İ'lamü'l Muvakkîn an Rabbi'l Alemin*, c.2, s.19

İbn-i Hazm; "Selem, yanında olmayan satmak cümlesinden istisna kılınan bir satış aktidir." denilirse, biz de "bu söz delilsiz bir iddia olması nedeniyle olmamış kabul edilendir" diye cevap veririz" demiştir.

D. SELEMİN UNSURLARI, ŞARTLARI, KANUNİLİĞİ

Akitlerin her birinde bulunduğu gibi bu akitte de şartlarının ve hükümlerinin üzerine bina edileceği bir takım temel esaslar vardır. Ancak bu unsurlar (=erkân) tahakkuk ettiği takdirde selem akti gerçekleşmiş ve unsurların meşruiyyet sınırlarını taşımasıyla tahakkuk etmiş olur.

Fıkıhçıların büyük çoğunluğuyla üzerinde durdukları üç esasa dikkati çekmişlerdir:

- 1-Sîga(İcab ve kabûlü ifade eden kelimeler)
- 2-Akitteki taraflar(Selemleri yapan müşteri ve bayi')
- 3-Mahal(Sermaye ve selem yapılacak mal)

Bu aktin inşası üzerine uyuşan iradelerin ittifakına delalaet eden icab-kabûlden ve sigadan mürekkep olan rûkûn konusunda Hanefî fıkıhçıları muhalefet göstermişlerdir.³³⁵ Bu nedenle Hanefîler yalnızca icab ve kabûlü, aktin üzerine tahakkuk ettiği, aktin mahiyyetine tesir ettiğinden tek rûkûn (=unsur) olarak kabûl etmişlerdir. Akitteki taraflara ve mahalle gelince bu ikisi de şart olarak düşünülmüştür. Çünkü bu ikisi olmaksızın akit gerçekleşmese bile aktin hakikatinden hariç tutulan iki unsurdur.

1.BİRİNCİ UNSUR(=RÛKÛN):SÎGA(İCAB VE KABÛL)

Selem, akit olarak iki taraf arasında gerçekleşir. Aktin oluşması, inşasında akitleşen tarafların net bir şekilde dile getirmeleri ile oluşur. Aktin oluşmasında en önemli unsurlardan olduğu ittifakla kabûl edilmiştir. Çünkü niyet ve arzu içsel bir olaydır, onun mahiyyeti kavranamaz. Onu açıklığa kavuşturacak bir vesileye itibar etmek şarttır. Bu vesile de birbirinin peşi sıra ve uygun şekilde söylenen icab ve kabûldür.

Fıkıhçılar icabın kanuniinin, selem veya selef kelimelerinin telaffuzu ile gerçekleşebileceğinde ittifak etmişlerdir. "Sana selem yaptım" ya da "sana selef yaptım" veya "sana şunu selem olarak" ya da "selef olarak"verdim... gibi. Çünkü bu iki kelime aynı

³³⁵Muhalefet göstermelerine esas olan çıkış noktası şudur: Fıkıhçıların çoğunluğunun görüşleri, akitte olması mutlak olan ve ancak o unsurun bulunması sebebiyle tahakkuk edecek olma bir unsur vardır. Bu unsur, aktin mahiyyetine dahil olsun veya olmasın eşit özelliğe sahiptir. Konumuz olan akitte de üç unsurun (sîga, taraflar, mahal) bulunmasıyla tamamlanır ve Hanefîler'e göre selem dayandığı temellerden sayılmaktadır. Onlara göre bir şeyin rûknü, o şeyin mahiyyetine dahil olduğunda gerçekleşir. Şart, rûknün aksine bir mahiyyet arzeder. Çünkü o var olan birşeyin üzerine bina edilir. Şerif-i Cürcanî, *et Ta'rifat*, s.59-67

anlama gelerek, akit için isim olmuştur. Kabûlün kanunî rıza üzerine işaret eden lafızdır: “kabûl ettim” veya “ razı oldum ” gibi...³³⁶

Selem aktinin in'ikadının kanuniliğinde değiştirme kelimesiyle beraber kullanılması hususunda iki görüş ortaya çıkmıştır:

Birinci görüş: Ebû Hanife'ye, Sahibeyn'e(Ebu Yusuf ve İmam Mumahhed'e göre), Maliki'ye, Şafi'ye bir açıdan da Hanbeli'ye ait olan görüştür: Selem iradesi değiştirme lafzıyla beyan edildiği zaman şartları tahakkuk ettiğinde in'ikad olmuştur. Peşin para veya mal veren müşteri bayi'in kabûl etmesi halinde bir kimse ,”ben senden altmış ton, şu evsafta ve şu zamana kadar peşin yüz milyon liraya kadar yağ satın aldım “ veya” ben sana yirmibeş ton buğdayı şu evsafta, şu zamana kadar şahitler huzurunda peşin elli milyon liraya sattım “dese, diğer tarafın kabûl etmesi halinde akit tamamdır. İmam Züfer'e göre bu uygulama geçerli değildir. Çünkü, ona göre akit, ancak “selem” kelimesinin kullanılmasıyla tahakkuk eder. Akit zaten bir ruhsat ile geçerli olmuştur, kaldı ki o, insanın yanında olmayan bir şeyi satmaktır kanun koyucu ona ancak “selem” lafzı ile geçelilik ve bu surette ruhsat verilmiştir” der³³⁷.

Kâsânî,”bize göre selem bir değiştirme(mübâdele çeşidi)dir. Bundan dolayı değiştirme lafzı ile in'ikad olur. Onun değiştirme olduğuna dair delil de şudur: Hz. Peygamber'den rivâyet olunan bir Hadis-i Şerif'te,“*İnsanın yanında olmayan bir şeyi satıştan nehyetti, seleme de ruhsat verdi*” şeklinde geçmiştir. Genel bir kaide olarak insanın yanında olmayan bir şeyi satmasından Hz.Peygamber nehyettiği halde seleme ruhsat ile geçelilik verdi. Buna göre selem insanın yanında olmayan birşeyi satması genel ifadesinden tahsis yapılarak, ruhsat ile ayrılmıştır.³³⁸

İkinci Görüş: Hanefî mezhebinden Züfer, bir kısım Şafiî fıkıhçıları, Rafî ve Nevevî'yi doğrulayarak, “Değiştirme lafzı ile selem akdolunur” demiştir. Züfer'in delili “Kıyas hiçbir şekilde akdolunmamasınadır. Çünkü o, insanın yanında olmayan bir şeyi satması demektir. Böyle bir satış nehyolunmuştur. Ancak ,”seleme de ruhsat verdi” sözü ile

³³⁶el- Bedai',c.5,s.201

³³⁷A.g.e.,c.5,s.201

³³⁸Bedai'üs Sanai', c.5,s.210, El Mebsut, c.12,s.124, El Hidaye.c.3,s.71

selem lafzının geçerliliği gelmiştir.”³³⁹. Böylece hükmün tahsisi ancak onadır, onun dışındakilere değildir.

Yinede bu görüş Şafî mezhebinden bazı fakihler için açık bir delil kabûl edilmiştir. Akit, lafızla beraber itibar olunur. Bazılarına göre de bu tür işlemde bedel olan parayı aynı mecliste almak şart değildir. Çünkü selem değiştirmenin(=sarf) dışındadır, lafızla akit olunmaz³⁴⁰.

İbn-i Teymiye kasdolunan anlamı telaffuz etmeden açık bir delil ile de seleme karar verilmiş olacağını önemle belirtir: “Doğrusu, akitte bulunan iki taraf lafızdan kasdolunan anlamı biliyorsa akit tamamlanmıştır. Kullanılan herhangi bir lafız akitleşen taraflarca biliniyorsa o lafızla aktedilir. Bu bütün akitlerde genel bir kaidedir. Aktin gerçekleşeceği lafızları şari’(=kanun koyucu) tahdit etmemiş mutlak olarak zikretmiştir. Aynen bu lafızlar, Farsça, Rumca ve diğer lisanlardan biri ile yapılan akitlerde olduğu gibi. Anılan lisanlar Arapça lafızlardan biri üzerine de işaret eder. Bu sebepten kendisi üzerine işaret eden her bir lafzın fonksiyonu, talak ve itakta olduğu gibidir. Değiştirme veya diğer akitlerde de böyledir³⁴¹.

Üçüncü Görüş: Şunu da söylemek gerekir ki; Hanefî, Şafî, Malikî ve Hanbelîler, selem sığası konusunda şart koşulmasını kesin olarak kabûl etmişlerdir. Akitlerde taraflardan hangisi olursa olsun konu hakkında bir vazgeçme yoktur. Çünkü o bir akittir şart muhayyerliği kabûl edilemez. Zira ayrılmadan önce satıcının sermayeyi teslim alması ve mülküne geçirmesi aktin kanuniinin şartıdır. Her ikisinin birden tahakkuk etmesinin vücubu şart muhayyerliği için zıttır.

İmam Şafî, “Kitabü’l Ümm” de şöyle der: “Selefte vazgeçme geçerli değildir. Bir kimse diğer bir kimse ile “senden yüz dinar paraya yüz sa’ hurmayı bir aya kadar alış veriş yaptığımız mekândan ayrıldıktan sonra benim veya senin ya da her ikimizin vazgeçmesi şartıyla satın alsam” diye bir akit yapmaya niyet etse ayn’ların sayısında üç tür şart koşma geçerli olmadığı gibi böyle bir satışta da geçerli değildir.

Söylendiği gibi: “Senden yüz sa’ hurmayı yüz gümüş mukabilinde benim bir günlük cayma hakkım saklı kalmak üzere satın alsam, eğer razı olursam dinarları sana öderim, eğer

³³⁹ei Bedai’,a.g.e.,c5,s.201

³⁴⁰Ei Mülhezzeb. c.1,s.304, Ravzatü’t Talibin, c.4,s.6, Fethü’l Aziz, c.9,s.224

³⁴¹Ei Kıyasü Li İbn-i Teymiyye,s.24, Mecmaü’l Fetava İbn-i Teymiyye,c.20,s.533

razı olmazsam aramızdaki akit fesh olunmuştur” der ise bu, geçerli değildir. Çünkü bu akit vasıflı bir mübâdeledir. Halbuki vasıflı değiştirmede bedeli meclisten ayrılmadan önce teslim almak gerekmektedir. Çünkü selefte bedeli teslim almak mülk olan bir şeyi teslim almaktır. Bir kimse bir adamın malını cayma hakkıyla beraber teslim alsa, o şeyin mülkiyetini teslim almış sayılmaz.

Aktin taraflarından birisi için cayma hakkının olması geçerli değildir. Eğer müşteri için cayma hakkı olursa, satıcı ona ödemeyi yapmaya muktedir değildir. Eğer, satıcı için cayma(=vazgeçme)konusu olursa satıcı da satacağı şeye mâlik değildir. Zira satıcı malı ile faydalanmak isteyecektir. Geçerli olmamasının nedeni budur. Cayma hakkının olup olmamasında kesinlik olmalıdır”³⁴².

Bedâi’üs Sanâi’de, rüknün şartlarına gelince, o temelde iki ana maddeye ayrılır:

Birincisi, aktin kendisine yönelik şart.

İkincisi, aktin bedeline yönelik şarttır.

Aktin kendisine yönelik şart: Aktin tüm taraflarınca veya ikisinden biri için vazgeçme(=cayma hakkı)şartından kesin olarak soyutlanmış olmasıdır. Çünkü, vazgeçme şartıyla mübâdelenin gerçekleşmesi, temelde kıyastan dönüldüğünü isbat etmektedir. O, hal hükmünün sübutuyla aktin icabettirdiği duruma muhalefet şartıdır. Halbuki vazgeçme şartı hüküm hakkında aktin in’ikadına mani’ olur. Bu, temelde akti bozan bir şart gibidir. Ancak biz onun geçerliliğini nass ile biliyoruz. Nass ise aynın satışı konusunda varit olmuş, onun dışındaki şeyler de kıyasın aslı üzerine yürürlükte kalmıştır. Özellikle o anlamda olmamıştır. Selem muhayyerliğin meşru olduğu aynın satışı anlamında değildir. Çünkü vazgeçme aldanmanın olamaması için meşrudur. Selem bina olunduğu şey paranın değerinin düşmesi ve aldanmışlık üzerinedir. İflas edenlerin satışı nassın geniş anlamında yoktur. Bu konuda nass varid ve nass da ona delil olmamıştır. Böyle olunca konu hakkında kıyas hükmü geçerlidir.

Yukarda zikrettiğimiz gibi paranın teslim alınması aktin kanuniinin şartındandır. Teslim alma(=teslim alma) ise ancak mülkte olur. Vazgeçme şartı mülkün sübutunu engeller. Sonuç olarak teslim almanın kanuniini de engellemiş olur³⁴³.

³⁴²Eİ- Ümm,c.3,s.133

³⁴³Bedâi’üs Sanâi’,c.5,s.201

2.İKİNCİ UNSUR(=RÛKÛN) :AKTİN TARAFLARI

Selem daha önceden de tanımlandığı gibi, iki taraf arasında kendi iradeleriyle inşa edilen mali karşılıklı akitlerden biridir. Fıkıhçılar aktin tarafı olan her bir kimsede aktin ortaya çıkması için ehliyyet ve başkası için yapılacak olan akitte de velâyetin olmasını şart koşmuşlardır. Anlaşmaya ve edaya ehliyyettir. Bundan, şeran mutad olduğu şekil üzerine bir şahsın söz söylemeye olan selahiyyeti kastedilir. Bu ehliyet, âkil, bâliğ, reşid, kısıtlılık sebeplerinden sayılan herhangi bir sebeple kısıtlı hali bulunmayan insanda tahakkuk eder.

Başkasından selem akteden kimse için velâyet talep edilir. Bu durumda iki yoldan biri ile meşru şekilde yetkili olmak zorundadır:

1-Vekâletini sabit kılan ihtiyarî bir temsilcilik. Bu konuda malî takas usûlü alış-veriş aktinin inşası için vekil ve müvekkilin birbirinin ehliyyeti şarttır.

2-Kanun koyucunun tayin etmesiyle sabit olan zorunlu temsilcilik. Kısıtlı olan kimsenin malına onun velî ve vasîleri tayin edilir. Mâlî işlerini takip ve tasarrufta bulunarak akitlerle anlaşma yapmak üzere meşru bir şekilde yetkili kılınmıştır.

Taraflardan birinin ölüm hastalığında olması halinde selem aktinde bulunan bir kimse için Hanefî mezhebi bunu şart kılmış ve hasta olan bir kimsenin selemine hususî hükümler getirmiş, borç vereni ve veresini zarara uğratan tasarruflardan haklarını koruma altına almıştır.

Yukardaki ifadeleri açıklama sadedinde; ölüm hastalığında selemin hükmü konusunda bir ayırma gitmişler, müşterinin ve satıcının hastalığı durumunda ne gibi hükümler ortaya konulacağı beyan edilmiştir. Bunu iki başlık altında ele alabiliriz.:

1- Müşterinin hastalığı halinde : Hanefî mezhebi bu haldeki müşterilerin borçlu olup olmaması şeklinde bir ayırım yapmıştır. Hasta müşteri borçlu değilse, ya bayi' selem yapılan malın bedelinde indirimli satış yapmadan selem yapar veya müstemilatında indirim yapar. Selem malın bedelinde indirim yapmadan, hasta bir adamın malını bir vâdeye kadar bir kafiz buğdaya on gümüş selem yapsa gümüşleri de peşin ödese, buğdaydan başka bir malı olmasa ve sonra vâde gelmeden vefat etse, bu durumda verese için, bayi' yanındaki taamı mûrisin akti nedeniyle belirli bir vâdeye kadar geciktirmek ile, vârislerin paylarını belirli bir vâdeye kadar ertelemek arasında muhayyerdir. Vârislerin payları malın 2/3 dir. Çünkü hasta vâdeye mukabil indirim yapmıştır. Bu taktirde 1/3 ünde selemin devamı geçerli olur. Bâyi'

taâmın 2/3 ünü peşin, kalan 1/3 ünü vâdeli olarak vermekle sermayeyi vereseye verip selemi feshetmek arasında muhayyerdir(=tercih sahibidir)³⁴⁴.

Eğer borçlu olmayan bir hastanın selemi bayiin bedelde indirimini kapsıyorsa, on gümüşe denk bir kafız buğdayı üç gümüşe selem yapsa ve şahıs vâde gelmeden vefat etmiş olsa bu hal karşısında Hanefî görüşü diğerlerinden ayrılır. Hastanın malı 1/3 indirimde müsaittir. Çünkü eldeki, indirilen maldan fazladır. İndirim malın 1/3 ini kapsar Hasta 60 gümüşlik selem yapıp, 40 gümüşe eşit dört kafız buğdaydan başka malı olmasa ve sonra vâde sonu gelmeden vefat etse, verese vâdenin dolmasına kadar bekler ve sonra ellerindeki paydan verirler, ellerindeki pay 2/3 tür. Selemin nefazı için indirimde muktedir olmak üzere vereseye hiçbir şekilde itiraz olmaz, bu, aynen vasiyyetteki 1/3 gibidir. Eğer paylarındaki vâdeyi reddederlerse bayi' taâmın 2/3 sini almak ve 1/3 ini vâdeye bırakmak ile selemi feshetmek arasında muhayyerdir. Bayi' vereseye bütün malı geri verir. Çünkü vasiyet selem aktinin zımnında indirimli olmuştur. Feshini talepten sonra hiçbir problem kalmaz³⁴⁵.

Hasta müşteri bayi'e ait olan malın bedelinde indirim yaparsa ki, bu indirim malın 1/3 inden çok olursa, üç dührhem fazla malı olmayıp ona denk kafız buğdaya haiz olduğu halde vâde çıkmadan vefat etse, malda ve vâdede indirimde izin vermek veya ellerindeki paydan ödeme konusunda verese muhayyerdir. Ellerindeki malda 2/3 dir. Bayi sermayenin 2/3 ünü peşin suretinde vermek ile selemi feshetmek arasında muhayyerdir.³⁴⁶

Hasta kimse borçlu olduğunda (kastedilen hasta ölüm hastalığına yakalanmış kişidir)ya onun borcu terekesinden düşürülür veya düşürülmez.

1.Eğer borcu terekesinden düşürülür ise, bu halde Hanefî mezhebi konuyu satıcının bedelde veya müstemilatında indirim yapması şeklinde ikiye ayırmaktadır.

a)Eğer yaptığı selemde bedeldeki inidirmiden vazgeçerse; mesela, bir hasta buğday kurr'unu malum bir vâdeye kadar 10 gümüş karşılığında selem yapar, satıcı olan kişi de bedelini alır, sonra üzerinde malına mukabil borç olduğu halde müşteri vefât ederse, bu durumda bayi'nin vâdeyi kısaltması doğru olmaz. Nitekim bu hususta fıkıhçılar icmaen; alacaklılar satıcıdan alacakları buğday kurr'unu belirli bir vâdeye ertelemekle ertelememek arasında muhayyer olduklarını söylediler. Şâyet satıcılar vâdeyi uzatma seçeneğini

³⁴⁴Serahsî, El-Mebsut, ,c.29,s.38

³⁴⁵Serahsî,a.g.e,c.29,s.39,55,59

³⁴⁶Serahsî,a.g.e.,aynı sayfaya bakınız

reddederlerse; dilerlerse paralarını vererek selemi feshederler, dilerlerse buğday kurr'unu hemen teslim ederler. Çünkü hasta vâdeye mukabil indirim yapmıştır. Vâdeyi vasiyet, malda tenzilat menzilesindedir. Aktin nefazı ancak alacaklıların borçtan düşürülmesine izin verdiklerinde gerçekleşir ³⁴⁷.

b)Hasta alacaklı bayi', bedelde indirim yapmak üzere selemin yaptığı zaman, belli bir vâdeye kadar 20 gümüşe karşılık bir buğday kurr'una selemin yapmış olup, satıcı paraları teslim aldıktan sonra üzerinde mal borcu olduğu halde vefat etse, selemin helal olmaz. Alacaklılar mal ve vâdenin indirilmesine izin verilmesiyle verilmemesi arasında muhayyerdirler. Bu durumda, eğer satıcı parayı geri vererek ya da, alacaklılara 10 kurr buğdayı peşinen vererek devam etmek ile aktin şartı teğayyür ettiğinden selemi feshetmek arasında muhayyerdirler.

2.Hasta müşterinin borcu terekkesinden düşürülmemiş ise, Hanefiler şöyle derler: satıcı ya bedelde indirim yapmadan ya da müstemilatında indirim yaparak selemin yaparlar. İndirim yapmadan selemin yaptığında, 10 gümüş buğday kurr'u karşılığında malum bir vâdeye kadar selemin yapıp, müşteri üzerinde 5 gümüş olduğu halde vefat etse satıcının vâde vermesi doğru olmaz. Hanefi mezhebi, bu vâdedeki indirimin hem verese ve hem de alacaklıların izni ile gerçekleşebileceği görüşündedirler. Eğer izin verirlerse selemin devam eder, aksi halde satıcı alacaklılara ½ kurr buğdayı, verese için de 1/3 ünü, geri kalan 1/6sını da vâdeye bırakmak ile tüm gümüşleri geri vermek suretiyle selemi feshetme arasında muhayyerdirler.

3.Satıcı bedelde indirim yapmak üzere müstemilatta selemin yaparsa, mesela; bir hasta, 10 gümüşe denk 20 kurr buğdaya, selemin yapar, sonra üzerinde 10 gümüş borç olduğu halde ölürse, bu durumda alacaklılar ve vereseler mal ve vâdede indirime gidip gitmemek konusunda muhayyerdirler. Eğer izin vermezlerse satıcı paralarını iade ederek selemi feshetmek ile buğday kurr'unu peşinen vermek arasında muhayyerdirler. Sermayesinden 6 tam 2/3 ini iade eder. Çünkü mal ve vâdeden toplam olarak indirimi bu şekildedir, bu da borçtan sonra 1/3 tür. Gümüş bu şekilde 3 tam 1/3 şeklindedir. Bununla beraber aktin şartı değiştiği için vazgeçme de sübut bulur ³⁴⁸.

³⁴⁷Serahsi, a.g.e., c.29, s.78

³⁴⁸Serahsi, a.g.e., aynı sayfaya bkz.

4.Satıcının hasta olması halinde kendi içinde, hasta olan satıcının:a)Müşteriye bedelde indirim yapmaması ya da, b)Müşteriye bedelde indirim yapması şeklinde ikiye ayrılır.

a)Hasta, bedelde müşteriye indirim yapmaz ise, mesela, bir adam bir hastaya zimmette kıymeti 10 gümüşe karşılık gelen 10 kurr buğdayı selem yapsa, hasta da bu gümüşleri aldıktan sonra vefat etse, müşteriye, ölen adamın terekesinde nitelikleri belirtilmiş buğday kurr'u var ise edası gerekir. Terekesinde nitelikleri belirlenmiş buğday kurr'u yok ise terekesinden malı verilir.

b)Hasta satıcı müşteriye indirimde bulunursa ; Serahsî şöyle diyor: Bir adam vasıfları belirtilmiş Buğday Kurr'unda 10 gümüşü, 40 gümüş paraya hastaya selem yapsa, hasta teslim aldıktan sonra vefat etse, bir kurr buğdaydan başka da bir malı yoksa, bu durumda müşteri muhayyerdır. Çünkü satıcı, 30 gümüşe inmiştir. Bu ise malının 1/3 ünden fazladır. Selem, malının üçtebiri kadarı ile indirimde bulunabilir. Aktin şartı olmadığı için selem yapılmaz. Dilerse selemi bozar, paralarını veresesine iade eder. Dilerse yarım buğday kurrunu alır. Verese için yarım kurr kalınca, selemi yapan müşteriye yarım kurr kıymetinde 10 gümüş kalır. Ondan 10 gümüşünü, 10 gümüş mukabilinde selem yapmış olur,10 gümüşünü de tenzilat yapar. Bu ölünün terekesinin 1/3 üdür. Verese için yarım kurr kıymeti olan 10 gümüşüselem yapılmış olur bu da terekinin 1/3 üdür³⁴⁹.

Bu konuda ,ölüm hastalığı ile hasta bir kimsenin selemi ile alakalı hükümler bahsinin beyanları daha açık bir şekilde ifade edilmiştir."Hastanın vâde karşılığında hibede bulunması malının 1/3 ü nispetindedir. Şahıs malın aslından hibe ile teberru eder ve borçtan kurtulur. Bu kesinti vâde mukabili ölüm hastalığı anında mal ile verese arasında olur. Aynen,hibe ve teberru sebebiyle kesinti vaki olduğu gibi. Çünkü veresenin hakkı 1/3 üzerine ziyadedir. Başkasının hakkında te'cil yapmak, indirim tasarrufunda olduğu gibi bâtıldır"³⁵⁰. İmam Serahsî bu tasarruf sebebiyle başkasının hakkını geciktirmeye dayanarak butlana gitmiştir. Onun muradı hakkın sahibi bu tasarrufu geri çevirirse izin olmuş olacağındandır. İzin olmayınca rıza yok demektir. Rızanın olmadığı bir akit butlana gider.

³⁴⁹Serahsi, a.g.e.,c.29,s.83

³⁵⁰Serahsi,a.g.e.,c.29,s.38, Bedaî',c.7,s.353

3. ÜÇÜNCÜ UNSUR(=RŪKŪN):SERMAYE VE MAL(MAKUDUN ALEYH)

Selemdeki ma'kudun aleyh, sermaye ve maldır. Bu rŭkŭn için çok sayıda şartı sayabiliriz. Bu şartı uzatmaksızın bir kısmı selem ve değiştirme arasında müşterektir, bazıları da sadece selem ile alakalıdır diyebiliriz. Bu şartı az sonra ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

Bu şartları üç ana maddeye ayırabiliriz:

- 1-İki tarafın bedelini alakadar eden şartlar
- 2-Sermayeyi alakadar eden şartlar
- 3-Malı alakadar eden şartlar

1.İki tarafın bedelini alakadar eden şartlar: Selem aktinin kanuniliği için şart koşulmasında her semayenin, müslemün fih (kendisinde selem yapılan şey) in iktisadî değeri olan bir mal olması konusunda bütün fikhçılar ittifak etmişlerdir.

2.Kanuniliği için şart olduğu gibi selemde ortaya konan iki maldan her birinin diğerine erteleme faizinin tahakkuk etmemesidir. İşte bu, iki vasıftan birinin iki bedelde bir araya gelmesi ve ribe'l fazl illetidir. Bu sebepten mal zimmette vâdelidir, ribe'l fazl illeti olan iki vasıftan biri sermaye ile birleştiği zaman, selemde erteleme faizi tahakkuk eder. Fikhçılardan ittifakı ile bu selem kusurlu olur. Kavanîn-i fikhriyye'de (sayfa 273) malda (=müslemün fih) müşterek şartlardan bazıları sayılmıştır. "Cins olarak çeşitli olması ve aralarında nesîe (=erteleme) geçerli olması şarttır. Altın ve gümüşü kendi aralarında selem yapmak geçerli değildir. Çünkü bu ribadır. Aynen bunun gibi, yiyecekleri birbiriyle selem yapmak da geçerli değildir. Riba illeti onlarda da varittir 351.

Hanefi fikhçuları bedellerden hangisi olursa olsun, fayda olmamasına dikkat çekerler. Çünkü «fayda» onların mezhep görüşlerinde mal olarak kabŭl edilmemiştir. Zira mal onlara göre: "*insan tabiatının meylettiği şey olup, ihtiyaç zamanı için iddiharı mümkün olan şeydir*". (Mecelletü'l Adliyye, Madde:129) . Menfaatlar ise ihraz ve iddihara müsait değildir. Zira onlar a' razdır, durumdan duruma, halden hale dönüşürler ve zamanla son buhurlar. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Hanefi fikhçılarının görüşlerine göre selem aktinde faydaları bedel olarak kabŭl etmek geçerli bir görüş değildir.

³⁵¹ Buhari ve Müslim Ubâde ibn-i Sâmit'ten rivâyet ediyor: Peygamber (SAV) buyururki: Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla, tuzu tuzla misli misline, dengi dengine, peşin olarak satınız. Bunların cinsleri muhtelif olduğunda peşin olarak dilediğiniz gibi satabilirsiniz." Ed Dirayetü fi Tahriri Ehadi'si'l Hidaye, c.2, s.156

Hanefî mezhebinin görüşü böyle olmakla beraber, Şafî, Malikî ve Hanbelî mezheplerinin fıkıhçıların ekseriyeti menfaatlara haddi zatında mal olduğu kanaatinde dirler. Çünkü şahıs menfaatin hem aslına hemde onun yan ürünlerinin mülkiyetine sahiptir. Bu ise faydalı olan a'yanlardandır. Sayılan nedenlerle Hanefîler'in dışındaki mezhep fakihlerinin ekseriyyetinin görüşüne göre faydan selem aktinde sermaye ve mal olmasında bir sakınca yoktur. Binaenaleyh bir müşteri;" sana bu yıl evimde kalmanı selem ettim", ya da "bir aylık hizmetimi bir vâdeye kadar selem ettim" dese bu selem geçerli olur.

Bir kimse müşteriye; sana ben, zimmetindeki nitelikleri belirlenmiş menfaati bir vâdeye kadar 20 gümüşe selem ettim dese bu selem geçerlidir

Sonuç olarak Hanbelî mezhebi üzerine yazılmış şer'î hükümler mecellesinde 539. maddede : Menfaatlarda selem, selem ve selef lafzıyla geçerlidir. Nitekim bir kimse ;"Şu dinarları sana evsafı belli bir duvarı inşa için evsafı belirli köleyi faydalanmada selem ettim" dese, selem geçerlidir. Böyle durumlarda ücreti aynı mecliste teslim almak ve menfaati ise malum bir vâdeye kadar ertelemek gereklidir."

a. Selem Sermayesinin Şartları

Fıkıhçılar selem sermayesinde iki şart koşmuşlardır:

Birinci Şart

Malûm olması: Selem sermayesinin bilinmesi hususunda fıkıhçılar arasında bir ihtilaf yoktur. Çünkü o, malî bir takas aktinde bedeldir. Diğer takas akitlerinde olduğu gibi, bedelin malûm olması şarttır.

Sermaye ya zimmette vasıflanmış sonra akit meclisinde tayin edilmiş olmalıdır. Veya akit anında belirlenmiş olmalıdır. Öyle ki; hazır ve şahitli olmalı, sonra da aynı üzerinde Akit vuku bulmuş olmalıdır.

1-Eğer özellikleri belirlenmiş yani, o taktirde sermayenin cinsi, nevi', miktarı, nitelikleri bilinmelidir.

Mesela müşteri; "Sana bir Kuveyt dinarı ya da bir Amerikan doları selem ettim, veya, iyi, orta, düşük kalitede, iyi ya da küçük taneli Kanada veya Avustralya buğdayından bir erdeb selem ettim dese... Bu kadar bilgi ile diğer tarafın kabûlü üzerine, bedelini eda ile ödemesi icab eder. Sermayesindeki cehaleti gidermek üzere, sıfatın miktarını ,nevini,cinsini beyan etmeden selem tahakkuk etmez."

Bundan başka, sermaye nakit olduğunda, o naktinde beldelerde kabûl gören bir nakit olması icab eder. Şâyet nakitler tayin edilmemiş ise, halkın kullanmakta olduğu para cinsinden işlem görür. Eğer diğer taraf bunu kabûl ediyorsa ; sermayenin ta'yini vacip olur ve akit öylece eda edilir.

2-Sermaye akit meclisinde şahitli ve belirlenmiş bir şekilde ise, miktarı ve evsafi beyan edilmeksizin götürü bir şekilde selemi geçerli olur mu?: Müşteri satıcıya şöyle der: "Miktarı belli olmayan şu buğday yığınının sana selem yapayım mı? ." Veya başka bir deyişle : "Kendisinde cehaletin giderildiği yeterli bilgiye sahip hazırda bulunan selem geçerli olur mu ? Onun geçerliliği bilinen şeydedir. Yoksa miktarı ve kendisine bitişik olan sıfatlar ile birlikte bildirilmesi gerekir mi? Bu hususta fıkıhçılar değişik görüşlere sahip olmuşlardır. Bunu üç maddede toplayabiliriz:

Birinci Görüş: Ebû Hanife'ye, Sevrî'ye ve Malikî'den Abdu'l Vehhab Bağdadî'ye aittir. Selemin sermayesi kıyemî ya da mislî olsun müsavidir, sıfatını söylemek şart değildir. Vasıflardaki cehaleti gidermek için müşahede yeterlidir.

Miktarına gelince, burada sermaye mislî ve kıyemî olarak iki şekilde mütalaa edilmektedir. Eğer mislî ise-ölçülebilen, tartılabilen, sayılabilen- o taktirde miktarın beyan edilmesi gerekir, müşahede yeterli olmaz. Kıyemî ise, miktarını beyan şart koşulmamış sadece onu işaret kâfi gelmiştir³⁵².

Bedai'de Kâsânî Ebû Hanife'nin mallardan kıyemî ve mislî, olanlarının miktarlarını beyanın şartlarındaki ayırım üzerindeki delilini zikretmiş ve şu ifadelerde bulunmuştur: Ebû Hanife'ye göre sermayenin miktarındaki bilinmezlik, malın miktarının bilinmezliğini getirir o ise bozucudur. Akti fesattan korumak için miktarının ilan edilmesi gerekir, aynen ölçülebilen şeylerin yine ölçülebilen şeylerde bi aynihi selem yapılabilirdiği gibi. Söylediğimiz şeye varsa bilmemize işaret etsin diye şöyle diyebiliriz: adet olduğu üzere gümüşler azda olsa kalb olamaktan beri değildir, nadiren paranın kalp kısmı üzerine hak tahakkuk eder. Ödeme kalp paraya göre yapıldığı zaman ödeme ortamında değiştirilmez, hak sahibi buna tahammül edemez, hak olunan ve istenmeyen kadarı ile malda yapılan selem fesholunur, geri kalan kısmı terkedilir, terkedilen bu kısım ise malûm değildir. Bunun gibi, malın miktarı da malûm değildir. Bundan dolayı ; bi aynihi, bir kafiz mukabili ölçülebilen maddelerde selem

³⁵²Fethü'l Kadir,c.a.s.221,Reddü'l Muhtar,c.4,s.207

geçerli olmaz. Çünkü kafizin ortadan kalkacağı ihtimali vardır. Malın miktarı ise bilinmemektedir. kabûl edilmemesinin sebebi budur. Ayn'ın mübâdelesi bunun tersinedir. Bu durumda kalp ve istihkak akitte müessir olmaz . Çünkü parayı teslim almaya hak kazanılmamıştır.

Sayılabilen mal cinsleri ve elbiseler bunun aksinedir. Çünkü bu gibi meta'da miktar sıfatla beraber mütalâa edilir. Nitekim bir kimse "Sana ben şu on zir'a olan kumaşı selem ettim " dese müşteri de onun onbir zir'a olduğunu bulsa o fazlalığı teslim etmesi gerekir. Burada kumaşın sıfatında bir değişiklik olmuştur. Sermaye belirlendiği ve müşahede edildiği taktirde, ilan edilmesi şart değildir"³⁵³.

İkinci Görüş: Malikî, Hanefî'lerden Sahibeyn, Şafî'ler denen kuvvetli görüş sahibi ile Hanbelî'lerden aykırı olanlara aittir. Selem sermayesi muayyen olduğunda onu muayene etmek yeterli olup onun miktarını ya da sıfatını anmak şart değildir.³⁵⁴

Kâsânî bu mevzudaki görüşünü şöyle açıklıyor: "Sermayenin tayini gerekiyorsa bu, işaretle de hâsıl olabilir. Onun miktarını bildirmeye lüzum yoktur. Ayn'nın mübâdelesinde paranın miktarını bildirmek şart olmadığı gibi, aktin miktarına da taalluk etmediğinden selemde sermayeyi bildirmek şart değildir"³⁵⁵.

Üçüncü Görüş: Görüşlerine güvenilen Hanbelî ve Şafî' ulemasına göre malın miktarını ve cinsini anmak şarttır. Selem ancak onunla geçerli olur. Keşşafü'l Gına'da "Selemin gerçekleşmesinde malın bilinmesi icab ettiği gibi miktar ve sıfatının da bilinmesi şarttır. Çünkü, üzerinde akdolan şeyin teslimi bazen ertelenebilir. Selemin fesholunmasının sebeplerinden birisi de piyasada kalmamasıdır. Eğer durum böyle ise kredida olduğu gibi malın bedeli olan sermayeyi bilmek ve bildirmek icabeder. Yine bunun gibi miktarı iki şahit tarafından bilinmeyen bir yığının da selemi geçerli olmaz"³⁵⁶.

İkinci Şart

Sermayenin akit meclisinde teslimi:

³⁵³Badi',a.g.e.c.5,s.202

³⁵⁴Badi',a.g.e.,c.5,s.205, Reddî'l Muhtar,a.g.e,c.4,s.207, El İnaye ale'l Hidaye,c.6,s221

³⁵⁵Age,c.5,s.202

³⁵⁶Keşşafü'l Gına',c.3,s.291

Hanefî, Şafîî, Hanbelî ve Zahirî fıkıhçıların ekseriyeti sermayenin akit meclisinde teslimini selem kanuniliğinin şartlarından kabul etmişlerdir. Eğer taraflar ondan önce ayrılırlarsa akit olmamış kabul edilen olur³⁵⁷.

Konu Hakkındaki deliller.1- Hadisle delil: “Kim selef yaparsa belirlenmiş bir ölçekte belirli bir tartıda, belirli bir vâdeyle selef yapsın”. Lugatta “teslif: ödünç kredi bir aracıdır. Hz. Peygamber onu vermeyi emretmiştir. Zira o, Hz. Peygamber’in “versin” sözünün anlamından anlaşılıyor. Selef ismi söylemeden selem yapan kimsenin ayrılmadan önce selef edeceği şeyi verinceye kadar gerçekleşmez. Sermaye ödenmezse yapılan bu selem gerçekleşmemiş olur.

2-Sermayeyi teslim almadan evvel ayrılmak vâdeliyi vâdeli olarak almak ya da satmak demektir ki bu; icma’ ile yasaklanmıştır³⁵⁸.

3-Selemden aldanmaya ihtimal vardır. Bu açıdan Akit, diğerinin bedelini peşinen teslim almaya zorlar. Bedel para olduğu için iki taraf da aldanmayı büyütmemeyi tercih edecektir.

4-Akitlerde kasdolunan şer’î gaye, yalnızca aktin in’ikadiyla terettüp eder. Eğer her iki tarafın bedellerinde erteleme vuku bulursa taraflar için kendisinden beklenen fayda ortadan kalkar ve bu durum aktin aslî hükmünün aksine olur. Bu bağlamda sermayenin tehir edilmesin hakkında İbn’î Teymiyye şöyle söyler: Tehir etme selem aktinde söz konusu edilemez, tarafların herbirinde bir zimmet kalmaması için faydasız bir durumla meşgul edilmemelidir. Akitlerden maksat teslim almaktır(=teslim alma). O ise kasdolunan aslî anlamı oluşturmaz. Sadece faydasız bir yükümlülük olur³⁵⁹.

5-Şâri’in kastedtiği mânâ, insanlar arasında anlaşma ve uyuşmaya matuftur. Ayırmak ise fitne ve fesadın ana unsurudur. Akitler iki tarafın zimmetini ilgilendiren bir işlem olduğundan, istekleri iki yöne yönlendirilir. Böyle olunca düşmanlıklar ve çekişmelerin çoğalmasına neden olur. Sermayeyi peşin teslim alma şartı ile aktin boşa gitmesini şeriat engellemiştir³⁶⁰.

³⁵⁷Bedai’üs Sanai’,c.5,s.202, El Muhalla,c.9,s.109, El Ümm,c.3,s.95, Muğni’l Muhtac, c.2,s.102,Fethü’l Aziz,c.9,s.209, Kifayetu’l İhtiyar,c.1,s.142, Enisül’ Fukaha,s.220,Hilyetu’l Fukaha Li İbn’i Fariş,s.140,

³⁵⁸Naziretü’l Akdi Li İbn’i Teymiyye,s.235, Neylül’ Evtar,c.5,s.255

³⁵⁹A.g.e.,225

³⁶⁰El furuku Li’l Kurafi,c.3,s.290

Şurası bir gerçektir ki; fıkıhçıların çoğunluğuna göre taraflar ayrılmadan önce selem sermayesini teslim, şart koşulmuştur. Bu şart, aktin kanuniliğinin şartı olmayıp sürekliliğinin devamı için şarttır. Çünkü selem, sermaye teslim alınmaksızın aktin in'ikadı tahakkuk eder ama, teslimden önce ayrılma fesada götürür. Aktin geçerli kalması, ondan sonra gelir. Teslim alma eyleminin oluşması akit için şarttır³⁶¹.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 387. maddesi: "Akit meclisinde paranın teslimi selem kanuniliğinin bekası için şarttır, sermayenin tesliminden önce aktin tarafları ayrıldıklarında akit fesholunur."

Selem aktinin tahakkuk ettiği mecliste paranın peşin olarak verilmesinin şart koşulmasına Malikî mezhebinin meşhurlarının büyük bir kısmı muhalefet etmişlerdir. Konu hakkındaki: "belirli bir şartla ya da şartsız iki ve üç gün ertelemek mümkün olabilir". Çünkü, "bir şeye, yakın olduğu şeyin hükmü verilir" fikhî kaidesine itibar edilir. Bu cihetten onlar iki, üç günlük ertelemeye "te'hirü'l yesir" adı verilir³⁶². Abdü'l Vehhabi'l Bağdadî, "te'hirü'l yesir" in geçeliliğinin şer'î delili hususunda müellifi bulunduğu «el İşraf'ta : "teslim almakta meşgul olma gecikmeye benzer" demiş ve zaman faktörüne işaret etmiştir³⁶³.

Malikî mezhebi tabilerine göre selemde azimetin akit meclisinde sermayenin peşin olarak verilmesiyle tahakkuk edeceğini açıklamışlardır.

Müşteri, sermayenin bir kısmını peşin, bir kısmını vâdeli olarak verse bunun hükmü nedir ?

Bu sorunun cevabında fıkıhçılar iki görüşe sahiptirler:

Birinci görüş: Hanefî, Şafiî ve Hanbelî görüşüdür. Teslim alınmayan selem olmamış kabul edilen olur, maldan onun payı düşer, geri kalanı geçerli olur³⁶⁴. İbn'i Nüceym: "sermaye kadarını teslim almada naktin payı bir hakikattir, bedelin kısmen teslim edilmesi tahakkuk ettiği için fesada gitmesi mümkün olmaz. Bu sebepten, ayrılmazdan evvel herşey nakit cinsinden tesbit edilmelidir." demiştir.

İkinci Görüş: Malikî, Zahirî mezhebine ve İbn'i Ebi Leyla'ya aittir: Anlaşmanın tamamında selem olmamış kabul edilendir. Malikî'nin illeti şu söz ile ifade edilir: "Bir

³⁶¹ Bedai'üs Sanai', c.5, s.203, Reddül Muhtar, c.4, s.208, El Bahrü'r Raik ,c.6, s.177

³⁶² Şerhü'l Havasi, c.5, s.202

³⁶³ El- İşraf ala Mesaili'l Hılaf,

³⁶⁴ Fethü'l Aziz, c.9, s.210, Keşfü'l Kına', c.3, s.281, Bahrü'r Raik, c.6, s.178

kısmını teslim alma bir kısmını vâdeye bırakma fesada götürür. Çünkü o borça karşılık borçtur. Zahirî mezhebinin de delili şöyledir:” Selem bir akit ve bir anlaşmadır. Her akit kusurlu ve geçerli olmayı bir arada bulundurabilir. Aktin tamamı da kusurlu olabilir. Çünkü akit parçalara ayrılmamıştır. Taraflardan ikisi de akit esnasında karşılıklı rıza ile ve bütün şartların bir arada bulunmasıyla olur. Bir kısmı olup diğerleri olmadığı taktirde akit doğru olmaz. Şâyet olur ise malı olmamış kabul edilen yolla yeme ihtimali vardır. Çünkü rıza şartı zedelenmiştir³⁶⁵.

Müşteri, satıcının zimmetindeki deynin peşin olarak teslimini isterse, dört mezhep, Evzaî, Sevrî ve diğerlerine göre geçerli değildir. Çünkü o, deyni deyn ile mubadeleyi ifade eder³⁶⁶. İbn-i Kudame’ye ait «El Muğnî» adlı eserde : Bir adamın zimmetinde dînar olsa onu belli bir vâdeye yiyecek için selem yapması geçerli olmaz. İbn-i Münzir şöyle der: Ehli ilimden addolunan her kimse onun görüşünde birleşmişlerdir. Mâlik, Evzaî, Sevrî, Ahmed, İshak, Eshab-ı Re’y ve Şafî, o ilim adamlarından bir kısmıdır. İbn-i Ömerden nakille ; o, değildir. Çünkü mal, “deyn”dir. Deyn, para kılındığında deynin deyn ile mübâdelesi olmuş olur. “Bu ise icmaen doğru değildir.”

Anlatılanlara İbn-i Teymiye ve onun öğrencisi İbn’ül Kayyım muhalefet etmişlerdir. Onların delilleri geçliliği üzerine olup yasaklanmamıştır. -Yasaklanmış olan keylî ile keylîyi mubadeledir, yani, vâdeli deyni vâdeli deyn ile,- Bu meselede, deyn sermaye kılındığında, alacaklının zimmetinde vâdeli değildir. Çünkü o deyn-i müecceli, deyn-i muaccel ile mübâdele kabilinden olmuştur. Akit meclisinde satıcı tarafından selem sermayesi için hükmî bir teslim alma(=teslim alma) vâkî’ olduğundan, zimmette helal olur. Sanki satıcı parayı alıp malı veriyor, bu halde deynin peşin teslim alınması hükmî olur. Böylece şer’î mani’ kalkmış olur. Müşteri satıcının elindeki mevcut malı selem sermayesi olarak kabûl etse, bu geçerli olur mu?. Hak edileni teslim almada vekâlet, aktin meclisinde hak edilenin teslim alınmasında vekillik, olur mu yoksa yeni bir ödeme yapılması icabeder mi ?.

Fıkıhçılar mesele hakkında iki görüş ortaya koymuştur:İlki; satıcının selem sermayesi kabûl edilmiş olan bir ayn’ı teslim almayı öne sürerek, akitle müstehak olunanı teslim almak üzere vekil tayin ettiğinde, o kimse satıcının makamına kâimdir. Ayn’ın onun elinde emanet olması ya da tekeffülünde olması eş anlamlıdır. Tesellümün yenilenmesine lüzum yoktur

³⁶⁵El Muhalla,c.5,s.109, ve sonraki sayfalar

³⁶⁶Redd’ül Muhtar, c.4,s.209, Tebyin’ül Hakakik Li’l Zeylei,c.4,s.140

367. İkincisi; Keşşafü'l Kına' da "Selem için altıncı şart: Selem sermayesinin aynı akit meclisinde satıcının ya da vekilinin tekeffülünde veya tesellüm anlamına gelen bir şeyle tesellümünde bir mahzur yoktur. VeleVKi satıcı vekilinin yanında olsun . O sermaye vekilin yanında ya bir emanet veya gasp olunmuş ayndan biridir. Bundan dolayı sahibi onu selem sermayesi olarak kabûl edebilir. Çünkü o, tesellüm anlamındadır³⁶⁸.

Üçüncü Görüş: Hanefi Mezhebi alimlerinin görüşüdür. Bir kimse akit meclisinde tahakkuk eden selem sermayesini tesellüme vekil için birini öne sürebilir, kefil olan şahıs satıcı gibidir. Emanetçi gibi değildir. Eğer emanetçi gibi ise, -vekil, vedia, şerik vb-öne sürülen kişinin tesellümü, satıcının tesellümünün yerine geçmez. Selem aktinin kanunî için akit meclisinde tesellümün yenilenmesine ihtiyaç vardır³⁶⁹.

Hanefi Mezhebi'nin görüşünü Kâsânî önden tesellüme vekillik konusunda, " hak edilenin teslim alınmasının vekilliğinde" çeşitli görüşleri bir araya toplayan ibarelerle izah etti: "Konu hakkında esas, aktin vaktidir. Eğer müstehak olunan mislî ise vekilin vekâleti mümkün olur, mislî değil ise; müstehak olunandan daha kuvvetli olana vekâlet olur. Değil ise vekâlet olmaz. Çünkü, onun mislî olduğu zaman sıra ile birbirini vekil kılmak mümkün olur. Çünkü birbirine benzeyen iki şey dönüşümlü bir şekilde diğerinin yerine vekil olabilir. İkisinden biri daha kuvvetli ise mütehak olanı ziyadesiyle birlikte ele geçirebilir. Eğer ondan az olursa müstehak olunanın sadece bir kısmı alınır, hepsinden vekâlet alınmaz"³⁷⁰.

b.Malın Şartları

Fıkıhçılar maldabulunması gereken şartları beyan etmiştir. O şartların tahakkuk etmesi selem aktinin kanuniinin şartıdır. Bütün hükümler ve sair meseleler görüş ve içtihatlarında uyumsuzluk olsa bile açıklama gereği vardır.

³⁶⁷Şerhu Münteha'l İradat,c.2,S.22

³⁶⁸Keşşafü'l Kına',c.2,s.291

³⁶⁹Mecma'ül Damanat, s.217

³⁷⁰Bedai', c.5,s.248

(1) Birinci Şart: Zimmette Mevsuf Bir Deyn Olması

Fıkıhçılar arasında, satıcının zimmetinde malın mevsuf bir deyn olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Mal bizatihi muayyen bir şey olduğunda selem geçerli olur³⁷¹. Çünkü selemden kasdolunan garaz için tezat teşkil eder. Zira o, peşin para mukabilinde zimmetteki şeyi mübâdele için konulmuştur, onun muktezası satıcının zimmetinde malın deyn olarak sübutudur, mahalli satıcının zimmetidir. Mal muayyen olduğu zaman bizatihi müşterinin hakkına taalluk eder, iltizam mahalli o muayyen olan şeydir, malın zimmeti değil. Bundan dolayı, malın tayini aktin muktezasına muhalif olmuştur.

Buna ilaveten, bu tayin selemi garar akitlerinden biri kılar. Çünkü, aktin yerine getirilmesine muktedir olunamama hali ortaya çıkar, onunla akit tamam olur mu yoksa fesh mi olur bilinemez. Vâde çıkmadan önce tayin edilen şeyin yok olma ihtimali olduğu için onu ifa etmek imkânsızlaşmıştır. Garar, bilindiği gibi malî mübâdele Akitlerini bozucudur. Bu mal zimmette mevsuf olursa aksine tahakkuk eder. Ödeme, vasıfları üzerinde ittifak edilen herhangi bir mislî mal ile de olabilir. Mal, tesliminden önce telef olmuş olsa bile aktin yerine getirilmesi hiçbir şekilde özürülenmez. Zira mal emsalinde başka bir şeye intikal edebilir³⁷².

Bazı fıkıhçılar selem zımında malın akit senedi olarak kabûl edilmesini selem fayda olarak tedâvülü demek olduğu için gararın olacağı sonucuna vardılar. Bu sebepten İbn'î Rüşd "El Mukaddimetü'l Mümekkidât" adlı eserinde :Selem beldeler arasında dolanımı geçerli değildir. Çünkü, selem ancak bir sıfatla geçerlidir. Geçerli olabilmesi için ortaya çıkarıldığı yeri zikretmek kesinlikle şarttır(=Menşe şahadetnamesi). Ortaya çıkarıldığı yeri anmak, onu tahsis etmek demektir. Böyle olunca da selem, birisinin evini kendisinden zorla satın alan kimse gibidir. Bu ise doğru ve geçerli görülmeyen garardan bir çeşittir. Çünkü ondan kaçınacak satın alınacağı bilinmez.. Satın alınacak olanın herhangi bir şekilde miktarı belirlenmemiştir. Onu satın almaya muktedir olunamaz ise sermayesini geri vermek

³⁷¹El Muhalla,c.9,s.105,Nihayetü'l Muhtaç,c.4.s.183,El Hidaye Maa Fethü'l Kadir ve'l İnaye, c.9,S.219, Bidayetü'l Müctehit,c.3,s.230

³⁷²Keşşaf,c.3,s.297

gerekecektir. Böylece hem selef hem sarf muamelesi olur. Selef, menfaatin tedavülü şeklinde cereyan eder³⁷³.”

Fıkıhçıların bir kısmı da, görüşlerini mal olmaması üzerine bina etmişlerdir; çünkü selem kıyasa muhalif olmak üzere ihtiyaç duyulduğu için şer'an geçerlidir; mal tayin olduğunda, o zaman malı hemen satmak mümkün olur, orada seleme ihtiyaç olmaz. Mübâdele, adem-i meşruiyeti olan aslî hükmü üzerine dönüşür³⁷⁴. Nassla ilgili olan şey belki malın zimmette mevsuf olmasının gereğindendir, selemin geçerli olmaması tayin ve tahsis olduğundan dolayı olabilir³⁷⁵.

Selem aktinde malın zimmette deyn olması konusu fıkıhçılar topluluklarınca şart kabûl edilmiş, selem malının mallardan herhangi bir mal olduğu ifade edilmiştir. Bunlar ölçülebilen mallar gibi mislî olan mallar, tartılabilen, ölçülebilen, sayılabilen ve bunlara benzer olan mallar ve özelliği nedeniyle kontrol altına alınabilen kıyemî mallardır³⁷⁶. Nitelikleri kontrol altına alınması mümkün olmayan mallarda selem geçerli olmaz. Çünkü münakaşa ve çekişmeye neden olabilir, bunlar şeran arzu edilen bir şey değildir.

Bedai'de ; selem yapılan malda bazı şartlar sayılmıştır. «Malın nitelikleri ve miktarı bir şekilde kontrol altına alınmış ve vasıflarından başka bir ayrıcalığı kalmamış olan mallarda selem yapılır. Vasıfları belli olmayan şeylerde de hiçbir zaman selem yapılamaz. Çünkü vasıf ve miktarı bir şekilde malum olmayan şeylerde insanları çekişmeye götüren, apaçık bilinmezliğe haizdir ki; bu da akti bozan nedenlerdendir³⁷⁷.

Şafîî, Malikî, Hanbelî ve Zahirî mezhep alimlerinin ifadelerine göre nakitlerde selemin geçerliliği söz konusudur. Erteleme faizine dönüşmemesi için sermaye onun

³⁷³El Mukaddimetü'l Mümehhidat,s.516

³⁷⁴Keşşaf,a.g.e.,c.3,s.292

³⁷⁵İbn-i Mace, Sadullah İbn-i Selam'dan rivâyetle şöyle kaydediyor: Bir adam Hz. Peygamber'e geldi: Filan kimseler selem yapıyorlar(bir Yahudi topluluğunu kastederek)halbuki onlar kâhik içindedir. Onların ödeyemeyeceklerinden korkuyorum. Bunun üzerine Peygamber "Onun yanındaki kimdir" der. O da "Yahudilerden olan adam," benim yanımda şu evsafa üçyüz dinar fiyatla, filan oğlundan birinin bostanından almak istiyorum. Bunun üzerine Peygamber". Şu fiyatla, şu vâdeye kadar olur, yoksa filan oğluna o bostandan bir şey yok" buyurdu *Sünen-i İbn-i Mace*,c.2,s.866

³⁷⁶Şirazi, «Mühezzebe»te : Selem, para, tahıl, meyva, elbise ve kumaş, hayvanlar, köle ve hizmetçiler, ipek ve ipekliler, kıl, kereste, ağaç, balçık, kil, demir, kurşun, kristal, cam ve nitelikleri belirli, kontrol altına alınabilen, satılabilen malların tamamına şamil olur der. *El Mühezzebe*,c.1,s.304

³⁷⁷Bedai',c.5,s. 207

dışındadır. İbn-i Kudame: « çünkü zimmette bir akit olarak sübut bulmuş, böylece mal sahibinin selemi sabit olmuştur. Aralarında erteleme ve fazlalık olmadığı için faiz de söz konusu değildir.»³⁷⁸ İbn-i Hazm, el-Muhallâ adlı eserinde de «Selem, dînar ve gümüşlerde geçerlidir. Selem yapıldığı zaman, mal olarak işlem görür. Çünkü onlar malum bir ölçüdür, bu Peygamber'in kelimıyla helaldir» der.

Yukardaki görüşlere Hanefî mezhebi muhalefet etmiş ve malın nakit olmasına geçerlilik yoktur dediler. Çünkü; malda kıymet ve fiyat belirleyen bir şeye ihtiyaç vardır. Nakitler bizatihi değerlidir. O mal olamaz. Kâsânî, mallarda bulunması gereken özellikleri ve şartları delilleriyle beraber izah etmiştir: «Selemde tayin ile taayyün edilir, gümüş ve dînarlar gibi tayin ile taayyün etmezse gümüş ve dînarlarda selem geçerli değildir. Çünkü selemde kullanılan sey maldır. Mal ise tayin ile taayyün edilmez. Gümüş ve dînarlarda bedelli akitlerde taayyün edilmez. Mal olmadıkları için selem de geçerli değildir.»³⁷⁹

Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarından olan Kadı Abdü'l Vehhab El Bağdadî Ebû Hanife'nin görüşüne dayanarak, nakitlerdeki selemde geçeliliğine dair görüş serdetmiştir: Hz. Peygamber, *“Bir kimse selem yaptığı zaman, ölçülenlerde ve tartılanlarda selem yapsın”*. Nakitler ise tartılabilen şeydir. Zimmette para(=değer) olması geçerli olan şey, selem malı olarak kullanılmasına geçelilik verilen şeydir. Çünkü o malı kontrol altına almak, altın ve gümüş nevinden sikkeleri de o kabilden saymak mümkündür” der.

Hanefî, Şafî, Malikî, Hanbelî mezheplerinin büyük çoğunluğuna göre birbirlerine benzerli olan, ölçülebilen, birbirlerine yakın vasıfta sayılabilen, misliyyattan birbirlerine müsavî olan ve zimmette deyn olarak sübut bulanlar selem aktinde kullanılır. Kıyasen geçerli olan mal, ölçülebilen ve tartılabilen mallardır ki bu; selemde geçerli olduğunu ifade eden Hadis-i Şerif'ten dayanak alır. Bu Hadis-i Şerif ölçülebilen ve tartılabilen emtianın miktarlarındaki bilinmezliğin kaldırılmasıdır. Takdirden kastedilen cehaletin giderilmesi ve teslimin çekişmeden uzak olarak gerçekleşmesidir. Miktarı tesbit ya saymakla ve ölçmekle ya da tartma ve hacim ölçüsüyle olur. Burada şu soru ile karşılaşılabilir: “Hadis-i Şerif'te neden «keyl ve vezn» tahsis edildi ?” Cevap olarak şöyle konuşulabilir: Her ikisi de diğerlerinden daha çok bilindiği için söylenmiş olmalıdır. İbn-i Hazm bu konuda muhalefet ederek ölçülebilir ve tartılabilir(=mevzunat ve mekilat) olanların dışında selemde kanuniliğine

³⁷⁸El Muğni, c.4, s.232

³⁷⁹Bedai', c.5, s.212

engel bir şey yoktur diyor ve şunu ilave ediyor: "Selem ancak ölçülebilen ve tartılabilen şeylerde geçerlidir; hayvanda, ölçülebilen, sayılabilen ve zikredemediğimiz şeyin dışındaki emtiada selem geçerli değildir" der³⁸⁰.

(2) İkinci Şart: Ma'lum Olması

Malın malum olması ve cehaletin kaldırılmasının selem kanununun şartlarından kabul edilmesinde fıkıhçılar arasında aykırı görüş görülmemektedir. Teslim anında akitin tarafları arasında sürtüşmeye açılan kapıları kapatmalıdır. Çünkü o, malî ivaz şeklinde bir bedeldir. Bu sebepten diğer bedelli Akitlerde cereyan ettiği gibi bunda da seleme konu olan mal ve bedelin açıkça belirtilmesi şart kılınmıştır. Ancak mal, zimmette bizatihi muşahhas olmaksızın sabit olursa, selem aktinde malın cinsi üzerine fıkıhçılar bir takım esaslar koymaya çalışmıştır. Malın buğday mı, arpa mı, hurma mı, yoksa yağ mı olduğu beyan edilir. Nev'i de belirtilmelidir. Eğer bir nevi pirinçten bahsediliyorsa ondan kastedilen Amerika mı, Avustaralya mı yoksa İran pirinci mi olduğu beyan edilmelidir. Eğer cins ve nevi' aynı kelimeyle anlaşılıyorsa o zaman ayrıca söylemek şart değildir³⁸¹.

Fıkıhçılar miktarın beyanını şart koşmayı Peygamber'in Hadisi-i şerifine dayandırılmıştır: "*Kim bir selem yapmak isterse, malum ölçü ve tartıda yapsın*" buyurmuştur. Miktarı beyan teslimi vacip olan miktardan bilinmezliğin kaldırılmasına sebep olmasından dolayı önemlidir. Zimmette sabit olan çokluğu deyn olarak kaydetmek ödeme anında niza konusu olmamasına sebep teşkil eder³⁸².

Fıkıhçılar'ın eserlerinden anlaşıldığına göre miktarı belirleme yolları dört şekilden biri ile olur. 1-Ölçekle(=keyl:tahıl ölçęi), 2-Vezinle(=ağırlık), 3-Uzunluk ölçüsüyle(=Zer'), 4-Sayı ile(=aded) Bu ölçü vasıtaları insanların kendi asırlarındaki örfü ile belirlenir. Günümüz medeni dünyasında bilinen miktar ölçülerinden hangisi olursa olsun örfi mukayeseyle sınırlanmıştır. Bu, uzunluk ölçüsü olarak metre, ayak, mil. Ağırlık ölçüsü olarak gram, kilogram, ton. Sıvı ölçüsü olarak litre. Hacim ölçüsü olarak galon ve metreküp bilinmektedir. Bu bağlamda fıkıhçıların telif ettiği eserlerde, ayanı örfi olarak bilinen takdir ölçüsünün yerine getirilmesinin vucubiyeti üzerine ittifak ettikleri belirtilir. Şâyet bu şekilde

³⁸⁰el Muhalla,c.9,s.106

³⁸¹Bedai' c.5,s.207,Bidayetü'l Müctehid,c.2,s.230

³⁸²El Muğni,c.4,s.318,Bidayetü'l Müctehid,c.2,s.229

olması imkân dahilinde değilse cehalet sebebiyle selem akti fesada gider ve hatta çekişme sebebi olur³⁸³.

Bedâi'üs Sanai' de malın şartları sayılırken "ölçünün, ağırlık, hacim ve uzunlukça itimat edilmesi ve insanlar tarafından bilinmesi şarttır. İtimad edilmezse selem kusurlu olur. Ayarı bilinmeyen tahıl ölçeğinin de ayarının kesinleşmesi lazımdır. «Şu kapla» demek suretiyle işaret edilen kabın hacmi ne kadardır bilinmez veya ayarı bilinmeyen taş«şu taş»demekle onun da ağırlığı kesin olarak ne kadardır bilinemez. Ya da, miktarı bilinmeyen kereste de «şu kereste» demekle açıklığa kavuşmaz miktarı ve uzunluğu bilinmez»³⁸⁴ şeklinde açıklamada bulunulmuştur..

Hanefî ve Şafî'den büyük bir kısım fıkıhçılar ile İmam Hanbelin görüşlerinden büyük çapta istifade eden Hanbeli'lerden bazıları, akitte taraf olanların Hz.Peygambere zamanında tahdidi mevzu olmasa da, malda kıyasen ve örfen birleştirilmesinde bir sakınca görmezler. Çünkü miktarın belirlenmesindeki garaz, ondaki cehaletin ve gararın giderilmesi ve teslimi esnasında çekişmenin olmamasıdır. Tespit olunan husus örfen kıyasen birlik sağlanıp husûle gelen ölçünün miktarını bilmektir. Böyle olunca onun taktiri geçerli olan şeyle olmalıdır. "Faizli mübâdeleler ayırt edilir, misli malların bir ölçekle ölçülmesi, bir ağırlıkla tartılması şarttır. Bu şart aslî miktarından başkasıyla taktir edildiği zaman bilinemez³⁸⁵

Mezheplerinde güvenilir bir mevkiye bulunan Hanbeli'lerden bazı fıkıhçılar bu anılan hususa muhalefet ettiler ve görüşlerini şu şekilde ifade etmeye çalıştılar: "Ölçekle ölçüleni ağırlıkla ölçmek geçerli değildir. Ağırlığı ölçekle ölçmek de öyle. Çünkü o maldır, miktarını bilmek şarttır. Temelde kendisinden başka bir şeyle ölçülmesi geçerli değildir. Bu tıpkı faizli mübâdele gibidir. Uzunlukla ölçülen malın tartıyla satılması da geçerli olmayan bir satıştır ³⁸⁶.

³⁸³ İbn-i Kudâme «el Muğni»de şöyle der: "Bir şeyin miktarını taktir etmek herkes tarafından bilinen ölçü ve tartıyla olur. Eğer başkalarınca bilinmeyen bir ölçü ve tartı birimiyle taktiri mümkün değilse o zaman selem geçerli olmaz. Çünkü malın bilinmesi özürlenir, bazan da mal telef olabilir. Garar ortaya çıktığı için de seleme ihtiyaç kalmaz." El Hareşî,c.5s.213, Keşşafü'l Kına',c.3,s.270

³⁸⁴ Bedâi'üs Sanai',c.5,s.207

³⁸⁵ Keşşafü'l Kına',c.3,s.285

³⁸⁶ Age,aynıyer

Mâlikîler de konu hakkında şöyle dediler: Esasen belde halkının örfüyle gerçekleşen seleme itibar edilir. Mal kıyasî bir birlikle belirlenmiştir, o da belde halkınca tanınan, akit vaktinde bilinen taktir ölçüsüdür. Bu, ödeme anında aktin tarafları arasındaki uyumsuzluğu keser³⁸⁷.

Malın(=Müslemün Fih)miktarının bu suretle beyan edilmesi, ancak örfen-kıyasen birlik sağlanması için nevilerinin taahhüd altına alındığı mislî mallarda cereyan ettiğinden dolayıdır, bu da ağırlık, hacim, uzunluk ve sayı ile izah edilir. Malın(=müslemün fih)kıyemî olması haline gelince, birlikleri ayrılır, fertleri çeşitlenir, kıyasî birliği kabûl etmez. Eğer o malın özelliği kontrol altına alınmış olsaydı, selem geçerli olurdu. Ancak şu şartları beyan etmeliyiz: Seçilen mallar, diğerlerinin arasından ayırt edilebilir olmalıdır. Mallarda açık bir farklılık nedeniyle fiyat ve kıymetteki farklılık ta ortaya çıkar. İbn-i Rüşd «selemde takdir, ağırlık söz konusu olduğunda ağırlıkla, hacim söz konusu olduğunda hacimle, uzunluk söz konusu olduğunda uzunlukla, sayı söz konusu olduğunda onu da sayı ile ölçmek mümkün olacaktır. Eğer bu taktir vasıtalarıyla taktir etmek mümkün olamıyorsa nevileri çeşitli olsa bile nevilerini zikretmek, cinsleri kasdolunduğunda da sıfatları ile tesbit etmek suretiyle taktir edilecektir»der .

Her sıfatı araştırmak icabetmez, çünkü bu imkânsızdır. Bazan içerisinde bulunduğu hal son bulur, mal teslimi özürlenen bir şeye dönüşür, zira malın asli yapısında var olması gereken evsaf tamamen uzaklaşmıştır. İşte bu sebepten zahiri vasıflarıyla iktifa edilmesi icabeder ve çoğu defa bahası da o sebeple değişir³⁸⁸. Bu hususa Haraşî şu şekilde bir yorum getiriyor: «Satıcılar arasında kıymeti çeşitli olan malın evsafını beyan etmek âdeten mislî olan malda insanların aldanmasına yol açabilir.»

(3) Üçüncü Şart: Malın Vadelî Olması

Hanefî, Malikî, Hanbelî, Zahirî mezhepleri selemde söz konusu olan malın vâdelî olmasını selemnin kanunî için şart kabûl etmişlerdir. Peşin olduğunda selemde söz edilemez³⁸⁹. Vâdenin şart koşulması hakkında deliller:

³⁸⁷El Hareşî, age, c.5, s.212

³⁸⁸Haraşî bu konuda "Aktin yapıldığı beldenin âdetiyle belirlenmiş olması selemnin kanunîinde şart koşulmuştur. Mesela; o beldede buğdayın kile ile ölçülmesi et ve benzerlerinin tartı ile satılması veya bazı beldelerde nar ve elmanın tane ile satılması gibi" *El Muğni*, c.4, s.113

³⁸⁹Kavanini'ül Fıkhu'ye.274, Bedai' age, c.5, s.212

1.Peygamber, “kim bir selem yapmak isterse malum bir ölçekte ,malum bir ağırlıkta malum bir vâdeye kadar selem yapsın.” Peygamber selemde vâdeyi emretmiştir. Emir vücut gerektirir. Böyle olunca da vâde selem kanuninin şartları cümlesindendir. Vâdesiz selem geçerli olmaz.

2.Selem, yararlı olmak için ruhsatla tecviz edilmiştir. Yararlı olmak ancak vâdeli olmakla mümkün olur. Vâde bozulursa fayda da bozulur.

3.Kadı Abdülvahhab’a göre; Selem, selef isminden türetilmiştir. O ise sermayenin hemen ve malın gecikmeli olarak teslimidir, bu sebepten vâdeyi akitten saymamak söz konusu değildir³⁹⁰.

Selemü’l hal taraflar arasında sürtüşmeye neden olabilir. Çünkü selem, karşılıklı olarak, olmayan bir şeyi satıp almaktır, bayi’in malın tesliminden aciz olduğu açıktır. Müşteri karşılıklı olarak teslimi ister. İşte feshe yol açan sürtüşme burada başlar, müşteriye zarar verme durumu ortaya çıkar. Çünkü, sermaye bayie teslim edecek ve o da ihtiyaç duyduğunda harcayacaktır. Ne mal alıcıya, ne de sermaye satıcıya ulaşmamıştır. Tarafların ancak vâde çıktıktan sonra isteklerine malik olmaları mümkündür. Teslime muktedir olabildiklerine dair açık bir bilgi, çekişmeye götüreceği için feshe neden olmaması ve müşteriye zarar vermemesi için şarttır³⁹¹.

Bu mevzuda Şafî fıkıhçıları muhalefet etmişler ve şöyle söylemişlerdir:”Vâdeli selem geçerli olduğu gibi, selemü’l hal de geçerlidir³⁹². Şirazi, “vâdeli selem geçerli olduğu yerde , selmü’l hal haydi haydi geçerli olur. Nitekim o, ğarardan daha uzaktır” der³⁹³. Şafîler’in vâdeli selemden kasdettikleri şey”ğarar”ı vurgulamaktır. Peşinde teslime muktedirdir ama vâdenin sonundaa acz durumuna düşülebilir. İşte bu sebepten vâdeli selem geçerli olabilir.

Şafî fıkıhçılarının tamamına yakın kısmı, malın vâdeli olmasının zaruri olduğu hususunun selem kanuniliği için şart olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak vâdenin en az süresinin ne olacağı konusunda çeşitli görüşler vardır. Öyle ki; asgarî sürenin tanınması halinde selem geçerli olmasın. Bu cümleden olarak bazı sözler söylenmiştir:

³⁹⁰Bidayetü’l Müctehid,age,c.2,s.268

³⁹¹Bedai’üs Sanai’,c.5,s.212

³⁹²Selemü’l Hal : Peşin verilen bir şey karşılığında veresiye bir malı satın almak ve teslim almak.

³⁹³El Mühhezzeb, c.1,s.304

1.Zahiri mezhebine göre, vâde için en düşük sınır ne kadar tasavvur ediliyorsa o kadardır. Zira vâde kelimesi “ecel” olarak karşılığını bulur. Ecel ise belli bir zaman parçasının en azını ifade eder.

2.Hanbelîler’e göre, vâdenin şartı , âdet olarak değere tesir edebilecek bir müddet olabilir ki ; bu da bir ay veya bir aya yakın bir zamandır. Çünkü vâde ancak selemin başladığı anlaşmanın geçerli olduğu tarihtir. Parada herhangi bir etkinin vukuu bu müddetle meydana gelmez.

3.Hanefîlerin görüşleri teferruatıyla “Bedai’üs Sanai’de açıklanmıştır. “Vâdenin miktarı temelde zikredilmez. Hatta aktin taraflarınca uygun görüldüğü takdirde vâdenini yarım güne kadar düşürülmesi geçerlidir. Bazı fakihler vâdenin en az müddetinin üç gün olduğuna dair ifadelerde bulunmuşlardır. Bu müddet cayma(=vazgeçme)şartına kıyas edilerek tayin edilmiştir. Kimilerine göre de bu kıyas uygun değildir. Çünkü, cayma müddetinin en az süresi bu değildir. Ebû Hanîfe’ye göre üç gün en fazla bir zaman zarfıdır. Kıyas uygun düşmemiştir.

İmam Muhammed’den rivâyet olunan görüşe göre vâdenin miktarı bir ayardır. Bu geçerli bir görüştür. Çünkü vâde ancak bayi’ üzerine kolaylık sağlıyor ve uyuşma konusu oluyorsa şart koşulur. Bu zaman zâtında da bir kazanç sağlamaları mümkün olmuş olmalıdır. İşte bir ay gibi itibar olunan zaman zarfında kazanç da sağlanmış olur. Böylece bolluğun ifade ettiği anlam tahakkuk eder, daha aşağı zaman ise sıkıntı olma halidir. Hükümün açıklaması böyledir³⁹⁴.

(4)Dördüncü Şart: Vâdenin Belirli Olması

Fıkıhçılar , ödenebileceği bir vâdenin malum olması konusunda ve bu vâdenin selemin kanuniliği için şart olduğu görüşündedirler ³⁹⁵. İfade edildiği üzere fıkıhçıların eserlerinde şu şekilde geçer: “Eğer vâde mechul ise selem fesada gider. Bu bilinmezlik ister tam olsun ister kısmî olsun müsâvîdir. Bunların her türü de tarafları çekişmeye götürür. Çekişme de akti bozan sebeplerden sayılmıştır. Tıpkı miktarda olduğu gibi”³⁹⁶. Vâde aylık

³⁹⁴Bedai’,c.5,s. 213, Fethü’l Kadir,c.6,s.219,Reddül Muhtar,c.4,s.206

³⁹⁵ Peygamber “Bir kimse selem yaparsa , malum ölçek ve malum bir ağırlıkta ve malum bir vâdeye kadar yapsın”buyurmuştur. Bu Hadis-i Şerif vâdenin bilinmesi ve bildirilmesi hususunu şart koşar.

³⁹⁶Bedai’,age,c.5,s.213

zaman parçalarıyla taktir suretinde bilinebilir. Herhangi bir ayın başı, ortası ve sonu gibi veya altı ay, iki ay gibi...

(5)Beşinci Şart:Miktarının Tesliminin Zamanında Olması

Bu şart vâdenin sona erdiği esnada malın mevcut olmasını ifade eder ki,fıkıhçılar arasında selemin kanuniliği için vacibtir. Vâde anında malın teslimi vacibtir, takdir olunan miktarın teslim edilmesi şarttır. Eğer teslim edilmezse yasaklanmış olan ğarar kapsamına girer³⁹⁷.

Vâdeye kadar malda teslimatın aranması geçerli değildir. Çünkü, vâdeye kadar malın mevcudiyeti bilinemez ise de nadiren bulunabilir. Cinsi belirlenmiş hurmanın ve benzeri tarla mahsulünde de durum aynıdır³⁹⁸. Burada misal olarak hem hurmanın bostanını ve hem de hurmanın cinsi belirlenmiş olup, birleştirilmesi ve birbirinden ayrılması mümkün değildir³⁹⁹. Akit esnasında malın mevcut olması Şafî, Mâlikî, Hanbeli ve Zahiri fıkıhçıların tamamına göre selemin kanuniliğinin şartı değildir. Akit vaktinde olmayan bir malda selem geçerli olur. Çünkü selemin yapıldığı anda insanların elinde mal bulunmayabilir⁴⁰⁰. Hz. Peygamber akit esnasında malın varlığını şart koşmadı. Eğer şart koşsaydı onu zikrederdi. Ancak iki sene veya üç sene gibi bir uzun vâdeden men etmiştir. Çünkü zamanın uzamasından dolayı meyve piyasada kalmayabilir. Yukarıda da izah edildiği gibi, vâdenin dolamsından evvel malı istemek haklı bir durum değildir. Malın varlığı da gerekmez. Zira malın peşinen mevcudiyetinde bir fayda yoktur.

Bu izah şekline Hanefî fıkıhçılarından bazıları, Sevri ve Evzaî muhalefet etmişler ve kendi ictihatlarını beyan sadedinde şöyle söylemişlerdir: Selemin kanuniliğinin şartından olmaması ancak aktin vaktinden vâdenin sonuna kadar malın piyasada bulunmasına bağlıdır. Piyasadan kalkmış olmamalıdır⁴⁰¹. Kâsânî eserinde “Şartlarından biri de aktin vaktinden vâde sonuna kadar mevcut olmalıdır. Şâyet akit vaktinde mevcut değil ise veya vâdenin

³⁹⁷Keşşafü'l Kına',c.3,S.290

³⁹⁸İbn-i Mace'nin Peygamber'den rivâyet ettiği Hadis-i Şerif'te “Bir adam bir yahudi ile cinsi belirlenmiş bir hurmada selem yapmıştı, Yahudi, şöyle dedi: “Fılan oğullarının bostanındaki hurmadan. Bunun üzerine Peygamber SAV, “sadece filanların bostanından başkasının değil. Ancak belirlenmiş bir vâdeye kadar ve belirlenmiş ölçekle” buyurdu Sünen-i İbn Mace,c.2.s.766

³⁹⁹El Muğni,c. 4,s.325

⁴⁰⁰El Muhalla,c.9,s.114, El Muğni,c.4,326

⁴⁰¹Bidayetü'l Hidaye,c.6,s.213,El Bahru'r Raik,c.6,s.172

çıktığı anda mevcut değilse ya da piyasadan kalkmış ancak insanların ellerinde bulunuyorsa o zaman meyve, süt, vb. mallarda selem geçerli değildir” der⁴⁰².

Bu şart üzerine getirilen deliller kısaca şöyle ifade edilebilir: Vâde, malın ölümüyle iptal edilir. Malı terekeden almak vacibtir. Burada aranan şart, malın teslimine muktedir olabilmenin devamı için malın mevcudiyetinin devamıdır. Zira bu şart tahakkuk etmezse selem şartı gerçekleşmez. Satıcı vâde dolmadan önce ölse malın teslimi özürlenir⁴⁰³. Bu hal selemi ğarara götürür⁴⁰⁴.

(6)Altıncı Şart: Ödeme Mekânının Tayini

Fıkıhçılar malın ödeme mekânının tayinini selem şartları içinde saymamıştır. Selem kanuniliğinin şartları içinde zikredilmesinde de ihtilafı görüşler ortaya konulmuştur. İlk olarak Hanefî görüşünü ele alalım: Malda yük ve sıkıntı olmadığında ödeme mekânının yerini beyan şart değildir. Yük ve sıkıntıdan anlatılmak istenen, malın malî açıdan külfeti ve taşıma ücreti gibi şeylerdir...

Fakat yük ve külfet var ise Ebû Hanîfe ve Sahibeyn arasında ödeme mekânını tayin şartında ihtilaf ortaya çıkmıştır etmiştir. Ebû Hanîfe’ye göre: Malı ödemede mekânını beyan şart kılınır. Çünkü hemen teslim vâcib değildir. Teslim için belirlenen yer olarak aktin mekânı tayin edilmemiştir. Böyle olunca da mekânın ihtilafıyla kıymetin ihtilafı söz konusu olduğundan çekişmeye götüren bilinmezlik devam edecektir. Çekişmeyi izale için beyan elbette gereklidir. Bura daki bilinmezlik sıfattaki bilinmezlik gibidir⁴⁰⁵.

Teslime uygun olmayan mekân olduğunda, vâdelide mekân tayin edilmemesinin sebebi ârazın mekânındaki değişikliklerle değişebileceğindendir. Vasıflardaki işlem de onun

⁴⁰²Bedai’,c.5,s.211

⁴⁰³Dürri’l Muhtar ve Haşiyetü Redd’l Muhtar, c.4,s.206, Bahrür Raik,c.6,s.172

⁴⁰⁴El Mnkaddimatü’l Mümekkidat, s.513

⁴⁰⁵Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre, mekânın beyanına ihtiyaç yoktur. Malı akit mahallinde teslim etmek gerekir. Çünkü orası aktin yükümlülük doğurduğu yerdir. Ödeme için tayin zimmette yükümlülüğü doğuran şeyin ifası için yapılır. Aynen bu krediyi talep ve tüketimi talep mekânı için belirlenen yer gibidir Bahrür Raik,c.6,s.176, Redd’l Muhtar, c.4,s.207, Bedai’,c.5,s.213, Hidaye Şerhi,c.6,s.221, Şafî Mezhebi’nin görüşü: Akit mekânı sahra gibi bir mekân olup, teslime uygun olmayan bir yer olduğunda malın teslim mekânını beyan selem kanuninin şartıdır. Bununla beraber akit mekânı teslim için müsait olup herhangi bir güçlük yok ise o zaman şart değildir. Teslim için akit mekânı örfün işaretiyle tayin edilir. Bu vâdeli malda böyledir. Ama selemü’l halde ödeme mekânını tayin şart değildir-Ravzatü’t Talibin,c.4,s.12

gibi olduğundan beyan vâciptir. Beyanın lüzumiyyeti ancak teslim mekânında meydana gelecek bir değişiklik ile pahada meydana gelecek bir değişiklik olacağı içindir. Meydana gelecek olan bu değişiklik sıfattaki değişiklik gibidir. Çünkü mekân değişikliği ile pahanın değişmemesi sıfatta da bir değişikliği meydana getirmiyorsa o zaman beyan icab etmez 406

II. SELEMLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

A. İKİ BEDELDE DE MÜLKÜN İNTİKALİ VARDIR

Aktin tarafları arasında, kanuniliğinin şartları ve rükünleri bir arada toplandığında selem aktinin oluşacağına dair fıkıhçılar arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu sebepten bayi'in parayı teslim alması, şer'an ona, gelecekteki tüm tasarruflarına harcamak için meşruiyyet kazandırmış olur. Çünkü o sermaye satıcının mülkü olmuş olur. Mala gelince, aktin gereği selem yapan kimseye intikal etmiş olsa bile onun mülkiyetinde olması tam anlamıyla kesinleşmiş değildir. İmam Suyûtî "Eşbah ve'n Nezair" adlı eserinde şöyle der: "Lâzımı ve mukabili teslim alındıktan sonra zimmetteki bütün deynler sadece bir tek deyn olarak kabûl edilir. O da selem deynidir. O, lâzım olsa bile kesinleşmiş değildir. Çünkü piyasadan çekilmesi söz konusudur." 407

B. TESLİM ALMADAN ÖNCE SELEM DEYNİNDE TASARRUF

Selem deyninin kararlaştırmamış olması halinde, Hanefî, Şafî, Hanbelî mezheplerine mensup fıkıhçıların çoğunluğu, birisinin zimmetinde olan malın satışının veya bir bedelle değiştirilmesinin doğru olmayacağı görüşündedirler. Çünkü malın piyasadan çekilmesi sebebiyle aktin fesh olup olmayacağı konusunda kesin bir kanaat sahibi olmamış ve bedelini

406 Malikî mezhebinin görüşü: Ödeme mekânını belirtmek şart değildir. İbn-i Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid* c.2, s.229.

İbn-i Cezzi'nin Kavanin'i Fıkhiyye'sinde "En güzeli ödeme mekânının belirlenmesidir. Eğer bir mekân tayin edilememiş ise ödeme yeri akit mekânıdır. Tayin edilmiş ise tayin olunan yerdir. Muayyen bir mekânın dışında ödeme yapılması geçerli olmaz." açıklama getirilmiştir. Kavaninü'l Fıkhiyye, s.275 Hanbelî mezhebinin görüşü: Ödeme mekânını belirlemek şart değildir. Çünkü Peygamber belirtmemiştir. Bu onun şart olmamasına delildir. Ayrıca akit, bedelli bir akitir. Ödeme mekânını belirlemek şart değildir, a'yanın satışında olduğu gibi, Ancak akit yerinin sahra gibi, deniz gibi, dağ gibi vb, mekân olursa müstesna. O zaman mekânı tayin aynen vâde gibi sözle belirtilmelidir. Keşşafü'l Kına, c.3, s.333

407 Hz. Peygamber "Kim bir şeyle selef yaparsa onu başkasına harcamasın" tavsiyesinde bulunmuştur. Fıkıhçılar "bu ancak selem deyni olan malı satmayı icabettirir onun beraberinde olan şeyi satmayı değil" dediler Eşbah ve'n Nezair, s.236

vermekten imtina' edilmiştir. O aynen teslim alınmadan evvelki mal gibidir⁴⁰⁸. Reddül Muhtarda "Tasarruf geçerli değildir... Müşeriye ait malda teslim almadan önce tevliye, murabaha ve şirket satışı gibi işlemler geçerli değildir" şeklinde geçer⁴⁰⁹.

Ondan bedel almaya veya bayi'den satmaya üç şartla izin verdiler. Bu hususu Haraşî şöyle ifade ediyor: "Cinsi belirli olmayan bir mala selem yapılması satıcı için geçerlidir. Vâdenin önemi yoktur. Ancak üç şartı kendisinde bulundurmalıdır.

1-Malın tesellümden önce mübayaa edilmesi⁴¹⁰

2-Mal mukabili mübayaa yapılan şeyin peşin olarak alınması⁴¹¹

3-Selemi geçerli olan bir şeyin para olarak alınmış olması⁴¹².

⁴⁰⁸Reddül Muhtar,c.4,S.166,209, El Ümm,c.3,s.133, El Mühezzeb,c.1,s.270

⁴⁰⁹ Keşşafül Kına'da"zimmetinde olan bir kimse için de olsa teslim almadan malı satmak geçerli olmaz... Onu başka bir yerde alması da geçerli değildir. Mal az olsun çok olsun, mevcut olsun ya da olmasın müsavidir. Kıymetine denk ve benzer bir bedel olsun yada çok olsun geçerli değildir. Selem deyni ile havâle de geçerli olmaz. Üzerine havâle olmaz çünkü o, kesilemiş bir borç üzerine yapılır, halbuki selem feshe açık bir akittir. Keşşefül Kına',c.3,s.293,

Kâsânî" selem malını teslim almadan evvel değiştirme geçerli değildir. Çünkü müşteri onun yerine başka bir cinsi almak durumunda olabilir. Daha önce de selem malı deyn olsa bile onun, mal olduğunu belirtmiştik. Teslim almadan önce menkul malı satmak geçerli değildir. Şartları ile beraber havâlenin rüknü mevcut olduğundan selem malı karşılığında havâle yapmak geçerli olduğu gibi kefalet de geçerlidir... Deyn-i hakiki olduğundan mala mukabil rehin işlemi yapmak da mümkündür. Zaten rehin deynle olur. Bu deyn ne olursa olsun geçerlidir" Bedai'ü s Senai',c.5,s.214, İmam-ı Nevevî Mecmu'da:"Malı satmak veya değiştirmek geçerli değildir. Üzerinde kredi deyni olan veya iflas etmiş ya da malı telef etmiş bulunan bir kimseye bir malı havâle etmek veya havâle almak geçerli olabilir mi? Bunda en doğru görüş olumsuzdur. İkinci bir görüş olumlu, üçüncü görüş de üzerine havâlenin olamayacağını ancak havâlenin geçerli olacağına dairdir" .El Mecmu' Şerhu'l Mühezzeb,c.9,s.273,

İbn Teymiye ve öğrencisi İbn-i Kayyım, bu görüşün aksine görüş ileri sürmüşlerdir. Şöyleki; selem malını teslim almadan zimmetinde selemü'l misli olan kimse için geçerlidir. Zimmetindeki misl ondan az olur ama çok olamaz. Bu İmam-ı Ahmet'den rivâyetle İbn-i Abbas'ın sözüdür. *Muhtasarü'l Feteva'l Musriyye Li İbn-i Teymiyye*,s.345, *Mucmu' Fetava İbn-i Teymiyye*,c.29,s.503,

İbnü'l Münzir, İbn-i Abbas'ın sözünü doğrulayarak şöyle dedi;"Bir şeyi bir vâdeye kadar selef yaptığı zaman, eğer selef ettiğin şeyi alırsan, ondan daha noksan bir bedeli alabilirsin, iki sefer kâr etmen doğru değildir" *Tehzibü Sünen-i Ebi Davud*,c.5,s.113

⁴¹⁰ :Bir hayvandaki elbise selem yapılırsa, hayvanı da gümüş mukabili para olarak kabul etse, hayvanı tesellüm öncesi satması geçerlidir.

⁴¹¹ : Kumaş ve benzeri bir şeyde selem yapsa, onda bakır bir leğen alsa, leğeni elbise ile peşin olarak mübadelesi geçerli olur.

⁴¹² : İbni Cüzzi'nin "Kavaninü'l Fıkhıyyesi"nde "Kim ki; yiyecek maddesinde selem yaparsa, yiyecek maddesinden başka bir şey almasın, başka bir cinsten yiyecek de almasın. Burada vâdeden önce veya sonra olması müsavidir. Çünkü o, tesellümden önceki yiyecek maddesinin mübadelesindendir. Yiyecek maddesinin dışındaki maddelerde selem yaparsa başka bir cinsi onun geçerli olur. Şâyet akitten kaynaklanan bir halle tesellüm ertelenirse borcun borcu olacağı için geçerli olmaz. Hayvan gümüşe muadil olarak selem edilse, bu hayvanı satıp elbise alsa bu satış geçerlidir. Çünkü elbiseyi gümüş olarak taktim etmiştir. Burada hayvan, para anlamındadır. Mal-para olarak düşünülmelidir. Bundan sonra"âraz olan selem malını para-i

C. MALIN ÖDENMESİ

Akitte üzerinde anlaşılan bir vâdede ittifak edilmiş ise mal borcunun selemine vâdesinde ödenmesinde fıkıhçılar ittifak etmişlerdir. Akitte beyan edilen şart ve vasıflara uygunluk mevcut ise onu kabûl etmek vâcibtir⁴¹³. Çünkü o, mahalline hakkıyla getirilir. Onu kabûl etmek lâzımdır, muayyen bir mal gibi, tesellümünde zarar olsun olmasın müsavidir. Eğer kabûl etmez ise, o zaman şahsa "Hakkım ya kabûl edersin ya da hakkından vaz geçersin" denilir. Şâyet ondan imtina' ederse, ona teslim etmek üzere hâkim malı teslim alır ve zimmetinden onu çıkarmış olur. Zira hâkim, velâyeti sebebiyle reddedenin makamına kâimdir⁴¹⁴.

Vâdenin dolmasından önceki duruma gelince, satıcının mal borcunun teslim edilmesini istemesinin mümkün olamayacağı şaikardır⁴¹⁵. Bununla beraber vâde öncesi mal getirildiği zaman, onun kabûlünden imtina edildiğinde, cebretmek geçerli midir yoksa değil mi? Bu hususta fıkıhçılar iki görüşle ihtilaf etmiştir.

Birincisi: Mal vâde öncesi ödendiği bağlayıcı olmasa bile kabûlü geçerlidir. Sonraki âlimler bunu bir veya iki gün içerisinde bağlayıcıdır demişlerdir⁴¹⁶.

İkincisi: Mal vâde tarihinden evvel getirildiği zaman bakılır: "Vâdeden evvel tesliminde bir zarar oluşuyorsa -alıcı üzerine- malda bir değişiklik olduğu için meyva yada yiyecek maddesi veya taneli bitkiler gibi, müşterinin onu teslim alması gerekmez. Şâyet gecikmesindeki maksat yeme ve yedirme zamanına kadar bekletmek ise, hayvan gibi telef olacağından korkuluyor ve vakti gelmeden ona ihtiyaç duyulmuyor ise, onu muhafaza etmede bir güçlük ortaya çıkıyor ise, kumaş gibi, onu teslim almakta bir korku var ise, tüm bu haller karşısında teslim almak icabetmez. Çünkü tesellümde zarar söz konusudur. Herhangi bir hak talebinde de bulunulamaz. Bu hal teslim almada herhangi bir zarar mevzuu bahis değil ise ve mahiyetinde de bir değişiklik yoksa demir, bakır, kalay gibi

misil' den az veya fazlasına tesellümden önce satmak geçerlidir. Çünkü selef ile faydai temin fazlasına satmakla tamamlanır. Ârazi kontratın dışında başkasına az veya çok misil ile peşin olarak satmak geçerlidir. Ancak ğarar nedeniyle vâdeli satılamaz. Çünkü mal zimmetten zimmete intikal eder. Ama ilk satış nakit olursa geçerli olur. Age,

⁴¹³Ravzatü't Talibin, c.4, s.29-30

⁴¹⁴El Muğni, c.4, s.339, Keşşafü'l Kına', c.3, s.288 ve sonrası

⁴¹⁵Ravzatü't Talibin, c.4, s.30

⁴¹⁶Malikî mezhebinin görüşü. Age, c.4, s.30

metalik malların önce ve sonra teslim edilmesinde bir sakınca yoktur. Yağ, bal gibi maddeler için herhangi bir korkuya ve güçlüğe mahal yoktur. O teslim alınabilir. Çünkü ondaki garaz faydın aciliyetinde fazlalıkla hasıl olmasıdır. Sıfatın ziyadesi her malın kendi niteliklerinde cerayan eder ve vâdeli deyn peşin olmuş olur⁴¹⁷.

Vâde dolduktan sonra şart koşulan sıfat üzerine deyn olan malı müşteriye hazırlasa onun teslim alınması lazımdır. Bu aynen taraflar ayrıldıktan sonra satıcının malı hazırlaması gibidir⁴¹⁸. Bu meseledeki değişik görüşlerin ortaya çıkış nedenlerini İbn-i Rüşd izah ederek şöyle açıklamada bulunmuştur: Vâdeden sonra tesellümün kişiyi bağlayıcı olmadığı görüşündedir. Burada asıl vurgulanmak istenen, vâdenin kendisidir. Buna izin veren bir kimseye gelince onu teslim almada bağlayıcılık söz konusudur ve bu, gümüş ve dînarlara benzetilir⁴¹⁹.

Satıcı malı akitte şart koşulmuş olan sıfatın dışında getirirse bakılır:

a)Cinsi ve nev'i itibariyle onu hazırlamış ve şart koşulan sıfatın dışında bir sıfatla malı hazırlayıp getirmişse alıcının onu kabûlü geçerlidir. Ancak bu geçelilik bağlayıcı değildir. Çünkü bunda hakkın yok olması söz konusudur, almak vacib değildir⁴²⁰.

b)Cinsi ve nev'i ile malı hazırlamış ve onu cazibeli bir hale getirmiş ve öylece takdim edilmiş ise onu kabûl lazımdır. Çünkü o, aktin yorumundan anlaşılmış ve ona ziyade bir şey ilave edilmiştir. Bunda fayda ve zarar yoktur⁴²¹.

c)Cins kendinden başka bir nevi ile getirilmiş ise, bunu üç şekilde mütalaa edebiliriz⁴²². Hanbelîler: "kabûlü bağlayıcı değildir. Çünkü akitten anlaşılanı göre, şart koşulan sıfatlarla sıfatlanmamıştır, onun bazı sıfatları ayrı tutulmuştur. Halbuki nevi bir sıfatı, o da yok olmuştur. Sıfatı gitmiş olmasa bile başka bir şeye benzemiştir" derler⁴²³.

⁴¹⁷Şafî ve Hanbelî görüşüdür, *El Muğni li İbni Kudame*, c.4, s.339, Keşşafü'l Kına'c.3, s.288

⁴¹⁸ Hanbelîlerin görüşüne göre; *El Muğni*, age, c.4, s.339, Keşşafü'l Kına'c.3, s.288. Malikîler'e göre İmam Mâlik ve eshabı bu hususta ittifak etmişlerdir. İmam Malik'ten malın teslim alınması lâzım geldiği rivâyet olunmuştur. Meselâ; çeşitli kadifeleri selem yapmak gibi, burada kadifeler vasıfta birleştirilir. İbn-i Vehb ve onunla birlikte olan bir topluluk yapılan işlemin bağlayıcı olmadığını söylemiştir. *Bidayetü'l Müctehit*, c.2, s.232

⁴¹⁹Age, c.2, s.233

⁴²⁰El Muğni, age, aynı yer

⁴²¹Age, aynı yer,

⁴²² İmam-ı Nevevî'nin görüşüne göre: "en doğrusu, onu kabûl, haramdır" İkinciye göre vacip, üçüncüye göre caizdir. *Ravzatü't Talibin*, c.4, s.30

⁴²³El Muğni, age, s.341

Vâcip sıfatın tanımında kendisine baş vurulacak olan ölçü (=mi'yar) malda bol sayıda vardır. İbn-i Kudâme bunu şu şekilde açıklamaya çalışmıştır. Müşteri için sıfatların çok azından bahsedilebilir. Çünkü malı alıcıya teslim ettiğinde, aktın yorumuna göre teslim eder. Böylece zimmetinden soyulmuş olur⁴²⁴.

Satıcı müşteriye mal deynini muayyen bir mekânda teslim etmesinin çeşitli yönleri vardır. Satıcı müşterinin bulunmadığı bir mekânda malı teslim etmek istemezse, satıcı onu başka bir yerde edâ eder. Fıkıhçıların burada iki ayrı görüşe ayrıldığını tesbit edebiliriz :

Birinci görüş⁴²⁵ :Müşteri mahallinden başka bir yerde teslimi kabûl etmeyebilir. Yük ve külfetten korkulduğu için "Muayyen mekânın dışında malı teslim almak geçerli değildir. İki mekân arasındaki mesafe göz önüne alınırsa onların her biri iki ayrı mekan mesâbesindedir⁴²⁶.

D. VÂDE SÜRESİ İÇERİSİNDE MALIN ÖZÜRLENMESİ

Vâde içerisinde mal piyasadan kalktığı zaman satıcı için müşteriye vaktinde ödeme yapmak özürlenmiştir. Fıkıhçılar konu üzerinde çeşitli görüşler serdetmişlerdir ve üç madde çerçevesinde toplanmışlardır:

1-Hanefî ve Şafî mezhepleri fıkıhçıların ekseriyyeti kabûle şayan bir takım görüşler ileri sürmüşler, Malikî ve Hanbelî mezhebine göre müşteri malı ortaya koymaktan imtina etmekle selem feshedilmesi arasında muhayyerdir. Eğer malı ortaya koyuyorsa

⁴²⁴age,s.341

⁴²⁵ Malikî mezhebinin görüşüdür:

⁴²⁶Hanbelî de Malikî gibi aynı görüştedir. Hanefî mezhebinin önemli eserlerinden Bedâi'de ;"Şart koşulan mekânın dışında teslimat yapırsa müşterinin bunu reddetme hakkı vardır. Çünkü Hz. Peygamber buna mâni' olmuştur: "Selem yapanlar şartlarına uymak zorundadırlar. Eğer ona bir ücret verilirse, izin verilmez. Çünkü o, malı teslim alırsa , teslim alınanda mülkü taayyün etmiş olur. Mülkün nakli üzerine ücret alma açıklığa kavuşmuş olur. Bu ücret geçerli değildir. Ücret iade edilir. Müşteri için şart koşulan mekânda teslim alıncaya kadar reddetme hakkı vardır. Çünkü sadece belirlenen mekânda teslim hakkı vardır. O, hakkın butlanına razı olamaz ancak bir bedel olursa müstesna. Teslim olmaz ise şart koşulan mekânda teslim hakkı baki kalır Bedai',age,c.5,s.213

Şafî mezhebinin görüşü : Satıcı malı teslim mekânının dışında bir yere getirdiğinde onu almaya hakkı olan kimse engellenir. Ancak, eğer nakilde sıkıntı olursa veya, mekân tehlikeli bir yer ise, geçerli değildir. Vâdenin hulûlünden önce âcilen olması durumunda iki açıdan ele alınır. Eğer ona razı olursa alır, naklin sıkıntısını yüklenmesi olmaz. Nevevî şöyle der:"İşin doğrusu satıcıyı mekâna zorlamaktır". Keşfü'l Kına'c.3,s.290, Kavaninü'l Fıkhiyye, s.275, Bidayetü'l Müctehid,c.2,s. 230,El Muğni,c.4,s.326, Hidaye Fethu'l Kadir,c.6,s.230

sermayeyi iade eder. Ödeme özürlendiği için ortaya konulamıyorsa bedelini iade etmelidir⁴²⁷.

E. MAL DEYNİNİN BELGELENDİRİLMESİ

İki nedenden dolayı selem malının belgelendirilmesi zorunludur:

1-Yazmakla mal deyninde müşterinin hakkını korumak, unutmadan dolayı hatırlatmak ve satıcıyı inkardan uzaklaştırmak için gereklidir. Malın miktar ve sıfatının daha az olduğu iddiasını engellemek ve benzeri hususlar için gereklidir. Belgelemenin bu türünün mendup olduğuna dair fıkıhçılarittifak etmişlerdir. Hukuku himaye etmiş olmasından, üzerinde herhangi bir oyun oynanmasına engel olduğundan ve insanlar arasında husumet ve münakaşayı kesmesi bakımından en uygunu budur⁴²⁸.

2-Satıcının ödemediği imtina etmesi anında mahkemede mal deyninde müşterinin hakkını ispat etmek ve malıyla, selem malı olan deyne kefil olan üçüncü şahıstan borcun ödenmesini talep eden bir kimse veya müşterinin hakkıyla alakalı mali bir ayn ve borcu sebebiyle rehine olan rehin veya kefalet işlemleri fukanın görüş alanı içerisinde⁴²⁹.

⁴²⁷ Age, Hanefi fukahasından İmam Züfer, Şafii ile çok benzer görüşlere sahiptir. Selem zarureten feshedilir. Erteleme geçerli değildir, Fethu'l Kadir.c.6,s.214 , Şirazi, Şafii'nin sözünün kusurlu olduğunu söyler, "üzerinde akdolan meyve bir yıllıktır, meyve tükenince akit fesholunur, tıpkı yağdan bir ölçek satın almada olduğu gibi, halbuki yağın ortadan kalkmıştır" El Mühezzepe,c.1,s.309, Bu İbn-i Hümmam'ın kitabında zikretmiş olduğu İmam-ı Züfer'in delilidir ki;o, butlandır. "Tesellümden önce, tesliminde acz olunduğu için, muayyen malda tesellümden önce malın helak olması gibi olur. Bir şey mahallinin dışında sübut bulmaz, vaktin geçmesi halinde de hiçbir şey ortada kalmaz. Bu hal tıpkı, bir şey fülus karşılığında satın alınsa sonra malı teslim almadan piyasadan kalksa aktin geçersiz olması hali gibidir Fethu'l Kadir,age,aynıyer .

⁴²⁸Bu husustaki âyet-i kerime: "*Ey iman edenler! tayin edilmiş bir vâdeye kadar borçlanmadığınız zaman onu yazın.* . . "Bakara Sûresi,âyet,282

⁴²⁹ Peygamber [SAV]"*Kim bir şeyi selem yaparsa onu başka bir şeye tasarruf etmesin*"buyurmuştur. . Fıkıhçılar rehin veya kefaletle selem malının belgeleneceğinin meşruiyyetinde dört ayrı görüşe sahip olup bunun izahını da dört ayrı maddede ele almışlardır.

Hanbeli mezhebine göre, onların yanında mutemet olan kişiye maldan dolayı rehin ve kefil tutmak geçerli olmaz. "Çünkü, rehin bırakan kimse eğer selem sermayesini rehin veya garanti alsın, vacib olmayan ya da vücuba yakın olmayan bir şeyi almış olur. Çünkü o satıcının mülküdür. Eğer malı alsın, rehinin ancak rehin malından bir şey ile ödenmesi istenir. Mala gelince hiçbir zaman rehinden ve garanti edenin zimmetinden ödenmesi talep edilmez. Çünkü o, eline aldıktan sonra rehinin helakinden emin olamaz o durumda karşısındakinin hakkını selem malının dışındaki şeyden öder.

Zimmette garantili olan şey, garanti edenin zimmetindeki şeyin makamına kaim edilmiş olur. Böyle olunca ivazı almanın hükmünde değişiklik olur ki; bu da geçerli değildir⁴³⁰.

Şu işaret edilen hususlar uyarınca bize şunu söylemek düşer: "Selemin garantili olmasının doğruluğuna hükmettiğimiz zaman her ikisinden de dilediğimiz şeyi istemek hakkına sahibiz. Herhangi birisi onu getirmeye muktedir olursa o zimmetini kurtarmıştır. Eğer malı müşteriye garantili olarak teslim ederse sadece teslim vuku bulduğu için geçerlidir, isterse bu ölçekte ölçülebilen mallarda olsun ⁴³¹.

Yine yukarda geçtiği gibi, mal mukabili bir garanti veya bir rehin alınrsa, sonrada karşılıklı selem kabul edilir veya özürlendiği için selem feshedilirse, deynin düşmesinden dolayı rehin geçersiz olur. Garanti eden kimse ondan kurtulmuş olur. O halde satıcı üzerine sermayeyi iade etmek vacip olur, o, ivaz(=bedel)olmadığı için sermayeyi teslim almak şart değildir⁴³².

F. SELEMIN GERÇEKLEŞTİĞİ MALIN AYLARA TAKSİT YAPILMASINDA ANLAŞMA

Selem yapılan malın muhtelif aylara taksitlendirilerek muayyen miktarlarda ödenmesi hususunda fıkıhçılar konu hakkında müspet görüş belirtmişlerdir⁴³³.

⁴³⁰ Şafii, Maliki, Hanefi ve İbn-i Münzir, geçerli olacağına dair görüşlerini ifade etmişlerdir. İmam-ı Ahmet'ten bir rivâyetle, Atâ, Musahib ve Âmir İbn-i Dînar'ın görüşlerinin de aynı olduğunu ifade ederler Kavaninü'l Fıkhiyye, s.228, Reddül Muhtar, c.4,s.263 ve c.5,s.318, el Muğni, c.4,s.242, El Ümm, c.3,s.94 İmam-ı Şafii, "Ümm"adlı kitapta şöyle der: "Selem seleftir. Onda kefil ve rehni gerçekleşmesinde bir beis yoktur. Çünkü o, mübâdele çeşitlerinden bir çeşittir. Rehni emretmiştir. Emirlerinden en azı ibahayı ifade eder"

Hiz. Ali, İbn-i Ömer, İbn-i Abbas, Hasan ve Said İbn-i Cübeyr, Evzaî, onun kerahatını rivâyet edereler. El Muğni C.4,s.242.

İbn-i Hazm-ı Zâhiri de "Selemde kefilin şart koşulması, selemin ifsad eder. Çünkü şart koşma Allah'ın Kitabı'nda yoktur. O geçersizdir. Ancak rehinde şartın konulması geçerlidir"der.

⁴³¹ Age,c.4, s.243

⁴³² Age,c.4, s.342 ve sonrası

⁴³³Bu konuda üç ayrı şekilde görüş beyan etmişlerdir: 1- Şafii, Maliki mezheplerinin görüşleri, onun geçerli olduğuna dairdir. "A'yanın mübâdelesinde geçerli olduğu gibi, zimmette vâdeye kadar geçerli olan şey iki ya da daha çoğu için de geçerli olabilir" Age,aynı yer 2-Şafii'nin ikinci sözü onun geçerli olmadığına dairdir. "Vâde olarak en uzak olan , kira olarak en uzak olandan daha azdır. Bu zaman ise mechuldür.

3-Hanbeli mezhebine göre , "Bir cinste selem yapılmış ise iki taksitte ödenmesi geçerli olur. Çünkü her satış bir vâdeye karşılıktır. Vâde uzaklaştıkça para değerinden düşer. Onun kıymeti azalır. Bu nedenle taksiti ve ona mukabil parayı yeniden belirtilmelidir. Eğer belirtilmez ise geçerli olmaz. . .

İİLSELEM AKTİNİ BOZMAK(=SELEMDE İKALE)

İkale , sözlükte kaldırma, yok etme anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak, akti ortadan kaldırmak, geçersiz kılmak veya karşılıklı rızaya dayalı olarak iki taraf üzerinden aktin sonuçlarını hükümsüz kılmak demektir⁴³⁴. Alınan bedeli geri vermek şartıyla ikale geçerlidir⁴³⁵. Mesela:aktin taraflarından biri “Satışı ikale ettim veya feshettim”deyip; diğeri de kabûl etse ikale geçerli, yani satış akti feshedilmiş olur. İkale, icab ve kabûl ile tahakkuk eder ve mübâdele akti gibi ikalede de meclis birliği şarttır⁴³⁶. Akti bozan taraflardan her biri maldan veya sermayeden ilk durumun daha az veya çok almayı şart koşarlarsa o şart geçersizdir. İkale başkalarına yeni bir satış demektir. Eğer onu feshe dönüştürmek mümkün olamıyorsa satış geçersizdir. ⁴³⁷ Eğer satış mümkün değilse fesih kabûl edilir.

Selemdeki ikaleye gelince, Hanefî, Şafî, Malikî, Hanbelî mezheplerinin fıkıhçılarının tamamına yakın kısmının selemde geçerli olduğuna görüşü kabûl edilmiştir. Satıcı ikale yaptığı zaman müşteriye aldığı parayı iade etmek zorundadır. Misli ise mislini, kıyemî ise kıymetini vermelidir⁴³⁸. İbn-i Münzir, bütün selem işlemlerinde ikalenin geçerli olacağına dair görüşüşünü ifade eder⁴³⁹.

Konu hakkındaki deliller çeşitli fıkıh kitaplarında anlatılmıştır⁴⁴⁰. Hadislerde de mutlak olarak ikalenin mevcudiyetine dair çok sayıda delil bulunmaktadır. Buna mutlak

Et, ekmek ve bal gibi şeylerde selem yapılıyor ve ondan hergün bir parça mutlak ve malum miktarda alınıyor ise başlangıçta beyan edilmesi lazımdır“Eğer her gün malum miktarda alınması şart koşularak selem yapılmış ve geri kalanı özürlenmiş ise paraden taksit miktarları kadar düşülür. Teslim alınan kısmı üzerine bir fazlalık alınmaz. Çünkü malın parçaları benzerlidir. Para, her bir kısım üzerine eşit olarak taksitlenmiştir, Keşşafü'l Kına' c.3,s.286 ve 287

⁴³⁴El Bahrü'r Raik,c.6,s.110, *Mecma'u'l Enhur*, c.2,s.354,Bilmen, İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu,c.6,s.12

⁴³⁵Hız.Peygamber, “ *Kim bir satıştan pişman olan kimsenin satışını bozarsa Allah'da onun kusurlarını kıyamette örter*” buyumaktadır. Satıcının ve alıcının akti yapmaya hakkı oldukları gibi yine ihtiyaç duydukları için onu kaldırmaya hakları vardır “ El Hidaye,c.3,s.54

⁴³⁶İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu,c.6,s.25,26 vd.

⁴³⁷ Bu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir. Ebû Yusuf'a göre ise bu işlem yeni bir satıştır.

⁴³⁸El Muğni,c.4,s.337,¹ Mühezzeb,c.1,s.309,El Müdevvene,c.9,s.79,Bedai'ü s Senai',c.5,s.214, Bidayetü'l Müctehid,c.2,s.231

⁴³⁹El Muğni, c.4,s.336

⁴⁴⁰1-Müstedrek'te İbn-i Mace, Ebû Davud'un eserinde belirtilerek İbn-i Hibban'ın geçerliğinde Ebû Hüreyre'den rivayet olunan bir Hadis-i Şerif'te Peygamber [SAV]şöyle buyurur:“*Kim yapmış olduğu satıştan pişman olan kimsenin satışını bozarsa Allah'da kıyamet günü onun*

mubadele ve sarf dahil olduğu gibi, selem de dahildir. Çünkü selem de sarf(=mübâdele) çeşitlerinden biridir⁴⁴¹.

2-Pişman olup ikaleyi gündeme getirmek iki taraf içinde bir haktır. Her iki tarafın rızasıyla aktin düşmesine geçelilik verilir⁴⁴². Zira ikale bir fesihtir⁴⁴³.

Eğer taraflar ikaleden sonra mal veya para olarak sermayeden bir karşılık alma ya da verme hususunda anlaşmış olsalar, bunun geçeliliği konusunda fıkıhçılar arasında görüş ayrılığı vardır.⁴⁴⁴

Şirazi'nin Mühezzeb'inde şöyle bir ifade vardır: "Bedelin başka bir şeyde selem yapılan şey olması geçerli değildir. Çünkü deyni deynle mübâdele olmuştur. Eğer onunla bir ayn almak isterse, bakılır, eğer onda bir faizli mübâdele illetini kendisinde toplamış ise o zaman geçerli değildir. Mesela; dînarı gümüşle. buğdayı arpa ile mubadele edip. teslim almadan ayrılmalanı ve yine taraflardan biri bir aynı başka bir aynla mübâdele etmek istemelerinde olduğu gibi. Eğer riba illetinden biri bir anda ve bir arada bulunmazsa mesela

sürtmelerini bağışlar"Ebû Davud,(Alım-Satımlar)c.2,s.134.İbn-i Maceh,(Alım-Satımlar),c.1,s.160,El *Müstedrek*(Alım -Satımlar)c.2,s.45

⁴⁴¹Kâsânî'de:"İkale, aynın mübâdelesinde tahakkuk eder. Aktin taraflarınca dönme ihtiyacı duyulmuş ve bu ihtiyacın giderilmesi göz önünde bulunduğu için meşry kılınmıştır. Satıştan pişman olma itirazı selemde daha fazladır. Çünkü o, paraların değerinin daha fazla düşmesiyle alakalı bir satıştır. Böyle olunca selemde ikalenin meşruiyeti iddia edilebilir. El Bedai',c.5,s.214

⁴⁴²Age. age,c5,s.214

⁴⁴³İbn-i Hazm buna muhalefet etmiş ve şöyle söylemiştir: Selemde ikale geçerli değildir. Çünkü ikale geçerli bir mübâdeledir. Peygamber [SAV] bunu geçerli bir şekilde nehyetmiştir. Teslim alınmadıkça değiştirme geçerli olmuş olmaz. Halbuki o, mechulü satıştır. Onda garar söz konusudur. Ancak dilerse kişi ondan beri olmuş olur, bu da bir vazgeçme fiilidir. El Muhalla,c.9,s.115.

⁴⁴⁴İki açıdan itiraz ve ihtilaf etmişlerdir: 1-Hanefî, Malikî ve bir kısım Hanbelîler'in görüşüne göre : Bu, geçerli değildir. İmam-ı Malik ise, "Bu ikale uzunlukla ölçülebilen şeylerde geçerlidir yoksa değildir" der.Bidayetü'l Müctehid,c.2,s.232 Ebû Hanife'nin delili:"*Bir kimse bir şeyde selem yaparsa , onu başkasına sarfetmesin* " Hadis-i Şerifidir. Çünkü selem aktiyle malın getirileceği garanti değildir. İşte bu sebepten tesellüm olmadan tasarruf geçerli değildir. İsterse bu mal müşterinin elinde bulunsun. Şafîî, Sevri ve Hanbelî'den Kadı Ebû Ya'la maldan bir karşılık almaya izin vermişlerdir". Çünkü o, zimmette istikrar bulmuş bir bedeldir. Bu nedenle ondan bir bedel almak geçerlidir. Kredi akti olsa bile böyledir. Çünkü aktin feshedilmesi nedeniyle iade edilen maldır. Feshedildiği zaman bedel, satıştaki bir para gibidir ki; vazgeçmeden dolayı bir bedel alması geçerlidir. Mal akit sebebiyle garanti altına alınmıştır. Bu bedel ise feshten sonra ki bir garanti bedeli sayılır. İfade edilen haber mal ile ilgilidir, yukarıda ifade edildiği gibi anlaşılmalıdır El Muğni,c.4,s.337.

İbn-i Kudâme, "Bu hususta bir şey söylemek istersek, onun hükmü, kredi veya ayların mübâdelesinde para olsa dahi aynı hükümdür. Onu başka bir şeyin seleminde kullanmak geçerli değildir. Çünkü o, deyni deyn ile mübâdele olur. Selem fesholunduğunda kredi ve parade geçerli olmayan şey onda da geçerli olur deriz" der. Muğni,Age,s.337

gümüş karşılığında buğday ve kumaş karşılığında kumaşa olduğu gibi iki açıdan ele alınır. 1- Taraflardan biri değerine bir aynı tesellüm etmeden ayrılırlarsa geçerlidir. 2- bir başka görüşe göre geçerli değildir. Çünkü mal. zimmettedir. Bedeli tesellüm olmaksızın ayrılmak geçerli olmaz. selem malı gibi⁴⁴⁵.

IV.SİPARİŞ FİNANSMANI(İSTİSNA')

Bir müşteri herhangi bir kişi veya kuruluşa imal ve inşa için belli niteliklerini, hacminin, ağırlığını, rengini belirtmek suretiyle sipariş verilir. istenilen şey, imalatçı firma tarafından kabul edildiğinde akit tamamlanmıştır. akitte takdir edilen fiyat da belirtilmelidir. ancak zaman meselesi bağlayıcı değildir, fiyatı peşin veya taksitli olabilir⁴⁴⁶.

İstina' akti insanların adet ve ananeleri ile teamül haline gelmiş ve kolaylık olsun diye istihsan yoluyla kabul edilip verilmiş bir cevaza dayanır. bu akit vaad ve vaadin ne dereceye kadar bağlayıcı olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir⁴⁴⁷. tarafların üzerinde sözleştiği şey yapılıp tamamlandığında, yaptıran malı gördükten sonra alıp almamakta serbesttir. isterse alır, isterse bırakır. çünkü onu görmeden satın almıştır. ama işi yapan için böyle bir serbestlik yoktur. çünkü o, görmediğini satan bir satıcı durumundadır. bu sebeple doğru olan , istisna' aktinin sözleşme ile değil , yapılan malın bil fiil satılıp teslim ve tesellüm edilmesiyle tamamlandığıdır⁴⁴⁸.

Günümüzde gerek sivil alanda, gerek askeri alanda, gerek milli ve gerekse de uluslararası alanda yapılan tüm ekonomik faaliyetler neredeyse sipariş üzerine gerçekleşmektedir. bu açıdan her hangi bir kusur, akti bozucu haller ve tarafların vaz geçme durumları önü alınmaz büyük zararlara sebep olacağından dipnotta tartışılan görüşlere göre Ebu yusuf'un görüşü daha makul ve kullanışlıdır.

⁴⁴⁵El Mühezzeb,c. 1,s.301

⁴⁴⁶ Mecelletü'l Ahkami'l Adliye, Mad.388,461

⁴⁴⁷ Fethü'l kadir alel-Hidaye,c.5,s.355 Bazı düşünürler göre; bu bir sözleşmedir. Ancak sözleşme konusu olanşey bitirildiğinde ve taraflarca laş veriş olarak tamamlandığında akit olur. Bu sebeple, selem aksine o şeyi veya işi yapan kimse isterse yapmaz. Yapmağa da zorlanamaz. Yaptıran kimse dilerse yapıları beğenmez ve ondan vaz geçer. İbn Hümam,(Mezhep yönünden sahih olan istisna' katinin sözleşme ile değil , satışla tamamlandığı ve caiz olduğudur.)der.

⁴⁴⁸ Ebu Hanife'ye göre;Yapan da yaptığını teslim edip etmemekte serbesttir. Ebu Yusuf ise; Yapan görmediği bir malın satıcısı durumunda olduğu için , yaptıran vermiş olduğu ham madde yapım esnasında sanatkar tarafından , ücretimi alacağım diye yok edilmiş bulunduğundan her ikisinde seçimlerinde hür ve serbest değillerdir.

İstisna'da siparişi veren için, zimmette mülk olabilen bir şeyde mülkiyet hakkı doğurur. İşi yapan taraf için malın bedelinde mülkiyet hakkı söz konusu olmamıştır. İstisna'nın özelliği, tarafların tümü için yapılan işlemde önce bağlayıcılığın olmamasıdır. Tarafların yapılan işten önce vazgeçme hakları saklıdır. Çünkü; aktin bu türü, "kıyas" ile geçerlilik kazandığı için bir çıkış yolu bulmak suretiyle uygun görülmüştür⁴⁴⁹. Sipariş edilen işi bitirdikten sonra ve siparişi veren taraf yapılan işi görmeden önce işi yapan firma veya kişi, işi başkasına satabilir. Çünkü yapılan akit eşya içindir, işçilik için değil. yapılan eşyanın zimmette benzerini bulup benzerini teslim etmek mümkündür. İmalatçı kişi ya da firma, başka bir firmanın yaptığı şeyi veya akitten önce imal etmiş olduğu stoktaki malı getirirse müşterinin onu alması meşrudur. Ancak, imalatçının akit sonrası, imal etmiş olduğu sipariş veren müşteriye rızası olmadan vermesi istenemez. nitelikleri, miktarı, vadesi, fiyatı , yapılan işin uzmanlarınca bilinmeyen işler istisna' olarak verilemez⁴⁵⁰

Siparişi tarafından görüldükten sonra, yapılan iş kabul edilir veya edilmez. Çünkü o, görülmemişti. Ancak imalatçı için herhangi bir vazgeçme söz konusu olamaz. Hatta işi yapmaya zorlanır. Zira görmediği şeyi satmıştır. burada bir satım olayı vardır, satım olayı ise bir söz verme değildir. ⁴⁵¹

İstisna' akti de diğer akitler gibi taraflar arasında bir belgeyle belgelenir. Belgenin hazırlanması; özelliklerinin yazılması, aktin bedelinin belirtilmesiyle birlikte taksit tarihlerinin belirtilmesi, bu akitteki belirtilen evsafın yerine getirilmesinin garanti altına alınması, ortaya çıkacak zararları karşılayabilecek bir maddi desteğin teminat altına alınması, herhangi bir anlaşmazlık durumunda başvurulacak mahkemenin belirtilmesi, uygulanacak cezai hükümlerin belirtilmesi, her iki tarafın da belgelerin birer nüshasının ellerinde bulundurulması şeklinde oluşur. Tüm bu işlemler bir bankanın teminatı ve bir noter tarafından tasdiki ile meşruiyet kazanır.

Bir kimse bir sanatkara, mesela; ayakkabıcıya, bana kendi malından, bu cinsten, bu sınıfta, filan pahada bir ayakkabi yap dese bu istisna' belli bir vadeyle selemdir. Şimdi sıfatının ve miktarının belirtilmesi mümkün olan şeyde sahih olur. Gerek insanlar arasında

⁴⁴⁹ Hanefi mezhebinin görüşüne göre ; insanlar arasında geleneksel bir özelliğe sahip olduğu için "istihsan" yoluyla yol verilmiştir.

⁴⁵⁰ El Bedai', c.5, s.3-4 ve 209-210; Tuhtefu'l Fukaha, c.2, s. 538-539

⁴⁵¹ Ebu Yusuf'a göre iki taraf için de cayma söz konusu değildir. Fethu'l Kadir, c.6, s. 243-244

örfleşmiş olsun; ayakkabı ve benzeri şeyler gibi; gerekse örfleşmiş olmasın; elbise ve benzeri şeyler gibi emtiada geçerli olur. İstisna', örfleşmiş şeylerde vadesiz olarak sahih olan bir mübadele türüdür. bir vaat değildir. Sanarkar ısmarlananın yapılmasından cayarsa, yapması konusunda zorlanabilir, sipariş veren kimsenin de dönmesi doğru olmaz. çünkü bu bir akittir⁴⁵².

A.İSTİSNA'IN SÖZLÜK VE İSTİLAHÎ ANLAMLARININ MUKAYESESİ

İstisna' sözlükte bir sanatı veya faaliyeti istemek veya sormak anlamlarında kullanılır. fikhî bir terim olarak "gerekli malzemeleri yapana ait olmak üzere, özel tekniklerle ayrı ve özel bir şeyi yapmak üzere mukavele yapmaktır." Bir kimse sanat ehlinde birine veya işinde uzman birine : "şu kadar para karşılığında, şu özelliklere sahip filan şeyi bana yap" der ve sanatkar veya işin uzmanı da onu kabûl ederse işte bu "istisna"'dır. İşi yapana«sân'», işi yaptırana «müstasni'» ve yapılan şeye de «masnu'» denir. Mesela, bir terzi ile, kumaş ve diğer gerekli olan şeyler ondan olmak üzere bir kat elbise dikmesi için sözleşme yapmak gibi.

1.FIKHÎ ANALİZİ

İstisna' bir bakıma ortada olmayan bir şeyi satmak demektir. fakat insanların ihtiyacına bağlı olarak kıyasın aksine geçerli görüşmüştür⁴⁵³. Bir kimse, başka bir kimsenin yanındaki ayakkabıyı, giysiyi, testiye, kaplardan birini yapmasını isterse kıyas onun geçerli olmadığı yönündedir. Çünkü yaptırılmak istenen satılık maldır, ancak mal ortada yoktur. ortada mevcut olmayan bir şeyi satmak ise geçerli değildir. Hz. Peygamber; kişinin yanında olmayan bir şeyi satmasını yasaklamıştır etmiştir. Akit yapan kimsenin mevcut olsa bile malik olmadığı bir malı satması da bu hüküm cümlesindendir. Yok olduğu zamanda da hüküm aynıdır⁴⁵⁴. Aktin bütün şartları bu türünde de geçerlidir. Sipariş edilen işin ya da malın icap ve kabûlünde akit tamamlanmış sayılır. Sipariş edilen malın tüm vasıfları

⁴⁵²Zımmi bir kimse mübadele işlemlerinde müslüman gibi kabul edilmekle beraber, haram konusunda müslüman gibi değildir. Çünkü, şarap zımmi hakkında müslüman hakkındaki sirke gibidir. domuzda da zımmi müslüman gibi değildir. çünkü domuz, zımmi hakkında, müslüman hakkındaki koyun gibidir. yani; ikisinin de satışı zımmi katında caizdir.

⁴⁵³İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu,c.6,s.9

⁴⁵⁴El Mebsut, c.12,s.138ve 139

belirtilerek pazarlıkla yapılan bu tür işlem akd olunmuş olur⁴⁵⁵. Hanefî fıkıhçıların ünîlülerinden imam serahsî :”insanlar arasında bu tür işlemler, ta Peygamber zamanından günümüze kadar devam edegelmiş ve hiçbir kimse, hiçbir kimse tarafından alıkonulmamıştır”der. Kıyasen selem yoluyla olmamak üzere yanında olmayan bir satmak istemesi geçerli olmaz. ancak onun geçerliliği istihsanendir. Yani insanlar bu konuda icma’ etmişlerdir. çünkü insanlar bunu, meşruiyyetinin sebep ve şartlarını, yüzyıllar boyu bilmeksizin yapmaktaydılar. Hz. Peygamber ‘in “müşlûmanların indinde güzel görülen, Allah indinde de güzeldir müşlûmanların kötü gördüğü şey de Allah katında kötüdür” ve yine “ümmetim dalalet üzerine bir araya gelmez” şeklindeki hadis-i şerifleri varılan sonuçlarda en büyük dayanaklardan biridir. Kıyas icma’ ile terk olunur. İhtiyaç onu icabettirir . Eğer buna geçerlilik verilmemiş olsaydı insanların büyük sıkıntılarla karşılaşması kaçınılmaz olacaktı.

Geçerliliğine dair bir suale karşı verilecek cevapta zorluk çekilecek husus, “ ma’dum (=yok,olmayan şey)” kelimesindedir. Burada ifade edilen gerçek ihtiyacın zarureti ile ilişkilidir. Tıpkı selem mali gibi. mutlak anlamda onda da insanın yanında olmayan bir şeyi satmak söz konusudur. Bu satışta, iki ayrı anlamda satış söz konusudur. Birisi selem, diğeri icaredir. çünkü selem, zimmetteki mal üzerinde yapılır. İstisna’da ise işçiliğin şart koşulduğu bir işi talep vardır. Geçerli olan iki akit iki anlam üzerine şamil olduğundan ikisi de geçerlidir⁴⁵⁶. Bunun ışığında, fıkıh kitaplarında geçen bir örnekle açıklık getirebiliriz: bir ücret mukabili hamama girmekle hamamda kalma miktarının insanların teamülü neticesi belirlenebileceği anlaşılmaktadır. Çünkü ne kadar su döküneceği mechuldür, tipki fels mukabili kaç maşrapa su içileceği ve ücretle ne kadar hacamat yapılacağı mechul olmakla beraber bu, insanların işlemleri ile açıklık kavuşacaktır. Miktarını belirlemek şart değildir. Hz. Peygamber yüzük ve minberi istisna’ yapmıştı. Bu işlemlere karşı kıyasın terkedildiği sabittir. Zira bu akit bir vaatleşmedir. Akit, malın getirilmesiyle kapanmış olur. taraflardan her biri için vazgeçme hakkı vardır. en doğru şekilde olanı taraflar arasında kıyas ve istihsan icra edilir. Anlaşma kıyasen ve istihsanen geçerlidir⁴⁵⁷.

⁴⁵⁵Kâsânî,c.5,s.2

⁴⁵⁶Age,c.5,s.2

⁴⁵⁷Ei Mubsut,age,aybkz,

2. GEÇERLİLİĞİNİN ŞARTLARI

Malın cinsini, nev'ini, miktarını, sıfatını ayrı ayrı belirtmek şarttır. Elbise veya kumaşın dışında insanlar tarafından bilinen âdet nasılsa o şekilde yapılması gelenek olmuş olan şeylerde nitelikleri zikretmek şart olmaz ⁴⁵⁸

İstisna'nın câri olacağı şey hakkında kesin bilgiyi örf ve âdet belirler. Bu arada müddetin belirtilmesi İmameyn'e göre değişik bir akte dönüştürmez, ancak Ebû Hanife'ye göre seleme dönüşür ve selemdaki şartlar onda da geçerli olur. Hanefi fıkıhçıların bir çoğu, Ebû Hanife'nin görüşü üzerinde ittifak etmişlerdir. Halk arasında çoğunlukla yapılan müddetli işlemler de böyledir.

Ebû Hanife'nin görüşü üzerinde ittifak ettikten sonra, eğer istisna' müddetle kayıtlı değil ise bir vaad mahiyetindedir ve bu şekildeki bir akit tarafları bağlamaz. Tarafların her biri bundan vazgeçebilir. Sanatkâr, yaptığı işi veya aldığı siparişi tedarik edip işi yaptırana göstermedikçe, başkasına satabilir. İş yaptıran da muhayyerdir, ancak görürse, bu caymayı kabûl etmeyebilir. Ancak sanatkarın veya herhangi bir acentanın üzerine aldığı bir işi yapmak zorunda olduğunu söyleyen fıkıhçılar da vardır. En doğru olan görüş de böyledir. Fakat Ebû Hanife'den rivâyet edilen bir görüşe göre de siparişi alan kişi için, işi yapıp yapmama konusunda cayma hakkı bulunmaktadır. Bazı fakîhlere göre istisna' akdolunduktan sonra iki tarafın rızası olmadan pazarlıktan dönülemez. Çünkü istisna' başlangıçta bir icare akti olarak akdolunur. Zamam itibariyle de teslimin gerçekleşmesinin kısıbır zaman öncesinden olursa bu, bir mübadele mahiyetindedir.

İstisna'da yapılan işin arzu edilene uygun olup olmadığı hususunda bir anlaşmazlığa düşülmek için önceden işin evsafının beyanı lazımdır. İş öncesinde herhangi bir bedel ödenmesi şartı da yoktur. Bu para kısmen veya tamamen vâdeye veya taksite bağlanmış olabilir. Vâdenin zikredilmesi de icabetmez. Vâde teamûl ve tearûfle belirlenir. Şâyet vâde zikredilmeye zorlanırsa akit seleme girer ve selemin şartlarına itibar edilir. Onun şartı ise aynı mecliste bedeli almak ve iki taraf için muhayyerliğin olmamasıdır. Ebû Yusuf ve Muhammed, vâdenin şart olmadığına dair görüş belirtmişlerdir. Meselâ; elbise gibi şeylerde bir vâdeye zorlama olursa o zaman seleme dönüşür. İstisna'da âdete itibar vardır. Vâdeden kasdolunan da cârî olan âdettir, onun ertelenmesi mümkün olmaz. böyle olursa istisna'dan

⁴⁵⁸Kâsânî, age, aybkz,

çıkılmış olmaz. İşin acele yapılmasında vâde konulunca deyn karşılığı malın ertelenmesi olur ki bu da selemidir. Bazı fakîhler onun ayrı bir mübâdele olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü; müşterinin cayma hakkı vardır. İmam Muhammed'den rivâyet edilen bir görüşe göre bu tip işlemin kıyas ve istihsan yoluyla geçeliliği mümkündür. Bunun adetli ve kendisinde görme muhayyerliği bulunan satışlarda geçerli olmadığı da rivâyet edilir. Kendisinde iş şartı olan zimmetteki mal üzerine akit, geçerlidir. Meselâ, işi yapan şahsın elinde akitten evvel hazırlanmış bir mal olsa işi yaptıran da o mala razı olsa, bu akit geçerlidir. Velevki kendisinde işçilik şartı olsun. Çünkü işin şartı geleceğe dönüktür, geçmişe değildir. Burada geçerli görüş işçiliğin talep edildiği görüştür. Eğer işçilik şart koşulmuyorsa istisna' olmaz. Çünkü terimin ifade ettiği anlamya uygun olmamıştır. Zira zimmetteki mal üzerine yapılan satışa selem diye isim verilir. Halbuki burada istisna'dan söz ediliyor. Aslında isimlerin değişik olması, anlamların değişik olmasının delilidir. Bir sanatkâr, akitten önce, daha önceden yaptığı bir mal ile gelse ve işi yaptıran da ona razı olsa burada selem akti değil istisna' akti geçerlidir. Ebû Hanife bu görüşte değildir. Burada bir vâdeye zorlama olursa o, selem anlamına gelir. Zira o, zimmetteki bir malın vâdelenmiş olması demektir. Akitlerde itbar olunan şey lafzın ifade ettiği anlamadır, sırf lafızlarına değil. Temlik lafzıyla bir aktin in'ikad edilmiş olduğu görülmüyor mu? Yine icare ve nikah akti de böyle değil mi? Bu sebepten anılan şekilde yapılan akit istisna' değil selemidir. Yine bunun gibi vâdeleme, borçlarda vuku bulur. Çünkü arzu edilen erteleme karşılıklı olarak istenmiştir. Karşılıklı erteleme isteği ancak karşılıklı istekle yapılan akitlerde olur. Selemde bu olmaz, zira istisna'da deyn yoktur. Tarafların her ikisinde de muhayyerliğin var olduğu görülmüyor mu? Selem olduğu zaman selem işleminin şartları cârî olur. Selem kanuniliğinin şartları mevcut olursa gerçekleşir, olmazsa fesh olur.

İstisna'nın niteliklerine gelince o, iki tarafın üzerinde anlaştığı işten önce bağlayıcı olmayan bir akitir. Her ikisi için de satışta anlaşılan taraflar için muhayyerlik hakkının tanındığı mübadele çeşitlerinde olduğu gibi bunda da işi görmeden önce muhayyerlik hakkı tanınmıştır. Tarafların her birinin anlaşmayı fesh etme hakkı vardır. Çünkü kıyas bu işlemin geçerli olmamasını gerektirir. Ona geçerliliğin tanınması sırf insanların işlemlerinde istihsanen uygun görüldüğü içindir. İş yaptıranın, işi görmeden önce feragat etmesi mümkün olabileceği gibi yine işi yapanın da onu başkasına satması mümkündür. Çünkü akit mamul bir akit üzerine vaki olup, zikri geçtiği gibi zimmette misli üzerine gerçekleşmiştir.

Bir kimse başka bir mekânda malı satın alarak alıcıya teslim etse, ve yine işi yapan şahıs olan taraftan malı başkasına satmış olduğu halde sipariş eden, işi istese, işi yapan sipariş aldığı işi, sipariş eden görmeden önce başkasına satsa veya yok etse, tıpkı teslimden evvel malı yok eden satıcıda geçerli olduğu gibi, bu da geçerlidir. Bu görüş Ebû Yusuf'a göredir. İş yapan kimse, şart koşulan sıfatlar üzerine malı hazırlasa hem işi yapana hem de yaptırana cayma hakkı tanınmaz. Çünkü işi yapan, işi yaptıran kimse görmese bile, malı satan kimse gibidir. Ona vazgeçme hakkı tanınmaz, işi yaptırana gelince malı görmese bile o bir müşteridir, ona muahhyerlik hakkı tanınır. çünkü üzerinde akdolunan şey, hakikaten yok ise, aktin geçerliliğine dair söz mümkün olabilmesi için mevcuda ilhak edilir. Çünkü yukarıda beyan edildiği üzere, hazırlanmadan önce her iki taraf için de vazgeçme hakkı sabittir. Akit bağlayıcı değildir. Böyle olunca işi yapanın kendi nefsi üzerine vazgeçme hakkını düşürmüş olması, yaptırana da vazgeçme hakkının hali üzerine bâkî kalması devam eder. bununla beraber, rivâyet edilen söz üzerine işi yapan ve yaptıran kimseler üzerine vazgeçme hakkı vardır. Ebû Yusuf'un görüşüne göre ise vazgeçme hakkı yoktur. 459

⁴⁵⁹Age,aybkz

ALTINCI BÖLÜM

I. BİR KREDİ KURUMU OLARAK BANKACILIK

A. İSLAM EKONOMİSİNDE BANKACILIĞIN TARİHİ SÜRECİ

Erken İslamî dönemlerde kâr elde etme önemli bir motivasyon gücü idi ve bunun için yapılan işlerin belirli özellikleri: (a) uzun mesafeler (İslamî idarenin hakim olduğu çok geniş alanların ve uluslararası sınırların bulunduğu bilinmektedir), (b) dev sermaye yatırımları ve (c) önceden bilinmeyen riskler. Mal alış veriş belirlili yerlerde yapıyor, depolanıyor, başkalarına havale ediliyor, gemiler ve kervanlar ile naklediliyor, satış ve hasılatlar birbirleriyle hem trampa etme suretiyle hem de altın ve gümüşle mübadele ediliyor, uyuşmazlık söz konusu olmuyordu. Bu eşi görülmemiş hacimde ve karmaşıklıkta İslam hukuk bilimi vasıtasıyla başarılı bir şekilde üstesinden geliniyordu.

8. yy'ın sonunda İslam kâr ortaklığı ve Commenda'nın farklı şekilleri ortaya çıktı ve tam anlamıyla geniş bir uygulama sahası bularak gelişti. A.L. Udovitch'e göre 8. ve 12. yy lar arasında onlardaki yasal yapı farklı isimlerde kullanılmıştır. En erken Hanefi mezhebi uzmanlarından Şeybanî konu hakkında Kitabü'l Asl'ı yazmıştır. Commenda ve kâr ortaklığının belirli özellikleri orada özetle kaydedilmiştir.

Erken İslam dönemlerinde ortaklık (*Şerike*) ve Commenda (*Kırad-Mudaraba-Mukaraza*) uzun mesafe ticaretini kapsayan çeşitli ekonomik fonksiyonlar için iki temel enstrümandı. Tüm İslamî ortaklıklarda ortaklar dikkate değer bir öneme sahiptir. Toplam yatırımda paylarına göre hisse sahibidirler.

1. EVRENSEL ORTAKLIK-MUFAVAZA

Büyük tüccar aileleri arasında uzun dönemle sınırlı bir evrensel ortaklık gibi sınırsız yatırım ortaklığı, bir müşterek müteşebbis fonksiyonu olarak oldukça geniş ve kapsamlı uygulanmıştır. Şartlı olarak, bu ortaklık şekline sağlıkta, dindarlıkta ve faaliyet serbestliğinde eşit olanlar arasında olmasına izin verildi. Mesela o, küçük bir yaştaki insanı kapsamaz, çünkü ortaklığın bu şekli tam yetki ile sözleşme yapmaya dayanır. Ortaklar eşit sorumlulukta olduklarından, cari olan ortaklık içerisinde bazı şeyleri değiştirebilirler.

Nitekim, Mufavaza İslam Ticaret Hukuku'nda bulunan hükmi şahsiyet için oldukça kapalıdır. İslamî esaslar ve yasal uygulamalarda, mufavaza ortaklığı kategorisi karşılıklı

vekilliği kapsayan hissedarlığın ilk önemli kategorisidir. Karşılıklı vekillik ve karşılıklı garanti, rekabet dünyasında orta müteşebbisin faaliyetlerinin devamı için bir yol açmıştır. Dolayısıyla, ortaklar tarafından yatırılmış sermayenin yapısına uygun olarak alt bölümlere ayrılmıştır bu alt bölümler para, emek, sermayedir⁴⁶⁰.

2. SINIRLI KÂR ORTAKLI YATIRIM -İNAM

Yapıda Mufavada ile farklı, önemli ikinci bir kategoridir. Burada her ortak sadece bir acentadır ama diğeriyle garantör değildir. Sermaye ortağı, kâr ortağı, bir diğeri için sorumluluğu için farklı yaklaşımlarla varlığını sürdürür, genel ticaret işlemlerini kapsayan herhangi bir emtiayı ya da yalnızca belirli kalemleri kapsar. Örneğin; ipek, elbise ve ya kumaş gibi...İnam, bir yatırımla sınırlandırılmıştır, çünkü, bir çok tüccar kısa dönemli finansla karşı karşıya olabilir. Onların iş ve sayahat hesaplamaları için çok elverişli bir ortaklık tipidir.

3. COMMENDA SÖZLEŞMELERİ

Commenda sözleşmesi yatırımcılar ve iş acentaları arasında gerçekleşen bir sözleşmeydi. Temeli finansal ve benzeri kaynaklarını birleştiren yasal enstrümanlara dayanır ve Ortaçağ İslam döneminde ticaretin gelişmesinde çok önemli yer almıştı. Bir iş ajanı, sermayeyle ve ticaretle uğraşan ve prensip olarak yarına dönük işler yapan kişidir. Kâr payı önceden tesbit edilir, anlaşılır, buna karşılık karşı tarafın emeği tutulmuş olur. Kârın dengeli ve adil dağılımı ekonomik ilişkileri daha da geliştirmekte ve beşeri hizmetlere sunmaktadır. Risk almak ve kâr sağlamak erken İslamî geleneklerde var olan bir olgudur. Hukuk ve etiği her şeyden fazla göz önünde bulunduran, hakkaniyete dayanan bir zihniyetle oluşan ortaklıktır. Seyahat zorunluluklarından doğan herhangi bir kayıp veya iş ortaklığının herhangi bir başarısızlığı, münhasıran yatırımcı tarafından doğmuş olan ve yönetici acentanın zaman çabalarını azaltması sonucu bir kayba neden olur.

Dolayısıyla İslamî sistemde profesyonel bir yöneticinin olması aşikârdır; başarılı bir teşebbüsün (ticaret olsun, sınai olsun) ücret karşılığı oraya konulmasından kâr ortaklığı

⁴⁶⁰ A.L. UDOVITCH, "Labour Partnership in Medieval Islamic Law" *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, 1967, vol:X,pp:60-80 and "Credit as means of invesment in Medieval Islamic Tarde", *Journal of The American Oriental Society*, 1967, Vo.:LXXXVII,PP.260-264

biçimindeki bir ortaklık veya işbirliği sonucu ortaya konulması çok daha iyi ve çok daha olumlu fırsatları değerlendirmeye bir vesiledir.

S.D.Gositein ve A.L.Odovitch bu uzun mesafeli kervan ticareti sözleşmelerinin Commenda karakterine en iyi şekilde uyduğunu göstermiş ve Arabistan yarımadası içinde cereyan eden bu faaliyetler Arap fetihleriyle yayılarak yakınoğu, Kuzey Afrika ve Güney Avrupa'nın en uzak noktasına kadar yayıldığını ispat etmişlerdir.

Hız. Peygamberle birlikte İslam'ın tüccar ileri gelenleri tarafından, özellikle ekonomik gerileme dönemlerinde belirli bazı yasaklara uyulduğu sürece, bazılarına sonradan itiraz edilmekle beraber birlikte ticarete kârın meşruluğu sorgulanmamıştır. Sistematiik olarak mahalli ticaret ve büyük ticaret birbirinden ayrıdır. Dışardan ithal edilen eşyalar *Funduk*'ta depolanmak zorundaydı. Mahalli satıcılar gümrüğünü ödeyerek buradan mal alırlardı. İç pazara malın doğrudan girişini yasaklamak için büyük tüccar buraya sokulmazdı.

Abbasî döneminde bütün Doğu'nun en büyük merkezi Bağdat'tı. XI.yydan itibaren bunun yerini Kahire aldı. Genellikle Arabistan sahilindeki Umman'ın davetiyle İran ve Irak'tan, ya Basra körfezinde Basra'dan veya İran sahilindeki Sırat'tan gemiler kalkarak Yemen ve Doğu Afrika'ya, oradan da Zengibar ve Komor Adaları'na giderdi. Daha doğuya yelken açarak Hindistan ve Nihayet Malezya ve Çin'e ulaşırdı. Gelen ticarî eşya kara ya da deniz yoluyla Bizans'a ve buradan da Doğu Avrupa ve Bizans İtalyasına dağıtılırdı.

Satılan mallar baharat, ilaçlar, parfümler, kıymetli taş ve inciler, ipek kumaşlar gibi yükte hafif pahada ağır mallardı. Karşılığında Avrupa'dan kürk ve deri, kereste ve silah yapımında kullanılan demir alınırdı. Her şeye rağmen iki taraf için de ticaret, malı ihraç eden ülke arasındaki fiyat farklılıkları spekülasyonlara dayanıyordu. Ortaçağda pazarı ele geçirmek gibi bir sorun ne tüccarın, ne de devletin hesapları içine giriyordu. Ticari mallarla nadiren gerçekleştirilen ithalat ve ihracat dengesi çoğunlukla sikkelerle sağlanıyordu.

Haçlı seferleri sırasında Akdeniz'in kontrolü Batılı Hristiyanların eline geçti. Potekizliler'in keşfine kadar dünyanın ekonomik olarak taksimi, Afrika ile Asya'ya ticaretin Müslüman Doğu'nun eline geçmesine yol açmıştı. Bizans İmparatorluğunda İstanbul'da olduğu şekilde Batılı ve Doğulu tüccar arasında zorunlu mübadele genellikle Mısır veya Suriye limanlarında yapıyordu. Belki de Yahudiler bir alışkanlık olarak bir ticari yoldan diğerine seyahat ediyorlardı.

Dinleri ne olursa olsun tacirler aynı ticari metotları kullanıyorlardı. Ticari sermayeleri yalnızca kendilerine ait değildi. Ortaklık anlaşmaları yaparak *Commenda* (kira,mudarebe) esasına göre mal alarak kendi kaynaklarını başkalarınınki ile birleştiriyorlar veya tam aksine iş alanlarını genişletmek için kendi sermayelerini başkalarının işinde çoğalmasını sağlıyorlardı. Servetlerini bu şekilde değerlendiren «kapitalistler»yalnızca tüccar arasından çıkmıyordu. Kârlarının bir bölümünü toprağa yatıran tüccar gibi halife veya sultan dan daha aşağılara zengin kimseler, servetlerini artırmak amacıyla, topraktan kazandıklarının bir bölümünü bu ticarete yatırıyorlardı. Üstelik tacirler sıklıkla vergi toplama hakkını ellerinde bulundurduklarından, gerçekte devlete ait olan parayı kendi özel işlerinde kullanma imkânına da sahip oluyorlardı. Bu uygulama üç-dört yüzyıl sonra ortaya çıkacak İtalyan bankerleri için bir yol göstericidir.

Gelişen ticari ortam tacirlerin yanında nakit taşımalarını zorunlu kılar. Bunun için İslam dünyasının veya mevcut bilinen ticari kolonilerin dışına gitmedikleri zaman, paranın dışarı çıkmasını önlemek için zamanın mümessilleriyle anlaşma yaparlardı. Kendi buluşları olmasa da zamanla uzak mesafelerle birlikte, belirli uzaklıktaki üçüncü bir taraf vasıtasıyla bir iş ortağına tacirin gerekli tutarda bir parayı avans olarak göndermesine imkân veren akreditifi (*Süftece*)geliştirdiler. Borç ödemelerinde kişiler ve devletler (*Sakk;çek kelimesi buradan geliyor olabilir*)kullanıyorlardı. Nihayet bazı yerlerde , sonradan Fransa'nın Champagne panayırlarında olduğu gibi , bankalar arasında takas odası işlemlerine rastlanıyordu. Bu uygulamaların XI.yyda Basra'da görüldüğü rivayet ediliyor.

Para her şeye rağmen rolünü oynamaya devam etmiştir. Yalnızca mahalli, parakende ticarete kullanılan bakır sikkelerden başka, *dirhem* olarak bilinen gümüş sikkeler, *dinar* olarak bilinen altın sikkeler vardı. Uluslar arası pazarda dinar bugün doların sahip olduğu üstünlüğe sahipti. Fakat değişen paralarla yapılan nakit ödemeleri sıklıkla kullanılan teraziler için geçerliydi. Üstelik, hem hazine hem de ticari hayat için döviz muamelelerine gerek duyuluyordu. Bu işlemler bir süre sonra Avrupa'da görüldüğü gibi Lonca mensubu sarrafın elindeydi. Şimdi bankerlerin yaptığı diğer işlemleri o zamanlar genellikle büyük tüccarlar yapıyordu.

XI. yy la kadar Müslüman Doğu'da ve İspanya' da gümüş standardına dayalı bir para sistemi hüküm sürdü. XIII. yy da önceleri çok rağbette olan ve Müslümanların kullandığı altın, Avrupa'da kullanılan tek para haline geldi. Para basma ve işleme işi ashında

Bizans ve Sasanî geleneklerine göre gerçekleştiriyordu. Abdülmelik zamanında İslamî motiflerle işlenmişti. Darphaneler tabîi olarak devletin tekelindeydi, altın para darphanelerde merkezileştirilirken, gümüş para basanlar daha dağınıktı.

4. ORTAKLIĞIN BEŞ TİPİ

İslam tarafından kabul edilen (ticaret olsun sianî olsun) ortaklıkların enteresan sonuçlarını anlatmaya çalışacağız. İslam'da *Şirket*'in tanımının (Kâr için teşebbüse giren iki ya da daha çok kişi arasında gerçekleşen bir anlaşma) olduğunu zihinde tutalım. Böyle bir ortaklık bugünkü ortaklıklarda olduğu gibi gayri şahsî olamaz. Çünkü, yöneticiler yalnızca ücretli memurdur ve iki ortağın bulunmayışı veya kâr/zarar ortaklığı olarak tarif edilen iki kişinin bulunmayışı bilinmektedir.

Bir şey İslamî formda standartlaşmış ise yönetime katıldığı için yüksek bir prim ödenecektir. Kendi sermayesini ödemedi kullandığından teşebbüste hissedar olan yöneticiler için daha çok saygı duyulabilir. Çağdaş dünya bugün kâr ortaklığını kolaylaştırmakta, bono ve vs. ihraç etmekte, iş alanlarında özellikle endüstriyel emek alanlarında faaliyet göstermektedir. Hakikaten, orjinal bir ruh ve sermaye sahibi ile personel arasında ortaklık ekonomik ve sosyal görünüm açısından oldukça acvantaj sağlayacaktır.

Erken İslamî geleneklerde ticaret ve sanayi alanlarında beş ortaklık tipini sayabiliriz:

(a)*Mudaraba ya da Mukaraza*: Bir tarafta sermaye diğer tarafta ferдин emeği arasındaki ortaklık söz konusudur. Kârlardaki hissedarlık karşılıklı anlaşmayla belirlenir. Herhangi bir şekilde zarar ortaya çıkarsa sermaye sahibince karşılanır.

(b)*İnan Şirketi(Ticari Ortaklık)*: Hem sermaye hem emekte ortaklık. Onların her ikisinde de ferdi olarak mevcut işte bir taahhüt ve yükümlülük koyarlar. Kâr önceden belirlenen bir yüzdeyle paylaşılır. Zarar yatırılan sermayeden karşılanır. Ortakların sayısı sınırsız olabilir.

(c)*Ebdan Şirketi*: Bedenleriyle çalışan ve kazanan iki veya daha çok kişilerin ortaklığıdır. Bedenden maksat ustalık ya da zihin yoluyla yada sadece fiziksel güç ile yapılan ortaklıktır. Kârlar her bir ortakla karşılıklı anlaşmayla yoluyla önceden belirlenen bir yüzde dahilinde taksim edilir.

(d)*Vücuḥ=İtibar Şirketi*: İki yada daha fazla kimsenin sermaye koymaksızın yaptıkları ortaklıktır. Kişilerin doğruluğu ve iş becerisi bir krediyi kâr için satın alabildiği gibi , satabilirler ve vadesi geldiğinde geri ödeyebilirler.

(e) *Mufavaza Şirketi*(=Tam yetkili ortaklık): Sözleşmeye göre üyelerin tüm parasal kaynaklarını ortaklığa yatırmalarıyla gerçekleşir. Sermayedeki yetkilerde tam bir eşitlik söz konusudur.

5. KREDİ VE PARA

İslam parayı sadece emeğin bir temsilcisi olarak kabul eder; bir şey herkeçe alamet olarak kabul edilmedikçe o şey alamet kabul edilmez. Tarihi süreçte İslam devletinin sınırları içerisinde altın ve gümüş, birçok insan topluluklarıncı gerçek bir öneme sahiptir. Toplumun mülkiyeti olarak kabul edilir ve doğanın servet ve mal olarak armağan edilen bir maldır. Üretilen altının miktarı, harcanan emeğin miktarının bir işareti ve gelişmenin bir göstergesi olarak düşünülür. Bundan başka bir İslamî yönetim altında vergileme, gelirin temel esası değildir. Yıldan yıla tasarruf teşvik edilir. Sözü edilen prensip daha da büyümeyi teşvik ederek kendi içinde verimliliği artırır ve tasarrufların kârlılık kanallarına akışını ve çalışmayı teşvik eden bir etki yaratır.

Son dönemlere gelinceye kadar cari olan görüş tüketim için geçerli olan fakat üretim için geçerli olmayan ortaçağa ait kredi görüşüydü. A.L. Udovitch onların kredi ile ilgili yazılanların tümünün VII. yy in Müslüman yasalarına dayandığını iddia eder. Kredi araçları hem ticaret hem de endüstri için önemli idi. Ortaklığın zimnen kendi kendine yarattığı kredi yarattığını ve kesin bir şekilde mal veya nakit şeklinde yatırımı etkilediğini ya emek yada kredi şeklinde sözleşmeyle ilgili yükümlülükler oluşturduğunu belirtebiliriz. Verimlilik veya kârlılık bir takım rizikoları da beraberinde getirir ve bu, İslamdaki ticarete de vardır.

Mesela; Mekkeliler paranın istifçiliğine güvenmezlerdi. Mekke'nin ayrıntılı ticarî organizasyonu, ticarete küçük miktarlarla yatırım yapmak isteyen herhangi kimseye imkân verirdi. Ashında sistem vakıf fonksiyonunu görüyordu. Özel para yatırımı, özellikle varislerin yararlanması çok etkili bir yoldu. Böylece insanların geliri ve yatırımı, sermayenin , ustalık ve emeğin kiralanması sistemiyle sağlanmış olurdu. Maceraperest ve risk alan bir müteşebbis Allah'ın âdil kanunlarının şemsiyesi altında korunmaya alınmıştır.

Yukarda anlatılanlar çerçevesinde paranın rolü, kredinin amacı ve cârî mübadele mekanizması ile istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilir, ama araçlar belirli sosyal kazanımlara , dinsel ve ahlakî hedeflere de kavuşturabilir. Uzun mesafe ticaretine dahil edilen mallar için sağlanan kapital ya da kredi , kötü bir yönetici ve acenta vasıtasıyla kayıplarla karşılaşabilir.

Faraza bu kredi gerçekten çok yüksek ise asıl sermaye ve sabit faiz geri döndükten sonra çok seviyede kâr elde edilebilir.

Bununla beraber, İslam Ticaret Hukuku, kredi, borç transferi, aktarım ve kredi mektupları hakkında oldukça etkileyici yenilikler ve fikirlerle düzenlemeler yapmıştır. Borç transferine *Havale* ve kredi mektuplarına da *Süftece* deniliyor. Meşhur fıkıh kitaplarından en mühimmi olan *Sarahsî*, *Mebhut* adlı eserinde *Şirketü'l Mefalis*(beş parasızların ortaklığı)ten ve *Şirketü'l Vucuh*(İtibar Şirketleri)tan bahseder ve iki insanın sahip olduğu hiçbir sermaye olmaksızın alım satım işi yapmak üzere akdettikleri bir ortaklık biçimi olduğunu belirtir. Ancak onun sadece insanlar arasındaki itibarlarının iyi olması gerektiğini söyler⁴⁶¹. Başka bir ifade ile , ticari işlemler, paradan ayrı veya var olan bir sermaye ile yatırım yapılır. Fakat bu mevcut olmayan ve şöhreti görülmeyen ve bilinmeyen kimselerin yapmış olduğu yatırımdır. (Çağdaş dünyada , biz para arzının rolünü, banka kredisi, banka kredisi yaratma ve ekonomik akreditifler için bir sirkülasyon hızını bu şekilde düşünebiliriz.)

6.KAMBIYO SİSTEMİ

Erken İslam dönemlerinde artan bir şekilde görülen uzun mesafe ticareti câriydi. Farklı ülkeler altın ve gümüşün farklı tipleri arasında kur sistemi kurma mecburiyetiyle yakından ilgilenmişleridir. X. yy da da ötedenberi var olan Bizans parası Mezopotamya'da hakim rol oynuyordu. Normal olarak altın ve gümüş hesap görme açısından tutulan paraydılar. Bu arada bakır bozukluklar da darbedilmekteydi. IX ve X. İslamî paralar bulundu, Rusya, Polonya, Orta Avrupa, İngiltere, İskandinavya ve Kuzey ülkelerine kadar yayıldı. Peygamber'in zamanı süresince ve onun dört halifesi dönemlerinde Bizans ve Sasanî paraları kullanılmıştı. Emeviler dönemindeki Abdülmelik bin Mervan döneminde ilk İslam parası basılmıştı.

Para alışverişi yapan özel piyasa mekânı kuruldu ve kur değişimleri altın/gümüş paralarla eş zamanlı sirkülasyon için yapıyordu. Bununla beraber, yasal ve sözleşmeye dayana araçlar işlem yaparak net kârlar sağlıyordu. Pre İslam Arabistanda da ticaret, bazan parasal ödemelerle yapılmakta idi. Tıpkı bir banker gibi çalışan kişiler de vardı.

Kambiyo sistemi içerisinde düşünülen bankacılık işlemleri olarak bilinen faaliyetler yeni değildir. O İslam'ın ilk günlerinde bile mevcuttu. *Karz-ı Hasen*'i teşvik eden *Beytü'l*

⁴⁶¹ Sarahsi, el Mebsut, C. I.s. 152

Mal kurulmuştu ve sadece iş adamlarına değil tüketicilere de ihtiyaçlarını karşılamak üzere kredi verirdi. Kâr hem banka hem de tüccar arasında taksim edilirdi. Daha sonra Abbasiler döneminde *Cehbeze* denilen çok bankalar tesis edildi. Bu bankalar yalnızca mevduat kabul etmezler iş adamlarının borçlarını karşılamaya arzedilen çekler, poliçeler ve kambiyo senetleri olarak bilinen değerli kağıtları kabul ederlerdi. Bunlar ilk müslüman bankaların kendilerine özgü keşfettikleri birer keşif olarak düşünülmektedir. Bu bankaların işleyişlerini detaylı olarak inceleme zorunluluğu vardır.

Bazı yazarlar bu bankaların sabit faiz oranı üzerinden kredi verdiğini iddia ederler ancak İslam'da bu işleme izin verilmemiştir. İddia edilen düşünce geçersizdir. İlk önce, İslam'ın ilk dönemlerinde çeşitli örnekler elimizdedir. Kârlar, komisyonlar ve haddi aşan yüksek seviyedeki kâr beklentileri önceden bilinemez dolayısıyla oranda yükseltilemez. Aynı şekilde eğer kâr yoksa veya ödünç verenlere karşı bir borca girilmiş ise , kreditör ona cömert davranacaktır. Günümüzde banka faizi aktüel olarak bir kâr kabul edilmiş ve cari ekonomik duruma uygun şekilde zaman içinde değişebileceği üzerinde analılmıştır. Ticarî bankalara verilen kredi ve mevduatlar hep bu anlayışla işleme tâbi tutulmaktadır.

B. BANKA İŞLEYİŞİNİN DOĞAL YAPISI

Sözlükte banka bir güvene dayalı olarak kredi alan ve veren bir kurumdur. Banka veya masraf terimleriyle bilinen bu müesseseler, parayı borç ya da kredi şeklinde müşteriye veren bir kurumdur. Banka kişilerden emaneten bir vade veya talep karşılığında aldığı parayı belli bir süre ile selef veya kredi şeklinde verir. Banka parayı kredi vermek ya da bir ticarete bulunmak için kabûl eder. Zira, bankanın yapısını geliştirmek, başkalarının borçları karşılığında, talep esnasında ödemeyi garanti etmek için mübâdeleye hazır buklundurmakta yatar. Bu ister fertler, isterse de hükümet bazında olsun. Buna cârî mevduat da denir. Ödemede bankalar onunla donatılmıştır. Selefte olduğu gibi borçların kapatılmasında genel kabûl gereği ödemede bankaca taahhût altına alınarak faydalanılır. İfade edilmeye çalışıldığı üzere ticarî bankalar üretimin varlığını ortaya çıkarmada aktif bir rol oynamaktadırlar. Bu yolla bir çok kazançların ortaya çıkarılması sağlanmış olur. Kısaca banka, kredi almak ve vermek için ortaya çıkmış kurumlardır . Ticarî bankalar olsun mevduat bankaları olsun genel olarak menşe' itibariyle güvenlik ve borç muamelelerinden ortaya çıkmıştır.

C. İslâm Prensipleri Işığında İslâmi Bankacılık İşlemleri

İslâmî bankacılık işlemleri gördüğü fonksiyonlar itibariyle, vergi ödeme ve üretim gibi fonksiyonları yerine getirirler. Bunu açıklamak için konuyu iki hususta ele almak mümkündür: 1.İslâmî bankacılığı yapmaya çalışan müesseseler çok sayıda işlemleri yerine getirmekle mükelleftirler. Bu görevlerin ifasında dayandığı fikhî temeller şu iki temele dayanmaktadırlar: a)Vedîa ve b)Havâle.

Görmüş olduğu fonksiyonlar, bankaya verilen nakdî emanetler, nakdî havâleler, garanti senetleri, sigorta işlemleridir. Bankacılık sektörü arasında yapılagelen banka mevduatları: Gerçek, aynî emanetlerdir. Mesela: altın veya senetlerden muayyen bir eşyayı , sınırlı bir ücretle kasalarına koymak suretiyle banka tarafından korunur. Nakdî emanetlerde de böyledir. Hanefî ve Şafî mezheplerinin fukahasına göre ücret mukabili emanet câizdir. Bu nedenle İslâmi bankalar, emanetçi olarak bu hizmetlerinden yarar sağlayabilirler.

Ticarî bankaların mevduatlarındaki şer'î hüküm: Emanetler için yasal keyfiyet karzdır (=kredidir). Faizsiz olduğunda bu aslında cârî mevduatta olduğu gibi yasal bir sakıncası yoktur. Nevarki üretim ve iddihar ribadan ayrı düşünülemez. Çünkü ticarî bankalar , emaneti sınırlı bir fazla karşılığında alırlar, başkalarına aldıklarından daha fazla bir meblağ karşılığında verirler. Bu ikisi arasındaki fark dolayısıyla kâr elde etmiş olur. Şüphesizki bu fazlalık yasal açıdan riba kapsamındadır. Bunu çeşitli adlar takarak da isimlendirmek mümkündür. Çünkü karz aktinde şart koşulmuştur. Karz aktinde şart koşulması câiz değildir.

Günümüzde konuda uzman olan bazı şahıslar, meseleyi ele aldıklarında bu emanetlerin keyfiyetini mudaraba aktine dönüştürmeye çalışırlar. Onlara göre müdî, sermaye sahibi , banka mudârib şeklinde kabûl ediliyor. Sene sonunda oluşan kârı belirli bir oran dahilinde dağıtırlar. Bu uygulama gerçekte kabul edilemez. Çünkü yasal oluşuma göre verilen bir karzdır. Karz da teslimi gerektirir. Ticarî bankaların icra ettiği bu uygulamada bu tip bir mudaraba şer'an câiz değildir. Çünkü sermayenin sigorta edilmesinin şart koşulması sahih olmaz. Mudaraba aktinde takdir olunan kâr payı ödenmez. 1975 yılında toplanan ikinci İslâm konferansında alınan karara göre «Karzların tüm türlerinde alınan fazlalık haram olan faiz kapsamındadır. Karzın üretim veya tüketim için olması herhangi bir

farklılık oluşturmaz. Çünkü kitap ve sünnetteki kesin hükümler bu iki nevin haramlığını beyan eder. »

Borç(Deyn): Artıp eksilmesinin borçluya ait olduğu alacağa deyn(borç) denir. Karz ile deyn birbirine yakın iki kavramdır. Her karz bir deyndir, borçtur. Fakat her deyn (borç)karz değildir.⁴⁶²

Emanet(Vedia): Emanet olarak verilen değerlerde atıp eksilme sahibine, alacaklıya aittir. Emanet işlemi icap ve kabulle gerçekleşir. Kendisine emanet edilen kişinin arzu ve gücü dışında emanet edilen eşyada meydana gelecek artma veya eksilme mal sahibine aittir. Aynı şekilde emanet edenin şahsî şahsi gayret ve çalışması olmaksızın meydana gelecek artış da mal sahibine aittir.⁴⁶³

İslam Dünyası'nda Batı'daki gelişmelere benzer bankacılık alanında kurumlaşma olmamıştır. Tasarruflar daha çok bilinen yakın akrabalara emanet olarak verilmiş ve emanet tasarruflar uzun dönemli yatırımlara dönüştürülememiştir. Tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi «Mudaraba» şirketleri yoluyla yöneltiştir.⁴⁶⁴ Osmanlı toplumunda tasarruflar mudaraba yoluyla değerlendirildiği gibi selem ve murabaha yoluyla üretim faaliyetlerine yöneltilmekteydi. Bilindiği gibi selem veresiye alış verişin aksine önce para sonra mal şeklinde cereyan eder. Önce para verilmekle vadesinde malın cârâ fiyatından daha ucuza alınması sağlanmaktadır. Para peşin mal veresiye alınmaktadır.⁴⁶⁵ Bu sistem

⁴⁶² Ö.N.Bilmen, Age, C.6,s.94-95. Mesela Başkasından alınan bir nakit para hem borçtur hem de karzdır. Fakat satılan, zorla alınma veya kiraya verilen bir şeyin bedelini almak karz değil, borçtur. Borç verilen şeyin benzeri var ise alınır. Borç verilen eşyanın bozulması artıp eksilmesi borçluya aittir. Faizsiz bankalar özel veya tüzel kişiler borç işlerini düzenlerlerken borç verilen değerleri aynen aktarır. Yaptığı işlerden dolayı borcu azaltarak veya artırarak işlem yapmaz. Karz ve deyn devletin garantisi altında olmalıdır.

⁴⁶³ Bilmen,AGE, c.4,s.155-156Faizsiz banka emanet kabul eder. Bununla birlikte bu mütesseenin amacı özel ve tüzel kişiler arasında borç ilişkilerini düzenleyen aracı bir kuruluş olacaktır.

⁴⁶⁴ Murat ÇIZAKÇA, *İslam'da ve Batı'da Bankacılığın Mukayeseli İncelenmesi*,Kuzey Kıbrıs Uluslararası İslam Bankacılık ve Ekonomi Enstitüsü, 1981,s. 28-37

⁴⁶⁵ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cem Yayınevi,İst. 1974 s.259-262

hala ülkemizde tarımda yaygındır. Son yıllarda İslam Dünyası'nda ve Batı'da faizsiz banka ile ilgili çalışmalar, kâr ortaklığının esaslarını belirlemeye yöneliktir⁴⁶⁶.

Faizsiz bankacılığın işlemlerinin bir örneği konumda Batı'da "Venture Capital" müessesesi risk sermayesini anlamını taşır. Bu fonksiyonu ülkemizde Özel Finans Kurumu (ÖFK) yerine getirmektedir. Faizsiz bankacılığın ve Venture Capital'in arasındaki benzerlikler enstrümanlar ve finans alaetleri açısından ve finansman veriri. Her ikisinin de faizle ilgisi yoktur. Batıda gelişmiş olan o kurumun tarihi temellerinin de İslam olduğu bellidir. Batı'da gelişmiş olan adı geçen kurumun işleyişinde fon kaynakları çok çeşitli kurumlardan gelir. Bu fonlarla girişimcilere kredi verir, hisse senedi alır, finansman verir. Senet ve hisseleri ucuza alıp yüksek fiyatta borsada işlem yaparak kâr sağlanmış ve sağlanan kârlar da kendisine fon sağlayan kurumlar arasında paylaştırılmak suretiyle katılımcı kazançlı duruma getirilmiş olur. Bu sayede küçük şirketler büyür ve güçlenir. Bu ana yörünge üzerinde gerçekleşen faizsiz bankacılık iki aşamalı bir fonksiyonu yerine getirmektedir: 1-Fon toplama, 2-Plasman.

Fon toplamada Müdi ile Banka arasında gerçek bir kâr-zarar mukavelesi imzalanacaktır. Taraflar arasında herhangi bir bilinmezlik unsuru olmamalıdır. İkinci aşamada ortaya tarafların kabul edeceği ve meşru sınırları zorlamayacak iş ortaklıklarının kurulmasıdır. Fonların plasmanında Murabaha, Muşaraka, Mudaraba kullanılmaktadır. Orta Çağ'ın diğer ortaklıkları arasından ayrı özellikleri olan ortaklık Mudaradır. Mudaribe tanınan esneklik çok defa başarılı sonuçlar doğurmaktadır. Bahsedilen Venture Capital şirketlerinin faaliyeti Faizsiz Bankaların ana faaliyetleridir.

Faizsiz bankanın , kâr amacına göre kurulmaması, ve vakıf veya vakfin kurduğu bir Anonim Şirket şeklinde kurulması, kredi ve borç işlerinde aracı kuruluş olması, tüccar değil komisyoncu olması, mukavelelerin daha önceden ilan edilmesi gibi ayırcı özelliklere haiz olduğunu belirtmeliyiz. Bankanın faizsiz olabilmesi için kâr amacını gütmemesi lazımdır. Kâr amacına yönelik kurulursa o zaman faizden kaçınması imkânsızdır. Bu nedenle banka ticarî olmaktan çok ticarî üretim yapan bir şirket olmak durumundadır.

⁴⁶⁶ Bu çalışmalara göre, onların klasik bankacılıktan farklı, faizsiz bir bankanın nasıl kurulup işletileceğini ve enflasyonist bir ortamda kredileşmeyi nasıl sağlayabileceği bir sorun olarak karşımızda durur. En önemli bu kısıtlar altında nasıl yatırım dönüşeceği de önem kanar.

Faizsiz bankanın temel fonksiyonlarından bir yatırım yapan kuruluşların senet işlerini takip ve tanzim etme senet mukavelelerini hazırlama ve gerekli teminatları sağlama, desteklediği firmanın senetlerini alıp satma, sermaye oluşumunu hızlandırmak amacıyla halka senet alarak hisse sahibi olmayı teşvik etme ve senetlerin fiyatlarını tesbit etmektir. Faizsiz banka aracılığıyla mudaraba, muşaraka, ortaklık yoluyla sanayi ve ticaret finanse edilir. Ancak, bu olay orta ve uzun vadeli kredi olayıdır. Bunun yanında nakdî mevduatlar yoluyla da kısa süreli ihtiyaçlar karşılanabilir. Bu model ile küçük sermaye sahipleri şirket kurarak büyük teşebbüsler kurabilirler.

Bir faizsiz finansal sistemde, bankalar geleneksel bankacılık sisteminde yapılagelen zorunlu fonksiyonları yerine getirmekte ama yapılan bu işlemler İslam hukukunun hükümleriyle uyum içinde olma kısıtı altındadır. Bankalar ödeme sisteminin yöneticisi ve finansal aracısıdır. İslamî sistemde onlara bir zorunluluk olduğu gibi, geleneksel sistemde de bir zorunluluk vardır. Bireyler veya firmalar iki tip portfolyo tercihlerini aynı zamanda yerine getirirler. Bir tarafta finansal birimler açık verirlerse , bu durumda o birimler tutmakta oldukları reel aktiflerini ve beraberinde net varlıklarının sınırlarını genişletmeyi arzu ederler. Diğer tarafta finansal birimler fazla verirler, onlar, ödeme ihmalinin küçük riskiyle likit varlıklardaki net kıymetlerin bir bölümünü ellerinde bulundurmamak isterler.

Sonuç olarak bu bankalar şu transformasyonu yerine getirmek getirirler; 1- Ekonomi idaresi ve hesaplama, inceleme, değerlendirme ve birleştirme, 2- Mustakil risklerin bir havuzda birleştirilerek risklerin azalması, hem aktiflerde geri dönüş ve hem de mevduatı geri alma ile ilgili risklerin azaltılması, 3- İdarî düzenlemeler, ödene kabiliyetini güvence altına almak için düzenlenen provizyon ve kurumların likiditesini sağlamalıdır.

Bankalar finansal piyasalardaki eksiltmelerden yararlanır, finansal taleplerin bölünebilir bir kusurluluğunun bulunması, artan ve azalan birimler ile bu taleplerin elde edilmesini ve çeşitlendirilmesini kapsar. Geleneksel sistemde karşılık olan herhangi bir şey, İslamî sistemdeki bankalarca da uygulanabilir; finansal işlemlerin kontrolünde ekonominin ölçeği keşfedilmiş olur. Çünkü bunlar, ölçek ekonomileri ve uzmanlaşmış bankaların incelenmesi, uygulamaların maliyetini minimize etmekle bir imkâna sahip olurlar. Bu imkânlar optimal tüketim ve yatırım demetlerinden cârî bir gelir sağlar. Bundan başka birimler arasındaki açık ve fazla ilişkilerinden de gelir elde ederler, birimlerin açıklarından düşük maliyetler elde eder ve daha yüksek birim fazlalıkları muhtemel direkt finanslardan

daha çok kâr temin eder. Faize dayalı bankacılığa göre, faizsiz bankalar, firmaların kendi içinde fazlalık veren birimlerin keyfiyetlerini ve uygun düşen çeşitli yükümlülüklerini transformasyona uğratarak işlemler yaparlar. Onların yapabildiği imkânları birleştirmek, mübadele aracılığı hizmetini yapmak, sermaye piyasasından aktifleri alarak onları güvenli kılmaktır.

İslamî sistemde, öncelikle kârlılık beklentileri olan projeler seçilmelidir. Bu husus, hisse senetleri piyasalarının üstünlüğünün ve kredi piyasasının birlikte bulunmayışı, Müslüman alimleri şu sonuca yönletmiştir: Bir İslamî sistemde; a) Daha büyük sayıda ve çeşitli yatırım projelerine finansal kaynak aramalıdır, b) Daha dikkatli, seçici ve yatırımcılar ve tasarrufçular tarafından imkân oldukça etkin projeler seçilmelidir, c) Kamunun karışmış olduğu yatırımlarda ve müteşebbis faaliyetlerde, özellikle hisse seneti piyasalarını geliştirmekte geleneksel sabit faize dayanan sistemden daha çok yararlıdır.

İslamî kâr ortaklığı arajmanında, finansal sermaye maliki ve acenta-müteşebbis arasında ortak bir parametrenin önceden belirlenmesine dayanmış olan bir kâr ortaklığı olduğu halde, zarar müteşebbise değil, sadece fon malikine aittir. İş ve çabanın arzedilmesinin mümessili olan bu beşeri sermaye, karşılığında emek ve işin tedavüle konulmasını temsil eden finansal sermaye ile eşit statüdedir. Bu ilişkide, finansal sermaye sahibinin fonlarını kaybetme riski vardır, oysa acenta-müteşebbis risk olarak zaman, çaba ve emeğinin kaybedilmesine razı olmuştur.

İslamî icapların çatısı altında bankacılık modeli geliştirme hususunda müslüman alim ve ekonomistlerin çabaları onları muhtelif önerilerde bulunmaya yöneltmiştir. Bu, kendi içerisinde prensip olarak iki modelde kategorize edilebilir. Birinci model, kâr ortaklığı kavramına dayanıyor; *İki katlı Mudaraba* olarak bilinen bir prensip esasına dayanan finansal sektörün taraflarının aktif ve pasiflerini birleştirmeleridir. Bu model kâr tahakkuk ettiren, banka kârlarına ortak olan bir bankacılık firması ile müteşebbis mudiler arasındaki bir sözleşmeyi öngörür. Banka, bir tarafta aktifleri ile fonlarına yatırım için yer arayan bir müteşebbis-acenta ile bir başka sözleşmeye girer ve şartları tayin edilmiş bir yüzde ile kâr ortaklığı anlaşmasını sağlar. Onun tüm faaliyetlerinden doğan kazançları bir havuzda toplanır, ve sonra sözleşmedeki şartlara uygun olarak ortaklar ve mudilerle paylaşılır. Mudiler tarafından kazanılan kârlar toplam bankacılık kârlarının bir yüzdesidir. Bu modele göre bankalar kâr kazandırmayan mevduat taleplerinin kabul edilmesine izin verirler ve kâr

yerine hizmet üretebilirler. Bu model talep anında mevduatlar için ödenmesi gereken mevduat taleplerini karşılamalıdır ve bunda belirli bir rezerv konulmamalıdır.

İkinci model, banka bilançosunun pasif tarafı kendi içinde iki ana bölüme ayrılır. Birisi işlem dengesi olarak hizmet veren mevduat talepleri bölümü diğeri de yatırım dengesi bölümüdür. Bölümün kullanılması konusundaki seçim mudilere bırakılmıştır. Bu modelde mevduatların talebi için önceden şartlar tayin edilmiş %100 rezerve ayrılmıştır ama yatırım balansı için bir rezerv koymak gerekli değildir. Bu ileri sürülen modelde mevduatlar *emanet* olarak yerini alır ve % 100 rezerve korunur. Çünkü bu dengeler mevduatlar için tahsis edilmiştir, onları borç olarak vermek ve kullanmak bankalar için bir hak anlamını taşımaz. Diğer taraftan yatırım hesaplarına yatırılmış paralar için risk ifade eden projelerde kullanılacak mevduatlar için mudiler noksansız bir şekilde bilgilendirilecektir. Bu modelde mudiler banka tarafından saklama hizmetinin sağlanması için provizyon ücreti alabilirler.

İslamî bankacılıkta rekabetin ortaya çıkması, sadece bankacılığın kendi kendine ortadan kalkmasına bir baskıda bulunmaz ayrıca özel sektör yatırımlarını da engeller. Özel olarak, iş sahibi müşteriler ile İslamî bankalar arasında finansal ilişkilerin yapısında bir takım problemler olacaktır. Bunun sebebi de yıkıcı rekabettir. Kimi İslamî finansman tipleri, örneğin; *murabaha* yoluyla ticari kredi için açıkça bir problem yoktur. Banka olarak ticareti yapılan malların sadece geçici olarak mülkiyetine sahip olunur ve finansmanı yapılan malların sadece geçici olarak mülkiyetine sahip olunur ancak finansmanı yapılan bir işte pay sahibi olamk onun mülkiyetine sahip olmak değildir. *İcara* ile kiralama sözleşmelerinin yapılmasında da bir problem bir problem yoktur ve gerçekten böyle sözleşmeler sabit sermaye artırımları için firmanın finansal zorunluluklarını indirebilir ve böylece hisseleri ele geçirme ya da birleşme riski azalmış olur. Esnekliğin önemli bir aşaması ve iş sermayesi sağlamanın provizyonu için ileri sürülen İslamî aranjmanlar önemlidir. İşte bu nedenle, rekabet için ortam düzenlenebilir.

Mudaraba ile hisse senedi satılarak finans kaynağı elde edilebilir ancak kesinlik ifade etmelidir. Çok sayıda şirketler ellerindeki hisse senetlerini bir İslamî bankaya takdim ederse, ve bu yatırılan senetler önemli ise, daha sonra artma eğiliminde faiz ve rekabetle değerden düşürülmeye neden olacaktır. İslamî finansal kurum monopol veya oligopol ortamlarda finans sağlayan taraf olarak ekonomiyi belirleyici bir konumdadır.

D. İSLÂMİYET VE PİYASALAR

Piyasalar iktisadî faaliyetin tabîî bir neticesidir. Umumî anlamda alıcı ve satıcıları bir araya getiren mekân olarak tanımlanır. Pazar, çarşı, borsa vb. isimler altındaki yerler bu fonksiyonu ifaya çalışırlar. Teknolojideki yeniliklerin haberleşme sahasına tatbiki ile gelişen dünyamızda piyasaların tammında yer alan mekân unsurunun ehemmiyeti kalmamıştır. Artık piyasalar alıcı ve satıcıyı karşılaştıran mahalden ziyade bir organizasyon hüviyeti arz etmektedir. Gelişen haberleşme sistemleriyle alıcı ve satıcıların karşılıklı bir araya gelmelerine lüzum kalmamıştır. Günümüzde piyasaların bu tarz organizasyon arz etmesi alım-satım aktinin unsurları üzerinde bir mesele yaratmamaktadır⁴⁶⁷.

1. PARA PİYASASI

Kısa vâdeli likit kaynakların (vâdesiz, ticârî, resmî ve bir seneye kadar olan vâdeli mevduatlar) alıcılarının ve satıcılarının teşekkül ettirdiği piyasa olmaktadır. Bu piyasanın oluşmasına neden olan saikler tasarruf erbabı, işletmeler ve devlet açısından farklıdır. İşletmeler ve devlet iktisadî ve gayri iktisadî sebeplerle döner sermayeye ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaç umumîdir ve devamlılık arzeder. İhtiyaç kısa vâdelidir. İktisatta genel kabûle göre vâdesi bir yıla kadar olan krediler “kısa”, bir ilâ beş yıla kadar olan krediler “orta”, beş yıldan daha fazla olan krediler uzun vâdeli kredilerdir. Tasarruf sahipleri elde likit para bulundurma ve bunu ikraz ettiğinde kısa zamanda tekrar likit hale getirmenin verdiği faydadan istifade etmek isteyeceğinden, tasarruflarını kısa vâdeli olarak yatırmak isterler. Böylece hem işletmenin finansman ihtiyacının vâdesi hem de finansman kapasitesini teşkil eden likit kaynakların vâdesi uyumaktadır. İşte bu kısa vâdeli mali aktifler para piyasasını ortaya çıkarmaktadırlar. İktisadî bakımdan ilerlemiş para piyasaları, hem araçlar hem de iş hacmi olarak genişlemiş ve gelişmiş ülkelerde haftalık ve hatta günlük kredi arz ve talebinin ortaya çıkardığı piyasalar mevcuttur. İktisadî sistemlerin felsefesi ve doktrini temayülleri ne olursa olsun para piyasasının mevcudiyeti ortadan kalkmaz. Ferdî işletmeler, adı ve hukukî şekli ne olursa olsun ortaklık olarak teşkilatlanmış işletmeler kısa vâdeli döner sermaye ihtiyacı için kârına iştirak edecek bir tasarruf sahibini arzu etmektedirler. Teknik bakımdan, ihtiyaç olarak ortaya çıkan döner sermayenin temini halinde, elde edilecek kâr oranını

⁴⁶⁷Hamdi DÖNDÜREN, *İslam Hukukunda Alım Satım Akdinde Kâr Hadleri*, Bahkesir, 1984, S.29-30

bilmek, hesap etmek imkânsızdır. Bu sebeptendir ki para piyasası İslâm ekonomisinde de mevcudiyetini devam ettirecektir. İslâm ekonomisinde döner sermaye ihtiyacı nasıl karşılanacak, finansmanına iştirak edenlere, faaliyetin o dönem kâr ve zararından nasıl bir nimet veya külfet hissesi hesap edilecektir ?. Bu suallere cevap bulunamadığı takdirde faiz, işletmelere kısa vâdeli kredi olarak giren döner sermayenin bir fiyatı olarak mevcudiyetini devam ettirecektir.

2. SERMAYE PİYASASI

Sermaye Piyasası: Sermaye arz ve talebinin karşılaştığı piyasadır. Sermaye ise uzun ve sonsuz vâdeli fonlardır. Uzun vâdeli fonlar tahvillere, kısa vâdeli fonlar da senetlere karşılık gelir. Sermaye piyasasının para piyasasından farkı orta vâdeli fonları da kapsamasıdır. Bu fon talepleri yardımcı kuruluşlar aracılığı ile ve menkul kıymetlerle karşılanabilir.

Orta ve uzun vâdeli malî aktiflerin arz ve talebinin meydana getirdiği piyasalardır. Sermaye piyasası da kendi içinde birinci derecedeki ve ikinci derecedeki piyasalar olarak adlandırılırlar. Esham ve tahvillerin ihracında, ihrac eden iktisadî birimlerin, malî aracı kuruluşların ve tasarruflarını bu tür mali aktiflere yatırmak isteyen tasarruf sahiplerinin meydana getirdiği piyasaya birinci derece piyasa denir. İkinci derecedeki piyasalar ile ellerinde esham ve tahvilleri satın alarak plasmada bulunmak isteyenlerin meydana getirdiği piyasalardır ki; genellikle “menkul kıymetler borsası” olarak adlandırılır.

Sermaye piyasasına konu teşkil malî aktiflere orta uzun vâdeli olmak üzere, bankalarca açılan krediler, hisse senetleri ve tahvillerdir. Her malî aktif kendi adıyla anılan piyasaya da sahiptir.

Piyasayı incelerken iki kavramı açıklamak gerekir: 1-Kurumlar, 2-Araçlar

- Kurumlar :**
- 1-Aracı kurumlar
 - 2-Yatırım Ortaklıkları
 - 3-Yatırım Fonları
 - 4-Diğer sermaye Piyasası Kurumları

- a) Takas ve saklama ortaklıkları
- b) Danışmanlık hizmetleri
- c) İpoteğe dayalı menkul kıymet merkezleri

d)Risk sermayesi yatırım ortaklıkları

e)Porföy yönetimi ortaklıkları

f)Bankalar

- Araçlar:
- 1-Hazine bonoları
 - 2-Hisse senedi ilmuhaberi
 - 3-Katılma belgeleri
 - 4-Temettü ve pay alma kuponları
 - 5-Vâdeli işlem sözleşmesi
 - 6-Menkul kıymetler belgesi

Sermaye piyasasında fon arzedenle fon talep edenler taraf oluştururlar. Piyasadaki karşılaştıran taraflar menkul kıymetlerle işlem yaparlar. Fon transferi bu kıymetlerin alım ve satımıyla gerçekleşir. Menkul kıymetler piyasası tahvil ve tahvil türevlerini, hisse senedini ve hisse senedi türevlerini kapsar.

Banka aracılığıyla faizle fon alma yerine, sermaye piyasasına baş vurma ,anonim şirketler aracılığıyla menkul kıymet ihrac ederek aracısız fon sağlamak mümkündür. Sermaye piyasası , işletmelere, bankalar sektörünü sağaldığı fonlara nazaran fonlarda ve vâde ve ne de ödenmesi gereken faiz sorunu vardır.

Sermaye piyasasında fonlar kıymetli evrak hükmündeki belgeler karşılığında el değiştirir. Borsa da müşteri adına menkul kıymetleri saklama, mislen yapılır. Yani aynı seri numaralı kıymet değil, aynı miktar kıymet iade edilir.

Tahvil, hisse senedi v.b halka arzeden bir şirket sermaye piyasasına konu olabilir. Menkul kıymetleri ihraç edip halka arzeden kuruluşlar münhasıran anonim şirketlerdir.

A. ŞİRKET

“İki veya daha fazla şahsın emek ve mallarıyla müşterek iktisadî bir gayeye erişmek için bir akitte birleşmeleridir” Şirketler akitle kurulur, şirkete katılanlara ortak denir.

468

Anonim Ortaklık: 1-Bir şirkettir

2-Ticarî bir şirkettir

⁴⁶⁸Orhan ÇEVİK , Kenan ARK, *Anonim Şirketler Hukuku ve Uygulaması*, 1972, Ank

3-Sermaye şirkettir

4-Sermayesi paylara bölünmüş sermaye şirkettir.

Sermayesi paylara bölünmüş ve bu payları kıymetli evrak hükmündeki hisse senetleri temsil eder. Sermaye paylarının devri hisse senetlerinin devriyle olur. Küçük sermaye paylarının bir araya gelmesiyle büyük sermayelerin oluşması sağlanır.

Borsada taraflar vardır: 1-Menkul kıymet arz edip fon talep edenler.

2-Menkul kıymetler karşılığında fon arzedenler.

3-Arz ve talebin karşılaşmasına yardımcı olan araçlar.

Her mal için bir borsanın kurulması mümkündür. Alıcı ve satıcının doğrudan buluşma imkânı olsa bile yine de bir aracının bulunması şarttır. Bu araçlar arz ve talebin dengelenmesine yardımcı oldukları gibi bizzat kendileri müdahil olarak fiyatların düşmesine ve fazla yükselmesine engel olabilirler.

Piyasanın kalabalık olması halinde de yine araçlara gerek vardır. Menkul kıymet borsalarında da durum aynıdır. Orada alınıp satılan mal değil kıymetli kâğıtlardır. Araçlar üç kalemle faaliyet gösterirler:

a)Kendi nam ve hesabına

b)Başkası nam ve hesabına

c)Kendisi namına, başkası hesabına alım ve satım yaparlar. Bu araçlar kişi ya da bankalardır.

Sermaye Piyasası araçları, gayri menkul, altın,diğer kıymetli madenler portföyü işletmek üzere kurulan anonim ortaklıklardır. Yatırım ortaklıkları, halka açık anonim şirket statüsünde ve kayıtlı sermaye esasına göre kurulmuş şirketlerdir. Hisse senetleri nakit karşılığı çıkarılır ve halka arz edilir.

Risk sermayesi yatırım ortaklıkları: Sermayesi olan, riski seven ve yüksek kazanç bekleyen , fakat bunu gerçekleştirecek teşebbüs gücünden yoksun kimseleri bir araya getiren yatırıma risk sermayesi yatırımı denir. Girişim şirketleri, snai uygulama veya ticarî pazar potansiyeli olan araç, gereç, malzeme, hizmet veya yeni ürün, yöntem ve üretim tekniklerini meydana getirmeyi amaçlamalı ve sermaye desteği ile bunu gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Bu şirketler hisse alımı yapabildikleri gibi, tahvil ve türevlerinin de alımını yapabilirler.

B. MALİ KIYMETLER

Menkul kıymet denilince şunları saymamız mümkündür:

- 1-Hisse senetleri
- 2-Tahvil
- 3-İntifa senetleri
- 4-Kâr ve zarar ortaklığı belgeleri
- 5-Hazine bonoları, gelir ve kâr ortaklığı senetleri
- 6-İpotekli borç ve irat senetleri(2 yıldan uzun vâdeli)

C. MENKUL KIYMET SAYILAN ARAÇLAR

- 1-Finansman bonoları, banka bonoları, banka garantili bonolar
- 2-Faiz kuponu, temettü kuponu, talon
- 3-İki yıldan az süreli ve tertip halinde çıkarılan ipotekli borç ve irat senetleri
- 4-Yatırım fonu katılma belgeleri
- 5-Maliklerine düzenlenen opsiyon senetleri

Opsiyon: Sahibine herhangi bir varlığı , önceden belirlenmiş bir tarih ve fiyat üzerinden satın alma ya da satma hakkı veren bir sözleşmedir. Opsiyonlar sahibine sadece bir varlığı alma veya satma hakkı verir, mecburiyet doğurmaz.

D. MEVDUAT SERTİFİKALARI

(1) Menkul Kıymetlerin Özellikleri

- a-Menkul kıymetler hukuken kıymetli evrak niteliğindedir.
- b-Standart meblağı, misli nitelikte, belirli bir şekle haiz kıymetlerdir
- c-Çok sayıda halka arzedilen senetlerdir. Bono, poliçe gibi tek bir ilişki için düzenlenmez
- d-Periyodik gelir sağlar
- e-Nama ya da hamiline yazılı olabilir. Hamiline yazılı kıymetler para gibidir. Kimin elinde ise onun malı sayılır. Nama yazılı kıymetler ise ciro edilir.

Hamiline yazılı menkul kıymetlerin mülkiyeti teslimle geçer, başka bir formaliteye gerek yoktur. Nama yazılı menkul kıymetlerde ise devir ve temlik ciro ve teslimle olmakla

beraber, bu devir ve temlik keyfiyetinin şirkete karşı hüküm ifade etmesi(şirketi bağlaması)için devir ve temlikin şirketteki deftere kaydedilmesi gereklidir.

(2) Mali(Finansal) Kâğıtlar

Mali kâğıtlar şirketler ve devletler tarafından çıkarılan ve menkul kıymetler piyasasında tedâvülû müsait olan pay ve senetlerdir. Mali kâğıtlar piyasası “Borsa” :Borsa, bir piyasadır. Piyasa ise alıcı ve satıcıların bir araya geldikleri yerdir. İktisadî bir terim olarak Piyasa: “satıcıların ve alıcıların buhuştuğu bir yerdir ve üç unsurdan teşekkül eder:alıcılar, satıcılar ve fiyat. Her piyasada fiyat bir cinsten veya maldan teşekkül eder. Zaman , sebepler ve mekân değışiklikleriyle fiyatlar da değışir.

“Borsa”ise alıcı ile satıcının veya onların vekillerinin ,emtia, menkul kıymet ve buna benzer misli emtia veya kıymetten satılan diğler şeyler üzerinde alım-satım yapmak amacıyla bir araya geldikleri, belirli sürelerde, belirli yerlerde kurulan, belli kurallarla çalışan organize edilmiş merkezî pazarlardır⁴⁶⁹. Borsa işlemlerinin gerçekleşmesi belirli şart ve kayıtlar altında gerçekleşir. Pazar ve panayırlardan farkı, menkul kıymetlerin veya malların hazır bulundurulmasına gerek duyulmaksızın örnek üzerine alım-satım yapılabilmektedir.

Adi piyasalardan farklı yönlerini farklı yönlerini dört madde altında ele alabiliriz :

- 1-Adi piyasalarda alıcı ve satıcı alışverişı yüzyüze yapar , ama borsada ticarî işlemler aracılar ve simsarlar vasıtasıyla gerçekleşir.
- 2-Adi piyasalarda mallar insanların gözü önündedir. Borsada ise mallar piyasa dışında bir emanetçide veya özel bankalarda bulunur.
- 3-Adi piyasalarda satış malın teslimiyle tamamlanır. Bedel satışı yapan müşteriye daha sonra ödenir. Fakat borsada işlem bu şekilde cereyan etmez.
- 4-Adi piyasalarda alım ve satım gerçek kişiler arasında olur. Borsada ise bu böyle gerçekleşmez. Malın teslimi ve bedelin ödenmesi söz konusu olmadan fiyatlardaki değışimden yararlanarak spekülasyon yoluyla işlemler yürütülür. Bu işlem para piyasasındaki faiz fiyatlarıyla ilişkilidir.

⁴⁶⁹Muharrem KARSLI, *Sermaye Piyasası,Borsa,Menkul Kıymetler*, 4. Baskı,s.176,İstanbul

(3) İslâm Fıkhdında Eshamla İlgili İşlemler

Anonim şirketlerin ihraç ettiği eshamla ilgili işlemlerde çağdaş fıkıh bilginleri bu şirketlerin geçelilik hükmünde değişik görüşler ileri sürmüşlerdir :

1-Ebû Zehra, Mahmud Şeltût, Ali Hafif, gibi bazı fıkıhçılar bu eshamın ibaha olduğunu iddia etmektedirler. İşleminde asıl ibahadır. İslâm'ın genel prensipleriyle ters düşmez. Ancak kendisinde bir çok şartları da bulundurmalıdır. Muhammed Yusuf Musa'ya göre ,şirketlere katılımın geçerliliğinde ,eshamın adedi kadar şirket mülkiyetine katılım söz konusudur. Kamunîliği için de çok sayıda şartların yerine getirilmesi söz konusudur. Onun geçerli olmasında kârdan ve zarardan pay alma temel yaklaşımdır. Kâr bazan emekle olduğu gibi bazan da mal ile olur. Ancak burada önemli olan esas mesele işleminde riba ve riba benzerinin bulunmamasıdır. Şirketlerden neş'et eden eshamın mübah olabilmesi ancak mudaraba yoluyla mümkün olur. Bu durumda o şirket kâr-zarar ortaklığına dönüşür.

2-Takiyyüddin En Nebhani'ye göre ise, nevilerine ayırmaksızın, mutlak olarak eshamla işlemin haram olduğuna dair görüş serdedir. Çünkü sehm şeran olmamış kabul edilen olan şirketin varlıklarından bir şey almayı temsil eder. Onun butlana gitmesi sermaye şirketlerinden bir şirket olması dolayısıyladır. Bu tip bir şirket İslâm fıkhındaki şirket kurallarıyla ittifak etmez. Buna göre:

a-Şirket aktinde bulunması gereken icab ve kabûl rûknü, şart koşulmamıştır. Anonim şirket münferit bir iradenin tasarrufuyla gerçekleşir. Zira , şahıs ortakların rızası baki kalsın ya da kalmasın hisseleri satın almakla yetinebilir.

b-Anonim şirketlerde ferdî unsurun önemi yoktur. Oysa İslâmî şirketlerde ferdin fiziken mevcudiyyeti şart koşulur. Tasarruf eden şahsın varlığı esas unsurdur. Bu unsurun bulunmadığı şirketler gayri geçerlidir. Mutlak anlamda anonim şirketlerde ferdin fizikî mevcudiyyeti bulunmaz. Şirketten şahsî unsur kesin olarak ayrı mütalaa edilir ve ona itibar edilmez. Çünkü anonim şirket akti sadece mallar arasında gerçekleşir. Onda ferdî unsur mevcut değildir.

Mübah olan taraftaki görüşü öne sürenleri tenkit için şunları söylemek mümkündür: Çıkış noktası ve nevileri arasında bir ayırım yapılmaksızın eshamla işlemin geçeliliği ifade edilmiştir. İlk olarak bazı kayıtların konulması şarttır. Çünkü bazı esham ribaya girer.

Bazısı da gayri meşru mallardan çıkarılabilir. Bazıları da faizli bankaların çıkardığı paylar olabilir.

Haram olan şirketlerin tenkidi izahına gelince; şirketlerde asıl unsur icab ve kabûldur. Burada icab, şirketin emre yazılı sehimleri arzetmesine ve kabûlde payları (=eshamı) almaya benzetilebilir. Anonim ortaklıklardaki şahsi unsurun tahakkuku gerçekleşmiştir. Çünkü, pay sahibi ortaklar, kendi aralarından bir idare meclisi oluştururlar

Mudaraba şirketinde olduğu gibi İslâm fıkında yeri bulunan bazı şirketlerde şahsi unsurun bulunması mutlak olarak şart değildir. Şirketin işlemlerini yürütmeye mal sahibi bizzat meşgul olmaz. İşte bu açıdan anonim şirketler mudaraba şirketlerine benzemektedir.

Eshamla işlem, belirli kayıt ve şartları bulundurduğu halde gerçekleştirilebilir. Bu kayıt ve şartları fıkıhçılar maddeler halinde ele alarak incelemişlerdir:

Birinci temel özelliği bir takım maddeler halinde ele alarak açıklayabiliriz:

1-İhraç edilen esham meşru mallar için konu olmalıdır. Üretim şirketleri mübah, helal üretim yapmalıdır. Kurulan hizmet şirketleri de meşru hizmetleri ifa etmek için kurulmalıdır. İçki üretimi gibi haram olan gayri meşru şirketler kabûl edilemez. Faizli bankacılık eshamı da müslümanlar arasında ribanın kabûlüne sebep olduğu için aynen riba haramlığı gibi haram kabûl edilir. Çünkü bu kurumların eshamına sahip olmak onun kazandırdığı günah ve isyana iştirak anlamına gelir.

2-Bazan anonim şirketler meşru gayeler için kurulabilir. Onların üretimi helal olan emtiadır. Genel iktisat için faydalıdır. Ancak onlar bu üretim faaliyetini yerine getirirken faizli bankalarla ilişki kurmak durumunda olabilirler. Bu ilişkilerden faizli sonuç çıkabilir. Sonuçta onların gelirlerine ve kârlarına faiz bulaşabilir. Bazı hallerde de onlardan kredi alma durumunda kalınabilir. Bu kredileri geri ödeme durumunda faizle karşılaşılabılır. Kaldı ki bu krediler üretimde de kullanılır ve sonuçta da kâr elde edilir. Bazı alış veriş işlemlerinde de faizli mübâdele söz konusu olabilir. Acaba bu şirketlerin eshamıyla işlem yapmak geçerli olur mu?

Paragrafin sonunda geçen soruyu şu şekilde cevaplamak mümkündür: Aslında bu şirketlerin eshamını almak ve satmak geçerli değildir. Fıkıhçılar “gayri müslim şirketlerle işlem yapmak mekruhtur. Çünkü malları ribadan soyutlanamaz. Müslümanlar İslâmî prensiplerin hem usûlüne hem de furûuna muhataptırlar. Evla olan hükme göre riba

işlemsine ortak olmak geçerli olmadığı gibi, onların şirketlerinden esham almak da geçerli değildir” görüşüne sahiptirler.

İstisnâî bir durum olarak, ulaşım ve elektrik şirketleri gibi kamu faydasına hizmet eden şirketlerin eshamını almaktan bahsedebiliriz. Mutlak anlamda bu şirketlerin eshamını almak onların genel faydalarını kısıtlamamak lazımdır. Toplumdaki bu müesseselerin yaptıkları hizmetler bir zaruretin giderilmesini sağlar. Bundan başka hizmeti üreten de yoktur. Elden geldiğince bu müesseseleri haram unsurundan temizlemek icab eder.

Bu müesseselerin hesapları çok ince bir şekilde tutulmalıdır. İnceleme yapılmaksızın yapılan bu eshamın aidatlarının hesaplarında haram unsuru olmamalı fakirlerin hiçbir hakkı yenmemeli . Fakat bu tip müesseselerde zekât hesap edilmez, öz sermayeden de zekâta itibar edilmez, hükümete ait vergi de ödenmez ise, bu şekilde yapılan her işlemde haram unsurundan bir nebze vardır. Bu unsurun bulunduğu şeyden faydalanmak ve onların eshaminin aidatlarından almak da haramdır.

Bu unsur, yaklaşık hesapların içerisinde de bulunabilir. Kumara yönelen vesileler, bu yönde icad edilen cihazlar. “Umumî belva” kavramının kapsamına girer. Üretim yolundan insanları mahrum etmeden haram engellenebilir. Küçük birikimlerle kurulan ticarî ortaklıklar bunlara bir alternatif olmazlar, mudaraba, içinde yaşadığımız ortamda güven bunalımı sebebiyle ağır risk altındadır. Üretim için malı başkasına vermek zimmetlerdeki fesad sebebiyle hayli risklidir. Özellikle yukarda ifade edildiği gibi bir çok küçük girişimciler birbirleriyle birleşerek güç birliği oluşturmaktan da mahrumdurlar. Fıkıhçılar istisna edilen bir çok işleri zamanın fesadıyla bağdaştırmaktadır. Anonim şirketlerin çoğunda ihtiyaç engellenir, eğer olursa, müslümanlara düşen ihtiyaç anında faizli kredi alımı yapan anonim şirketlerde işlem yapmamak ve mallarını faiz mukabili emanet vermemektir. Bu şirketler;

1-Özellikle tüm insanların hizmetlerini yerine getiren enerji şirketlerine has olabilir. Bu gibi şirketler insanlardaki sıkıntı ve meşakkati kaldırmak için kurulurlar. Ancak fetva tüm şirketlere teşmil edilemez. Bir şirket toplumun ihtiyacını, hayatî, zarurî , umumî giderlerini karşılayan bir şirket ise, mallarının oluşumunda riba işlemi varsa , nama yazılı eshamının hurmetine fetva verilir. Çünkü o, toplumun zararına bir konu teşkil etmez.

2-Genel ihtiyaçların karşılanmasında bireysel sermayeler yetersiz kalır Devletin sermayesi de onu gerçekleştirmekte yetersiz olabilir. Masrafların giderilmesi için faizle kredi alan, sermayesinin emanetinde faizli işlem yapan bir anonim şirketin varlığı ortaya çıkabilir.

3-«Umumî belvayı ve insanlardan sıkıntıları gidermek»kaidesine dayanarak «zamanın fesadı» ve «zimmetlerin harabı» insanları istisnai kararlar almaya sevk etmektedir. Zamanın fesadı, fışkın yaygınlaşması, şahitliğin adil olmaması gibi benzeri durumlar umumî belvayı doğurur. Bu sebepten şahitte tam bir adalet istendiği zaman, onu sağlamak mümkün olmayacaktır.

4-Kendi üretimlerini yerine getirmeye güçleri yetmediği ve birikimlerinin küçüklüğü nedeniyle alternatif bir imkâna sahip olamayan küçük pay sahiplerinin ferdî ihtiyaını karşılamamaktadır. Mudraba gibi diğer ortaklıklar böyle değildir.

5-Fetva, haram mala pay sahibi olup ondan faydalanmayı haram kabûl etmektedir. Onun miktarını belirlemek ve fakirlerden hakkı olanlara haklarını vermekle haramdan temizler.

İkinci Temel zellik:

Eshamı ihrac eden şirketlerin insanlar tarafından bilinip tanınmış olması gerekir. İşlemin doğruluğu ve temizliği onunla sağlanmalıdır.

nc Temel zellik:

Dinen mahzurlu olan işlemlerde bir bağlantı olmamalı: Mesela riba, garar, cehalet ve insanların mallarını batıl yollarla yemek gibi. Mşlman hem kârına hem de zararına eşit şekilde iştirak etmelidir. Kendisinde sabit bir kârın hasıl olmasını sağlayacak olan imtiyazlı hisse sahibi olmak geçerli değildir. Çünkü bu şer'an ribadır. Emek ve sermayede ortak olmaksızın kârlardan husûle gelen bir hakkın ödenmesi demek olan bir temettü' eshamını kabûl ,mşlman için geçerli değildir.

Çağdaş fıkıhlar, senetlerle işlem veya işletme şehadetleriyle işlemin hkm hakkında değişik görüşler serdetmişlerdir:

1.görüş:ağdaş fıkıhların büyük çoğunluğu işletme şehadetleri ve senetlerle işlemin geçerli olmadığına ayırım yapmadan hükmetmişlerdir. Konu hakkında düşünce serdeden fıkıhların bazıları şunlardır: şeltut, Muhammed Yusuf Musa, Yusuf el Kardavî, Abdülaziz Hayyat, Ali Sals, Sakih el Merzukî.

2.görüş: İşletme evraklarıyla işlemin geçerli olduğunu ve onlardan elde edilen kazancın da helal olduğu görüşünde olanlardır. Bu hususta adı geçen fakihlerden en meşhuru Muhammed Seyyit Tantâvî'dir.

İlk görüşün temel dayanaklarını iki maddede ele almamız mümkündür:

1-Senet, şirkete verilen bir kredinin varlığını belirler. Bu senet bir fayda mukabilinde belirli bir vâdeye mahsus çıkarılır. Vâdeye tahsis edilen ve şart koşulan fayda ,«Riba'n Nesie»erteleme faizidir. Faiz de Kur'an âyetiyle haram kılınmıştır. Âyet-i Kerime hem nesie'yi hem de faiz'i tazammun eder.

2-Bu karz şeklen bankaların vedia aktine benzer, karzın her türlü için bir fayda hesabedilir. Burada bankanın elinde tuttuğu vedia kastedilir ki o, emanet gibidir. Özellikle işletmelerde kullanılan bu meblağlar teminatıyla beraber misli ve faizi ödenir. Bu tip bir üretim kredisi cahiliyye devrinde de kullanılıyordu. İşte kitap ve sünnetle haram kılınan faiz de budur.

İkincisi: a)«Senet»şeklinde takdim edilen belgeler mudaraba çeşitlerinden birisidir. Bu meşru bir uygulamadır.

b)İşletme belgeleri şeklinde ortaya konulan işlemler fert ve toplum için fayda sağlayan belgelerdir. İşlemlerde esas olan helalliktir. Böyle olunca ondan elde edilen fayda da geçerli olur.

c)İşletme belgelerini devlet müsadeseyle şahıs satabilir. Ancak, muayyen bir ferdin yararlanması kastedilemez.

d)Bu belgelere sahip olan bir kimsenin elde edeceği fayda , hibe ve mükafat kabilindendir.

e)Bu işlem iki taraf arasında karşılıklı rıza üzerine bina edilir. Karşılıklı uzlaşma işlemi mubah kılar.

3.görüş: Şehadet(=belge) sahibi olmak demek ödül sahibi olmak demektir. Ödenen mal karzdır. Çünkü ödenmiş olan mal bankanın Mâlikine intikal eder. O ise Şer'an helaldir. Zira ödemede maslahat vardır. Mefsedet vehmedilir. Hükümler ise vehimler üzerine bina edilemez.

İşletme şahadetleri ikraz yönünden sınırlı bir faydayı getirir. Her karza sınırlı bir fayda konulması haram kılınmış olan ribadır. Ödül fayda değildir. Fayda kabîlinden olamayan ödülü de fıkıhçılar geçerli görmüşlerdir.

Tercih edilen görüŖe göre senetler bir faydayla ilgili olan karzdır. Yeni Ŗirket için nakdî bir mal verilmektedir. Onun sahibine de faizli bir fazlalık tahakkuk eder ki o faiz «Riba'n Nesie» dir. Bu Ŗekildeki senetleri almak ve tedâvüle koymak geçerli değildir. İsterse bu senetler anonim Ŗirketlerden çıksın, isterse de devlet tarafından piyasaya sürülsün değişmez.

Senetlere ve işletme Ŗehadetlerine gelince onlarda Ŗer'î mudaraba geçerli olmaz. Çünkü mudaraba sermaye sahibi ile mudarib arasında akdolunan bir Ŗirkettir. Kâra iki taraf da katılmaktadır. Zarara gelince, sadece sermaye sahibi onu yüklenir. Mudarib zararı yüklenemez. Çünkü mudarib emeği, gayreti ve düşüncesiyle ona ortak olmuştur. Eğer bunlarda bir Ŗekilde kusur ortaya çıkarsa kârın meydana gelmesi mümkün değildir. Buradaki işletme evrakları da mudarabaya aykındır. Mudarabada kâr düşünülmemiştir. İşletme kâğıtlarında zarar Ŗirket üzerine vaki olur. Mal sahibinin üzerine vaki olmaz. İşletme kâğıtlarının fert ve topluma sağladığı faydaya gelince, faydaların içinde ribanın olmaması düşünülemez. Ancak fert ve toplum arasındaki denge terettüb eden riba ile bozulmuş olur ve düşmanlıklar ortaya çıkar. İslâm dininin gayesi olan toplumun iktisadî dengesi bozulmuş olur. Riba esasına dayalı olan iktisadî yapı bu tip senetlerle tahrib edilmiş olur.

Arzedilen alternatif senetler selem ve istisna'vb esasına göre çıkarılır. Bankaların ve Ŗirketlerin arz edeceği senetler, faiz esasına göre işleyen banka senetlerinin alternatifi olmalıdır. Bu düşünce arazi imarı ve vakıfların ihyasında en geçerli bir alternatiftir.

Mudaraba senetleri ; bir tarafta mal sahibi , diğer tarafta emek sahibi vardır. kâra taraflar iştirak eder ancak zarar mal sahibine aittir. Buna "kirad" Ŗirkeki de denilir. Tasarruf hakkı emek sahibine aittir. Emek sahibi kazancından bir kısmını sermaye sahibine ayırır⁴⁷⁰. Fertler kendilerine ayrılan hisseleri yazılı bir senede ödenecek kıymeti kaydederler. Bu oluşacak olan üretimde ortaklık esasına dayanır.

⁴⁷⁰Nihayetü'l Muhtac,c.5,s.219-220

E. KIRAD VEYA MUDARABA'YA DAYANAN ŞİRKETLERİN FIKHİ

ESASLARI

1-Mudarabanın sermayesine genel bir katılım olmak ve alınan tüm senetler müsavî bir kıymete haiz olmalıdır. Senedi taşıyan meşru şekildeki genel paya sahip olur. Malik mülkünde kararlaştırılmış olan , satış, hibe, rehin, veraset, vb. bütün hak ve tasarruflara sahiptir. Senet isme sicilli olup, kâra da ortaktır.

2-Mudaraba akti icab ve kabûl esasına dayanır. Şartlar ortaya çıkarıldığında bir sınırlama konulabilir. İcab bu senetlerde isme yazılmakla mümkün olur. Kabûl ise senetlerin çıkış merkezi açısından muvafakat göstermektir. Senetlerde şer'an matlub olan bilgilerin tamamı yer anlamlı ve ilan edilmelidir. İslâmî esaslara uygun olarak dağıtılacak kârlar da belirtilmelidir.

3-Mudaraba senetlerinin menkul kıymetler borsasında tedâvülü de mümkün olmalıdır.

4-Senetin aslî kıymetini, kârdan belirli bir oram tahsis ederek tedricen yok etmek mümkündür. Senet sahibinin bunu geri reddetmesi, tedricî olarak miktarın ödemesi ile mümkündür. Durgunluk döneminde makul bir kâr payı verilir.

5-Yazılmış olan üyelerin sermayesini garanti altına alacak üçüncü taraf devlet olabilir. Üyeler zarara dahil edilmezler. Meşru kâr veya zarardan sarfi nazar ile noksanlaştırmaksızın kâmil anlamda mallarını iade eder. Senetlerin bu nev'i, üyeler için bir teşviktir.

Mudaraba Şirketlerine Dair Bazı Hükümler

Mudarabada sermayenin müsavî kıymetlere haiz paylara taksim edilmiş olması şer'an geçerlidir. Ancak bu senetlerin tedâvülüne, itfasına , sigortalamasına gelince üç başlık altında incelememiz mümkündür:

Mukaraza senetlerinin tedâvülünde şer'i hükümler:

Bu tip senetlerin tedâvülü, meşru olan işin başlangıcında ya da sonrasında mümkün olabilir. A- Meşru bir işe başlamadan evvel senetlerin piyasa fiyatlarıyla tedâvülü geçerli değildir. Çünkü senetler sermayedeki payı temsil eder. Sermaye nakitten ayrılır, zira para satışıyla bir kısmı fazl, ya da nesie faizi olarak ortaya çıkabilir. Para mübâdelesine mutabik olan bahis İslâm fikhının "**KAMBİYO**" hükümlerinde incelenmiştir.

B-Meşru olan bir işten sonra senetler tedâvül ederse, meşru varlıkların değişmesiyle hükümlerin değişmesi de meşru olur.

i.Eğer varlıklar deyn ise meşruluk iflas eder. Deyn olan senetlerin meşruluğu vardır. Senetleri deyn mukabilinde satmak geçerli değildir. Çünkü yapılan satış deyni deyn ile satmaktır.

ii.Eğer meşru varlıklar, fayda, nakit veya deyn ise bu senetlerin piyasa şartları içerisinde tedâvülü caizdir. Senetler çoğunlukla a'yan ve faydaları temsil ederler. Bu tip senetlerin tedâvülü alım satımı caizdir. İslâm şeriatının kuralları bu tip bir alış verişe mani değildir.

Esham ve tahviller menkul kıymetler borsalarında, satın alma gücünü temsil ettiği için, bir mal gibi alınır ve satılırlar. Menkul kıymetler borsalarının sayısı, borsalara kote ettiren esham ve tahvillerin miktarı, borsalardaki işlem hacimleri ülkelerin refah seviyelerinin işaretidir. Sermaye piyasalarının gelişmesi, ülkelerin iktisadî sistemine, siyasi rejimine, iktisadî sahada yer alan iktisadî birimlerin fonksiyonel bölünmesine para ve maliye politikaları, işletmelerin temettü politikası ve nihâyet tasarruf sahipleri ile iş adamlarının, yatırımcıların zihniyetiyle yakından ilgilidir. Sermaye piyasasında ağırlık tahvil piyasasının değil, hisse senetleri piyasasının olmalıdır. Tahvil mülkiyet hakkı vermez. Hisse senedi bu bakımdan tahvilden üstündür. Hisse senedi piyasasının gelişmesi sanai mülkiyetin yaygınlaşmasına, alt gelir gruplarına ulaşmasına imkân verir. Böylece refah millete mal olur, rejim ve servet düşmanlığı önlenir, “servet zenginler elinde dolaşan bir devlet” olmaktan çıkar.

Menkul kıymetler borsası, tahvil için yukarıda zikrettiğimiz mahzur dışında, İslâmî esaslar bakımından bir gayri meşruluk arzetmemektedir. Vesikaların alım satımı diğer bir ifade ile esham ve tahvillerin alım ve satımından esasta hiç bir fark arzetmemektedir. Yeterki İslâmî açıdan alım ve satım akitlerindeki husûlara riâyet edilsin.

Bunlara ilave olarak şunu da kaydetmek gerekir ki; son yıllarda popülarize olmuş, kâr ve gelir ortaklığı senetleri aslında hisse senedi değildirler. Zira hisse senetleri ellerinde bulunduranlara mülkiyet hakkı kazandırır. Kâr ve gelir ortaklığı senetleri (köprü, baraj hissesi) elinde bulundurana mülkiyet hakkı kazandırmaz. Bunlara sahip olanlar, kanun nazarında hiçbir mülkiyet hakkı talebinde bulunamaz. Kâr ve gelir olarak verilen de tahvil veya piyasa câri faizidir. Finansmandaki bir pazarlama tekniği icabi olarak tahvil diğer

alternatif plasman sahâlarına nazaran daha cazip kılmak için, birkaç puan fazla had verilir ve gelir vergisinden muaf tutulur. Yapılan iş hile -i şeriyedir.

İslâmî bankalarda fonların önemli kaynağı mevduattır. Onun önemi, eğer herhangi bir fon kullanılıyorsa İslâmî bankalarda olarak gerçekte mevduatlara maliyetlerden dolayı bir faiz ödenmez ancak kâr payı ödenmesi söz konusudur.

İslâmî bankalar için genellikle mevduat hesabının iki tipini açıklayabiliriz. 1- Talepte ödenebilir mevduatlar, mesela, cârî hesaplar, tasarruf hesapları ve adi mevduatlardır. 2- Yatırım mevduat hesapları

F. TİCARÎ KÂĞITLAR

İktisatçılar, içinde bulunduğumuz son çağı "kredi çağı" olarak tavsif etmektedirler. Onlar, beşeriyetin geçdiği dönemleri incelerken, TRAMPA ÇAĞI, PARA ÇAĞI, KREDİ ÇAĞI olarak iktisadî hayatı üçe ayırlabileceğini belirtirler. Kredi işlemleri fertler, şirketler ve devletlerin ihdas ettiği kanuni yollarla tamamlanır. Kredi işlemleri tüccar arasında ticareti geliştirmeyi kolaylaştırması bakımından son derece önemlidir. Ticarî kâğıtlar kanuni açıdan önemli kabûl edilenlerinin başında gelir. Onun özelliklerinden, fonksiyonlarından, nevilerinden, kendileriyle işlemlerin nasıl tamamlandığından , bu evrak ile yapılacak işlemlerin şerî hükmünün ne olabileceğinden bahsedeceğiz.

A. Ticarî Kâğıtların Mahiyyeti

Ticarî Kâğıtların Tanımı: Nakti bir hakkı temsil eden ciro yoluyla tedâvülû kabil olan belgelerdir. Sadece evraka sahip olunmakla ödeme derhal veya kısa vâdede tahakkuk eder. Ödemede para benzeri kabûl edilmesinde örfî unsur esastır. Giro yoluyla ticarî evrakın mülkiyeti birinden diğerine intikal eder. Evrakın mülkiyeti vekâlet yoluyla ifa edilebileceği gibi, rehin işlemi de yapılabilir.

B. Ticarî Kâğıtların Özellikleri

i)Paradan muayyen bir meblağı bir mekânda şahsa ödeme hakkını belirten bir belgedir. Bu özellik, bazı belgeleri ticarî evraklardan ayırır. Yükleme senetleri(=konşimento), ticarî eşyayı depolama senetleri, rehin senetleri, mala mukabil piyasaya sürülen senetler gibi.

ii)Kâğıtlar izinli olduğunda ciro gibi ticarî yolla tedâvülû kabil olan kâğıtlardır. Bu özellik , onun para gibi kullanılmasını belirtir.

iii)Ticarî kâğıtlar sadece ona sahip olunmakla ya da, kısa bir müddet sonra eda edilmesinin gerektiğini temsil eder. O, uzun vâdeden sonra ödemeyi gerektiren senetlerden ayrılır. Kârda, oyda, idare ve başka şekillerdeki ortaklıklarda pay sahibi olma hakkı gibi bir çok hakkı temsil eden haklardan ayrılır.

iv)Ticarî kâğıt borçları ödemeye, anlaşmaları yerine getirmeye müsait olan kâğıtlardır. Bu özelliği ile kâr payı ortaklığı senetlerinden ve gelir ortaklığı senetlerinden ayrılır.

1. TİCARİ KÂĞITLARIN FONKSİYONLARI

Yukarıdaki özellikleri taşıyan kâğıtlar sayacağımız fonksiyonları yerine getirirler:

i. Ticarî kâğıtlar, borçların ödenmesinde bir araçtır. Kredi veren onunla para olarak üzerindeki hakkı banka tarafından uygulanan iskonto yoluyla ödemeyi gerektirir.

ii. Ticarî kâğıtlar, kredi işlemlerini yerine getirir. Tacir, toptancıdan almış olduğu emtianın hesabını, elinde bulunduğu ticarî kâğıtlarla hesap eder.

iii. Ticarî kâğıtlar para kullanımı azaltır, bu ise enflasyonu önleyici etki doğurur.

iv. Ticarî kâğıtlar vâdeden dolayı borçlu için bir genişlik sağlar.

2. TİCARİ KÂĞITLARLA İŞLEMİN HÜKÜMLERİ

Bankacılık sektörünün en mühim işlerinden birisi de ticarî kâğıtlarla yapılan işlemlerdir ki; o da ticarî kâğıtların tahsili rehni ve iskontosudur. Bu işlemlerin gerçek anlamı ve şer'î hükmünün ne olduğuna konusunda önce, bu ticarî kâğıtların ihracına ve yazılmasına dair İslâm şeriatinin temel kuralının insan haklarını korumak olduğunu beyan etmek şarttır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim 'deki âyet mealen şöyledir: "*Ey iman edenler bir vadeye kadar borçlanırsanız onu yazın*". Bundan sonra onun şeri hükmünü ve onunla işlemin hakikatini beyana geçebiliriz:

Öncelikle; borçludan ödemeyi temin etmek üzere alacaklının yerine banka «vekâlet» eder. Bu vekâlet bir ücret mukabili olur. Banka burada ücretli bir işçi gibidir. İşin kapsam ve konusuna göre ücret tahsisi talep edilmiştir. Her hangi bir belirleme yapılmamış ise ücret, örf ile tayin edilir. Vekile ecr-i misil verilir. Karşı tarafın rızası olmaksızın borçları almakta birini vekil bırakmak geçerlidir. Şer'an vekâlet ücretini de almak geçerlidir.

İkincisi: Ticarî kâğıtların rehnedilmesi (İpotek) ipotek edenle ipotekli alacak sahibinin kendi aralarında ittifak içerisinde olmalarından ibarettir. İşlem, taraflardan birinin ciro etmesiyle tamamlanır. İpotek edenin zimmetine geçen borç için ertelemeyle tamamlanır. İpotek edenin zimmetine geçen borç için onun kıymetini tazmin edilmesi lazım geldiğini ifade eder.

Fikhî açıdan bu muamele deyni, deyn ile rehindir. Fıkıhçılar deynin deyn ile rehinde ihtilafli görüşlere sahiptirler. Dey'in rehinde Hanefî, Şafî, Hanbeli fikhçılarının çoğunluğu deynin rehnedilmesinin geçerli olmadığına ittifak halindedir. Çünkü ipotegi

teslime muktedir olunamayabilir; ipotekli alacak acaba tahsil edilebilir durumda mıdır yoksa değil midir ? Bilinmez⁴⁷¹.

Yukarıdaki paragrafa göre İslâm bankacılığında borçlulukda rehin gibi ticarî kâğıtlarının kabûlüne geçerlilik verilmiştir.

Üçüncüsü: Ticarî kâğıtların iskontosu hakkındaki işlemin fikhî keyfiyeti«faizli bir karz»dır. Müşteri bankadan karşılığını mal cinsinden ödemek üzere belli bir meblağı almıştır. O ticarî kağıdın bedeli mesela 900 lira olsun kağıdın kıymeti olan meblağ 1000 lira olarak ödenir. Bu ödeme esnasındaki fazlalık haram olan kredi faizidir. İslâmi bankacılıkta bu tür işlemler geçerli değildir.

3. ÖNEMLİ TİCARÎ KÂĞITLAR

Ticarî kâğıtların en önemlileri şunlardır: Çek, Poliçe ve izin verilmiş senetlerdir.

1. Çek

Çek, mevduatın kayıt yoluyla tedâvülünü sağlayan bir vasıtaadır. Ödemeler araya efektif para girmeden kayıt yoluyla başanılır. Bu suretle para arzı aynı kalır. Çek âdetinin yayılması efektif paraya kıyasla daha pratik bir ödeme şekli olduğundandır. Çek'in yaygın olarak kullanılması ekonominin gelişmişliğinde bir ölçü olarak kabûl edilir. Çekin en yaygın olduğu alan, firmalar arası yapılan ödemelerdir.

Bildiğimiz "çek", parayı transfer etmesi için bankaya verilen bir talimattir. Bu türden transfer ne denli kolay ve ucuz olursa, çekler, mal ve borç ödemelerinde o ölçüde yaygın kabûl görecekler ve para biçimi alan mevduatlar kaydi para olarak adlandırılacaklardır. Çekler bir bakıma, eski dönemlerin ticarî bankalarının çıkardıkları banknotların çağdaş karşılığıdır. Bir banknotun elden ele geçmesi, bankaya karşı olan talep hakkını taransfer etmesidir.

⁴⁷¹Bedai'ûs Sanai',c.6,s.135, Tebyinü'l Hakayık.c.6,s.69, Muğni'l Muhtac,c.2,s.122, El Mûhezzeb,c.1,s.316, Keşşafü'l Kına'c.3, s.367 .

Mâlikî, Şafii satışı geçerli olan her şeyin rehni de geçerlidir, kaidesine göre amel ederek satışı geçerli olduğu için rehmin geçeliliğine hükmettiler. İlke olarak Şafii ve Mâlikî mezhebinin görüşleri tercih edilen görüşlerdir. Çünkü onlara göre deyni satmak geçerlidir. Teslime muktedir olamama sözüne gelince, bu doğru olmayan bir sözdür. Çünkü ticarî kâğıtlar tedâvülünün özelliği gereği sürekli bir fayda sağlamakta ve o nedenle güven vermektedir.

Çekin nakten tahsili halinde para bileşimi değişmekle beraber toplam para arzının yine aynı kalması keyfiyeti banka bilançoları vasıtasıyla ortaya çıkar. Bu vesile ile Merkez Bankası'nın ve onun takas odasının mevduatın tedâvülünde rölü önemlidir.

Merkez bankası esas itibariyle para arzını kontrol eden bir bankadır. Emisyon yetkisi bu bankaya verilmiştir. Merkez bankaları hazineyi doğrudan ,özel sektörü ise bankalara açtıkları krediler kanalıyla dolaylı yoldan finanse ederler.

Ticârî bankaların ana kaynağı mevduattır. Fon kaynağını oluştururlar Bu tip bankalar kredi yanında kambiyo işlemleri, borsa işlemleri, emanet bırakılan esham ve tahvilin idaresiyle, istikraz işlemleri, havâle işlemleri ve kasa kiralama işlemleriyle meşgul olurlar. İş bankaları tahvil çıkarmak suretiyle fon temin ederek ticaret, sanayi, maden, ulaştırma sigorta v.s. kesimlerde teşebbüs kurup işletmeler veya mevcut teşebbüslerin sermayelerine iştirak ederler.

2. Poliçe

Geçen yüzyılın sonlarına kadar faydalanılan alacak senetlerin en önemlisi "poliçe" idi, poliçe keşide edilmesi yolu ile yapılan kambiyo işlemlerine ise "Keşideli Kambiyo"denilmektedir. "Poliçe, havâle kılığına bürünmüş bir borç vaadidir"⁴⁷². Dışarıya para göndermek isteyen bir kimse, satın alacağı poliçe veya çeke mukabil kendi memleketindeki bir bankaya yabancı paraya tekabül eden miktarda millî para yatırır. Bu poliçe veya çek, bankanın ödemenin yapılacağı memleketteki muhabir veya varsa şubesi üzerine ve para gönderilenin lehine, yabancı memleket parası cinsinden tanzim ederek keşide ettiği bir ödeme emridir. Poliçe veya çeki alan kimse, bunu alacaklısına gönderir. Alacaklı da, poliçe veya çeki muhabir banka veya şubeden kendi millî parası cinsinden tahsil eder⁴⁷³. Tanımından da anlaşılacağı gibi İslâm fıkının ilgili olduğu iki alan, adı geçen işlem ile ilgilenmektedir. Bu alanları Kambiyo işlemine tekabül eden "Kambiyo" ana başlığı altında "Havâle" alt başlığında incelenebilir.

3. İzin Verilmiş Senet

İzin verilmiş senet «emre tahsis edilmiş senet»lerdir. Kanuni bir tahditle belirli bir şekilde uygun olarak yazılmış olan belgelerdir. Bunlar muayyen bir şahsın , muayyen bir

⁴⁷²Naci KINACIOĞLU , *Kıymetli Evrak Hukuku*, 4. bask., Ank-1993, s.127

⁴⁷³Feruh ÇOMİFKÇİ , *Bankalarda Kambiyo İşlemleri ve Muhasebe*, Ank.1971, s.29

tarihte , muayyen bir meblağı bizzat başka bir şahsa veya hamiline ödenmek üzere belge tanzim etmesidir. Krediyi alanın talep anında muayyen bir meblağı ödemeyi veya muayyen bir şahsa bizzat veya hamiline ödemenin yapılmasını taahhüt eder. Senet alacaklı için mutlaka yeterli bir teşhis vasıtasıdır. Emre yazılı senetler , hamiline yazılı sentlerden farklı olarak hak sahipliğinin ispatı için yalnız başına yeterli değildir, bunun yanında ayrıca alacaklının senetten anlaşılması gerekmektedir⁴⁷⁴.

13-FAİZLİ İŞLEMLER

Kişilerin özellikle de dini bir kaygı taşıyan kimselerin yapacak oldukları ödemeler için dikkatli olmaları gereken en önemli husus faizli işlemlere dalma zorunda kalmadan ihtiyaçlarını giderebilmeleridir. Varisi olduğumuz eski fıkıh kitaplarımızdan hayat ve hareket asrı olan çağımıza uygun biçimde hükümleri çıkarmalıyız. Fıkıh kitaplarında ayrı bahisler altında incelenen Mudaraba, Murabaha, Daman, Selem gibi akitler servetin çoğalmasında tercih edilen yollardan bir kaçısı olarak görülmektedir.

Normal banka işlemlerinin işleyiş tarzında faizli işlemler cârî ve tabîî bir haldir. Oysa İslâmî Bankacılık'ta şer'î bir murakabe söz konusu olduğundan faize bulaşmaktan şiddetle çekinilmektedir. Parasal, finansal işlemler dini kuralların gerektirdiği ölçüler dahilinde yürütülmektedir. Bugünkü ortamda bankalarda İslâmî kaygılarla en ufak bir münasebet yoktur. Bankacılık işlemlerinin cereyan ettiği muhitlerde dinden bir şey kabul edilmez ve düşünülmez bile. Orada tamamen iktisadî ve malî kanunlar uygulanır.

Bu açıdan faizli bankalar ahlâkla ilişkili olmaları tartışmalıdır. Onun birinci ve sonuncu hedefi kârdır. Başlangıçta kredi(=karz) vermek için yaygınlaşmış veya -emanet bırakma-daha sonra muayyen bir beklemeğe ihtiyaç duyulduğu için mali bir faiz kazanma gayesi güdülmüştür. Daha sonra başkalarına ihtiyaç duyulduğunda kredi vermek suretiyle devretmek bir maişet ve üretim biçimini almış. Bu esas üzerinde kredi alma, kredi verme işlemleri uygulanmaya başlamıştır. Bu uygulama esnasında, müddetin tamamlanmasından sonra mukrize(=kreditöre)bir fayda temin ederki bunun tahakkuku, kredi verenle alan arasında uyuştukları bir oran ile gerçekleşir. Kredi alan aldığı krediyi belirli bir müddet ve oranla bir başkasına karz olarak verebilir. Bu ameliye ile toplumun tamamını iktisaden tahrip eden paradan para kazanma olayı gerçekleşmiş olur. Sermaye sahiplerinden

⁴⁷⁴N Kınacıoğlu, AGE, s.52-53

toplanılan komisyonlardan vaki olan nema bizatihi haram ve kredi alanlardan komisyon ödenmesi haraba kaymış olur. Sonra bu tahribat ve zarar tüm toplumu sarar ve denge bozulmuş olur.

Bu açıklanan izahattan da anlaşılacağı gibi banka işlemlerinin asıl hayat kaynağı borçların kiraya verilmesidir. Bunu üretim faaliyetine girmekten kaçman , tehlikeye katlanamayan kimselerin yapacağı iş gibi görmek şeklinde izah edebiliriz. Mesela ticaret gibi. Ancak, ticaret hırslı olmayı gerektirir. Verdiği krediden bir fayda temin etmeye yönelik beklenti içerisine girer. Böyle olunca helal olan ticaret harama dönüşmüş olur. Haram olan riba da helala dönüşmüş olur. Oysa Allah«*ribayı haram, alışverişi helal*» kılmıştır⁴⁷⁵.

Öncelikle bankaların üzerine bina edildiği temel unsur, sırf riba nedeniyle kazancı haram etmiştir. Ancak iktisatçılar bankaları bir başka konuma devretmekten aciz kalmışlardır. Zira bankalar bol miktarda sermaye birikimini temin etmişler ve çeşitli meşruiyyet zeminlerini oluşturarak, ihtiyaç duydukları gerekli maslahatı ifa etmişlerdir. Bu yolla bankalar bilfiil sermayenin artırılmasında bir vasıta olduğu gibi, yeni bir dönemin başlamasında da önemli rol oynamaktadırlar. Her nekad bu fonksiyonları yerine getirmiş olsalar bile yukarıda geçtiği gibi haram olma özelliğini de korumaktadır.

Bankalar mal ve ödülü meşru bir şekilde vermeyi arzu ettiklerinde kâr ve zarar karşılıklı olarak tazmin etmede ortak gibi olurlar. Tazmin olunan karz ile talep edilen sermayenin bir de bir ödülü olabilir. Faizli bir şekilde krediye yönelmek iktisadî bir meşruluk içerisindedir. Daha sonraki iktisatçılar kârlılık ile meşru bir çokluğu ifade etmede bir tezat teşkil eden faiz fiyatını eklemekle açıklamalar yaptılar. Onun genel anlamda gelişmenin bir unsuru olduğunu açıkladılar. İktisat bilimiyle ilgili derlerde de böylece okutuldu Üretimin oluşmasında en etkin ve en uygun unsurun faiz oranının sıfıra gitmesidir. Ancak riba ve kurumları iktisat üzerinde en sağlam kurumlardandır. Hatta bu kurumlar öylesine yaygındır ki; toplumu ondan kurtarmak mümkün değildir.

⁴⁷⁵Bakara Sûresi, Ayet:275

14-Faizli İşlemlerin Tenkidi ve Doğurduğu Sonuçlar

Yukarıda anıldığı gibi, faizli bankacılıkta üretim fonksiyonunu yerine getirmek iş sahiplerinin faaliyetlerine engel teşkil etmektedir. Faiz iktisadî canlılığı sağlamada bir baskı unsuru oluşturmaz. Bu da iktisat üzerine olumsuz etkileri doğurur.

Bu tip işlemlerde inceleme yapan kimseler son derece önemli sonuçlar ortaya çıkarabilirler, öyle ki; faiz tüketiciden başka birinin ödemediği ancak bankanın ele geçirdiği bir fazlalıktır. Fakir ve ödeme kudreti olmayan bir fert bu olumsuzluğa tahammül edemez, bu fazlayı meşru yükümlülüklerinden hesap etme zorunda kalır. Yüklenilen bu fazlalık ile üretimdeki malın maliyetini artırır. İşin sonunda tüketiciyi zor duruma sokar. Zira o, satın alma gücünü sınırlandırmış ve düşürmüştür. Sabit girdilerin altında ihtiyaçları karşılamaya çalışır ya da gelişmeyi yavaşlatır. Fiyatlardaki artış, bankalardaki faiz fiyatları yüzündendir. Olay basit tüketicilerin zengin varlıklı banka sahiplerine ödeyeceği kötü bir vergi olarak intikal eder. Sonuç itibarıyla toplumda dağılım dengesizleşerek tabakalaşma ortaya çıkar.

Meşruiyetini önemsemeyen ve kendisini onunla faydalandırmayan kimseye gelince onu kar kabul etmiş ve bankanın faiz ödemesinden hiç bir şekilde şikayetçi olmamıştır. Öyleki toplumun ona meşruiyet vermesini zorunlu bir toplumsal ihtiyaç kabul ediyor. Bazı görüşlere göre bu, toplumun yararıyla direkt ilgilidir. Devletin iktisadî canlılığı sağlayabilmek için süratli bir şekilde faizi meşru kabul etmeli ve ona mani olan bütün engelleri gözardı etmelidir.

Benzer şekilde bankalar uzun vadede meşru, mali işlerden çekildiğinde topluma büyük bir zarar ve malları üzerinde korku verecektir. Muayyen zamanlarda ikraz olayı ortaya çıktığında eğer sadece vade uzatılırsa yalnızca bileşik faiz ifade edilir. Öyle ki; bu birikmiş bileşik faiz, iflasa, durgunluğa, toplumu gayri meşru zararlı yollara yöneltmeye neden olarak toplumun daha büyük bir zararına neden olur.

Faizle işlem yapmakta olan iktisat uzmanlarına göre dolaylı ve dolaysız, çağdaş devlet iktisadının tarif ettiği konjonktürel ortama bir sebep teşkil eder. Buna dönemsel iktisadi açık adı verilir ki; ansızın dünyayı iktisadî bir buhran sarar, zaman zaman bu tehlikeli bir kıtlığa dönüşür, yaş ve kuru ne varsa etkilenir. Buna sebep faizli işlem esasına göre bina edilen iktisat politikaları görülür. Zira faiz esasına dayanan işlemlerin gereği bankalar ve sermaye sahipleri -çalışmalarında en büyük faydayı temin eder-talep artana kadar mallarını tutarlar, gelecekte yükselecek olan faiz fiyatını beklerler. Faiz fiyatındaki

yükselme bir dereceye kadar yükselir ki orada iş sahibi insanlar, spekülâtörler bir kazanç ve kâr elde edemezler. Bankalardaki sermaye sahipleri şart koştukları faiz fiyatları onların kârlarını mass eder, iş adamları kâr karşılığından mahrum kalırlar, gelecek için iş ve üretimden vaz geçilir, birçok sınai sektörü sıkıntıya girer ve birçoğu da kapanır, binlerce işçi uzaklaştırılır, işsizlik yaygınlaşır, piyasada satınalma gücü azalır, mallara talep önemli ölçüde azalır. Sermaye sahipleri ve bankalar faiz fiyatını bu sefer de düşürürler, sınai ve ticaret erbabı işçi kabul eder ve iktisadın düzelmeye yöneldiği yeni bir dönem başlar, takdim edilen son duruma yakın bir şekilde son bulur. Birbirlerini takip eden dönemlerde tüketiciler ve işçiler zarara ve daha da kötü durumlara düşer olurlar. İzah etmeye daha bir çok örnekler vererek faizli mualelere dayanan menfi etkileri hem ülke çapında hem de dünya çapındaki ekonominin nasıl yavaş yavaş gücünü kestiğini izah etmeye muktediriz.

a) Enflasyon

Mevcut mal ve hizmetlerin nakit paranın fazla olmasından dolayı iktisadî üretimin bozulmasıdır. Zira, adi bankalardan arzedilen bir fazlalığı devlet elinde bulunan merkez bankası, mallardan daha fazla olan faiz fiatlarını artırmak surtiyle massetmesidir. Adi ticaret bankaları dönemsel olarak, kâr kaynağı olan faaliyetlerle meşgul olmalarından dolayı, piyasadan fazla olan malları çekmeye yönelmektedir. Bunu temel alarak dönemsel olarak faiz fiyatı artar. Bu artış toplumun bütününe yeni bir fiyat olarak yansır. Bu durum peşpeşe zincirleme olarak enflasyonun artmasına neden olur ve paraların alım gücünün noksanlaşması anlamına gelir.

b) İşsizlik

Faizli faaliyet yapmak adi ticaret bankalarının fonksiyonlarından değildir. Tüm toplum bireyleri için meşru olan çok sayıdaki işlerin tatil edilmesine neden olacaktır. Bunun en önemli ve büyük nedeni, faizin ve sermayenin geri dönmesini tazammun ettiği için meşru kârın takviyesine yönelik faaliyetlerdir. İktisadî faaliyetlerin canlılığının sağlanmasına engel teşkil etmede bankaların yüksek faiz uygulamalarının neden olduğu daha önce izah edilmişti. Faiz fiyatının artışı birçok iş fırsatlarının kaybolmasına neden olmaktadır. Ortaklık esasına göre bir banka, ekonomiye musallat olan faiz kılıcından uzak bir üretim faaliyetine cesaret etse ya da, toplumsal hedeflerin gerçekleşmesinde katılımcı bankanın hedefleri garanti altına alınmıştır dense, İslamî bankaların yapmakta olduğu dönüşümde olduğu gibi, İslam'da sermayenin fonksiyonunu en doğru biçimde anlamının ışığında dönüşüm sağlanır.

c) Gerikalmışlık

Fakir devletlerin farklılaşmalarını anlayabilmek için bir çok sebeplere dönmek ve araştırma yapmak gerekmektedir. Ancak insanların pek azı bunun sebeplerinin emperyalist ülkeler tarafından ortaya konulan dünya iktisat sistemi olduğunu bilmektedirler. Emperyalist ülkelerin birbirleriyle yarışması sonucu, onların işgal kuvvetlerine boyun eğre hale gelmişlerdir. Dünya ekonomisinin işleyiş esasını koymada ortak görüş bildirmekten uzaklaşlmıştır ki:bu sistem«büyüme»şeklinde belirtilmiştir. Büyüme teorileri gerçekten öncelikle üretim ve doğal alt yapıların geliştirilmesi için borçlanmaya dayanır. Bundan başka bilinen büyüme teorilerine göre mutad olduğu üzere ihtiyaç duyulan sanayi maddelerini ihtiyacı olan ülkelere yüksek bir fiyatla satarlar ve sanayi ürünlerinin fiyatlarını diledikleri şekilde serbest bırakırlar. Bu, ilerleyen ülke ile fakir ülkeler arasındaki uçurumun daha da fazla açılmasını sağlar. Bu ortamın gelişmesinde büyük dünya bankalarının çok sayıda uluslara arası şirketlerin payları vardır.

Felaketler ve varisi oldukları sıkıntılardan kurtulma baskısı altında gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere belirli aralıklarla faizle borç alma talebinde bulunmuşlar, gelişmiş ülkelerin binalarına ve gelişmişliklerine tamah etmişler, sadece toplumsal geleneklerine kötü tüketim alışkanlıklarını kendi ülkelerine nakletmişleridir. Sonuç itibariyle fakir ülkelerin gelişmiş ülkelere olan borçları katlanarak artmış ve 1986 nın sonunda bir katrilyon dolara ulaşmıştır. Ödeme güçlüğü çeken bazı ülkeler faizleriyle birlikte bu miktarları parçalara bölmüşler ve aldıkları kredileri üretimi geliştirmeye yöneltmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin yerli ve yabancı fon sağlayan kurum ve kuruluşlara olan borç faizleri olmasa onların zaman içerisinde geliştirdikleri üretim biçimlerinden sağladıkları gelirleri ve aldıkları vergilerden oluşturdukları bütçeleri açık vermeyecek ve kendilerine yeterli hale gelebileceklerdi. Bugün için borç faizlerine ayrılan kaynaklar potansiyel üretimden yemek gibi bir sonucu doğurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere özellikle alt yapı noksanlıkları, bugünkü yatırımları ve potansiyel üretimi olumsuz etkilemektedir. Tüm bunların müsebbibi gelişmekte olan ülkelere uygulanan faizli iç ve dış borçlardır. Borç ticareti, borçlanma vasıtasıyla tahakküm ve otorite kurulmasını -Faizli bankalar-dolayısıyla geri kalmışlığı takdis eder. İşsizlik ve durgunluk yaygınlaşır, fiyatlar yavaş yavaş artarak tehlikeli boyutlara ulaşır ve mallar zenginlerin ellerinde temerküz etmiş olur. Dahilde ve hariçte faizli bankacılık işlemlerinin sürdürülmesi sonucu sayılamayacak günahları da müjdelemektedir.

Önceki paragraflarda açıklanan tüm konular bankacık sisteminin faizli işlemlerinin tenkidi bakımından yeterlidir. Son zamanlarda bankacılık vasıtasıyla zenginleşmiş ülke yoktur ancak o, dönemsel bir gelişme ve değişiklikte etkili olabilecektir. Mesele sadece onunla sınırlı değildir. Bankalar başlangıçta insanların servetlerini zayi' ve telef olmalarından koruma görevini üstlenmiştir. Bankacılık sektörünün dünya ulusları arasındaki mübadelelerdeki rolü kaçınılmazdır. Ticarî mübadelelerde ve devletlerin ödeme hizmetlerinde kolaylık sağlar, bankalara mahsus bu uygulamalarda dünya zenginleşmiş olamaz. Öncelikle şunu söylememiz gerekir ki, bankacılık bir zarurettir, biri üzerine havale yapar, hesap gıyabında tahakkuk ettirir. Onun sosyolojik ve iktisadî gelişmenin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bilim adamlarınızın kabul gören görüşüne göre tüm sanat ve emek toplumdan soyutlanamaz. O, herkesi muhatap alan sosyal ve iktisadî sistemle ifa edilir. Özellikle de bu sistemle... Bankacılık işlemlerine bu açıdan izin verilmiştir. Fıkhen, bir açıdan farz-ı kifaye dairesine dahil etmek yerinde olacaktır. Nitekim müslüman ilim adamları -bu zarureti keşfettiklerinde-şer'an haram olan işlemlerden faizli bankacılık tecrübesiyle yüz yüze geldiler, yıkıcı etkileriyle muhatap olduklarında ona alternatif müesseselere yol verecek icthat faaliyetleri yapmak zorunda kalmıştır. Kesin ifadelerle yasaklanmış olan faizli işlemlerden zaman elverdiğince kendini uzaklaştırmak ve sonra âdî bankaların tatmin etmediği ve toplumun ihtiyacı olan diğer bankacılık hizmetlerini yerine getirmek böylece mümkün olmuştur. Ancak bu alternatif bankacılık hizmetleri sadece uhrevi kaygılara sahip müslüman zenginlerin iş ve işlem yapacağı özellikli bir banka değil diğerlerinin de -uygun ise- işlemlerini yapabilecek bir banka halindedir. Müslüman alimler kırklı yıllardan günümüze kadar, beldelerimizdeki faizli banka düşüncesini kapsayan bilgileri de kapsayarak alternatif İslamî bankacılığı ikame etmek vacip bir hal almıştır. Buna göre : Riba İslam'da şiddetle haram kılınmıştır. Allah fazcılık yapanlarla savaş halindedir. Bunu bir başka şeylere yapmamıştır. Dolayısıyla geçen ayetler fazciliğin en büyük günahlardan biri olduğunu ortaya koyar. Ancak bunu çeşitli şubelere ayırmak da mümkündür.

Yukarıda geçtiği gibi, ribayı haram kılınmıştır. Bununla, hayatın potansiyelinden onsuz yararlanma kastedilir. İş, tabii bir ortamda yürütülmelidir. Ancak sadece hayatı alakadar etmez. Belki benzeri durumların hazırlanmasıyla ona ulaşılır ve toplumun tüm fertlerinin mutluluğunun ve hizmetinin, üretimde gerçek sermayenin dolanımının sağlanması mümkün olur.

İslâmî Bankalar'ın inşasında ribaya varacak olan yolların kesilmesine dikkat edilmektedir. Toplum fertleri arasındaki farklılıkların artması ve zenginlerin yararına sömürünün oluşması ve bireyler arasındaki uçurumun derinleşmesini önler. Yüce İslam ahlakından malî işlemleri ayırmakla , zenginlerin bencilliği takdis edilmiş olacağından, fakirleri zenginlere feda etme gibi menfi tutum ve davranışlar toplumu kemiren birer kurt gibidir. İşte bunun önüne geçmek amaçlardan birisidir.

15-İslâmî Kurallar Işığında İslâmî Bankacılık İşlemleri

Bankacılık işlemleri İslam'ın erken dönemlerinden beri var olagelmıştır. Hz. Ömer kişilere ve iş adamlarına ihtiyaç duydukları kredi temin etmek üzere Karz-ı Hasen'i verecek Beytü'l Mal'ı kurmuştu. Kâr banka ve tüccar ile taksim edilirdi. Daha sonra Abbasi döneminde, bankaların sayısı artmış ve Cehbeze diye anılmaya başlamıştır. Bu bankalar sadece mevduat toplumlar aynı zamanda iş adamlarına kredi verirler, çek ihraç eder ve kabul ederler, poliçe yahut kambyo senetleri, sakk ve süftece diye bilinen kendine mahsus araçlar kullanırlardı. Bu tip işlemler İslam bankacılığının temeli ve başlangıcı olarak kabul edilir. Bu bankaların işleyişi günümüz bankacılık işlemleriyle aynı prensiplere dayanmaktadır. İslâmî bankacılık işlemleri gördüğü fonksiyonlar itibarıyla ,vergi ödeme ve üretim gibi

A.Cârî Hesaplar

İslâmî cârî hesapları temel olarak, İslâmî banka mevduatları için banka transferleri süresine veya imzalı çek ödemeleri, normal millî ve beynelmîl kliring sistemlerinde sunulan hizmetlerin takdimi şeklindedir. Bu hesaplar talepte ödenebilir ve böyle hesaplarda faiz değil kâr kabûl edilir. Geleneksel banlarda bilindiği gibi faizin başlangıcına esas olan tarih bu hesaplarda uygun görülmez. İslâmî bankaların sermayesi İslâmî cârî hesapları tutanların taleplerine tam olarak uyanlardan sağlanır. Faizsiz kredi olarak bilinen bu hesap tipi (karz-ı hasen) bankaya yatırılan hesaplardan kaynaklanır. Önce para mevduata olarak yatırılmış parayı kredi olarak verir. İkinci olarak ödünç alan durumundadır. Bir hesaba dayanarak çekler imzalandığında, hesap ödünç alan ve banka ödünç veren durumunda olur. Dövizde cârî hesaplar, esas olarak Amerikan dolarları, birçok İslâmî bankalarda açılabilir. Şüphesiz bu, yurtiçi dövizleri bir bankada bulundurmada cârî hesapları açmanın fırsatı olarak belirtilebilir.

B.Cârî Hesaplarda Kâr Payı ve Ödemeler

Normal olarak birçok İslâmî bankalarda faiz ödemeleri veya masraf ödemeleri yoktur. Ardışık altı aydan daha aza olanlar için temel alınacak olan kâr paylarını sınırlamak mümkündür. Müdî, kredi veren için bir kâr payı vermeyi kabûl etmiş hem borcun miktarı üzerinde bir indirimin hem de Peygamber'in söylemine uygun olarak herhangi bir tarafa sıkıntı vermemiş olur: **"Sizin en hayırlınız,mümkün olan en iyi şekilde borçlarınızı ödeyeninizdir"**. Bununla beraber, fıkıhçılar ,bu uygulama üzerinde iki bağlayıcı ictihatta bulunmuştur:1-Kredi kotratında bir bedel(tazminat)meblağının şart koşulmasını ve 2-Bu işlemin genel bir uygulama olmaması diğer taraftan o, İslâm hukuku ışığında yasaklanmış hilesiz bir kredi sermayesinin bedelinden daha fazla olmayacaktır.

Diğer bankalarda cârî hesap hizmetleri için müşteri masrafları alınmasına rağmen bu tip bankalarda alınmaz. Yapılan masraflar minimum bir seviyede tutulmaya çalışır. Böyle hizmetler maliyetin bedelinde daha fazla dalgalı faiz dengesinden kaynaklandığı için bankanın kârlarına eklendiğinden dolayı masrafsız olabilir. Bu sebepten bankaca tutulan hesaplar bazı denkleştirme türlerinde olduğu gibi bazı fıkıhçılar tarafından gör önünde tutulmuştur. Bunun gibi izin verilmediği için faizin şeklini değiştirerel kabûl edildiği iddia edilir.

C.Tasarruf Hesapları

Bir İslâmî ticârî yatırım bankasında, mutat tasarruf hesapları(mevduat terimini de kapsar)talep anında ödenir. Her iki sistem de hemen hemen farksızdır. Bir İslâmî bankada, bir tasarruf hesabı açıldığı zaman bir istisna kaydedilir. Müdî isterse toplam mevduat faizini bankaya devredebilir. Faizin yasaklanmış olmasından dolayı, kârlar (veya zararlar) kısa dönem finansal işlemlerde mevduatların bu tiplerinin belirli kısımları faize bağlı olarak gerçekleştirilir. Eğer müdî bu hakkını devretmemeyi tercih ederse , tasarruf hesabı cârî hesaba benzetilerek sürdürülür. Hesap cüzdanı kullanılmış ise de böyledir. Tasarruf hesaplarının kârları sabit yatırım mevduat hesaplarının kârlarından normalde olan azdır. Bu sebepten tasarruf mevduatları talep anında bankadan birkaç günlüğüne de çekilebilir.

D.Yatırım Mevduat Hesapları

Yatırım mevduatı hesapları,"İslâmî katılma hesapları" olarak bilinen hesap türüdür. Uygulamada, iki tür yatırım hesapları mevcuttur: Belirli ve belirli olmayan

Birinci kategoride, mûdî otoriteler özel projeler veya sektöre toplam mevduatları bankaya yatırır. Bu sebepten bu hesaplar bazan “şartlı” veya “sınırlandırılmış yatırım hesapları” adıyla anılır. Çünkü onlar belirli sektörlerle veya projelere tahsislidir. İslâmî bankalar mûdîlerinkilerle beraber kendi fonlarının bir kısmını yatırabilirler ve bu durumda onlar bankada açmış oldukları hesaplar oranında kâr/zarar payları alırlar. İkinci kategoride mûdî, İslâmî bankaya verir, şartsız olarak, otoriteler toplam mevduatı bir yatırıma yöneltir. Sektör veya Proje olarak bir tahdit koymazlar. O, tüm finansmanı İslâmî prensiplere uygun şekilde dağıtmaya razı olur ve bankanın yatırım kriteri içinde mütalaa edilir. Bu hesaplar, kısa dönem periyotları içerisinde 3,6,9,12 aylık bir sıralamayla tiplerine bakılmaksızın tutulur. Beş yıllık uzun dönem için de tutulabilirler.

Diğer bankalardan farklı kârlar uygulanabilir. Küçük tasarrufları teşvik için daha yüksek oranda kâr payı ödenebilir. Bu kâr payları yine aynı amaç için aktüel banka faizinden fazla olabilir.

E.Garantiler, Transferler ve Tahviller

Bu hizmetler, tahviller, garanti mektupları, kredi mektupları, seyahat çekleri, para transferleri, döviz işlemleri, kiralık kasa gibi faaliyetleri kapsar. İslâmî banka zahmetsiz haberleşmeyi, geniş bir masrafa girmeksizin sağlamak ve bankaların görebileceği tüm faaliyetleri ifa etmektedir. Bununla beraber, altın veya değerli metalleri müşteri adına alıp satma işlemlerini de yerine getirir. İslâmî banka bir acenta olarak kapasitesine göre bir komisyon masrafı alabilir. Bu İslâm hukukunun öngördüğü kanuni bir oran dahilinde olmaktadır.

i)Garanti Mektupları

Prensip olarak, İslâmî bankalarda münakaşalo olmayan işlerde garanti mektuplarını kabûl edebildiği gibi, ihraç da edebilir. Garantinin miktarıyla orantılı bu hizmetlerde masrafsız bir durum ile ilişkili İslâm fıkıhçıları arasında ihtilaf vardır. Beşerî hizmetler olarak masrafsız sunulan bu hizmetler, kârsız bir anlaşmadır. Geleneksel görüşlere göre , İslâm bankaları orantılı olarak alınmasını önlemiştir. Onlar bu hizmetleri karşılıksız riskler kapsamına alarak yorumlamışlardır. Bununla beraber, bu fıkıhçılar, bankaya sigorta olmaya ve açık oransal bir şeyi kabûl etmesine ya da toplam komisyonun büyük bir meblağ ise ya da tüketici tarafından toplam olarak hesap ediliyorsa alınmasına izin verirler. İkinci grup fıkıhçılar , kazanç getirebilecek garanti mektupları kabûl edilen ve kârlı ve kârsız garantilere

ve risk kapsamına giren bedelde komisyon ve ücret alınmasına İslâmî bankalar ruhsat vermezler. Diğer taraftan, bazı bankalar müşteriden garantinin %20-%30 civarında bir teminat isterler ve ücretsiz garanti mektuplarını gerekir. Garantide öngörülen yeni yaklaşım, bir finans çeşidi olarak , piyasaya sürülen teminat mektupları ile ilgili işlem ile garanti edilen kâr payı ile karşılarlar.

Tüm İslâmî bankalarda dini masalar, bu hizmetlerin güvenilirliğine nezaret ederler ve ücretli veya ücretsiz hizmetin oranını tasvip ederler, bu ücretsiz hizmetleri şeriatla uyumlaştırmada öğüt verirler.

ii)İslâmî Finansal Sertifikalar

Geleneksel fon kaynaklarında bir takım zorluklar. Bunların özelliklerini gördüğümüzde bu sözün gerçekliğini iddia edebiliriz. Buna göre mevduatların belgelendirilmesi hususunda

1-Mevduat Sertifikası

2-Yatırım Sertifikası

3-Mukaraza Sertifikaları

1-Mevduat Sertifikası: Değişik miktarlarda belirlenmiş zaman içerisinde tedavüle çıkarılacaktır. Sabit zaman dönemler iki yıldan az olamazlar. Bankalara yatırılan vadeli mevduat karşılığında para yatıran kimseye verilen ve yatırdığı para miktarını, vadesini ve faizini gösteren belgedir. Mevduat sertifikalarının en önemli özelliği devredilebilir olmalarıdır. Bu nedenle sertifika sahibi sertifika sahibinin vadesini beklemeden bir başkasına sahip sertifika bedelini önceden tahsil edebilir.

Değişik miktarlarda, belirli zaman aralıkları içerisinde tedavüle çıkarılacaktır. Dönemler en az iki yıllıktır. Bu sertifikalar sabit kabul edilebilir kupürler halinde ihraç edebilir.(Mesela;10,50,100,500,1000 parasal birimler halinde)

Sertifikalar, bankalar tarafından realize edilen kârlardan uygun bir şekilde yıllık ödemeler halinde gelir elde edilir. Nitekim, bu sertifikalar dolayısıyla artmış olan fonlardan temin edilen karlardan bir mudarip olarak bankaya verilmiş olan kâr payı da belirtilmelidir.

Bu sertifikalarla gerçekleştirilen gelirlerin ağırlığı, geleneksel hesapların ağırlığından fazla olması gerekir. (Mevduat genellikle bir yıl yada daha az zaman içindir.) Sertifikaların vadesinin uzun dönemi kapsamı, onun etkisini daha da yükseltir. Mevduat sertifikaları

tarafından artırılan fonlar iki yıla yayılmış bir konumdadır. Rezervlerle ilgili merkez bankası düzenlemeleri ona etkide bulunmaz.

İhrac eden banka kesinlikle, ihrac ettiği tarihten üç ay sonra herhangi bir zamanda geri teslim edildiğinde sertifikalarını satın alamaya istekliliğini belirtmesi gereklidir ve işlem anında cari fiyattan işlem görür. Bankanın periyodik olarak anons ettiği (her ay) kâr paylarını satmayı alıcılar kabul ederler. Bu enstrümanlar ve onların geliştirilmesinin yararı konusunda çalışmalar cari fiyatları temel baz alır. Zaten bir aylık için fiyat sabitleştirilmiştir.

Sertifikalar nominaldır. Bununla beraber, tedavüle çıkaran bankanın kayıtlarında kaydedildikten sonra bir başkasına devredilebilir. Satıcı, satın alana bütün hak ve yükümlülüklerini devreder. Başka faizsiz bankalar aynı şartlara uygun düşen bu sertifikaları imza edebilir başka sertifikaları elde tutmalarında da bir sakınca yoktur. Nitekim bankalar likidite hadlerini sertifikaları imza ederek fon fazlalıklarına geçici plasman sağlayabilir.

Sertifika dökümanı çok sayıda ödeme kuponlarını kapsar. Mesela; sertifika üç yıl için ve altışar aylık ödeme dönemlerini ihtiva ediyorsa , sertifika altı kuponu kapsamalıdır. Temel şartları o dökümanın arkasında belirtilmiş olmalıdır.

2-Yatırım Sertifikaları: Bir faizsiz banka, ahlaki prensipleri temel alan bir yatırım projesini geliştirmeye para yatırmayı ciddi olarak teşvik eder. Bu kategoride göze çarpan bazı özellikleri saymamız mümkündür:

i-Önerilen sertifikalar, ya belirli bir projeye tahsis edilen veya bir proje sepetindeki bir grup projelere tahsis edilen yatırım sertifikalarıdır. Yada belirli projelere tahsis edilmezler. Fakat fonlar mudaraba (kâr ortaklığı) şeklinde kullanılabilir. Banka yönetimince en uygun şekilde tutulur. Fonlar faizsiz bankalara emanet edilmiş olur“tahsisli” yatırım sertifikaları ile çalışmaya başlanır. Faizsiz bankaların çeşitli aktiviteleri anılan projeleri kapsar.

ii-Bu enstrümanlarla finanse edilen projeler yasal olarak tanımlanmak, muhasebeleştirilmek zorundadır ki; aktif ve pasiflerden ayrı tutulmalıdır. Bu varlıklar “emanet”, “fon” ve bir “ortaklıktır”.

iii-Elde edilmiş fonların kullanılmasında bankanın rolü “tahsislenmiş mudarib”olmaktır, sertifika sahipleri ve banka arasındaki ilişki “mülk sahibi” ve “emanetçi” arasındaki ilişki gibidir. Bu sebepten, bankadaki bu projeler için muhafaza edilen hesaplar düzenli hesapların bir parçası sayılmaz.

iv-Banka diğer finansal kurumlar için bir mudarip olarak bir kısım fonksiyonları yapabilir. Temel olarak başka faizsiz bankalar, bir mudarip gibi tedavüle çıkardıklarından takas yoluyla işlem yapabilir.

v-Bir faizsiz finansal piyasa ve mevcut kıymetli evrak piyasalarında değişik tahsisler bulunmadığı için , uzman grup“kendi likit sistemi”nin kurulması planında düşünmeye devam etmelidir. Mesela; ihraç eden ,etmiş olduğu her bir ihracı belirtmelidir. Belirli bir tarihten sonra ihraç edilmiş olan sertifikaları yeniden satış için şartları da isteklilere belirtmelidir.

vi-Üstteki sisteme uygun olarak, fiyatları aşağıdaki yönetmlerle belirtilmelidir:

aa-İmza başlangıcından dönem boyunca ve günlük işlemlerden önce fiyat, sertifikaların “nominal değeri”belirlenir.

bb- Yukardaki dönemden sonra, ihraç eden banka periyodik olarak bir fiyat koyar.(iki dönem arasında üç ayı aşmayan bir ara ile) Fiyat, projenin finansal pozisyonu konusunda ve piyasa arz ve talep şartlarına dayandırılan fiyattır.

vii-Ihracatçı banka, genel hükümler çerçevesinde , aşağıdaki iki şartı yerine getirir: İlgili projelere ait ilişkilerde doğru bilgi sağlanmalıdır. Ve, genel olarak kabul edilen prensiplerle doğrulanan fizibilite çalışmaları ve analizler ortaya konmalıdır.

Bununla beraber, fizibilite çalışmasında “geri dönüş” değerlendirmesi için sorumlu olan, banka değildir. Aslında, bilgi eksikliği veya zorunlu bilginin kasten gizlenmiş olduğuna dair herhangi bir şüphe araştırılırsa bundan banka sorumludur.

Yukarda ifade edilen sorumluluk, ihraç ettikleriyle ilişkili tüm önemli bilgileri ihtiva eden broşürleri yayınlamak zorunda olduklarıdır. Ayrıca tüm ilgili projelerin fizibilite analizleri yatırımcılara takdim edilmelidir.

viii- “Kâr ortağı” fikri genel olarak tüm fıkıh bilginlerince kabul edilmiştir. Menkul fon sertifikalarına dayanan o projelerin yatırım risklerini karşılamak için kullanılacak fonu ihdas eden bir kavram olarak kullanılmaktadır. Yatırım risklerini karşılamak için fon kaynakları aşağıdaki özellikleri kapsar,

1)Biriktirilen fon sertifikaları ve kullanılan tüm sertifikaların aktüel kâr hisseleri önceden belirtilmiş olmalıdır.

2)Faizsiz bankaların yapmakta olduğu yardımlar belirtilmelidir.

3)Likiditesi kullanışsız fonun yatırımdan geri dönüşü sağlanmalıdır.

Bir faizsiz banka(Mudarip), herhangi bir yolda bu fonun kaynaklarını kullanmaya yetkilendirilmiştir. Dolayısıyla, faizsiz bankalar, ona önyak olmakla birlikte bu tip fonların işlemleri için düzenlemeler ve bazı kurallar koyma konusunda çabalar harcar.

ix- Sermaye sahibi ve mudarip arasında gerçekleşen kontrat uyarınca, finansal dönem sonunda karlar aşağıda ifade edildiği şekilde taksim edilir:

a-İhraç bankaları için ibraz edilen kâr yüzdesi mudarip olarak onun payıdır.

b-Sertifikaların maliklerine verilen kâr yüzdesi (genellikle bu maliklerin birisi de ihraç bankalarıdır).

c- Yatırım risklerini karşılamak için ayrılan kâr yüzdesidir.

Aslında faizsiz bankalar, iştirak edilebilecek esasları ilan üzerinde finans projelerine ait ihracat sertifikaları ilan edilmeli, yatırımın amortisine yönelik kâr yüzdeleri belirtilmelidir.

Böylece, faizsiz bankanın değer sahiplerinin bilmesi gereken her türlü kural ve kaideleri bilmesi icab etmektedir. Bununla beraber, temel prensip, İslamın koyduğu temel esaslardır. Maliklerine ve üyelerine “birleştirilmiş hisseyi”amorti etmesi zorunludur.

x-Faizsiz bankalar tarafından aşağıda belirtilen ilave kıstaslar çerçevesinde geliştirilen entrümanlar ile fon hareketinin sağlanması başarılı olacaktır:

a-Faizsiz bankaların kendi aralarında tam bir işbirliğine teşvik etme, birey basında olsun bölge bazında olsun, ihraç eden banka için bazı fonksiyonları yerine getirebilecek özel bir büro açmayı başarmak,

b-Faizsiz bankalararasında likidite değişimini kolaylaştırmak için önerilen teklifleri etkin bir şekilde kullanmak,

c-Faizsiz bankaların kendi aralarında gelişmiş bir haberleşme ağı inşa etmek. Ve yine faizsiz bankalar ile diğer finansal kurumlar arasında koordinenin sağlanmasını , milli ve benelmilel çok etkin olan projelerin ortaya konulmasını sağlamak.

d-Faizsiz banka temsilcilerini de içine alan bir “komuta konseyi”kurmak. Üye ülkelerin, para piyasaları ve yatırım bankalarının temsilcilerini ve gerekli danışmanlık faaliyetlerini yerine getirmek.

3-Borçlanma Tahvilleri:1- Mukaraza bonoları, terim anlamı kastedilmektedir, yasal “mukaraza”(mudaraba)nın sonuçlarına dayanmaktadır. Bir tarafta emek diğer tarafta sermaye, ve kâr payları toplam kâr ele geçmeden önce kâr payı belirtilir. Mukaraza bonolarının özelliklerinin şöyle sıralayabiliriz:

a- Mukaraza bonoları , maliklerin adına ihraç edilen belirli bir değeri tanımlayan dökümanları ifade etmesine karşın fonlar, söz konusu olan projelerin mülkiyetinde tasarrufu ifade eder.

b-Bono malikleri, ihraç büroşüründeki belirtilen proje kârlarında sahip olunan kâr dilimlerini bilmektedir. Mukaraza bonoları ne faiz nede bir hak sağlar.

Bu sayılan hususlar gösterir ki; mukaraza tahvilleri yıllık yatırımlara göre değişken paylar gibidir. Paylar, projeler elde edilen kârlara uygun biriktirilmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ (Islamic Development Bank)Islamic Research and Training Institue, Vol. I, No. I, December,1993

SONUÇ

Yapmış olduğumuz “Osmanlı Para Sisteminin Teotik Temelleri” konulu çalışma altı bölümden oluştu. Bu bölümlerin her biri Osmanlı Para Sistemi’ni de kapsayan bir çerçeve içerisinde ele alınıp incelendi. İncelemede İslam Ekonomisi’nin dayandığı Fıkıh’ın dört temel kaynağını kendisine esas alındı. Bu kaynaklar Kitap, Sünnet, İcma’ ve Kıyas’tır. Kendine mahsus metot ve teknikleri ihtiva eden fıkıh metodolojisinin(usûl-ü fıkıh) ışığında problemler ele alınmıştır.

Konu genel bir “Akit” çerçevesinde ele alınmış, akitlerin İslamî şekli hemen her bölümde ayrı ayrı açıklanmıştır. İslamî akitleşme bahsi altında “Mübadele” ele alınmış ve meşru bir mübadelenin nasıl olması gerektiği detayıyla incelenmiştir. Mübadele araçları olan “Para ve para benzerleri”ne geniş şekilde yer verilerek hem tarihî gelişimi orijinal kaynaklar kullanılarak izah edilmiş, hem de uygulamalı açıklamalarda bulunulmuştur. Peşin ve vadeli mübadelelerde kullanılan yöntemler açıklanmaya çalışılmış, peşin işlemlerde “Kambiyo(=Sarf)”aktine vadeli işlemlerde de “Selem”, “İstina” ve “Karz”akitlerine yer verilerek kredili satış ve alışlar teorik olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Günümüzde fert ve firma bazında üretim yapmak için finansman problemini aşmak en temel güçlüklerden birisidir. Tariseli uygulamalar sayesinde faizin etkisinden kurtararak tasarrufların kâr getirir hale dönüştürülmesi için, küçük tasarrufların finansman ihtiyacının karşılanmasında aracılık eden finans kurumlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bankacılık sektörü fon sağlama fonksiyonunu yerine getirebilmede zaruret halini almıştır. Bunda da en sağlam kaynak olarak mevduat görülmektedir. İslam fıkıhında bu “vedîa”ana başlığının “noksan vedîa” alt başlığında ele alınmış ve tarihsel uygulama içerisinde nasıl geliştirildiği ve İslam ekonomisi çerçevesinde Osmanlı’da ki uygulamanın nasıl gerçekleştiğinin teorik açıklamalarına yer verilmiştir.

Bugünkü banka işlemleri, İslam fıkıhında akti bozan unsurlardan olan “faiz” den soyutlanarak akitte meşruluğun avdeti mümkündür. Teorik alanda ekonomi problemleriyle meşgul olan kişi ve kurumlar kâr ortaklığına dayanan “mudaraba”, risk ortaklığına dayanan “müşaraka”nın bir itici güç olarak faize alternatif olduğunu rahatlıkla söyleyebilirler. Bu görüşü teyid eden argümanlar, yapılmış olan çalışmada ayrı bir bahiste ele alındı. Ekonomi dünyasına canlılık, kolaylık ve verimlilik sağlamada hem dahilide hem de hariçte son derece etkin bir rol oynayan “kambiyo araçları”nı inceleyerek “selem” ve

“istisna” senetleriyle desteklendiğinde faiz ve vergi (enflasyon da bir vergidir) nin müteşebbis üzerindeki şevk kırıcı etkisini en aza indirebileceğini, bu yol ile reel ekonominin toplumsal gelişmeye ve istikrara katkıda bulunacağını “selem” , “ istisna” ve “ karz” bahisleri incelenerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Modern Kambiyo Sistemi’nin uygulandığı yurt içi ve yurt dışı etkinliklerin tamamının İslam ekonomi teorisinde ve Osmanlı uygulamasında da aktif bir şekilde var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ayırıcı bir özellik olarak İslam ekonomisinin bir dînî ve ahlakî tabanının olduğunu, sadece bu tabana dayalı bir yapılanmanın oluştuğunu ve böylece hedeflenen sosyal barışın topyekün sağlanmasına katkıda bulunacağı tesbit edildi.

Faizli sistem, İslam ekonomisinde ve Osmanlı uygulamasında teorik olarak yerini ortaklığa terketmiştir. Ortaklıklar da, İslam Fikhi’nda “sürelî” ve “süresiz” kurulur. Özellikle Mecelle’de de açıklandığı gibi, gerek mudaraba şirketi, gerekse bunların çeşitleri büyük ölçüde süresiz şirketlerdir. Çalışmadan anlaşılacağı üzere yatırımları ön planda tutan bu tip şirketler, emeğin karşılığını vermesi bakımından anlamlıdır.

Faiz günümüzde alacaklı ve satıcı lehine ancak borçlu ve müşteri aleyhine olmaktadır. İslam fikhî ve Osmanlı uygulamasında “bey’ ve şıra” yani, alış-veriş bahsi incelendiğinde, ivazlı işlemlerde borçlarda cereyan eden faizin diğer bir şekli olan iskontonun, günümüzde senet kırdırmaya benzeyen ve vadesi dolmayan borcun muacceliyet kazanması halinde (vadenin kısaltılması veya vadenin tamamen kaldırılmasına bedel), borç tutarından yapılan indirim şeklinde cereyan edenin faiz demek olduğunu ve kambiyo da sıklıkla kullanıldığı, bunun da meşru olmadığı söylenebilir.

Piyasaların oluşması ve piyasada gerçekleşen işlemler esnasında aracı kurumlar, araçlar ve taraflar arasındaki kompleks ilişkiler meşru çerçevede olmalıdır. Kambiyo senetlerinin tarihi evrimi incelenmiş, hem ihraç aşamasında, hem işlem aşamasında ve hem de sonuç aşamasında akti bozan her türlü şartların giderilmesi reel ekonomik yapıyı doğrudan etkilediği görülmüştür. Bu, aynı zamanda bir sistem meselesidir. Savunulan sistemde meydana gelecek ve gelmesi muhtemel olguların nasıl çözülebileceğine dair öneriler de çalışmada yer almıştır.

Son olarak fikhî bir terim olan ve«furu’ meseleler»den kabul edilen başlık kapsamındaki konulara duyarlı olan her fert muhataptır. İnceleme esnasında da zaman zaman değinildiği gibi “ferdin leh ve aleyhine “ olan bilgiyi alarak gayri meşru olan

şeylerden sakınmanın sağlanması ve sonu sırf hayır olan bir hayat çizgisine yönelmesi ancak bu sayede mümkün olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 1312.

ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l Hafa*, 1351 H.

AKDAĞ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. Cem Yayınevi, İst. 1974.

AKGÜÇ, Öztin. *Finansal Yönetim*. Avcıol Matbaası, İst. 1989.

ALBARAKA TÜRK Ö.F.K. A.Ş. *Finansal Kiralama Hizmetleri*.

ALİ HAYDAR, Hoca Eminzade. *Dürrü'l Hükkâm*. İst. 1313(H).

ALPER, Cem -ONGUN ,M.Tuba . *Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlüğü*. Maya Yay. Ankara,1987.

APAK, Sudi. *Uluslararası Finansal Teknikler*. İkinci Baskı. Bilim Teknik Yay. Eskişehir, 1995.

AREN Sadun. *İstihdam Para ve İktisadi Politika*. Savaş Yay. Altıncı Baskı, Ankara 1981.

BAECHLER, Jean; *Kapitalizmin Kökenleri*, Çev:Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yay. Ank,1986.

BALASSA,Bella, "European Monetary Arrangements: Problem Areas and Policy Options", European Economics Rewiew, Vol:0,No:3, August, 1977.

BARAL, Kemal. *Genel Kambyo*. Çağlayan Basımevi, Birinci Baskı, İst. 1984.

BATCHELDER,A. and HAITANİ K.,*Intenational Economics Theory and Practice*, USA,Grid Publishing Inc.,1981.

BELAZURÎ, Ebu'l Hasan. *Futuhu'l Buldan*. Mısır, 1932.

BİLMEN, Ömer Nasuhî . *Hukuk-ı İslamiyye Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*. İst. 1970.

BRAUDEL, Fernand ; *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*,Çev:Mustafa Özel,Ağaç Yay. İst.,1991.

BÜYÜK HAYDAR EFENDİ *Usul-i Fıkıh Dersleri*. Üçdal Neşriyat, İst. 1966.

ÇARIKÇI, Emin. *Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları*, Adım Yay. İst.1992.

———. *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları*, Turhan Kitabevi, Ank., 1983.

ERGÜN, Temel. *İthal Edilen Enflasyon ve Türkiye Örneği*,Dokuz Eylül Univ. Yay., 1983.

- ÇEVİK, Orhan ve ARK, Kenan. *Anonim Şirketler Hukuku ve Uygulaması*. Ank. 1972.
- CEZİRİ, Abdurrahman. *Kitabü'l Fıkh ale'l Mezahib-i Erbaa*, Mısır.
- ÇİZAKÇA Murat. *İslam'da ve Batı'da Bankacılığın Mukayeseli İncelenmesi*, Kuzey Kıbrıs Uluslararası İslam Bankacılık ve Ekonomi Enstitüsü, 1981.
- *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları..* İst. İ.S.A.V.Yay. 1993.
- ÇÖMLEKÇİ, Ferruh. *Bankalarda Kambiyo İşlemleri ve Muhasebe*, Ank. 1971.
- DESUKİ, Şemsuddin eş Şeyh Muhammed Urfe. *Haşiyetu'd Desuki ale's Şerhi'l Kebir li Ebi'l Berekat*, Daru İhyai'l Kütübi'l Arabiye. Mısır, (tarihsiz)
- DÖNDÜREN, Hamdi. *İslam Hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık, Balıkesir, 1984.
- *"İslam'da Para Kredi Faiz ve Enflasyon İlişkileri"* Tebliğ, 1984.
- EBU DAVUD, Süleyman b. el- Eş'as es Sicistani. *Sünen*.
- EBÛ ZEHRA , Muhammed. *el Mülkiyye ve Nazariyyetü'l -akdi fi's-Şeriatü'l İslamiyye*, Mısır 1939.
- *el Mülkiyye ve Nazariyyetü'l -akdi fi's-Şeriatü'l İslamiyye*, Mısır 1939.
- EKONOMİST, *"Leasingde 4 Yıl Sınırı Kalkıyor"*, İst. 28 Nisan 1991. Yıl:1, Sayı:17
- EKREN, Nazım. *Uluslararası Bankacılık ve Türkiye Örneği*. Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ank
- Eİ BEHEYTİ. *Keşşafü'l Kına'*, Matbaatü'l Hüküme. Mekke, 1394(H)
- EL CEVZİ, İbni Kayyim. Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu Bekr; *İ'lamü'l Muvakkin an Rabbi'l Alemin*, Kahire, 1317 H.
- EL HEYTEMİ, Ahmet b. Hacer, *Tuhfetü'l Muhtac fi Şerhi'l- Minhac*, Tarihsiz.
- EL KARAFİ; *el Furuk*, Matbaatu Dari İhyai'l Kütübi'l Arabiye. Mısır, 1344 (H).
- EL-BABERTİ, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud. *Şerhu'l İnaye(Fethu'l Kadir'in kenarında)*, Bulak, 1316(H).
- EL-BÂCİ, Süleyman b. Halef el Endülisi. *el Münteka*, Mısır, 1333(H).
- El-Fetava'l HİNDİYYE*, B ulak, 1892.

EL-KASANI; Alauddin Ebu Bekr b. Mesud; *Bedayi'üs Sanayi' fi Tertibi's Şerai*, Mısır, 1327(H).

EL-MEVSİLİ , Mecdüddin Abdullah; *el İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar* Mısır(tarihsiz),1951.

ER- RAMELİ, Ahmet; *Nihayetü'l Muhtac*, Kahire, 1974.

ERDEM, Turgut. *Bankacılık Temel Bilgileri*. Doğu Matbaacılık, Ankara ,1970.

ERDOST, Cevdet. *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*. Savaş Yay. Ank. 1982.

ERGİN, Feridun . *Para Politikası*. İÜ Yay. 1975.

——— *İktisat*. Hamle Matbaası, İst. 1964.

ERTÜRK, Emin. *Döviz Ekonomisi*. Der Yay. İst. 1994.

EŞ ŞEVKANİ, Muhammed b. Ali. *Neyl-ül Evtar fi Şerhi Münteka'l Ahbar*. Beyrut, 1973.

EŞ ŞEYBANİ, İmam Muhammed. *Kitabü'l Asl*.

EŞ ŞEYHAZADE. *Mecma'ü'l Enhur*, Dersaadet Matbaası, İst. 1322(H).

EŞ ŞİRAZİ, Ebu İshak İbrahim b. Ali. *el Mühezzeb*, Kahire, 1959.

EZ ZERKA, M. Ahmed; , *İslam'a Göre Faizsiz Banka Kalkınma Sigortası*, Trc. Hayrettin Karaman, Kalem Yay. İst.

FAYSAL FİNANS KURUMU ANA SÖZLEŞMESİ.

FETAVAYİ BEZZAZİYE

GİLİCK Thomas F. "Muhtesib and Mustas'af: A case Study of Institutional Diffusion." Viator,

HARAŞİ, *alâ Muhtasari Seydi Halil ve Ali el Adevi Haşiyesi*. Beyrut.

HASKEFİ *Eddürrü'l Muhtar fi Şerhi Tenvirü'l Ebsar*.

HİÇ, Mükerrrem. *İktisat*, İst., 1977.

——— *Para Teorisi ve Politikası*. Menteş Yay. İst. 1994.

HUVARİ, Seyyid. *İslam Bankalarında Organizasyon*. 1. Baskı, Hilal Mat. İst. 1984.

İslami Devolopment Bank(IDB)Islamic Research And Training Institue(IRTİ)
Vol.1,No1,December 1993.

İBN TEYMİYE, Ahmed b. Abdülhalim b. Abdisselam. *Mecmû'u Fetava*. Mektebetü'l Maarif,

İBN-İ NÜCEYM, Zeynüddin İbrahim el Mısri, *El Bahru'r Raik*. 1311. H

İBN-İ ABİDİN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abü'l Aziz. *Reddû'l Muhtar alâ Dürri'l Muhtar*. (H.1404)

—————, *Mecmuatü'r Resail* (Risaletü tenbihü'r rükud ala mesaili'n nükud).

İBN-İ CEZZİ, muhammet b. Ahmet b. Cezzi el Kırnati. *El Kavaninü'l Fıkhiyye. Meketebetü b. Zeyd*, Beyrut (tarihsiz)

İBN-İ HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Muhammed el- Endülisi. *El Muhalla*. Mısır, 1933.

İBN-İ HÜMAM, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid. *Fethü'l Kadir*. 1. Bast. Mısır, Bulak, 1898.

İBN-İ KUDAME, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmet el Hanbeli. *el Muğnî*. Beyrut, 1969.

İBN-İ MACE, Ebu Abdullah b. Yezidi Kazvini. *Sünen*, Yayınlayan: M.F. Abdülbaki, Mısır, 1952

İBN-İ MANZUR, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisanü'l Arap*, Beyrut, 1955.

İBN-İ RÜŞD, Ebu Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el Kurtubî. *Bidayetü'l Müctehid*, Mısır, 1933.

—————, *EL Mukaddimetü'l Mümekkidat*, Darü'l Garbi'l İslami, Beyrut, 1408(H).

İBRAHİM, Zeki. *Mukaddime fi İktisadiyyatün'n Nukud ve'l Bunûk*. Darü'l Camiati'l Mısıriyye. İskenderiye, 1979

İKTİSADİ ARAŞTIRMALAR VAKFI. "Türkiye'de Finansal Kiralama", İst. 1989.

İMAM ŞAFİİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. el -Abbas. *Kitab el Ümm*, Bulak, 1321

İNALCIK, Halil. "İslam ve Modern Bankacılık", Hilal Mecmuası, Vol.9, No:98, Dec.1969.

İSLAMÎ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ISBD), İnkulab Yay., İst., 1994, Cilt:2, Sayı:3.

KADI İYAZ, *Meşarıkü'l Envar*.

KAHF, Monzer ve Kahn Tariqullah. *Principles of İslamîc Financing, A Survey*. Jeddah IRTI, 1993.

- KALLEK, Cengiz . “*Medine Pazarı*”, İktisat ve İş Dünyası. Mart-Nisan. 1992
- KARDAVİ Yusuf. *el Helal ve'l Haram fi'l İslam*. Lübnan, 1969
- *Fıkhu'z Zekat*. Beyrut, 1969.,
- KARLUK, Rıdvan. *Avrupa Para Sisteminin Kuruluşu, İşleyişi, ve Sistem Karşısında Türkiye'nin Durumu*. DDT, 1952, 1984
- *Rıdvan. Uluslararası Ekonomi*. Bilim Teknik Yay. İst. 1984
- KARSLI , Muharrem ; *Sermaye Piyasası, Borsa, Menkul Kıymetler*. 4. Baskı, İstanbul.
- KAZGAN, Gülten. *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Yay. 2. Basım, İst. 1988.
- KEYDER, Nur. *Para Teori Politika Uygulama*. Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1996.
- KHAN Fahim M. “*Islamic Banks and Strategies of Economic Cooperation*”. Journal of Research in Islamic Economics, Vol.2, No. 1, Summer, 1984
- “*Comparative Economics of Some İslamîc Financing Techniques*” Jeddah: IRTI, 1992.
- KINACIOĞLU, Naci; *Kıymetli Evrak Hukuku*, Gazi Büro Kitabevi, 4. baskı, Ank-1993.
- KÖKLÜ, Aziz. *Para ve Kredi*. İkinci Baskı, Sevinç Matbaası, Ank. 1967.
- *Makro İktisat*, S Yayınları, 2. Baskı, Ank. 1976.
- KUREŞİ, Enver. *Faiz Nazariyesi ve İslam*. Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay. İst., 1966.
- LOMBARD Maurice ; *İlk Zafer Yıllarında İslam*, trc: N. Uzel, İst., 1983.
- MAKRİZİ. *Şüzuru'l Ukud Fi zikri'n Nukud*, Bağdat, 1967
- *Nukud-u Kadime*.
- *Risaletü'l Makrizi Fi'l Ğala*.
- MAZAHERİ ALİ. *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*. Çev. Bahriye Üçok, Varlık Yay. İst., 1972.
- MEADE, J.E. *The Balance Of Payments*. Oxford University Press, London, 1968.
- MERĞİNANI, Burhaneddin Ebu 'l Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdu'l Celil ef Fergani,,
- MEZ, Adam ; *El-Hadarattü'l İslamîyye fi'l Karni'r-Rabii el - Hicri*, Çev: M. Abdülhadi Ebu Reyde, 1941.

- MİRAS, Kâmil, *Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Ank. 1973
- MOLLA HÜSREV; Mehmed b. Feramuz Ali, *Dürerü'l Hükkam, Dürerü'l Gurer*.
- Mir'atü'l Usûl, İst.*
- Muhtasaru'l Feteva'l Mısriyye Li İbn-i Teymiyye.*
- MÜSLİM, Ebu'l Hüseyin, b. Haccac. M. Fuad Abdü'l baki Neşri Beyrut, Tarihsiz
- NAZİRETÜ'L AKDİ Lİ İBN'İ TEYMIYE.**
- NESEİ, Ebu Abdurrahman Ahmet b. Şuayb, *Sünen*,
- NEUMARK, F. *Dış Ticaret Siyaseti*, Terc.S.F.Ülgener. İktisat Fakültesi Yay. *Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi*.2. Baskı,İ.M.K. Yayınları, İst. 1992.
- ÖZSOY İsmail, *Faiz ve Problemleri*, Nil Yay. İzmir,1993
- PARASIZ İlker.*Para Banka ve Finansal Piyasalar*, 5. Baskı,Ezgi Kitabevi, Bursa, 1994
- . *Uluslararası Para Sistemi*,Ezgi Kitabevi,Bursa,1996
- PAYA, M.Merih. *Makro İktisat*. Filiz Kitabevi, İst. 1997
- POROY. Reha. *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları*, 12.Baskı,Beta Yay..İst.,1995
- QURESHI,D.M. *"The Role of Stock Exchange"* Journal of Islamic Banking and Finance. Vol.5,No.3 July-Sept
- RODINSON M. *İslam ve Kapitalizm*,Hürriyet Yayınları,1978.
- SAHİH-İ MÜSLİM.**
- SAHNUN, b. Said. *Müdevvene el Kübra*, Kahire 1324 H.
- SALVATORE, Dominik, *International Economics*, 5th ed, Prentice Hall, 1995,
- ŞEKERCİ, Osman ; *İslam Şirketler Hukuku*,(Doktora tezi)İst:1981.
- *Osman. Faiz Tarihi ve İslam*. Toker Matbaası, İst. 1968.
- SERAHSÎ, Şemsü'l Eimme Ebu bekr Muhammed b. Ahmed. *el Mebsut*, Mısır 1324 H.
- SEYİDOĞLU,Halil *Uluslararası İktisat*, Güzem yay. 11.Baskı, İst.1996
- SIDDIK E. Ömer. *İktisadiyyatu'n Nukud*, Mütevellî, Şevki, İsmail Şehhate(Kahire,1983)
- ŞİRAZÎ,Ebû Abdullah b. Hafif. *Risale el İktisad*, Süleymaniye, Pertev Paşa, 652/2

SPULER, Bertold . "Trade in the Eastern İslamîc Countrie in the Early Centruies." İslam and the Terms of Trade, Richards, ed.

SÛNEN-İ EBİ DAVUD.

SÛNEN-İ İBN-İ MACE.

TABAKOĞLU, Ahmet ; "Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi" Marmara Üniv. İ.İ.B.F.Derg. C.II.İst.1985.

TAHAVİ, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed. *İhtilafu'l Fukaha*, İslambad, Pakistan , 1971.

TARLAN, Selim. *Tarihte Para*. Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No:323, Ankara, 1992

TİCARİ KREDİLER, Emlak Bankası Eğitim Yayınları. No:28.

TOGAN, A.Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. Enderun Yayınları. 4. Baskı. İst. 1985.

TÖRE, Nahit. *Bankacılar İçin Dış Ticaret ve Kambiyo Bilgisi*. Banka ve Ticaret Hukuku Arş Ens, Ank.1987.

TUNÇEL, Kürşat. *Risk Sermayesi Finansman Modeli*. S.P.K. Yayınları, Ank. 1996.

UDOVITCH, A.L. "Labour Partnership in Medieval İslamîc Law" Journal of The Economic and Social History of The Orient, 1967, vol:X, pp:60-80 and "Credit as means of invesment in Medieval İslamîc Tarde", Journal of The American Oriantal Society, 1967, Vo.:LXXXVII.

————— L. ; *Credit as a Means of Investment in Medievel İslamîc Trade*. "Journal of the American Oriental Society, Vol.87.

ULUDAĞ, İlhan. *Uluslararası Para Sorunları*, BİTİA, 1975.

ÜNAY, Vecdi. *Bankalarca Dış Ticaretin Finanse Edilmesi Usulleri*, Es.Yay. İst., 1989.

BARTHOLD, W. *İslam Medeniyeti Tarihi*, Terc:M.Fuat Köprülü, 2. Baskı, T.T.K., Ank., 1963.

YALVAÇ, Faruk ; *Bankacılık terimleri sözlüğü*, Tisimat Basım Sanayii, Ankara, Birinci Baskı, 1990.

ZEHRA, Muhammed Ebu; *el Mülkiyye ve Nazariyyetü'l -akdi fi's-Şeriatü'l İslamîyye*, Mısır 1939.

ZERKA, Ahmed ; *el-Fıkhu'l İslamî*, Dimaşk, 1959.

ZEYDAN Corci, *Medeniyyet-i İslam Tarihi*, Çeviren:Zek, Megamez İst.1328(H).

ZEYDAN, Abbülkerim ; *İslam Hukukuna Giriş*. Çev. Ali Şafak, Sırdaş Yay.,
İst.1976.

ZEYLAÎ, Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Ra'ye Li Ehadisi'l Hidaye*, Kahire, 1973.

ZEYLEÎ, Faruddin Osman b. Ali , *Tebyinü'l Hakakik* , Bulak , 1314(H).